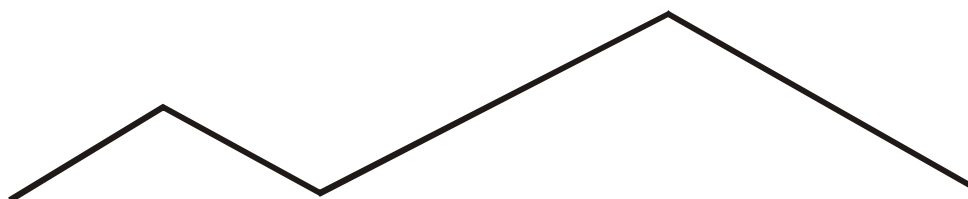

РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

том XI, № 3, 2020

*Журнал включен
в реестр научных периодических изданий
Высшей аттестационной комиссии Республики Армения и
в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)*

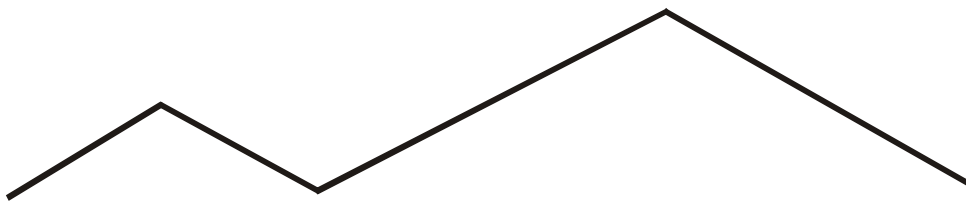
Общественный институт политических
и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона

ՏԱՐԱԾԱՔԵՐՉԱՆ ԵՎ ԱՅԵԽԱԲԷ

գիտավերլուծական հանդես
հատոր XI, № 3, 2020

REGION AND THE WORLD

scientific-analytical journal
volume XI, № 3, 2020

Սեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական
եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ
Public Institute of Political and Social Research
of Blacksea-Caspian Region

Редакционный совет:

Андриасян Л.Г. (главный редактор), Погосян /Хахбалян/ Г.Г. (зам. главного редактора), Царукян Ж.А. (ответственный секретарь), Андриасян Т.Л., Ваграбян М.Г., Исагулян Г.С., Манукян С.Ф., Меликсетян А.Ф., Паносян Н.Ж., Саргсян С.Т., Шакарянц С.Э.

Редакционная коллегия:

Аветисян Г.Г. (д.и.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), **Айвазян А.М.** (д.п.н., Центр стратегических исследований “Арагат”, Армения), **Айвазян Н.А.** (д.ю.н, профессор, Ереванский государственный университет, Армения), **Аллен С.** (д.п.н., профессор, Университет им. Дж. Мейсона, США), **Багратян Г.А.** (д.э.н., профессор, Армянско-Российский университет, Армения), **Бостанджян В.Б.** (д.э.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), **Григорян Э.Р.** (д.ф.н., профессор, Армения), **Демоян Г.А.** (д.и.н., Армения), **Дюбьен А.** (Франко-российский аналитический центр “Обсерво”, Франция), **Егизарян А.А.** (д.э.н., Ереванский государственный экономический университет, Армения), **Захаров В.А.** (к.и.н., Институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, Россия), **Кожокин Е.М.** (д.и.н., профессор, Московский государственный институт международных отношений – университет, Россия), **Корнилов А.А.** (д.и.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), **Кочарян Ш.М.** (Министерство иностранных дел, Армения), **Мелконян А.А.** (д.и.н., профессор, академик НАН РА, Институт истории НАН РА, Армения), **Миронов А.Н.** (д.ю.н, профессор, Российская Академия Народного Хозяйства и Государственной Службы при Президенте РФ, Россия), **Надеин-Раевский В.А.** (к.ф.н., Институт политических и социальных отношений Черноморско-Каспийского региона, Россия), **Пахомов В.Г.** (д.ю.н, профессор, Российский государственный социальный университет, Россия), **Петросян Г.М.** (Нагорно-Карабахская Республика), **Редкоус В.М.** (д.ю.н., профессор, Институт государства и права Российской академии наук, Россия), **Решетников Л.П.** (к.и.н., председатель наблюдательного совета телекомпании “Царьград”, Россия), **Романовская В.Б.** (д.ю.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), **Сваранц А.А.** (д.п.н., Россия), **Сергунин А.А.** (д.п.н., профессор Санкт-Петербургский государственный университет, Россия), **Шалян Ж.** (Центр анализа и прогнозов Министерства иностранных дел, Франция), **Якушик В.М.** (д.п.н., профессор, Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Украина).

Адрес редакции: РА, Ереван, 3 пр. Тиграна Меца, д. 9,

Тел. (+37493) 944-440, (+37493) 868-797,

Сайт: www.geopolitika.am; эл.почта: blacksea-caspian@mail.ru

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀ

գիտավերլուծական հանդես

Խմբագրական խորհուրդ՝

Անդրիասյան Լ.Հ. (գլխավոր խմբագիր), Պողոսյան /Խաղբալյան/ Գ.Հ. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), Ծառուկյան Ժ.Ա. (պատասխանատու քարտուղար), Անդրիասյան Թ.Լ., Վահրադյան Մ.Գ., Իսագուլյան Գ.Ս., Մանուկյան Ս.Ֆ., Մելիքսեթյան Ա.Ֆ., Փանոսյան Ն.Ժ., Սարգսյան Ս.Թ., Շաքարյանց Ս.Է.

Խմբագրական կոլեգիա՝

Ավետիսյան Հ.Գ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ, Հայաստան/, **Արմազյան Ա.Մ.** /պ.գ.դ., «Արարատ» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան/, **Արմազյան Ն.Ա.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ, Հայաստան/, **Արմեն Ս.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Զ. Մելսոնի անվ. համալսարան, ԱՄՆ/, **Բազրաթյան Հ.Ա.** /տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համալսարան, Հայաստան/, **Բոստանջյան Վ.Բ.** /տ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ, Հայաստան/, **Գրիգորյան Է.Ռ.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստան/, **Դանդաշյան Հ.Ա.** /պ.գ.դ., Հայաստան/, **Դյուբյեն Ա.** /«Օբսերվո» ֆրանկո-ռուսական վերլուծական կենտրոն, Ֆրանսիա/, **Եղիազարյան Ա.Ա.** /տ.գ.դ., ԵՊՀ, Հայաստան/, **Զախարով Վ.Ա.** /պ.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, **Կոժոկին Ե.Մ.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Միջազգային հարաբերությունների Մոսկովյան պետական ինստիտուտ-համալսարան, Ռուսաստան/, **Կորնիլով Ա.Ա.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, **Լոբաչևսկի Ն.Ս.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Սիբիրյան գործերի նախարարություն, Հայաստան/, **Մեղրոնյան Ա.Ա.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Հայաստան/, **Միրոնով Ա.Ն.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ռուսաստանի ազգային տնտեսության և պետական կառավարման ակադեմիա, Ռուսաստան/, **Նադեին-Ռաևսկի Վ.Ա.** /ի.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, **Պախոմով Վ.Գ.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ռուսաստանի պետական սոցիալական համալսարան, Ռուսաստան/, **Պետրոսյան Գ.Մ.** /Լեոնային Դարաբաղի Հանրապետություն/, **Ռեդկուս Վ.Մ.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՌԳՎ Պետության և իրավունքի ինստիտուտ, Ռուսաստան/, **Ռեշետնիկով Լ.Պ.** /պ.գ.թ., «Ցարգրադ» հետազոտությունների ղեկավարական խորհրդի նախագահ, Ռուսաստան/, **Ռոմանովսկայա Վ.Բ.** /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, **Սիլարսեց Ա.Ա.** /պ.գ.դ., Ռուսաստան/, **Ստրգունին Ա.Ա.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Սանկտ-Պետերբուրգի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, **Շախարյան Ս.** /Արտաքին գործերի նախարարության Վերլուծության և կանխատեսման կենտրոն, Ֆրանսիա/, **Յակուշիկ Վ.Մ.** /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, «Կիև-Մոգիլյան ակադեմիա» ազգային համալսարան, Ուկրաինա/:

Խմբագրության հասցեն՝ ՀՀ, Երևան, Տիգրան Մեծի 3-րդ նրք, տ. 9

Հեռ. (+37493) 944-440, (+37493) 868-797,

Կայք՝ www.geopolitika.am, էլ.փոստ՝ blacksea-caspian@mail.ru

Editorial council:

Andriasyan L.H. (Editor-in-chief), Poghosyan /Khaghbakyan/ G.H. (Vice-editor), Tsarukyan J.A. (Responsible secretary), Andriasyan T.L., Vahradyan M.G., Isagulyan G.S., Manukyan S.F., Meliksetyan A.F., Panosyan N.J., Sargsyan S.T., Shakaryants S.E.

Editorial team:

Avetisyan H.G. (Doctor of Historical Sciences, professor, Yerevan State University, Armenia), **Ayvazyanyan A.M.** (Doctor of Political Sciences, Center of Strategic Research "Ararat", Armenia), **Ayvazyanyan N. A.** (Doctor of Law, Professor, Yerevan State University, Armenia), **Allen S.** (Doctor of Political Sciences, professor, George Mayson University, USA), **Bagratyan H.A.** (Doctor of Economic Sciences, professor, Armenian-Russian University, Armenia), **Bostanjyan V.B.** (Doctor of Economic Sciences, Professor, Yerevan State University, Armenia), **Grigoryan E.R.** (Doctor of Philosophical Sciences, professor, Armenia), **Demoyan H.A.** (Doctor of Historical Sciences, Armenia), **Dubien A.** (Observatoire franco-russe, France), **Eghiazaryan A.A.** (Doctor of Economic Sciences, Yerevan State Economic University, Armenia), **Zakharov V.A.** (Candidate of Historical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), **Kojokin E.M.** (Doctor of Historical Sciences, professor, MGIMO-University, Russia), **Kornilov A.A.** (Doctor of Historical Sciences, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), **Kocharyan Sh.M.** (Ministry of Foreign Affairs, Armenia), **Melkonyan A.A.** (Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of NAA RA, Institute of History, Armenia), **Mironov A.N.** (Doctor of Law, professor, The Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, Russia), **Nadein-Raevsky V.A.** (candidate of Philosophical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), **Pakhomov V.G.** (Doctor of Law, professor, Russian State Social University, Russia), **Petrosyan G.M.** (Nagorno-Karabakh Republic), **Redkous V.M.** (Doctor of Law, professor, The Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences, Russia), **Reshetnikov L.P.** (Candidate of Historical Sciences, Chairman of the Supervisory Board of "Tsargrad" TV Station, Russia), **Romanovskaya V.B.** (Doctor of Law, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), **Svarants A.A.** (Doctor of Political Sciences, Russia), **Sergunin A.A.** (Doctor of Political Sciences, professor, St. Petersburg State University, Russia), **Chaliand G.** (Center for Analysis and Forecasts of the Ministry of Foreign Affairs, France), **Yakushik V.M.** (Doctor of Political Sciences, professor, National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraina).

Address: RA, Yerevan, 3rd line of Tigran Mets, 9

Phone: (+37493) 944-440, (+37493) 868-797,

Website: geopolitika.am; e-mail: blacksea-caspian@mail.ru

Для перепечатки или перевода опубликованных в журнале материалов необходимо разрешение редакции. Публикуемые материалы могут не отражать точку зрения редакции. Публикации платные.

ПОЛИТИКА

Коронавирус – подмена Третьей мировой войны или прелюдия к ней?

Шакарянц С. Э.

*Ведущий специалист Общественного института политических и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона (Ереван, Армения)
shwarzetodt@yandex.ru*

Ключевые слова: коронавирус, геостратегия, “нефтяные войны”

Կորոնավիրուս – Երրորդ համաշխարհային պատերազմի փոխարինում, թե՞ դրա նախաբան

Շաքարյանց Ս. Է.

*Սնծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական
հետազոտությունների հանրային ինստիտուտի առաջատար մասնագետ
(Երևան, Հայաստան)
shwarzetodt@yandex.ru*

Ամփոփում՝ Ոչ միայն ինչ-որ մայրցամաք կամ տարածաշրջան, այլ ամբողջ եկրագունդը գտնվում է բավական տարօրինակ պատմական ժամանակաշրջանում: Պայմանականորեն այն ավանները «Բախում Չար Ուժերի մարդատյաց խաղերի հետ»: Թեև, կարելի է ավելի պարզ անվանում տալ, օրինակ՝ «Կորոնավիրուսային տենդ»: Արդեն պարզ է, որ ոչ մի համաճարակ կամ համավարակ ունակ չէ փոխելու այդ պայմանական Չար Ուժերի հոգեբանությունը: Պատերազմն աշխարհում շարունակվում է թեկուզ ոչ բացահայտ տեսքով: Ընթացիկ գեոստրատեգիական իրավիճակում կողմնորոշվելու մեր փորձերն ընդամենը մակերեսային ջանքեր են հասկանալու համար, թե այդ ինչ նոր «խաղեր» է փաթաթում աշխարհին էլիտաների որոշակի կոնցլոմերատը, որը, ենթադրաբար, տեղակայված է ԱՄՆ-ում: Նրանում, որ այս կոնցլոմերատն ունի ամերիկյան ծագում, կամ սերտորեն կապված է ԱՄՆ-ի հետ, համոզում է 2020 թ. մայիսի 2-ին չինական «ժենմին ժիբաո» պաշտոնաթերթի հրապարակումը «10 հարց, որոնց պատասխաններն աշխարհը սպասում է ԱՄՆ-ից» վերտառությամբ: Ուստի, ներկայացվող նյութով, «կորոնավիրուսային ծավալվող գործընթացների» խորապատկերի վրա աշխարհում ընթացող «նավթային պատերազմների» ուսումնասիրման հիման վրա, մենք՝ հետևելով Իրանին, Չինաստանին ու Ռուսաստանին, առաջարկում ենք ԱՄՆ-ին ու իր դաշնակիցներին վերջապես ասել ճշմարտությունը: Վերջապես, մարդկությունն իրավունք ունի չվերածվելու վաշինգտոնյան «խաղերի» զոհի:

Վճռորոշ բաներ՝ կորոնավիրուս, գեոստրատեգիա, «նավթային պատերազմներ»

Coronavirus - substitution of the Third World War or a prelude to it?

Shakaryants S. E.

*Leading Specialist of Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region
(Yerevan, Armenia)
shwarzetodt@yandex.ru*

Abstract: The whole planet, and not just any one continent or region, is going through a very strange period of history. Tentatively it will be called "Clash with the misanthropic games of the Evil Forces." Although it can be simpler: for example, "Coronavirus fever." And it is already clear that no epidemics or pandemics can change the psychology of these very conditional Evil Forces - the war on the planet continues, albeit implicit. The attempt to understand the current geostrategic situation made by us is only a superficial effort to understand what kind of elite conglomerate, presumably based in the USA, is imposing the world on the new "games". The fact that this conglomerate of American origin, or is closely connected with the United States, is also convinced by the article "10 Questions the World Awaits Answers from the United States," published in the Chinese officialdom of the People's Daily of May 2, 2020. Therefore, this material, Based on the study of the ups and downs of the "oil war" in the world unfolding against the backdrop of the "epic with the coronavirus", following Iran, China and Russia, we suggest that the United States and its allies finally begin to tell the truth. At the very least, humanity has the right not to be a victim of Washington's "games".

Keywords: coronavirus, geostrategy, oil wars

Вся планета, а не только какой-нибудь один континент или регион, переживает весьма странный период истории. Ориентировочно его назовём «Столкновением с человеконенавистническими играми Злых Сил». Хотя можно и попроще: допустим, «Коронавирусная лихорадка». И уже ясно, что никакие эпидемии или пандемии не в состоянии изменить психологию этих самых условных Злых Сил – война-то на планете продолжается, пусть и неявная. Так что целых два призыва генсека ООН Антониу Гутерриша за март-май 2020 г. к государствам мира – прекратить все конфликты и объединиться в борьбе с коронавирусом Covid-2019, по сути, остаются проигнорированными, хотя Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) ещё 11 марта объявила вспышку новой коронавирусной инфекции пандемией. По последним данным ВОЗ на 9 мая 2020 г., в мире зафиксировано более 3,7 миллиона случаев заражения, около 260 тысяч человек скончались.

Кое-что имеет смысл процитировать. Гутерриш в интервью РИА-«Новости» указал, что несмотря на то что Третьей мировой войны за последние 75 лет не произошло, конфликты всё ещё продолжают во многих частях мира. «Это и послужило основой для озвученного мной в марте призыва к глобальному прекращению огня – чтобы мы смогли сосредоточиться на нашем общем враге, пандемии Covid-2019. Я по-прежнему призываю все страны присоединиться к прекращению огня, чтобы мы смогли сконцентрироваться на прекращении (пандемии) и восстановлении от Covid-2019», – сказал генсек ООН. По словам Гутерриша, призыв к прекращению огня получил широкий резонанс и был поддержан более чем сотней правительств совместно с региональными организациями и религиозными лидерами. «Но уровень недоверия остается высоким, поэтому будет трудно перейти к реализации. Мы работаем с правительствами и вооружёнными группировками, чтобы их согласие воплотилось в эффективное прекращение огня, – отметил генсек. – Я надеюсь, что Совет Безопасности объединится и примет решения, которые будут способствовать устойчивому прекращению огня и прочному миру» [1].

Однако вопрос в том, что военные конфликты не прекращались. Что уж говорить о «санкционных войнах» (хотя Гутерриш призывал и к отмене всех санкций во имя общей борьбы с Covid-2019...), о «торговых войнах» (главная – между Китаем и США...), о «нефтяных» и «газовых войнах», об иных «войнах» (допустим, «прокси-войнах») и т.д.? Мы уверены – обострение конкретно «нефтяной войны» в мире не случайно абсолютно совпадает во времени с

«появлением» и распространением коронавируса. Давайте разберёмся. Итак, мир увидел ожесточённую нефтяную войну, в которую вовлечены США и Саудовская Аравия – с одной стороны, а также Россия, Иран и (опосредованно) Китай – с другой. Не будем врать ни себе, ни кому-то другому – пока мировая геополитика «вращается» именно вокруг борьбы за углеводороды. Причём наши читатели должны знать – США «убедили» Саудовскую Аравию в том, что именно эта страна должна «объявить войну» России и Ирану, что говорили о том, что Вашингтон хочет использовать «нефтяной фактор» точно так же, как в своё время руками Саудовской Аравии американцы разорили бывший СССР. Напомним, тогда резко рухнули цены на нефть на мировом рынке, нефть стала стоить дешевле воды, и бюджет СССР лишился сотен миллиардов долларов. В 2020 г. США начали такую же войну и не скрывали, что их цель – подрыв экономик России и Ирана, что якобы должно привести к тому «взрыву» во внутривнутриполитической жизни, в результате которой удалось уничтожить СССР... И война этого года была начата ещё с самого начала января – а затем она усилилась к концу февраля. Саудиты даже попытались шантажировать Москву и Тегеран – мол, сейчас вообще уничтожим нефтяные отрасли России и Ирана... [2].

Но, как говорится, «что-то пошло не так». И выяснилось это к 25 марта 2020 г. Именно тогда поступили сведения о том, что Вашингтон и Эр-Рияд просчитались. В итоге, помимо коронавирусной пандемии, мир дрожит от мысли о том, что возможен крупный и длительный энергетический кризис. И сейчас серьёзность опасений, в частности, властей и граждан стран Запада, стала ещё заметней. Что не учли США и Саудовская Аравия – уже понятно, они «забыли» про фактор Китая. Ибо для Китая нефть России и Ирана – основная. Когда анализируешь поступающие новости, то сразу возникает вопрос: а что такое знают о тонкости валютно-экономической политики Китая и России, например, в США? Второй вопрос: почему власти США связывают вопрос о ситуации в топливно-энергетической сфере с тем, что Китай и Россия периодически «играют» на снижении курса своих валют?

Эти вопросы вытекают из странных, порой противоречивых предложений, звучащих из Вашингтона. Причём эти предложения идут параллельно с обвинениями в адрес Китая и России в том, что **эти две державы решили подорвать мировую экономику**. Возможно, что американцам можно было бы поверить. Но проблема заключается в том, что сейчас и Китай, и Россия неотделимы от мировой экономики. И

если бы Пекин и Москва в действительности бы готовили крах мировой экономики, то тогда следовало бы признать, что Китай и Россия готовят и свой экономический кризис. Ну, за Россию говорить не берёмся, а вот поверить в то, что в Китае хотят рисковать без расчёта – это, на наш взгляд, слишком смелое предположение. Китайцы всегда расчётливы, всегда держат в запасе так называемые «пути отступления» – то есть не лезут в рискованные операции, не подсчитав ресурсы и не проверив свой экономический тыл. Почему Пекин вошёл в «нефтяную войну», да ещё **не на стороне США и Саудовской Аравии** – ведь китайцам вроде бы должно быть выгодно снижение цен на энергоносители? Ответ прост: Китаю нужно не конъюнктурное, не временное снижение цен на нефть (да и на газ), а постоянное и стабильное. Эта страна изо дня в день ощущает острую необходимость в увеличении потребления, а это связано с необходимостью получения новых и больших объёмов энергии. Следовательно – и энергоносителей. Вот почему Китаю не нужно «подыгрывать» американцам и саудитам, а нужно поддерживать Россию и Иран. Так и родились, например, газовые проекты – трубопровод «Мир» (Иран-Китай) и трубопровод «Сила Сибири» (Россия-Китай), запланирован и «Сила Сибири-2». Такой стабильности дать Китаю ни США, ни Саудовская Аравия просто не в силах, даже если бы и захотели...

Теперь о противоречивых заявлениях из США. В марте Вашингтон обвинил Россию в том, что та умышленно занижает курс рубля и даже угрожал новыми санкциями – именно за низкий курс рубля [3]. Никто не удивлён? Извините – а зря не удивляетесь. В марте всю последнюю декаду Вашингтон вынужден предпринимать меры, чтобы курс доллара по отношению к рублю и к китайскому юаню снизился. Вероятно, власти и бизнес-элита США знают нечто, что недоступно, например, гражданам России или гражданам Китая. Тем более – гражданам других стран. Потому что вслед за этими обвинениями, американцы обвиняют Москву... в **искусственном занижении цен на нефть в мире** [4]. А Китай обвиняют ... в содействии России. В то же время США просят Саудовскую Аравию резко увеличить добычу нефти и продажи нефти на мировом рынке. Где логика? Ведь увеличение добычи и объёмов продаж нефти на мировом рынке тоже ведёт к удешевлению цены на нефть. Но Саудовской Аравии американцы угрожают санкциями – правда, за другое: если саудиты откажутся от предложения США увеличить добычу и продажу нефти, чтобы потеснить Россию на рынке, а затем просили сократить

добычу нефти, чтобы резко не упала цена на американскую сланцевую нефть [5].

Недавно мировые СМИ, в том числе влиятельное агентство Bloomberg (США-Израиль), с удивлением писали, что, оказывается, **Саудовская Аравия уже проиграла «нефтяную войну», причём не только России, но и Ирану**. И так восприняли ситуацию не только в США и Израиле [6]. Проигрыш Ирану был запланированным – никакие ограничения на добычу нефти не касаются Ирана. Он добился того, чтобы внутри ОПЕК все страны считались бы с тем, что Тегеран имеет право вернуться к досанкционному уровню добычи и продажи нефти. А даже дураки знают, что у Ирана нефти гораздо больше, чем у Саудовской Аравии или какой-нибудь другой арабской страны. А вот как саудиты проиграли «нефтяную войну» русским – это заслуживает того, чтобы было внесено в учебники по геополитике. Низкий уровень рубля лишил смысла все угрозы Саудовской Аравии – российская нефть стала (на мировом рынке) дешевле тех пределов, на которых собирались остановиться саудиты. И тогда запаниковали уже власти и нефтяной сектор экономики США – стали разоряться так называемые «сланцевые нефтяники», а это не только бывший вице-президент США Джо Байден, который сейчас пытается стать кандидатом в президенты США от Демократической партии... Самая первая американская фирма, которая объявила о банкротстве и закрытии – это была фирма по добыче сланцевой нефти и газа, и эта фирма... близка к бизнес-сфере Дональда Трампа, то есть президента США. Зададим вопрос гражданам Армении и предложим им самим найти ответ: теперь понятно, что и почему в последние месяцы происходит в мире? Разоряются не просто США и Саудовская Аравия – разоряются лично Трамп и... те сионистские круги Америки и Израиля, которые и поддержали избрание Трампа президентом США в 2016 году... Так что берём за императив то обстоятельство, что на ожидающихся очередных президентских выборах в США соперничают два «нефтяника», т.е. два представителя нефтяного бизнес-бомонда Америки, Трамп и Байден. И, думаем, что нельзя исключать – в том числе и «коронавирусные круги» США, но это уже – глубокие дебри, в которых мы найдём и отдельных миллиардеров, и целые кланы американских банкиров, и, конечно же, Пентагон...

Однако влезать в более глубокие подробности – пока рано. Но почему-то приходишь к гипотезе о том, что вовсе не случайно «нефтяная война» на планете совпадает по срокам с распространением коронавирусной инфекции. Ви-

димо, кто-то подумал, что если «залить» весь мир паническим страхом «от коронавируса», то нефтяные отрасли России и Ирана сами сдадутся и самоликвидируются, а США и представители сионистских кругов мира придут «спасать» их... «Нефтяная тема» сейчас всколыхнула США, и это не шутка. Даже Конгресс США отказался помогать президенту Дональду Трампу и спасти добычу сланцевой нефти, да и сланцевого газа. Так мир узнал, в чём корень противостояния не только между сверхдержавами, но и Трампа с бывшим вице-президентом США Джо Байденом. Оказывается, они оба – «сланцевики», а не один Байден со своим сыном Хантером. Как сообщает агентство Bloomberg, Конгресс отказал министерству энергетики в предоставлении средств на приобретение 77 млн. тонн сырья в Стратегический нефтяной резерв и ведомству пришлось отозвать заявку. «Есть предположение, что министерство энергетики может профинансировать закупки из собственного бюджета. В Конгрессе спокойно подписывают трансферты внутри бюджета по просьбе федеральных агентств. И как только финансирование станет доступным, Минэнерго перевыпустит свою заявку, заявили в ведомстве», - сообщает Bloomberg [7].

Основатель фирмы «Rapidan Energy Advisors LLC» Боб МакНэлли заметил агентству, что администрация Трампа настроена решительно купить дешёвой нефти и то ли с участием Конгресса, то ли иным путём, но запасы пополнят. Их закупки планируют провести среди малых и средних компаний, которые сильнее всего пострадали от падения цен на нефть на 61% с начала года. Сенатор-демократ Чак Шумер заявил о победе после блокирования «помощи большой нефти». Пресс-секретарь министра энергетики США Шайлин Хайнс сообщила, что глава ведомства призывает Конгресс финансировать президентский запрос как можно скорее, чтобы помочь американским энергокомпаниям и их работникам.

Но дело в том, что Трамп ранее заявил, что Белый дом окажет помощь именно сланцевой добыче, полностью заполнив Стратегический нефтяной резерв (СНР). Следом министр энергетики Дэн Броллетт издал распоряжение, по которому незамедлительно начинается закупка добытой в США нефти для СНР. «В СНР сейчас находится 634 млн. баррелей нефти. Полная мощность составляет 714 млн. баррелей. Таким образом правительство купит 80 млн. баррелей (или 450 тыс. баррелей в сутки в течение полу-года)», - писал в Twitter ведущий корреспондент по энергетике агентства Bloomberg Жавье Блас. Он указал на то, что даже при нынешних низких ценах закупка обойдётся правительству в \$ 2,6

млрд: «По иронии, всего лишь несколько дней назад американское правительство продавало нефть из резерва, чтобы покрыть затраты бюджета. Теперь же американские сланцевики извлекают нефть из недр только для того, чтобы Дядя Сэм закачал её обратно под землю и потратил на это миллиарды долларов налогоплательщиков».

Американский энергетический аналитик Джастин Якобс считает, что **решение президента не поможет сланцевой добыче**. «По сравнению с потерянным спросом, объём закупки небольшой. Поэтому крайне сомнительно, что это приведёт к росту цен на нефть. К тому же я не могу понять, как выкуп нефти по цене ниже себестоимости добычи может помочь», - заметил эксперт [7]. Так или иначе, но из-за решения Конгресса Белому дому придётся отложить закупку нефти у американских производителей, чтобы поддержать их во время кризиса низких цен. Трампу придётся искать другой вариант спасения «сланцевиков», а значит, и свой собственный бизнес...

Но вот в конце апреля 2020 г. мир получил вообще странные сигналы. С поражением саудитов в «нефтяной войне», видимо, в Вашингтоне и Израиле смирились. Помнят ли граждане Армении, как вдруг в апреле участились контакты между Москвой и Эр-Риядом? Это саудиты пытались уговорить Кремль не разорять их страну до конца. Ведь им приходится, так сказать, самим доплачивать клиентам, чтобы они покупали саудовскую нефть. То есть цена на саудовскую нефть уже «в минусе». Конечно, страдает и русская нефтяная отрасль. Но – ставки высоки, и их зависила именно Россия, причём сознательно.

А что же США? 20 апреля мировые СМИ сообщили о резком падении цен на американские сорта нефти. И уже 21 апреля эксперт нефтяного рынка Барани Кришнан в комментарии для портала Investing.com заявил невероятное. «Пожалуй, никто так не доволен падением цен на американскую нефть в отрицательную зону, как наследный принц Саудовской Аравии Мухаммед ибн Салман и президент России Владимир Путин», - уверен аналитик. По словам эксперта, в ближайшие месяцы возможно **разрушение всей индустрии сланцевой нефти в США**. Кришнан отмечает, что для американских нефтяников проблема снижения мирового спроса и обрушения цен затрагивает большее всего - прежде всего, потому, что «свободное место в хранилищах США заканчивается быстрее, чем где-либо ещё». Итак, престолонаследник Аравии и российский президент всё-таки о чём-то сумели договориться? Не исключаем – и как говорится, поживём-увидим...

По оценкам организации Rystad Energy, США смогут запасти около 150–200 млн баррелей нефти, причём хранилища на 90 млн баррелей в Кушинге уже заполнены более чем на 2/3. Стратегический резерв, как заявил президент США Дональд Трамп, может вместить ещё около 75 млн баррелей. «К началу июня хранилища Кушинга должны будут заполниться, а спустя шесть-восемь недель США исчерпают и остальные варианты», – считает Кришнан. Мы не знаем, доверять ли мнению Кришнана или нет. Ведь за нефтяной сферой стоят оба основных претендента на президентский пост в США – действующий президент Трамп и бывший вице-президент Джо Байден. В особенности – за добычей сланцевой нефти. Впрочем, Трамп и Байден, не исключено, всего лишь марионетки в руках подлинных хозяев нефтяной сферы США. «Сочетание факторов сделало WTI лёгкой добычей для Эр-Рияда и Москвы, которые жаждут нарастить долю рынка после окончания пандемии. Стратегия проста: обещать Трампу сократить производство, но не предпринимать никаких действий, которые могли бы стоить им рынков или клиентов», – заключает аналитик Кришнан [8].

Мы уже писали, что параллельно с драматической ситуацией вокруг коронавируса, в мире идёт ожесточённая нефтяная война, в которой вначале Саудовская Аравия проиграла России. И вот – точка зрения Кришнана. Мы также предупреждали граждан Армении, что от конечного итога нефтяной войны во многом будет зависеть (а не от итогов борьбы с пандемией коронавируса) судьба планеты и расстановка сил между сверхдержавами, отметив, что наш сосед Иран стоит как бы «над схваткой» США, Саудовской Аравии и России – Иран играет «по своим правилам». Но и Иран, в тандеме с Китаем – активный закулисный участник нефтяной войны. Всё это – рядом с Закавказьем, а значит – рядом с Арменией. Возможно, что в Ереване все слои общества недооценивают серьёзность ситуации. Но это – извините, дело уже армянского общества, уметь или не уметь достоверно оценивать риски для безопасности своей страны... Напомним, что именно из-за сланцевой нефти республиканцы и демократы США отдали приказ Украине начать войну против Донбасса. Названия городов «Славянск» и «Краматорск» в 2014–15 годах не сходили с первых полос информационных агентств – там шли бои. А уже в 2016–17 гг. автор данного материала лично сталкивался в различных соцсетях с открытой пропагандой «отдать» Армении под разработку сланцевых нефти и газа, то есть в руки американских фирм. Напоминание об этом необходимо, чтобы граждане Армении не думали бы – что у

нас в стране идёт нечто своё, а не новая разработка «украинского варианта». Беспокоиться, впрочем, должны не только, конечно, политические элиты Армении, но и многих стран – конечно, за исключением России, потому что в РФ прекрасно помнят (те, кому надо помнить...), с чего начиналась война в Новороссии, конкретно – на Донбассе.

Поэтому правильно будет разобраться, что происходит. Добыча в США, несмотря на заморозку 35% скважин в марте, по информации за период 12–19 апреля сократилась только на 800 тысяч баррелей с рекордных 12,3 млн баррелей в сутки. При этом, по информации транспортных и аналитических компаний Vortexa и Kpler, уже к концу мая в порты Луизианы и Техаса должны прибыть 20 танкеров из Саудовской Аравии с 40 млн баррелей нефти. Гипотетически США могут ввести ограничительные тарифы на импорт нефти, но королевство способно отгрузить «20 боеголовок» на собственные заводы – например, крупнейший нефтеперерабатывающий завод США Motiva в Порт-Артуре. Совместное сокращение добычи GLOPEC или ОПЕК++, о котором было объявлено Трампом как о крупной победе, никак не исправит ситуацию: во-первых, сокращения на 9,7 млн баррелей в сутки не достаточно в сложившихся условиях. Во-вторых, даже эти сокращения должны быть осуществлены. Так что же – **и США проигрывают в нефтяной войне?** [8]. Тогда есть шанс, что пандемия коронавируса Covid-19 закончится гораздо раньше, чем до 21 апреля и в дальнейшем, в мае прогнозировали специалисты и иные эксперты...

Но, дамы и господа, итог **поражения США в нефтяной войне** будет трагичным... например, для необандеровской власти на Украине. Ей придётся, ради удержания рычагов управления обнищавшим обществом, развязать какую-нибудь войну, даже неважно против кого. Вся ставка же необандеровских «революционеров» была связана с тем, что Украину превратили в оккупированную Америкой страну. А что ещё означает тот факт, что все руководящие позиции в Службе безопасности Украины (СБУ) контролируются выскокопоставленными офицерами ЦРУ США? Именно то, что на Украине – американский оккупационный режим. Фантазёры «пророчат», что, мол, «Украина нападёт на Россию и победит». Уши от осла «победит» необандеровская Украина – даже половина ядерного удара, к тому же «грязным ураном», со стороны России уничтожит как раз ту часть Украины, где процветает необандеризм и неофашизм, остальные области добровольно станут областями Российской Федерации, а не Украины. Ещё к 10 марта в Америке царили уныние и паника.

Нефтедобывающие компании США пожинали катастрофические плоды очередного «чёрного вторника». Так, акции «Occidental Petroleum» обрушились на 44%, показатели «EOG Resources» сократились на 35%, а «Continental Resources» - на 40%. У менее крупных компаний ситуация ещё более печальная, ведь их акции обвалились более чем на половину. **«Сланцевый сегмент США практически убит.** Кровавая баня. Из капитала вымыты миллиарды долларов», - комментировал ситуацию эксперт агентства «Bloomberg» в энергетической отрасли Жавье Блас. Он также обратил внимание на то, что потери несут даже мастодонты нефтедобычи. В частности, акции компании «British Petroleum» сократились на 20% всего за один день [9]. Согласимся – ситуация по типу «за что боролся – на то и напоролся», и от этого, конечно, почти у любого, тем более – у «нефтяника» Трампа, могли мозги начать «растекаться», «плавиться». Есть ведь отчего начать сходить с ума – не правда ли?..

Единственная страна, которая рискнёт (правда, это, хорошо бы, чтоб был дурной сон больного психопата в сумасшедшем доме, а не президента или премьер-министра какой-нибудь ядерной державы...) «махать кулаками» перед Россией, - это США. Как мы видим по Сирии, даже неуравновешанный президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган после парочки-другой силовых уроков в Идлибе со стороны российских ВКС в Сочи (в марте) просто пресмыкался перед Владимиром Путиным. А турецкие военные начали задавать закономерный вопрос Эрдогану: какого чёрта они в Сирии потеряли и почему должны воевать «за Америку»? Так что, надо сказать, пандемия коронавируса (в Турции) буквально спасла Эрдогана от рук своих же военных – они были готовы «взорваться», и это был бы не театрализованный военный мятеж, как летом 2016 года, а настоящий военный переворот, типа того, когда военные Турции свергли премьер-министра Али Аднана Мендереса, а затем казнили его через повешение (1960 г.) вместе с министрами иностранных дел, здравоохранения и финансов из того турецкого правительства...

Конечно, Трамп раздосадован – его сланцевая фирма обанкротилась, банкротство нависло над всей нефтяной отраслью США. Саудовские союзники сдались России и Ирану и оставили Америку один на один с Россией и Ираном. А Россия и Иран неумолимо и беспощадно (буквально на днях, в мае) отвергли притязания США на участие в каких бы то ни было дальнейших переговорах с Ираном вокруг пресловутого «ядерного досье». И вот Трамп отдал при-

каз распространить сообщения о перевооружении американских подводных лодок «Trident-2» ракетами с ядерным зарядом малой мощности. Ведь понятно – это делается, как минимум, для запугивания России и Ирана, да и Китая, конечно. Итак, США хотят заставить «вскипеть» международную обстановку до предела и поддерживать «температуру кипения» вплоть до своих очередных президентских выборов – кто этого не понял, то, извините, таким вообще не следует ни заниматься, ни интересоваться политикой.

Но вопрос в том, что никто не собирается потакать Трампу. После выше упомянутых сообщений про подлодки «Trident-2» глава МИД РФ Сергей Лавров заявил, что выпуск США ядерных снарядов малой мощности W76-2 ведёт к снижению ядерного порога, что весьма опасно для всего мира. Новая боеголовка весит 5-6 килотонн, а мощность старой W76-1 составляет 100 килотонн. Буквально через сутки после слов Лаврова, официальный представитель МИД РФ Мария Захарова, комментируя новую ситуацию в мире, жёстко и решительно заявила, что: **«Любая ракетная атака с борта подводных лодок США будет встречена ядерным ударом со стороны России.** Это полностью соответствует российской военной доктрине». А далее она вскрыла для общественности планеты некоторые удивительные подробности. «Как мы уже не раз разъясняли, считаем подобный шаг опасным. Мы считаем, что он является таким элементом дестабилизации», – подчеркнула Захарова. Действия США направлены на стирание границ между стратегическим и нестратегическим ядерным оружием, что ведёт к снижению ядерного порога. К такой позиции пришли не только в России, но представители академического сообщества во всем мире, и даже в Конгрессе США» [10]. Благодаря Захаровой, мир узнал, что американский Конгресс против последнего приказа Трампа насчёт подлодок «Trident-2»...

Кто-то всерьёз думает, что Лавров и Захарова «шутят»? Зря, если так. Они просто исполнили приказ своего Верховного главкома, то есть Путина. Который и контролирует пресловутую «красную кнопку в чёрном чемоданчике». Не хотим думать, что разного рода «увлечённости» адептов «цветных/уличных революций во имя демократии и свободного общества» (любой желающий может добавить любые имена и фамилии из любой страны, где имели место такие «революции») напрочь лишила население планеты здравомыслия и логики. Не только Армения – весь мир должен считаться также с тем, что и Китай постоянно готов нажать на свою «красную кнопку в чёрном чемоданчике». Автор отлично помнит вопрос, заданный

Америке одним из заместителей начальника Генштаба Народно-освободительной армии Китая (НОАК) в далёком уже 2006 г.: «Мы готовы положить на алтарь победы жизни 500 млн. китайцев – что готовы сделать вы, американцы?». Кто не помнит – напомним: всё население США составляет (на текущее время) всего 333 млн. 661 тыс. 885 человек, тысячей больше-тысячей меньше. Не это суть – суть в том, что нет в США полмиллиарда народа.

Готовится и Иран, хотя у него пока нет ядерного оружия. Иран продолжает ожидать развязывания войны со стороны США и их союзников и активно готовится. Так, 19 апреля состоялась церемония презентации радаров «Халидж-э Фарс» [«Персидский залив»] и «Морагхеб» [«Бдительный»] с участием главнокомандующего армии генерал-майора Абдолрахима Мусави и бригадного генерала сил ПВО Алирезы Сабахи-фарда. Одновременно, иранской армии были переданы десятки беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) трёх типов. Но самое главное – все эти БПЛА могут быть ударными, атакующими. «Поскольку беспилотники оснащены различными типами бомб и ракет, они могут быть использованы войсками в боевых задачах», – подчеркнул министр обороны Ирана бригадный генерал Амир Хатами. И, как заявил 21 апреля командующий Военно-морским флотом КСИР бригадный генерал Алиреза Тангсири, отныне Иран увеличил дальность действия своих морских ракет до 700 километров без какой-либо помощи со стороны других стран. Все эти факты и заявления иранских военных, звучавшие в апреле, говорят о том, что готовность Ирана нанести контрудары почувствуют не только США и их прямые союзники, но и страны СНГ, «прислуживающие» Вашингтону [11].

Кстати, игры с «нефтяной войной» разоряют ведь и «Апшеронское ханство» – алиевский Азербайджан, непосредственный военный противник Армении и Республики Арцах. СМИ сообщили об очередном обрушении банковской сферы в Азербайджане. К чему это приведёт – тоже понятно, много ума не надо. Коли сдалась Саудовская Аравия, а в США нарастает паника в нефтяной сфере, коли Россия, Иран и Китай молча продолжают упорно углублять разного рода кризисы, и раз уж Западу и сионистам даже «пандемия коронавируса» не особо помогает, то понятно, что никто не станет щадить и «Апшеронское ханство». Ну, не пощадили же Россия и Иран в Сирии турок и протурецких террористов! Но для Армении и Арцаха в этих сообщениях таится всё-таки прямая угроза – от ощущения безысходности, фашистский режим Баку вполне может рискнуть и попытается повторить воен-

ную авантюру апреля 2016 года. Во всяком случае, Армии обороны НКР и всем спецслужбам Арцаха, начиная с военной разведки, следует незамедлительно перейти к активной превентивной обороне с использованием диверсионно-подрывных акций на территории противника. Дабы не было бы повтора негативных последствий по типу апреля 2016-го, однако остальное – дело разработок военных специалистов, а не публичного разговора в газетах или соцсетях, журнальных и иных статьях...

Вопрос в том, к чему готовы «карманные собачки США» во всём мире. Термин «карманные собачки США» – не наша выдумка, это определение, озвученное Главным политическим советником иранского аятоллы Сейедом Али Хоссейни Хаменеи – бывшим министром иностранных дел Али Акбаром Велайати в адрес президента одной из европейских стран. Так вот, все «карманные собачки США», в том числе и в России, и в Армении и т.д., должны готовиться – либо к гибели как «общественного класса», либо к мгновенной смене «хозяина», к поиску нового «кармана для антуража».

Всё-таки, вернёмся к нефти, «нефтяной войне» и схватке двух «сланцево-нефтяных баронов» США – Трампа и Байдена. Не зря 8 мая миру стало известны два обстоятельства. Ну, первое сейчас (когда уже все позабыли о «секс-скандале» вокруг француза Доминика Строс-Кана, которого «выключили» из политики и лишили возможности претендовать на пост президента Франции...) вызывает почти гомерический смех, хотя в условиях Америки это давно уже не смешно, это горькая реальность. Тара Рид, бывшая помощница Байдена, в те времена, когда он был ещё сенатором от штата Дэлавер, обвинила бывшего вице-президента... в «сексуальных домогательствах», пополнив обвинения на которые Байден... предпринимал целых 27 лет назад! И сейчас эта самая Тара Рид с помощью некой журналистки Мэгин Келли начала требовать, чтобы общественность США поставила бы вопрос об отстранении Байдена от президентских выборов [12]. Не будем пророчествовать – один раз эта схема (со Строс-Каном) сработала, почему бы ей не сработать ещё раз? Для Запада это будет вполне нормальным явлением.

А вот второе обстоятельство – это угроза. Реальная угроза для всех США. На американском нефтяном рынке обвал. Сланцевая добыча не выдерживает даже цен в \$ 25 за баррель и количество занятых буровых будет падать до минимума за последние 80 лет. По данным одной из крупнейших в мире сервисных компаний Baker Hughes, количество работающих буровых установок в США в начале мая 2020 г. упало до

404 единиц, тогда как в конце 2019 года их было около 800. Как сообщает Reuters, нынешнее количество лишь на четыре установки больше, чем в кризисном мае 2016 года. При этом, по прогнозам Raymond James, к концу года число буровых установок, ведущих работы, снизится еще вдвое - до 200. Канада же ещё в конце апреля поставила антирекорд по буровым работам. Количество установок сократилось до 26. От традиционной добычи нефти сланцевая, как известно, отличается тем, что из-за геологических условий необходимо бурить много скважин и они быстро истощаются. Поэтому рынок буровых установок в США как нигде служит индикатором добычи. В добывающих штатах страны так и не приняли решение о принудительном сокращении добычи, однако сами компании были вынуждены пойти на это. Уже давно спасением для американских сланцевых компаний было хеджирование (страхование) цен на нефть. Однако на этот год лишь около половины компаний сделали это. Поэтому падение цен прямо ударило по ним. Большинству добытчиков нужны котировки не менее \$ 40 за баррель, а североамериканская WTI торгуется сейчас по \$ 25.

Поэтому в Минэнерго США ещё в апреле прогнозировали, что производство нефти уже в мае снизится естественным путем на 800 тысяч баррелей в сутки, а к октябрю - на 1,8 млн баррелей. Главная проблема для более успешных сланцевых компаний в США - это отсутствие достаточного места в сухопутных хранилищах, которых не хватает нигде. По данным LL Intelligence, с начала марта количество больших танкеров, которые используют под краткосрочное хранилище, почти удвоилось и составляет 183 судна. В них хранят 234 млн баррелей. «Эти объёмы будут расти, когда сухопутные хранилища окажутся на пределе», - заметил в Twitter репортёр LL Intelligence Анастассис Адамопулос. Подтверждением тому может быть ситуация с крупным американским сланцевым добытчиком «Hess» [13]. Эта фирма - нечто вроде филиала или дочерней компании «Amerada Hess» - добытчика «крупной» нефти, давно уже «виднеющейся» и в районе акватории Каспийского моря, вертикально интегрированной нефтегазовой компании. Компания зафрахтовала на май, июнь и июль три танкера, которые будут хранить 6 млн баррелей нефти. Таким образом, «Hess» будет закачивать в плавучие хранилища половину своей добычи. И, кстати, фирма «Hess», как и бизнес Трампа, серьёзно пострадали в Венесуэле - в стране, в которой Россия, Китай и Иран также решили противостоять США... Но, в любом случае, американская слан-

цевая добыча углеводородов не выдержала цен в мире - а цены на углеводороды в мире это уже прямое следствие неудавшейся «нефтяной войны» США и Саудовской Аравии против России, Ирана и Китая.

Вся описанная ситуация приводит объективных и беспристрастных наблюдателей и экспертов к вопросу, на первый взгляд, странному - **какой нам мир уготовят после «коронавируса» его создатели...** Ведь на планете разрастается шум и паника, выразим мнение - ситуация облегчила многие проблемные вопросы, которые неумолимо стояли перед глазами как правительств сверхдержав мира, так и «мелких князьков» разных «республик» или «эмиратов». Самое интересное - пандемия коронавируса не закончилась, судя по сообщениям из Испании, Франции, Италии, США, Турции, Израиля... А миру, да ещё из Англии, уже подбросили новую «тему», причём ещё в апреле - люди, вам нужно мировое правительство для «победы на коронавирусом». Параллельно вбрасывается ещё одна «тема» - каким будет наш мир «после коронавируса»? Мы уверены - не только в маленькой Армении или громадной России СМИ уделяют огромное время этим проблемам и версиям. Анализ новостных лент из разных стран говорит о том, что эта провокационная пропагандистская атака на умы людей идёт из разных государств и даже - определённых кругов в той или иной стране. А бывает, общественности подбрасывают якобы простые, но тоже провокационные вопросы: а когда он (т.е. коронавирус) уйдёт? А вдруг он вернётся?

Скрывать бессмысленно - мы тоже пытаемся суммировать и анализировать самые разные сведения о коронавирусе из самых разных стран мира. Мы напомним читателям, что картина сегодняшнего распространения коронавируса странным образом совпадает с важной частью сюжета американско-немецкого кинофильма (2006 г.) «V - означает вендетта». Вначале заражаются страны-враги, затем и своё население. Правда, в том фильме есть «хэппи-энд» - общество уничтожает то, что принято называть «мировым правительством». А в 2020 г. эту преступную модель пытаются навязать планете....Кто не видел фильма - рекомендуем посмотреть. Более того, где-то с середины марта 2020 г. открылся и факт того, что пандемия коронавируса почему-то совпадает по срокам с ведением «нефтяной войны», начатой США против Ирана и России, причём опять «руками» Саудовской Аравии, что мы уже более или менее разобрали. Конечно, всё перечисленное - не случайное совпадение. Как и не случайны напоминания из разных стран Азии и Европы о том, что коронавирус был создан

искусственно в ...неизвестно каком году, но ЦРУ США «предупреждало» о «вероятности» эпидемии «тяжёлой инфекции» в 2009 г., а американский миллиардер Билл Гейтс «пророчил» об этом в 2017 г. И вдруг ещё в феврале 2020-го начал предлагать некую «вакцину» против коронавируса. Да ещё пару месяцев назад, когда только разрасталась эпидемия в Китае, надо было руководителям мировых держав, начиная с самого Китая, спросить открыто – а что, у американца Гейтса на руках был вирус, раз уж у него уже есть антивирус, а? Не зря же 2 мая центральный печатный орган ЦК Компартии Китая, газета «Жэньмин жибао» (и вполне ожидаемо) опубликовала сенсационный и убийственный (для США) материал «10 вопросов, на которые мир ждёт ответы от США»... [14].

Гейтс тем самым (впрочем, США, а не только Гейтс) «слил» сам себя. И вдруг «очнулись» в Вашингтоне – а нет никакой вакцины, есть там «что-то», и американский президент Дональд Трамп как-то мельком предложил – мол, «время поджигает», а давайте испытания некой разработки будущей вакцины начнём сразу же на людях проводить. Попытаемся разобраться. Не станем предполагать версии, что – а нет никакого коронавируса! Вон, в конце 60-х годов на всей территории СССР буквально свирепствовал некий вирус с условным наименованием «гонконгский грипп» – поверьте, читатели, течение этого вируса у людей и последствия были не менее тяжёлыми, чем то, что пишут о течение инфекции при коронавирусе Covid-19. В 1968-1970 гг. гонконгский грипп, согласно разным источникам, унёс жизни от 700 тысяч до 1 миллиона человек по всей планете, и основную группу пострадавших составили люди преклонного возраста (от 65 лет и старше). Основные симптомы гонконгского гриппа: 1) выраженная боль в горле; 2) насморк; 3) рост температуры тела; 4) физическая слабость, повышенная утомляемость; 5) дискомфорт и болевые ощущения в области мышц. Подобная картина держалась до 1 недели (порядка 6 дней), после чего грипп либо бесследно исчезал, либо провоцировал серьёзные осложнения (в особенности, у детей первого года жизни и людей преклонного возраста) и смерть. Удивительно, но спасительная вакцина от данного недуга была изобретена практически сразу, а своё широкое распространение она получила лишь после того, как недуг охватил собой весь мир. Что – не «корона», да? Или – ну не совсем «корона»? Мы уж не упоминаем о том, что с 2005 г. в мире шла ажиотажная паника: мол, в США (! – опять в США...) вирус «испанки» (т.е. испанского гриппа) воссоздали. Мол, американские вирусологи

на протяжении 10 лет упорно восстанавливали генетическую последовательность развития испанского гриппа, и в качестве материалов для своего эксперимента они использовали клетки тела обнаруженной на Аляске женщины, пролежавшего долгие годы в арктических льдах. Планета обо всём этом не помнит, планете выгодна пандемия «коронавируса Covid-19», потому как, покамест нет умерших, как от «гонконга», в количестве «от 700 тысяч до 1 миллиона человек», пока «всего» около 200 или более 200 тыс. умерших?..

Автор данных строк всё прекрасно помнит – и сам перенёс «гонконг», чуть не умерев, кстати. И не было бы необходимости на любительском уровне (есть же профессионалы-врачи, вирусологи и т.д.) к этому возвращаться, если бы не та трагедия, в которую вогнали свои народы руководители стран мира. Какой карантин? В СССР на карантин в те шестидесятые годы были поставлены учебные заведения и дошкольные учреждения, **всё остальное работало**. Конечно, на особом режиме, но – работало. И свобода передвижения не ограничивалась так, как это делают сейчас. Во всяком случае, День Победы, 9 Мая не переносился. А в Армении день Траура – 24 апреля, никем не «отменялся», как действовали власти России и Армении в этом году... И всё это на фоне серьёзнейшей информационной уже войны, в которой главенствующие роли у тех же США, предпринимающих нападки, естественно, на Китай, а также на Иран с Россией. Вот и с этим будем разбираться, во всяком случае, попытаемся...

Интересно идёт словесная «война» между Ираном и США вокруг темы о коронавирусе. Всего не охватить рамками одного материала – информационная война в разгаре, ежедневно ситуация меняется. Но – начнём. В канун праздника Новруз (иранский Новый год) министр иностранных дел Ирана Мохаммад Джавад Зариф несколько раз заявил, что Вашингтон своими санкциями убивает иранцев во время пандемии. Действительно, США на фоне распространения коронавируса в Иране несколько раз вводили новые санкции, продлевая прежние, заявляя, что с их помощью стремятся максимально ограничить нефтяную торговлю и доходы Ирана и обвиняя Тегеран в поддержке терроризма. Иран, в свою очередь, обвиняет США в «экономическом терроризме» против иранского народа, а также в том, что Вашингтон мешает получить медицинское оборудование и лекарства, необходимые для борьбы с коронавирусом. А насчёт действий истинных террористов на Ближнем Востоке, – хотим напомнить миру, Иран с лета 2014 года с доказательствами

обвиняет США и Израиль в создании террористической группы «Исламское государство» (ИГ) и в ведении террористической войны против Ирака, Сирии и Ирана. После подлого убийства генерал-лейтенанта Кассема Солеймани Иран открыл уголовное дело против США и подал документы в Международный суд. Кто-то считает, что это – не взаимосвязанная с коронавирусом тема? Зря, если так...

И вот госсекретарь США Майк Помпео, понимая, что обвинения Ирана слишком опасны для Вашингтона, 20 марта заявил, что гуманитарная помощь для Ирана в свете коронавируса не является объектом санкций, и США готовы её оказать. Видимо, в Тегеране сильно удивились, вплоть до насмешек над Вашингтоном. Ведь сообщения о распространении в Иране инфекции идут ещё с февраля, и Иран много раз давал понять, что готов принять помощь любой страны, но не США или Израиля. Мы хотим ознакомить граждан Армении с ответом самого Верховного лидера Ирана, аятоллы Сейеда Али Хоссейни Хаменеи, который был дан Америке ещё 22 марта. «Руководство США заявляло, что готово оказать нам медицинскую помощь и помочь лекарствами. Это очень странные слова. Во-первых, у вас дефицит, как следует из поступающих из США новостей, - сказал Хаменеи в ходе выступления, которое транслировалось иранским телевидением. - Во-вторых, вас, американцев обвиняют в создании вируса. Я не знаю, насколько эти обвинения верны, но когда такие обвинения существуют, какой разумный человек станет принимать от вас лекарства. Может, ваши препараты - это инструмент для ещё большего распространения болезни. Вам нельзя доверять».

Верховный лидер Ирана также назвал США главным врагом Исламской Республики и шарлатанами. «Наиболее скверным нашим врагом являются США. Конечно, у нас немало врагов, но самым мерзким являются США. Американские чиновники - лжецы, посмотрите на их действия, послушайте, что они говорят – шарлатаны», - сказал он в ходе выступления, показанного иранским телевидением, сообщил сайт иранского государственного телевидения IRIB [15]. Мы обязаны понимать, что более жёстких оценок из Ирана не прозвучит – слова аятоллы Хаменеи, как Верховного главнокомандующего страны, являются приказом для всех иранских граждан. Более того, это – и сигнал для глав других государств, в том числе и для Армении. Никакого «ирано-американского улучшения» не предвидится, пока США не признают поражения и не капитулируют перед Ираном. И даже мольба Трампа от 4 апреля – мол, пусть

мне позвонит президент Хасан Роухани, и «мы договоримся», тоже останется безрезультатной. Приказ Верховного главнокома Ирана – никаких переговоров с Америкой, а Роухани – всего лишь глава правительства Ирана, а не глава государства. Трамп за годы своего президентства никак этого не может запомнить и понять. Не от того должностного лица «ждёт звонка» президент США...

А затем Израиль, наконец, косвенно признался, что имеет прямое отношение к вирусной атаке на Иран, что и ожидалось, если честно сказать. Посол Израиля в ООН Дэнни Данон заявил, что Исламская республика Иран «должна понимать, что её способность должным образом лечить жертв коронавируса находится под угрозой из-за санкций, которые душат её экономику». 26 марта этот представитель сионистов призвал Иран приостановить ядерную программу, чтобы «получить помощь Запада в связи с пандемией коронавируса». Израильчанин Данон, демонстрируя верх цинизма США (именно – США), заявил, что любая такая помощь должна быть предоставлена «в обмен на обещание аятолл приостановить любую ядерную деятельность и прекратить спонсирование того, что Израиль и США считают глобальным терроризмом» [16]. Стоит напомнить господину Данону, США и руководству Израиля, что Иран характеризует все свои действия, как самую обычную самооборону от внешней экспансии американцев и сионистов. И что именно Иран на протяжении десятилетий подвергается попыткам агрессии со стороны различных террористов, состоящих на содержании у спецслужб США и Израиля. И это не только группировка ИГ – например, это и группировка белуджей «Джундуллах», которая почилла в бозе после того, как Иран её обезглавил, выкрав (арестовав) с борта самолёта киргизских авиалиний её главаря Абдулмалика Риги (в 2010 г.), судив и казнив преступника, который на суде признался в том, что он работал на США и Израиль. Свято место пусто не бывает, как говорится, и сейчас на осколках «Джундуллах» спецслужбы США и Израиля (и тоже в Пакистане) создали другие группировки террористов, например, «Джеиш уль-Адль», которые продолжают антииранские террористические действия в регионе. И кто сказал, что вся эта возня США, Израиля и их «ручных» террористов против Ирана – это не та самая пресловутая «прокси-война»? Так что Тегеран прав на все 100% - он вынужден держать обычную самооборону от США и Израиля.

Дело как раз в том, что буквально за несколько дней до заявлений Данона Вашингтон объявил о новых антииранских санкциях. В

ответ на это глава МИД Ирана Мохаммад Джавад Зариф 25 марта раскритиковал госсекретаря США Майкла Помпео за его третьесортную пропаганду и поинтересовался, является ли он госсекретарем или секретарем ненависти. «Даже пандемия не остановит Помпео от распространения третьесортной пропаганды, - написал Зариф в Twitter, сообщало IRNA. - Интересно, является ли он госсекретарем или министром ненависти? Никакое количество троллинга не может приукрашивать его печально известное подстрекательство и экономический терроризм, убийство невинных людей и воспрепятствование глобальной борьбе с Covid-19» [17]. Именно после слов Зарифа по всему миру раздались призывы вообще покончить с «санкционной практикой», но США уже не остановить – мы выше уже упомянули, что США параллельно с болтовнёй о «вине» Китая, России или Иран в вопросе распространения коронавируса, озабочены ведением «нефтяной войны» в мире. И вместо США «ответил» Зарифу посол Израиля в ООН Данон... Хотя даже Англия – один из жёстких союзников США, обратилась к Вашингтону с предложением если не отменить, то ослабить санкции против Ирана. Уже и внутри США усиливается протест против сионистской политики Белого дома. Две основные американские газеты – «The New York Times» и «The Washington Post» - в отдельных редакционных статьях, 26 марта призвали к «облегчению санкций» и «гуманитарному перемирию» администрацию Трампа. И Трамп вместо ответа выставляет миру израильянина Данона, как бы говоря – что вы хотите от меня, это всё Израиль...

К его сожалению, Данон и весь Израиль плохо представляют, на что способен Иран в борьбе с биологической агрессией. Ещё 15 марта иранская армия провела масштабные общенациональные учения с целью повысить готовность перед лицом биологической угрозы для страны на фоне распространения нового коронавируса COVID-19. И вот с 24 марта сухопутные силы КСИР Ирана начали беспрецедентные учения по биологической обороне по всей стране в координации со штаб-квартирой Национальной кампании по борьбе с коронавирусом в соответствии с политикой Генштаба Вооружённых сил Ирана. Учения будут проводиться в 3000 местностях страны и в 100 точках в Тегеране с участием сухопутных войск КСИР и подразделений народного ополчения «Басидж», сообщало агентство Fars News. Сформировано 100 подразделений сухопутных войск КСИР, которые работают на 10 базах для дезинфекции по всей стране. Дополнительно развёрнуты 6 полевых госпиталей КСИР. План военных

учений биологической защиты был обнаружен главнокомандующим армией генерал-майором Абдолрахимом Мусави во время внеочередного совещания, проведённого для координации усилий в битве против COVID-19. По словам генерала Мусави, военные учения начались под командованием армейской базы биологической защиты и под наблюдением заместителя начальника армии по координации контр-адмирала Хабиболлы Сайяри. Учения армии по биозащите соответствуют указу Верховного лидера Исламской революции аятоллы Хаменеи, в котором он предупредил, что **вспышка вируса может быть результатом «биологической атаки» против Ирана** [18].

В рамках усилий по борьбе со вспышкой нового коронавируса, КСИР, в свою очередь, открыл отдельно три полевые больницы в северных и южных провинциях Ирана. «Учитывая вспышку коронавируса в стране и потребность людей в доступе к медицинским и санитарным центрам, в городе Боразджан начали работать две больницы на 30-40 койко-мест и 54-местный передвижной госпиталь в порту Бандар-э-Аббас», - рассказал командующий Военно-морским флотом КСИР контр-адмирал Алиреза Тансири. Он добавил, что в северном городе Решт открылась ещё одна мобильная больница на 74 койко-места и отметил, что вместимость больницы может быть увеличена до 120 койко-мест для предоставления большего количества услуг подтвержденным пациентам с коронавирусом. Теперь миру должен быть понятен ответ главкома КСИР генерал-майора Хоссейна Салами, который он озвучил 27 марта в кулуарах учений Ирана по биологической защите, отреагировав на заявления различных американских чиновников, в том числе Трампа и его госсекретаря Майкла Помпео, как и на циничные заявления израильянина Дэнни Данона. «Когда американцы говорят, что хотят помочь иранской нации в этих условиях, это не что иное, как демагогия, - сказал главком КСИР, сообщает англоязычный иранский телеканал «Press TV». - Они сами страдают от этой вирусной вспышки, и их инфраструктура здравоохранения не может защитить американцев от этого явления. Если американская нация нуждается в помощи, **мы можем оказать им помощь**, но нам не нужна их помощь» [19]. Мы бы на месте США приняли помощь, предложенную генерал-майором Салами...

Между тем, мы хотим предложить на изучение ещё одну фразу, произнесённую аятоллой Хаменеи перед иранским народом: **«Часть этого вируса, как говорят, была создана для Ирана с использованием генетического материала,**

который они собрали у иранцев, что, конечно, является частью их враждебности. Наш 40-летний опыт показывает, что Иран способен противостоять любым вызовам и проблемам на любом уровне» [20]. Итак, аятолла Хаменеи очень медленно и осторожно, но приблизился к теме, о которой многие позабыли, но которая прямо ведёт к противозаконной деятельности США на территориях целого ряда стран, если не сказать – на всей планете. Мы предлагаем всем вспомнить, как ещё в 2015-16 гг. президент России Владимир Путин объяснял решение о высылке нескольких групп американских «учёных» и ограничении деятельности и прав их российских «помощников» из числа членов так называемых «неправительственных организаций» (НПО). После этого обвинения В.Путина значительная часть НПО вынуждена была признать себя «иностранными агентами». Суть обвинений В.Путина: разъезжают по всей стране, **собирают человеческий – генетический – материал**... «Для чего? Какие у вас цели?» – публично спрашивал более 2 лет подряд российский президент у США [21]. Как мы знаем, правдивого ответа американцы так и не дали, хотя уже 2020 год. Зато есть некий коронавирус, а Иран говорит об «использовании генетического материала», который собирался у иранцев. Всё встало на свои места? Кстати, обвинения аятоллы Хаменеи подтвердил профессор Калифорнийского государственного университета UCLA Дэвид Ягубян в интервью корреспонденту иранского информационного агентства IRNA заявил, что президент США Дональд Трамп ведёт медицинский терроризм против иранского народа: «Антииранская политика Трампа уже достигла **стадии медицинского терроризма**, которая препятствует усилиям страны по борьбе с коронавирусом». По его словам, Белый дом усилил свою политику коллективных наказаний в отношении Ирана во время распространения коронавирусной инфекции [22].

Поражает вот ещё что. Как быстро сообразили и мелкие «удельные князья», что могут манипулировать фактором коронавируса в политических, а то и геноцидальных целях. Обратим внимание: в последние дни идут сообщения о том, что в Азербайджане местные власти... насильственно эвакуируют заражённых коронавирусом Covid-19 на юг, в Талышстан. Естественно, что талыши не довольны, хотя до крупных акций протеста ещё не дошло. Зато 24 марта бакинские СМИ, явно по приказу сверху, начали распространять ложь о том, что якобы Иран «сознательно распространяет здесь наркоманию и различные опасные заболевания, в том числе

коронавирус». Баку умышленно объявил центром борьбы с этим недугом Талышстан, и именно сюда в последние дни направляются самолеты из-за рубежа с возможными носителями коронавируса. Деятели талышских освободительных сил уверены – власти Азербайджана стремятся именно Талышстан объявить «карантинной зоной». Правда, лидер общественной организации «Талышское возрождение», член Общественного Совета Государственного бюджетного учреждения «Московский Дом национальностей» Исмаил Шабанов пока говорит о «мягком геноциде» талышей: «Учитывая, что талышский регион является самой густонаселённой территорией после Апшеронского полуострова, цель всей этой акции очевидна - **изменить постепенно этнический состав населения региона**» [23]. Да, но талыши – по сути, те же иранцы, генетический материал талышей и фарси должен быть схож или даже идентичен. А вдруг цель иная – умертвлять талышей, а не только «постепенно изменить этносостав» Талышстана?.. Это же – тоже к теме «каким будет мир после коронавируса»... Ведт кто его знает – что под вывеской «борьба с коронавирусом» сейчас имеет место, допустим, в курдонаселённых регионах Турции или на оккупированных Израилем арабских землях?.. Или, допустим, ещё в каких-нибудь «проблемных» регионах планеты?.. И ясно, что таких разоблачителей, как Шабанов, будут пытаться заставить молчать, будут запугивать... То же самое следует иметь в виду и насчёт Турции. Кто поручится, что под видом «борьбы против коронавируса» в Турции не ведутся «мероприятия» по изменению этнического состава населения в курдонаселённых регионах, т.е. в Западной Армении, Киликии, верховьях реки Евфрат и так далее? Турция – закрытая страна, какие-то подробности о предыдущих этнических «зачистках» в этих регионах становились известными не сразу, а через несколько лет... Но вот что доподлинно известно – турки возобновили аресты курдских активистов, в частности, арестованы (в мае) мэры четырёх курдонаселённых городов в Западной Армении, все они члены прокурдской Демократической партии народов (HDP), всех считают связанными с «терроризмом». Причём в данном случае государственный официоз Турции не скрыл информацию об арестах [24].

На время «отойдём» от ирано-американского конфликта. Между тем, на другой части планеты, то есть в стороне китайско-американских отношений, тоже идёт «горячая» информационная война. С тех пор, как коронавирус начал распространяться по США, Вашингтон и Пекин ведут глобальную информационную войну из-за

национальной ответственности за вспышку этого заболевания. Президент Дональд Трамп пытается возложить ответственность на Китай. Однако Трамп был подвергнут критике за пренебрежение опасностью и огромные неудачи в американском ответе на заболевание даже у себя в стране. Сейчас от информационных выпадов стороны переходят к практическим действиям. Администрация президента США рассматривает возможность выдворения из США десятков китайских дипломатов, журналистов и других лиц, которые, как полагают американцы, занимаются сбором разведывательной информации. Высылки могут затронуть даже китайскую миссию в ООН, где КНР имеет постоянное место в Совете Безопасности. В администрации Трампа обсуждают возможность закрытия в США любой китайской организации или компании, подозреваемой в том, что она является прикрытием для разведывательной работы.

Планируемые высылки связаны с нарастающей информационной войной между Вашингтоном и Пекином, начавшейся в последние недели из-за оценок пандемии Covid-19. Ранее в марте китайское правительство объявило о том, что оно вышлет из КНР 13 американских журналистов, работавших для трёх крупнейших изданий: «Wall Street Journal», «New York Times» и «Washington Post». Пекин также определил, что все работающие в Китае американские новостные организации должны предоставлять китайскому правительству подробную информацию о своих финансовых активах, структуре кадров и другую организационную информацию. Американские журналисты утверждали, что их выслали из КНР за попытку сообщить правду о состоянии дел в Китае с пандемией. Примерно в то же время Трамп и высокопоставленные члены его администрации, включая госсекретаря Майкла Помпео, начали называть «новый коронавирус» - «китайским вирусом» или «уханьским вирусом». Последний термин указывал на китайскую провинцию, где, как полагают, впервые появился вирус. Трамп стал утверждать, что он решил использовать термин «китайский вирус» в ответ на «необоснованные заявления» правительственных чиновников в Пекине о том, что новый коронавирус был завезён в Китай военнослужащими США в октябре 2019 г.

Теория диверсии со стороны США, связывающая вспышку болезни с визитом американских спортсменов на военные Игры в Ухань, впервые была выдвинута представителем Министерства иностранных дел КНР Чжао Лицзяном, который написал об этом в Twitter в начале марта. (Китайский чиновник сказал: «Возможно, именно армия США принесла эпидемию в Ухань. Будьте

прозрачными! Обнародуйте свои данные! США должны нам объяснить!».) Затем версию американской диверсии повторили другие официальные лица и государственные новостные агентства Китая. Однако затем посол Китая в США Цуй Тянькай в интервью американскому изданию «Axios» отверг теорию «диверсии» как «сумасшедшую». Но...американцы «не поняли» этого жеста доброй воли со стороны Пекина – хотя читалось всё до примитивного просто: снимите свою пропаганду и обвинения, и Китай сделает то же самое. 26 марта ведущая газета «New York Times» сообщила, что администрация Трампа рассматривает возможность выдворения из США большого количества китайских граждан, работающих дипломатами или журналистами. В отдельных случаях Белый дом, как сообщается, рассматривает возможность закрытия бюро некоторых китайских СМИ в США. По мнению ряда чиновников администрации Трампа, многие китайские журналисты, работающие в США, на самом деле являются тайными сотрудниками китайской разведки и регулярно отчитываются перед Министерством государственной безопасности - главным управлением внешней разведки Китая. У Народно-освободительной армии Китая (НОАК) также имеется собственная разведывательная сеть под прикрытием за рубежом, работающая в том числе в США. Некоторые из этих предполагаемых работающих под прикрытием тайных сотрудников китайской разведки предположительно связаны с китайской глобальной телевизионной сетью - иностранным подразделением Государственного центрального телевидения Китая (CCTV). Пропагандистские издания, которые отчитываются перед Компартией Китая, являются иностранными агентами, а не «журналистами», - заявила в Twitter пресс-секретарь Госдепартамента Морган Ортагус [25].

2 марта 2020 г. администрация Трампа ввела квоты на количество иностранных граждан, которым разрешено работать в китайских медиа-организациях в США. Китайские медиагруппы выполнили эту директиву и отозвали в Китай более 60 своих сотрудников. Однако теперь в Белом доме полагают, что значительное число из оставшихся 100 китайских журналистов, которые продолжают работать в США, являются тайными сотрудниками разведки. В результате первого отзыва произошла «концентрация» «китайских шпионов» в США, полагают американцы. Тем временем 25 марта китайское англоязычное официальное издание «Global Times» повторило утверждение о том, что «новый коронавирус» был привезён в Китай американским велосипедистом, который посетил Ухань в октябре прошлого года, чтобы принять участие в

7-х Всемирных военных игр. «Global Times» утверждало, что китайские граждане и эксперты **призывают США опубликовать подробности о спортсменах, которые побывали в Ухане** [26]. Подобные обвинения, распространяющие мнение о том, что новый коронавирус был сделан в военной лаборатории в США, быстро набирают популярность в китайских социальных сетях. Но администрация Трампа, похоже, не желает отступать от использования того, что многие в этой стране называют «расистским языком о коронавирусе». Хотя в интервью каналу Fox News Трамп заявил, что он не будет использовать термин «китайский вирус». Трамп сказал, что он начал использовать понятие «китайский вирус» только из-за теорий заговора, разделяемых китайскими чиновниками [27]. Но Помпео продолжает настаивать. 25 марта Помпео провёл телеконференцию с лидерами альянса G-7. Но G-7 так и не смогла договориться о совместном заявлении по глобальной пандемии, потому что, по словам источников американского ресурса ABC News, Помпео настаивал на том, чтобы любое заявление обязательно включало понятие «уханьский вирус» [28].

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) признала, что Китай совершил некоторые «ошибки» в своих первых шагах со вспышкой болезни. Но в итоге ВОЗ позитивно оценил реакцию китайских властей на коронавирусный кризис. Однако власти США продолжают возлагать вину за глобальную пандемию на «неправильное обращение» Пекина с кризисом. «Сначала Китай попытался подавить эту новость. Затем он работал, чтобы защитить своё собственное население, избирательно обмениваясь критической информацией, такой как данные о генетических последовательностях, и продолжая оказывать сопротивление международным органам здравоохранения, которые предлагали помощь, запрашивали доступ и искали дополнительную информацию», - утверждал 26 марта в публикации лондонской «Times» посол США в Великобритании Вуди Джонсон [29]. Как видим информационная война между США и Китаем относительно коронавируса продолжается и может распространиться на новые сферы двухсторонних отношений. Шутки кончились.

24 апреля, на страницах ленты агентства Associated Press американский политический обозреватель Дэйв Канг написал, что в эти апрельские дни, «от Азии до Африки и от Лондона до Берлина китайские посланники устраивают «дипломатические огненные штормы», применяя тактику «боевой защиты» всякий раз, когда их страну обвиняют в недостаточно быстрых действиях, чтобы остановить распрос-

транение пандемии коронавируса Covid-19». Уместна ещё одна цитата из строк Д.Канга: «Посланники Пекина принадлежат к новому поколению **дипломатов «волков-воинов»**, именуемых так по аналогии с патриотическим блокбастером, где китайский коммандо расправляется с американскими «плохими парнями» в Африке и Юго-Восточной Азии буквально голыми руками. Более жёсткий подход ведения дел на дипломатической арене выстраивался в течение нескольких лет при председателе КНР Си Цзиньпине, который эффективно отбросил подход бывшего китайского лидера Дэн Сяопина скрывать амбиции Китая и выжидать удобный момент. Правительство Си Цзиньпина требует от своих дипломатов приложить все силы, чтобы содействовать восстановлению исторического статуса Китая в качестве мировой державы. «Дни, когда Китай может быть поставлен на покорную позицию, давно прошли», - говорится в редакционной статье в «Global Times» («Хуаньцю шибао»), государственной газете КНР. Пекин больше не удовлетворён вялым дипломатическим тоном» [30].

Китайские чиновники злятся на то, что они считают западным лицемерием. Они говорят, что президент Дональд Трамп и другие лидеры Запада сами проигнорировали на начальном этапе угрозы пандемии, а затем сделали Китай козлом отпущения, как только «вирус прибыл на их берега». Маленькая тонкость – к словам «западное лицемерие», к примеру, иранские коллеги китайских чиновников добавляют ещё и высказывание «глобальное высокомерие». Как мы видим, китайцы начали рассуждать как иранцы. И есть на то веские причины. Так, президент Франции Эмманюэль Макрон поставил под сомнение оперативность реакции Китая на вирус, заявив в беседе с британской «Financial Times», что «произошли определённые события, о которых мы не знаем». Министр иностранных дел Великобритании и первый министр (с 24 июля 2019 г.) Доминик Рааб указал, что его страна уже не может вернуться к «обычному бизнесу» с Китаем. Посольство Китая в Берлине ранее опубликовало открытое письмо в адрес немецкого журнала «Bild», в котором обвинило этот таблоид в «дурном вкусе». «Bild» до этого упрекнул китайские власти в сокрытии реальных масштабов распространения коронавируса на своей территории и пустился подсчитывать, сколько КНР должна ФРГ в виде «компенсации за свою неспособность сдержать пандемию» [30].

Можно ли на фоне не ослабевающей информационной войны (США-Иран, США-Китай) предположить, что планету ждёт возрождение?

Думается, что – нет. И первое, что ждёт мир «после коронавируса» – это продолжение или даже усиление информационной войны, но уже с участием России. Разъясним – почему. «Подача» пошла...из Ирана – конечно, из Ирана. В районе середины марта этого года по многим мировым СМИ была распространена интересная и заставившая ой как многих в странах СНГ задуматься – **группа иранских врачей** написала письмо некоторым региональным главам государств, призывая их принять необходимые меры для уничтожения «всех биологических лабораторий США» на фоне сообщений и предположений о том, что глобальная вспышка коронавируса была вызвана неопознанными лабораториями, **распространяющими эпидемию в качестве части «биологической войны»**. В письме, адресованном лидерам Грузии, Ирака, Киргизии, Казахстана, Пакистана, Афганистана и некоторых «других стран» (хотя изначально понятно – каких именно, достаточно просто вспомнить, с кем граничит Иран...), 101 иранский врач, специализирующийся на инфекционных и лёгочных заболеваниях, астме и аллергии, призвал эти страны к немедленным действиям, учитывая быстрое распространение Covid-19, сообщал иранский англоязычный телеканал Press TV. «Мы, как группа иранских врачей, специализирующихся на инфекционных и лёгочных заболеваниях, астме и аллергии, являемся свидетелями того, что многие наши соотечественники инфицированы вирусом, и, как и все врачи по всему миру, мы стараемся изо дня в день вылечить и спасти их», – сказано было в том письме. «Но есть много свидетельств, как в ведущих научных статьях мира, так и в СМИ, цитирующих генетиков и биологов, а также документы WikiLeaks, которые подкрепляют предположения о манипуляциях Covid-19 в биологических лабораториях и о биологической атаке США посредством этого вируса против конкурирующих стран», – говорится в письме, указывая, например, на уже выше упомянутые более ранние замечания представителя МИД Китая Чжао Лицзяна, который написал в своём Twitter, что американские военные могли принести новый коронавирус в Китай, и что он возник вовсе не в китайском городе Ухань, как принято считать. Врачи Ирана заявили, что в США уже давно использовалось биологическое оружие, подчёркивая, что «необходимо сохранить человеческие жизни и не дать будущим поколениям осудить нас за молчание и наше возможное бездействие в отношении этого огромного преступления в истории человечества».

В письме указывается на выход США из различных международных соглашений и договоров, и, по всей видимости, Вашингтон, скорее всего, не будет придерживаться международных соглашений, регулирующих разработку биологического оружия, таких как «Женевский протокол» и «Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического и токсинного оружия». США также отказались подписать протоколы по профилактике микробиологического оружия, говорится в том мартовском письме [31]. Но это был лишь, так сказать, «общественно-медицинский посыл» из Тегерана, который, к слову сказать, касается (в Закавказье) не только Грузии, но и Азербайджана с Арменией, на территориях которых также имеются и функционируют референс-биологические лаборатории, финансировавшиеся или даже продолжающие финансироваться Пентагоном США. И, кстати, об этом немало писалось в 2016-18 гг., в особенности после летних (2018 г.) заявлений министра иностранных дел РФ Сергея Лаврова на встрече глав МИД стран-членов ОДКБ в Алма-Ате. Всё стало намного серьёзней и тревожней (для стран, перечисленных в письме иранских врачей), когда 21 апреля глава Организации гражданской обороны Ирана бригадный генерал Голямреза Джалали в интервью государственному телевидению IRIB заявил: «25 американских лабораторий 4-го уровня проводят **секретные операции** без какого-либо надзора международных организаций **вблизи Ирана, России и Китая** в рамках плана биологического сотрудничества. Эти лаборатории способны **манипулировать вирусами, превращая их в биологическое оружие**». Для всех соседей Ирана, в том числе и для Армении и Азербайджана, будут последствия. И довольно тяжёлые, если эти страны не попытаются услышать предупреждения, уже во второй раз поступающие из Тегерана.

Генерал Джалали официально поставил под сомнение обоснованность 25 спонсируемых США лабораторий 4-го уровня в Азии и в Закавказье. «Лаборатории 4-го уровня используются для диагностической работы и исследования легко передаваемых патогенов, которые могут вызывать смертельные заболевания. К ним относятся ряд вирусов, которые, как известно, вызывают вирусную геморрагическую лихорадку, такие как вирус Марбурга, вирус Эбола, вирус Ласса и геморрагическая лихорадка Крым-Конго», – продолжал командующий Организации гражданской обороны Ирана. Он **предупредил** о «**великих опасностях**, с которыми сталкиваются страны, в которых расположены лаборатории США 4-го уровня» после вспышки вируса

COVID-19, и призвал международное сообщество разработать механизм мониторинга для надзора за ними. Генерал Джалали назвал США **главным подозреваемым** в разработке коронавируса, подразумевая, что у США есть средства и стимулы для биологической инженерии смертельного вируса [32]. Итак, начнём прямо называть страны, соседние с Ираном, в которых работают референс-биологические лаборатории, финансируемые (или финансировавшиеся) Пентагоном США. В алфавитном порядке: 1) Азербайджан; 2) Армения; 3) Афганистан; 4) Грузия; 5) Ирак; 6) Пакистан; 7) страны Персидского залива; 8) Туркмения; 9) Турция. Ну а через Каспийское море – также Казахстан. Через Каспий граничит с Ираном и Россия. Но там давно «вычистили» что-либо, хоть отдалённо напоминающее «американские лаборатории». Поскольку Россия сама с лета 2018 г. ставит серьёзные вопросы о том, что «потеряли» американские референс-биологические лаборатории на территории стран-участниц блока ОДКБ, то мы понимаем – сейчас и Казахстан в числе подозреваемых пособников США, что подтверждается и письмом иранских врачей. Афганистан – вообще, вряд ли кем, кроме американцев, контролируется. Пакистан и Турция – прямые союзники США, они «подчинённые» для Вашингтона. Ирак – тоже находится в полном хаосе, хотя понятно, что американцы главным образом «хозяйничают» в Иракском Курдистане. Так что и иракские курды причастны к деятельности американских референс-биологических лабораторий. **Готовы ли власти и элиты указанных стран, а также бывших советских республик, нести ответственность перед Ираном, Россией и Китаем?** Ведь в скором времени вопрос будет уже прямо поставлен и адресован именно этим республикам. С сожалением отмечаем, что в этом списке – и Армения...

Вот теперь, после того, как мы упомянули о заявлении иранского генерала Джалали, пора сказать, что в промежутке между письмом иранских врачей и косвенными обвинениями этого военачальника с его угрозами в адрес соседей о «великих опасностях», к вопросу о «деятельности» референс-биологических лабораторий – естественно, вблизи российских границ, – на территориях бывших советских республик вернулась и Россия. Причём на официальном уровне. 17 апреля, как передавало ТАСС, официальный представитель МИД РФ Мария Захарова заявила, что разработки возбудителей опасных заболеваний могут вестись в американских биологических лабораториях, расположенных за рубежом. По её словам, на Смоленской площади отмечают усиление биологического присутствия США, в частности на территории бывших республик

СССР. Захарова подчеркнула, что МИД РФ не исключает, что американцы ведут в третьих странах в референс-лабораториях работы по созданию различных возбудителей опасных заболеваний, **в том числе и в военных целях**. В качестве примера она сообщила, что в Грузии функционирует американо-грузинский центр общественного здравоохранения им. Ричарда Лугара, который официально включён в состав глобальной военной системы США по контролю за распространением инфекционных заболеваний. Она указала, что в центре недавно побывали высокопоставленные представители министерства обороны США, предложившие властям Грузии расширить диапазон разработок. Захарова отметила, что данный факт беспокоит Россию, поскольку такая опасная инфраструктура находится вблизи её границ [33].

Это – вполне себе достойный ответ Москвы на те многозначительные «намёки» из США о том, что якобы Россия тоже «что-то скрывает» о ситуации с коронавирусом, причём мы не можем сказать, что заявления Марии Захаровой от апреля 2020-го это нечто новейшее. Глава МИД РФ Сергей Лавров последовательно это озвучивал, да и в 2019-м напомнил об этом так называемому «революционному» правительству Армении, властям Казахстана, Грузии и т.д. Обратим внимание – Китай просто и наотмашь обвиняет Пентагон США и американских военных, Иран и Россия свои обвинения акцентированно адресуют тем референс-биологическим лабораториям, которые действуют в бывших советских республиках и финансируются (или были профинансированы) тем же самым Пентагоном США. **Карты легли в одном направлении – Китай, Россия и Иран откровенно показывают Вашингтону, что постоянно ожидают диверсий и провокаций, в том числе военного характера, включая военно-биологические агрессивные действия.** Тем не менее, к концу апреля 2020-го и по положению на май – это, всё-таки, пока только лишь ответные действия в информационной войне, а не превентивная нейтрализация пусть хотя бы и информационной войны, развязанной со стороны США...

Так что, как видим, первый ответ на вопрос «каким будет наш мир после коронавируса?» просматривается со всей очевидностью – он будет всё таким же, каким был и «до коронавируса». Разве когда «гонконский грипп» в 1968-70 гг. убил от 700 тысяч до 1 миллиона человек, кто-то отменил глобальное противостояние на планете? Нет. И информационная война (кстати, опять с малозавидной ролью Европы), свидетелями которой являются все земляне, только убеждает в том, что даже с «отменой корона-

вируса», информационная война будет углубляться и даже ужесточаться. Во всяком случае, Китай, Россия и Иран предупредили США – знаем и готовы. Дело доходит в этой войне до смешного. Штат Миссури 20 апреля подал в суд на правительство КНР за его «запоздалое» реагирование на вспышку коронавируса Covid-19 и «дезинформацию» относительно реальной эпидемиологической ситуации в Поднебесной, которая имела место в Ухане и впоследствии привела к «тяжёлым экономическим потерям для штата Миссури». В гражданском иске, поданном в федеральный суд генеральным прокурором Миссури Эриком Шмиттом, указанный американский штат обвиняет правительство Китая, помимо прочего, и в «халатности». В нём говорится, что Миссури и его жители понесли экономические потери, возможно на десятки миллиардов долларов, и содержится требование о денежной компенсации. «Правительство Китая лгало миру об опасности и инфекционном характере Covid-19, заставляло молчать информаторов и мало что сделало, чтобы остановить распространение болезни», – говорится в заявлении Шмитта [34]. В тот же день 20 апреля официальный представитель МИД КНР Гэн Шуан в ответ на критику относительно «прозрачности» Пекина в вопросе происхождения коронавируса Covid-19 заявил на брифинге для журналистов: «Американцам должно быть ясно, что Китай не является их врагом. Международное сообщество должно объединиться, чтобы победить в борьбе с вирусом. Информационные атаки на Китай не вернут потерянное время или потерянные жизни. Мы надеемся, что люди в США с уважением относятся к фактам, науке и международному консенсусу. Они должны прекратить нападать на Китай и обвинять его, перестать делать безответственные замечания и больше сосредоточиться на сдерживании коронавируса внутри своей страны и на международном арене» [35].

Китай уже, наверное, в десятый-двадцатый раз отвергает высказанные в США утверждения о якобы лабораторном происхождении коронавируса Covid-19, «источником» которого за океаном называют одно из исследовательских учреждений в Ухане. Доказательств лабораторного происхождения вируса не существует, заявил ещё 16 апреля представитель МИД КНР Чжао Лицзянь, сославшись на Всемирную организацию здравоохранения (ВОЗ). Это заявление запомним – ниже станет ясно для чего. Как указали тогда в китайском внешнеполитическом ведомстве, многие признанные в области медицины эксперты подтвердили, что утверждение об утечке вируса из лаборатории в Ухане «не имеет научных оснований». И это второе пред-

ложение Пекина американцам – замолчите, и тогда мы тоже притворимся, что «ничего не понимаем». А 22 апреля МИД Китая назвало обвинения со стороны США и поданный штатом Миссури судебный иск против правительства КНР «по меньшей мере, абсурдными» и не имеющим фактической или правовой основы, передаёт государственное информагентство «Синьхуа» [36].

А вот 14 апреля поступили двусмысленные сообщения из Вашингтона, в которых содержится элемент доказательств о сценарии захвата власти в США военными, который был ранее опубликован в американском журнале «Newsweek». Оказывается, Вооружённые силы США считают неубедительными аргументы в пользу того, что коронавирус Covid-19 возник в одной из исследовательских лабораторий Китая [37]. Перед этим в США вновь появились сообщения о том, что американские чиновники якобы два года назад предупреждали об угрозе безопасности в научно-исследовательском учреждении в Ухане – эпицентре глобальной пандемии коронавируса, передала 15 апреля радиостанция «Голос Америки». «У нас был большой объём разведанных, позволяющий тщательно изучить этот вопрос, – заявил вечером 14 апреля, журналистам глава Объединённого комитета начальников штабов ВС США генерал Марк Милли. – На данный момент такая версия – об утечке из некой лаборатории – неубедительна, имеющиеся данные указывают на естественное происхождение коронавируса, но мы не знаем наверняка» [38]. За несколько часов до этого заявления газета «The Washington Post» опять сообщила, что американские чиновники были обеспокоены «неадекватными мерами безопасности в лаборатории в Ухане, где проводились исследования по коронавирусу на летучих мышах». Согласно этой газете, американские чиновники, посещавшие лабораторию, отправили в Вашингтон дипломатические депеши, в которых сообщили о недостатках в системе безопасности и управления в лаборатории, а также о том, что её работы по коронавирусу сопряжены с угрозой пандемии. Однако, по сути, начальник американского Генштаба генерал Милли ставит под вопрос «выводы» дипломатов США. Впрочем, и не только их.

Но что более чем заметно? Генерал Милли ...проверяет заявления представителей высшей власти США 14 апреля – через 2 дня представитель МИД КНР Чжао Лицзянь вторит ему, ссылаясь на ВОЗ. Тем не менее, начиная с 20 апреля, американская «игра» в информационную войну возобновляется. США попытались «найти виновного», причём действовали внаглую, но

натолкнулись на консолидированные (и тоже в форме «намёков») ответы Китая, Ирана и России. Вернёмся к заявлениям, прозвучавшим из Пентагона США от 14 апреля. Попробуем понять, что скрыто за словами американского генерала Милли о «естественном происхождении коронавируса». Первая цель очевидна – подорвать волну антиамериканской пропаганды, распространяющейся в связи с пандемией Covid-19, в особенности – из Ирана и Китая. Можно ожидать, что через некоторое время американцы попробуют снова убедить мир, что этот вирус якобы – следствие «поедания летучих мышей» и так далее. Но это будет глупо – карантин в Китае снят, на рынках опять торгуют всякими дикими животными. В том числе – и летучими мышами. Хотя есть и сообщения о якобы «второй волне коронавируса», причём и в Ухане. Так что ответа на вопрос – а каковыми могут быть иные цели Пентагона США, пока нет. Однако заметно следующее: **фактически генерал Милли лишает президента Трампа и госсекретаря Помпео их любимой сказки о «китайском вирусе».** Вот мы и получаем картину, приблизительно подтверждающую пророчество журнала «Newsweek» о том, что на волне коронавируса военные могут захватить власть в США. А журнал «Newsweek» это весьма осведомлённое американское издание. И приказы в Пентагоне от 1 февраля 2020 г. о различных «этапах», о которых поведал миру «Newsweek» [39] – явно не случайность, военные США прекрасно знали, что и они «на крючке», например, у китайской разведки. Ведь, в лице генерала Милли, **Пентагон открыто выступил против высшей политической власти в Вашингтоне.** Ещё раз – вместе обращаем внимание: высшая гражданская власть США продолжает «играть в китайский/уханьский вирус», генерал Милли косвенно это опровергает, говоря о «естественном происхождении коронавируса» на основе «большого объёма разведанных». Ведь понятно, что **кто-то из них врёт: либо Белый дом с Госдепартаментом, либо же – Пентагон...**

Итак, ждём усиления и ужесточения информационной войны. Впрочем, это уже началось. Угрозы разоблачения создателей коронавируса Covid-19 поступили как с Востока, так и с Запада. Причём Восток по-восточному мягок даже – Запад жёстче и конкретней. Глава общества биотехнологий Ирана Сирус Зейнали 17 апреля отметил, что до настоящего времени зарегистрировано примерно 4 тысячи секвенированных коронавируса, в значительной части в Америке, добавив, что иранским исследователям в условиях санкций удалось добиться этого и произвести секвенирование. Указав на генети-

ческую мутацию коронавируса в научном сообществе и в общественной среде, Зейнали пояснил: «Некоторые считали, что в Иране произошла мутация коронавируса и он постоянно меняется, однако согласно секвенированию иранского вида и других случаев, это не так». Глава общества биотехнологий Ирана напомнил: «Благодаря секвенированию коронавируса выяснилось, что в случае создания вакцины от коронавируса или производства препарата от него, их можно будет употреблять во всех странах и нет необходимости производить специальную вакцину для каждого общества в отдельности. У каждого вируса и живой клетки есть генетическое строение, которое гарантирует их существование, а генетическим строением коронавируса является вид RNA. Этот вирус попадая в человеческую клетку изменяется и создает вирус, похожий на прототип вируса, а после появления нового модифицированного вируса каждый новый вирус атакует другую клетку». Позже иранцы сообщили, что разработали устройство, позволяющее выявлять коронавирус без забора крови у потенциально больных людей. По словам Зейнали, иранским специалистам удалось определить геном коронавируса и раскрыть его генетический код [40].

А вот 18 апреля знаменитый французский вирусолог Люк Монтанье, который в 2008 г. получил Нобелевскую премию за открытие ВИЧ/СПИД, в интервью телеканалу CNews заявил, что коронавирус нового типа Covid-19 «создан учёными в лаборатории». По его словам, он не имеет природного происхождения, создан искусственно, с добавлением частиц ВИЧ. Монтанье уверен, что с коронавирусом молекулярные биологи «проделали манипуляцию». Однако конкретизировать цель, с которой это было сделано, Монтанье отказался. «Моя работа – представлять факты, я никого не обвиняю, я не знаю, кто это сделал и почему», – сказал ученый, предположив, что создатели коронавируса пытались произвести вакцину против СПИДа [41]. Как можно заметить, Иран только намекает – «мы всё узнали», французский же вирусолог говорит предельно конкретно, правда, отказавшись признаться, а кто же искал вакцину против СПИДа... Однако же, мир, наверное, не страдает амнезией – и должен помнить, где, в каких странах на протяжении десятилетий чуть ли не хвастали, что, мол, есть у них «панацея» от вируса приобретённого иммунодефицита, не так ли?.. А заодно мир помнит, чьим гражданином является тот же самый Билл Гейтс, где находятся крупнейшие фармацевтические концерны мира и так далее.

На наш взгляд, что-то слишком много странного происходило на Западе и в первой декаде мая 2020 года. Начнём с главного события – как сообщил американский журнал «People» со ссылкой на полицию, 2 мая в США нашли застреленным в собственном доме 37-летнего профессора-китайца Бина Лю, который занимался изучением коронавируса в Университете Питтсбурга. Лю был обнаружен с многочисленными огнестрельными ранениями. То есть просто расстреливали в упор. Предполагаемого убийцу профессора обнаружили также мёртвым недалеко от места трагедии. Коллеги Лю заявили, что «Бин стоял на пороге очень важного открытия, связанного с пониманием клеточных механизмов, которые лежат в основе заражения коронавирусом». Уже этого свидетельства достаточно, чтобы начать подозревать – в смерти профессора Лю есть «загадки». Обстоятельства явного убийства выглядели загадочно, поэтому полиция предположила, что трагедия на самом деле является... «инсценировкой», пишет журнал «People» [42]. Станный вывод у американской полиции – видимо, кто-то «сверху» дал приказ полицейским, чтобы они **«не помнили» ни о китайском происхождении профессора, ни о том, что он «стоял на пороге очень важного открытия, связанного с пониманием клеточных механизмов, которые лежат в основе заражения коронавирусом»**. Неужели вот так американские власти начали отвечать на те самые «10 вопросов, на которые мир ждёт ответы от США», опубликованные китайской газетой «Жэньминь жибао»? Отметим – **газета предъявила Вашингтону эти «10 вопросов» 2 мая, и в этот же день убили профессора Бина Лю...**

А вот дальше – увы, подтвердились подозрения, которые автор данного материала высказал в 11 апреля во время беседы с бывшим советником президента Армении по национальной безопасности господином Исагуляном на сайте livenews.am в программе «Ազգային անվտանգության տեսանկյունից» - «Կորոնավիրուսի վերաբերյալ լուսավոր կողմերը» [43]. Как передал телеканал CNN, 7 мая Управление национальной статистики (ONS) Великобритании опубликовала свои данные и выводы, от которых открыто пахнет **расизмом**. Согласно подсчётам ONS, уровень смертности от коронавируса у чернокожих мужчин в 4,2 раза выше, чем у представителей белой расы. Эти цифры аналогичны для чернокожих женщин, чья смертность от Covid-19 в 4,3 раза выше по сравнению с белыми жительницами страны. Эксперты ONS обнаружили, что у чернокожих в 1,9 раза больше шансов

умереть от вируса, даже если учитывать возраст, социально-демографические характеристики, показатели здоровья и инвалидности. Представители бангладешской, пакистанской, индийской и других азиатских национальностей также имели «статистически значимый повышенный риск смерти» от Covid-19 по сравнению с представителями белой расы, сообщили в ONS. «Эти результаты показывают, что разница между этническими группами в показателях смертности от Covid-19 отчасти является результатом социально-экономического неблагополучия и других обстоятельств, но остальная часть различий ещё не объяснена», - говорится в сообщении ONS [44].

Напомним, что 11 апреля во время вышеупомянутой беседы с господином Исагуляном, мы также сообщали, что и в США «намекают» на «расовую теорию» в плане разговоров о смертности. В частности, 13 апреля мэр Чикаго Лори Лайтфут, которая сама является афроамериканкой, что чернокожие американцы подвергаются «более высокому риску заражения коронавирусом» Covid-19. В США реально среди заразившихся коронавирусом и умерших непропорционально больше представителей чернокожего населения страны. Полная статистика по расовому составу заболевших и умерших от Covid-19 американцев пока отсутствует, однако, например, по информации из штата Иллинойс, понятно, что от коронавируса чернокожие страдают заметно сильнее. Среди жителей Чикаго афроамериканцы составляют 30%, но среди инфицированных коронавирусом их половина, а доля среди умерших - около 70%. Ещё раз подчеркнём – это не наши домыслы, это данные, переданные из Англии и США. Но эти данные дают основание предполагать, что коронавирус Covid-19 – это действительно биологическое оружие, разработанное сторонниками «расовой теории», так как в последние 20 лет именно из Англии и США шли «жалобы» на то, что вскоре демографический ландшафт этих стран полностью изменится, так как численность темнокожего населения растёт стабильно, а белые вымирают...

Однако самая убийственная сенсация была преподнесена 7 мая Русской службой Би-Би-Си. Врач одной из французских больниц Ив Коэн заявил, что в конце декабря у него на лечении был пациент с Covid-19, то есть пустая болтовня американцев о «китайском вирусе» лопнула, и пропаганда США потерпела поражение. Декабрьский случай заражения во Франции обнаружили после повторного анализа мазка, взятого у пациента. Франция - не единственная страна, где говорят о ранних случаях заражения, говорится в статье Русской службой Би-Би-Си.

Две недели назад вскрытие пациента в Калифорнии показало, что первая связанная с коронавирусом смерть на территории США произошла почти на месяц раньше, чем думали. 5 мая заявление о ранних случаях Covid-19 сделал также главный эпидемиолог Швеции Андерс Тегнелл. По его словам, ранние случаи Covid-19 у европейцев, приехавших из Китая, не должны удивлять экспертов. «Однако пациент, найденный французским врачом, говорит, что не понимает, где мог заразиться. Он не путешествовал за границу перед госпитализацией, у него не было общения с лицами, прибывавшими из Азии», - указывает Би-би-си [45]. Итак, кто же и как заражал в Европе и Америке людей, которые не бывали в Китае и не сталкивались с лицами, приезжавшими из Азии? Так что «10 вопросов, на которые мир ждёт ответы от США», опубликованные китайской газетой «Жэньминь жибао», стали после 7 мая ещё более актуальней. Вашингтон – как слышите? – приём...

Но, так или иначе, мир действительно качественно может измениться после коронавируса. Посмотрите, кто оказался наиболее беззащитным, если верить сообщениям о смертности от современного «испанского» или «гонконгского гриппа» – наши старики, старшее поколение. Например, из Бельгии, из Швеции и др. так и сообщают – погибают большей частью обитатели домов престарелых и других учреждений призрения за людьми. Как правило, это именно тот слой населения планеты, который и является передатчиком информации – в первую очередь, из кладовой своей памяти. Память... А также старики передают информацию о традициях, об обычаях, о привычной этнической морали. Итак, на некий процент уменьшится число лиц, готовых к передаче важной информации молодому поколению. Вопрос: кому это нужно? Ответ: глобалистам, которым будет легче управлять людьми, лишёнными памяти (этнической памяти) или получившими ущербную или даже не ущербную, а половинчатую память, не знающими своих традиций, обычаев, морали, или знающими не всё из традиций, обычаев, морали. Таким же можно навязать что хотите, таких можно «научить», допустим, что Берлин в 1945 г. штурмом брали англо-саксы, а не советские воины. И это – только самое простое. Например, армян можно будет начать «обучать», что «не было геноцида». Или ещё чего-нибудь «не было». Представьте себе, читатели, ведь в каждой стране, в каждой нации есть свои Священные знания об Исторической Памяти... Просто не имеет смысла идти от страны к стране, от народа к народу и пытаться догадаться, во что (со временем) можно будет

«учить» верить поколения, утратившие связь со своими стариками, в силу их массовой гибели. Пусть даже и не от «сегодняшнего коронавируса» - кто сказал, что не будет ещё?

Неплохая штука для «мирового правительства», не правда ли – стада послушных переученных рабов, не имеющих памяти, в первую очередь, этнической памяти? Однако тут параллельно ведь решается и немаловажный экономический вопрос. Все сейчас предсказывают вспышку экономического сверхкризиса. Представляете, сколько «сэкономят» правительства во всём мире, лет 5-10, а то и 15-20 не выплачивая пенсии по старости умирающим сейчас пожилым людям? Получается, что одни из заинтересованных в неактивной борьбе с коронавирусом – это либеральные и неолиберальные правительства псевдо-демократов, причём во всём мире. Чем больше стариков погибнет – тем больше «сэкономят». Но, конечно – чем дольше затянешь «борьбу с коронавирусом», тем больше граждан начнёт сомневаться, подозревать, а то и вдруг начнёт наступать прозрение. А там и до финала фильма «V – означает вендетта» недалеко – миллиарды возмущённых «гвидо-фоксов» взрывают парламенты своих стран, и так далее. Нет, инициаторы «мирового правительства» не для такого финала всё разыграли, им ещё нужны тысячи ставленников-марионеток в сотнях столиц стран мира.

Значит, пока, как говорят в бильярде, только «пробный шар» - эксперимент. И он завершится быстро. Ну или – относительно быстро. Для стран-врагов могут избрать несколько месяцев, заодно и структуру обороны и безопасности ослабят, а то ведь – вдруг у кого-то «нервы не выдержат»? Для себя и своих послушных «белок в колесе» - 1 или 2 месяца. Статистики подсчитают – а сколько ж миллиардов «сэкономлено» на первой волне пандемии? В зависимости от полученных цифр, и решат – когда ж коронавирусу «надо вернуться»? А возможно, «запустят» некий новый – говорят же, что в Китае уже объявлено о каком-то ханта-вирусе... Почему бы нет? Не у одних же США «привилегия» - изобретать и запускать вирусы на планете. Например, зная, что в составе КСИР Ирана есть специальные войска защиты на случай биологической войны, мы вправе предположить, что иранцы (как минимум, с 2011 г.) готовились не только к обороне от биологического оружия, но и к биологической контратаке против врага. Зная, что во время противостояния идеологий социализма и капитализма, в СССР (т.е. России) и Китае имелись свои возможности биологической, бактериологической и химической защиты на случай войны, уместно предположить, что Россия

и Китай также обладают немалым потенциалом для нанесения контрударов по врагу. Не так ли?

Увы, разговор не закончен – слишком много вопросов возникло из-за сегодняшней ситуации в мире. И большинство вопросов пока не нашли своих ответов. Однако планета ждёт, ждут миллиарды рядовых граждан на всех континентах. Настало время, чтобы США многое рассказали миру. В том числе и о том, за что был арестован ещё в конце января некий американский же профессор некто Чарльз Либер и его ассистенты [46], почему коронавирус был запатентован в США, да ещё 22 мая 2007 г., как это оказалось в Китае, а потом и в Иране (два жёстких конкурента США на мировой арене), а затем и в России, странах Евросоюза, и так далее? Можно было, конечно, поведать и о провале американского вторжения в Венесуэлу [47], о провалах военноморских провокаций США на Чёрном и в Баренцевом морях. Но это не даст быстрых и коротких ответов, а только неограниченно увеличит объёмы информации и аналитических размышлений. Мы, как и вирусолог Монтанье, не хотим тиражировать слухи и домыслы – мы, вслед за Ираном, Китаем и Россией, предлагаем США и их союзникам начать, наконец, говорить правду. По крайней мере, человечество имеет право не быть жертвой «игр» Вашингтона.

Список используемой литературы

- и Китая также обладали немалым потенциалом для нанесения контрударов по врагу. Не так ли?
- Увы, разговор не закончен – слишком много вопросов возникло из-за сегодняшней ситуации в мире. И большинство вопросов пока не нашли своих ответов. Однако планета ждёт, ждут миллиарды рядовых граждан на всех континентах. Настало время, чтобы США многое рассказали миру. В том числе и о том, за что был арестован ещё в конце января некий американский же профессор некто Чарльз Либер и его ассистенты [46], почему коронавирус был запатентован в США, да ещё 22 мая 2007 г., как это оказалось в Китае, а потом и в Иране (два жёстких конкурента США на мировой арене), а затем и в России, странах Евросоюза, и так далее? Можно было, конечно, поведать и о провале американского вторжения в Венесуэлу [47], о провалах военноморских провокаций США на Чёрном и в Баренцевом морях. Но это не даст быстрых и коротких ответов, а только неограниченно увеличит объёмы информации и аналитических размышлений. Мы, как и вирусолог Монтанье, не хотим тиражировать слухи и домыслы – мы, вслед за Ираном, Китаем и Россией, предлагаем США и их союзникам начать, наконец, говорить правду. По крайней мере, человечество имеет право не быть жертвой «игр» Вашингтона.
- Список используемой литературы**
1. РИА-«Новости», 09.05.2020 г., <https://ria.ru/20200509/1571201000.html>
 2. «Forbes» на русском языке, 20.03.2020 г., <https://yandex.ru/turbo?text=https%3A%2F%2Fwww.forbes.ru%2Fnewsroom%2Ffinansy-i-investicii%2F395591-neftyanoy-shantazh-bloomberg>
 3. РИА-«Новости», 03.03.2020 г., <https://ria.ru/20190514/1553458619.html>
 4. Утро.ru, 12.03.2020 г., <https://yandex.ru/turbo?text=https%3A%2F%2Futro.ru%2Feconomics%2F2020%2F03%2F12%2F1438346.shtml>
 5. Lenta.ru, 18.03.2020 г., <https://lenta.ru/news/2020/03/18/oil/>; «Свободная пресса», 25.03.2020 г., <https://svpressa.ru/economy/article/260739/>
 6. Shraibikus news, 09.04.2020 г., https://shraibikus.com/69944-568522022.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop&utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.ru%2Fnews; РИА-«Новости», 22.04.2020 г., <https://ria.ru/20200422/1570370437.html>
 7. Bloomberg, 27.03.2020 г.
 8. Investing.com, 21.04.2020 г.
 9. News-Front, 10.03.2020 г., <https://news-front.info/2020/03/10/v-ssha-gryanula-katastrofa-pervyj-proigravshij-v-neftyanoj-vojne-uzhe-izvesten/>
 10. «Российская газета», 29.04.2020 г., <https://rg.ru>
 11. IRNA, 21.04.2020 г.
 12. РИА-«Новости», 13.04.2020 г., <https://ria.ru/20200413/1569942161.html>
 13. Reuters, 08.05.2020 г.
 14. «Жэньмин жибао», 02.05.2020 г.
 15. IRIB, 22.03.2020 г.
 16. Iran.ru, 27.03.2020 г., https://www.iran.ru/news/politics/115380/Izrail_shantazhiruet_Iran_koronavirusom
 17. IRNA, 25.03.2020 г.
 18. Fars News, 24.03.2020 г.
 19. «Press TV», 27.03.2020 г.
 20. IRIB, 22.03.2020 г.
 21. BBC News-Русская служба, 09.11.2017 г., <https://www.bbc.com/russian/features-41816699>
 22. IRNA, 24.03.2020 г., <https://ru.irna.ir/news/83725607/%D0%AD%D0%BA%>
 23. ИА «Реалист», 24.03.2020 г., <http://realtribune.ru/news/news/3903>
 24. Anadolu, 15.05.2020 г.
 25. «New York Times», 26.03.2020 г.
 26. «Global Times», 25.03.2020 г.
 27. Fox News, 23.03.2020 г.
 28. ABC News, 25.03.2020 г.
 29. «Times», 26.03.2020 г.
 30. EurAsia Daily, 24.04.2020 г., <https://eadaily.com/ru/news/2020/04/24/volk-voin-pokazal-zuby-licemernomu-zapadu-kitay-na-pandemiyu-ne-vozmyosh>
 31. «Press TV», 19.03.2020 г.
 32. IRIB, 21.04.2020 г.
 33. ТАСС, 17.04.2020 г.
 34. РИА-«Новости», 22.04.2020 г., <https://ria.ru/20200422/1570384528.html>
 35. EurAsia Daily, 24.04.2020 г., <https://eadaily.com/ru/news/2020/04/24/volk-voin-pokazal-zuby-licemernomu-zapadu-kitay-na-pandemiyu-ne-vozmyosh>
 36. «Синьхуа», 22.04.2020 г.
 37. «Newsweek», 14.04.2020 г.
 38. Reuters, 14.04.2020 г.
 39. «Newsweek», 14.04.2020 г.
 40. CA-IR News, 18.04.2020 г., <https://www.ca-irnews.com/ru/iran/85904-%D0%B2>
 41. EurAsia Daily, 18.04.2020 г., <https://eadaily.com/ru/news/2020/04/18/pervootkryvatel-vich-zayavil-chto-covid-19-sozdan-uchenymi-v-laboratorii>
 42. «People», 07.05.2020 г.
 43. live news.am, 11.04.2020 г., «Ազգային անվտանգության տեսանկյունից» - «Կորոնավիրուսի մուր և լուսավոր կողմերը».
 44. CNN, 07.05.2020 г.
 45. BBC News-Русская служба, 07.05.2020 г.
 46. «Коммерсантъ», 17.05.2020 г., <https://www.kommersant.ru/doc/4241001>
 47. ИА «Пернум», 13.05.2020 г., <https://regnum.ru/news/2948158.html>
- Сдана/Հանձնվել է՝ 16.05.2020
Рецензирована/Դրսիխուսվել է՝ 18.05.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 20.05.2

Сдана/ζωηδίνηται է 16.05.2020

Рецензирована/Çirîşiriş/tî 18.05.2020

Принята/Συμφωνηται ε' 20.05.2

The history of the formation and development of the Chinese diaspora

Hovhannisyan A. Yu.
Russian-Armenian University (Yerevan, Armenia)
andranik.hovhannis@gmail.com

Keywords: China, the Chinese Diaspora, Huaqiao, Chinatown, overseas Chinese migrants

Չինական սփյուռքի ձևավորման և զարգացման պատմությունը

Հովհաննիսյան Ա. Յու.
Հայ-Ռուսական համալսարան (Երևան, Հայաստան)
andranik.hovhannis@gmail.com

Ամփոփում: Չինական սփյուռքն՝ աշխարհի ամենամեծ էթնիկ սփյուռքն է: Չինական սփյուռքի ձևավորման գործընթացը սկսվել է ավելի քան երկու հազար տարի առաջ՝ Չինաստանում առկա սոցիալ-պատմական գործոնների արդյունքում: Չորս լայնածավալ գաղթի ալիքների արդյունքում տասնյակ միլիոնավոր էթնիկ չինացիներ բնակություն են հաստատել Չինաստանի սահմաններից դուրս՝ աշխարհի բոլոր մայրցամաքներում: Այսօր, ըստ ամենահամեստ գնահատականների, ՉՏՀ-ից դուրս ապրում է մոտ 50 միլիոն էթնիկ չինացի: Սույն հոդվածում հեղինակը ուսումնասիրում է չինական սփյուռքի ձևավորման պատմությունը և առանձնահատկությունները, ինչպես նաև համաշխարհային չինական սփյուռքի վերելքի գործընթացը, որը սկսվել է 1970-ականների վերջից և շարունակվում է առ այսօր:

Վճռորոշ բառեր՝ Չինաստան, չինական սփյուռք, խուացյառ, չայնա-թաուն, արտասահմանյան չինացի միգրանտներ

История формирования и развития китайской диаспоры

Ованнисян А. Ю.
Российско-Армянский университет (Ереван, Армения)
andranik.hovhannis@gmail.com

Аннотация: китайская диаспора – самая многочисленная этническая диаспора в мире. Процесс формирования китайской диаспоры начался более двух тысяч лет назад в результате социально-исторических факторов внутри китайского государства. В результате четырёх масштабных волн миграции за пределами Китая обосновались десятки миллионов этнических китайцев. На сегодняшний день, по самым скромным подсчётам, за пределами КНР проживают около 50 миллионов этнических китайцев. В данной статье автором исследуется история формирования китайской диаспоры, выделяются её отличительные особенности, а также, инициированный с конца 1970-х годов, процесс возвышения мировой китайской диаспоры.

Ключевые слова: Китай, китайская диаспора, хуацяо, чайна-таун, зарубежные китайские мигранты

In recent decades, in connection with the collapse of a number of multinational states, political and economic crises, armed conflicts and revolutions, huge masses of people find themselves outside their ethnic homeland. Communities of immigrants are developing all over the world, which are significantly different both from the host society and from the diasporas that have been formed for centuries.

The first mention of Chinese migration occurs in the era of the Qin and Han dynasties and dates back to 221 BC - 220 AD, when the first Chinese immigrants traveled along the Silk Road to the West and, by sea, to the East to Japan. However, during this period, migration was irregular in nature, and we can speak of a full-fledged beginning of Chinese

migration only from the beginning of the Tang Dynasty (618–907) [3, Vol. 1. p. 24]. From the beginning of the Tang dynasty to the end of the Southern Song dynasty (618–1279), due to internal problems, the bulk of the population of China begins to concentrate in the southeast of the country, resulting in serious problems associated with overpopulation and lack of land. All this forced landless peasants, workers and traders to go to Nanyang (the designation of Southeast Asia by the Chinese) in search of job. Many of them remained in today's Singapore, Indonesia, Malaysia, Vietnam, Thailand and the Philippines. They formed the first generation of overseas Chinese. Their total number totaled more than 100 thousand people [3, p. 31]. Chinese traders actively traveled to Nanyang to sell

textiles, tea, porcelain, metal and buy spices, sandalwood, medicinal herbs, etc [10, p. 74].

In the era of the Yuan and Ming dynasties (1271–1644), foreign trade and sea voyages were actively expanding. However, during the Ming Dynasty (1368–1644), only official and state-sanctioned sea voyages and trade missions were allowed. Private trade abroad was banned, however, traders continued to trade in Southeast Asia in violation of the ban. Chinese merchants (who were at the time the ban was overseas) did not have the right to return to their homeland and had to stay outside the country [5, p. 64]. This measure has led to significant changes in Chinese communities abroad. If previously the bulk of Chinese traders and businessmen always returned home after foreign trips, then after the ban came out they began to settle abroad for permanent residence and form a stable position of Chinese capital in the economies of Southeast Asia. Thus, by the 15th century, the region's economy was ruled by Chinese traders and merchants [1, p. 82].

With the arrival of Europeans to Southeast Asia in the 16th century, the Chinese began to play the role of intermediaries between them and the local population. As economic prospects expanded, the Chinese presence in Southeast Asia expanded. Spices, sugar, metal became the main items of Chinese trade [5, p. 87]. With the expansion of the European colonization of Southeast Asia, Chinese migration to the region also expanded. The social structure of foreign Chinese diaspora has changed. The Chinese began to occupy four main positions in the colonial economy: *tax and duty collectors, intermediaries in trade between the local population and Europeans, financiers (moneylenders) and workers (mainly in the extraction of tin and rubber)*. At the end of the sixteenth century, the Dutch West Indies Company began to trade in Chinese seized at sea workers. Similarly, the first Chinese coolies (workers) appear in Southeast Asia.

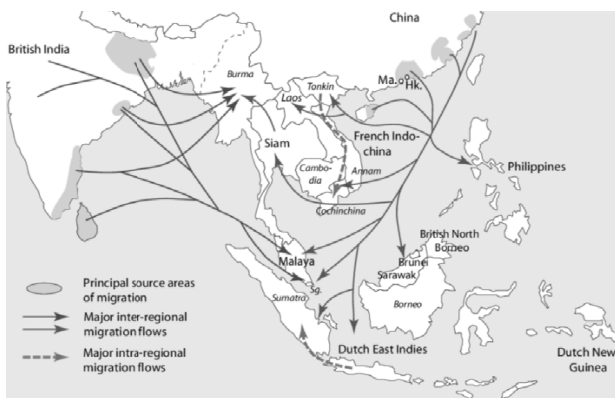
The reign of the Qing Dynasty (1644–1911) was the period of the most massive migration of Chinese citizens abroad. The territories of Southeast Asia needed Chinese goods and attracted a large number of Chinese merchants, landless peasants, fishers, and artisans. The most active was migration to Siam (Thailand). At the beginning of the XVII century, the Chinese population of Siam totaled no more than 3 thousand people. However, during the Qing Dynasty, due to the good relations between China and Siam, over 7 thousand Chinese came to Siam annually. As a result, by 1821, the Chinese population of Siam totaled more than 700 thousand people. During the Qing Dynasty, the distribution area of overseas Chinese spread to 30 countries. It should be borne in mind that there are no exact data

on the number of overseas Chinese in this period. According to one source, by 1840, the total number of Chinese living abroad was more than 1 million people. According to other sources, the number of Chinese living in Southeast Asia alone was 1.5 million [6, p. 133]. The attitude of the authorities towards migration abroad during this period has repeatedly changed. At the beginning of the 18th century, the Qing government introduced a ban on foreign trade and migration in order to prevent financing and the return of the Ming dynasty rebel forces. However, merchants, especially from the coastal provinces of Guangdong and Fujian, constantly violated the bans, actively developing trade in Southeast Asia. Only in the 19th century the Qing government outlined a line between the rebels and the merchants who lived abroad. The attitude towards foreign Chinese by the authorities began to change in the second half of the 19th century. This largely served as the beginning of the mass migration of Chinese abroad. A new designation of foreign Chinese appeared - "huaqiao" (the hieroglyph "qiao" was used until that time in relation to aristocratic families, civil servants and scientists who left their ancestors' land). This appeal showed respect and dignity of overseas Chinese.

During the Opium Wars, China became the main source of labor for America, Southeast Asia, Australia, and South Africa. After the first Opium war (1840–1842), restrictions on migration abroad were virtually no longer respected. After the second Opium war in 1860, these restrictions were lifted. As a result, mass coolie migration began. Some workers left China as free migrants, paying for their own tickets and choosing a job. Many of them left in search of happiness for gold mines in Australia, New Zealand and North America. For example, during the "gold rush" (1848–1855), almost 472,000 Chinese came to San Francisco, the United States [10, p. 62-63]. Others went to work as recruiting agencies as contract workers, signing the corresponding contract. Still others traveled through the credit system when their journey was paid by the employer, and the employee had to work out this amount for a certain period. The number of coolies exported from China to work during the second half of the XIX - early XX centuries amounted to more than 5 million people, 2 million of them to countries in Southeast Asia. In 1872, the Qing government decided to send students abroad to study. This marked the beginning of the mass departure of the Chinese to study. The total number of Chinese students (who left in this way during 1846–1949) was about 150 thousand [12, p. 152]. The bulk of them came from aristocratic strata, who were supposed to bring advanced knowledge from abroad and serve the goals of modernizing the country.

According to Chinese experts, the total number of people who migrated from China during 1840-1941 totals more than 10 million, about 100 thousand people a year [12, p. 163]. Most of the migrants came from southern provinces, primarily Guangdong and Fujian. All of them considered themselves “Huaqiao” and were devoted to China and Chinese culture. In response to mass migration, at the end of the 19th century, the Chinese government began to create foreign consulates in places of mass residence of Chinese migrants in order to protect their interests.

Appendix 1. The migration system of Southeast Asia during the colonial era (1870 to 1940)

At the beginning of the twentieth century, mass migration from China continued. During the First World War, more than 100 thousand Chinese from Shanghai, Shandong and Zhejiang provinces were recruited into the Allied forces of the Entente [5, p. 178]. After 1920, the number of migrants from China decreased. Exit visas were introduced, which greatly complicated the procedure for traveling abroad. Combined with discriminatory migration policies of host countries in the West, this has led to a decrease in the level of migration from China to these countries. However, the trend of migration to the countries of Southeast Asia continued. In 1922-1939 about 5.5 million people migrated from China. Most of them (5.1 million) migrated to Southeast Asia. The main flow of travelers was in the period of the 1920s. During the economic crisis of the 1930s, many Huaqiao enterprises began to go bankrupt, and overseas Chinese began to return home. In 1931-1934, the number of Huaqiao returned to China by 354 thousand people on average exceeded the number of people leaving China.

After the creation of the People's Republic of China in 1949, the Chinese government imposed tight control over border crossings, and the number of migrants from China almost vanished. In China, a residence registration system (“hukou”) was introduced, which provided tight control over the

movement of citizens within China, as well as an exit visa system for crossing the border [8, p. 142]. Perhaps the only source was going abroad for training, as well as in the framework of economic assistance to other countries. So, during 1949 and 1960, the flow of students traveling abroad was entirely directed to the Soviet Union and other socialist countries. However, the bulk of them after training returned to their homeland. In the early 1970s, 13,000 Chinese engineers and technicians traveled to Tanzania through economic assistance channels. During the period of the Cultural Revolution (1965–1976), any trip abroad with personal goals was recognized as a betrayal of the homeland, respectively, the number of people traveling abroad was almost reduced to zero. Families of immigrants often came under repression. Only with the beginning of the era of openness reforms in 1978 did the situation begin to change. In the period 1949-1978, the replenishment of the foreign diaspora occurred mainly due to migrants from Taiwan, Hong Kong and Macau, Chinese born abroad, and also due to the secondary migration of ethnic Chinese mainly from Southeast Asia. Significant volumes of re-emigration from Southeast Asia are explained by the wave of discrimination, violence and xenophobia against ethnic Chinese that covered these countries in the 1960-1970s. The migration vector has changed in the direction of North America, Australia and Western Europe. Thus, the Chinese population of Europe has grown 6 times over this period, and North and South America - 7 times. The bulk of the diaspora naturalized and moved from the category of “Huaqiao” to the category of “Huazhen”, that is, citizens of other states, but of Chinese origin.

In general, the entire history of Chinese migration can be divided into four stages. The first stage covers the period from ancient times to the 19th century, characterized by migration mainly to Asian countries, mainly its south-eastern part. The second stage covers the period from the 19th century, the time of the decline of the Qing Dynasty and the significant weakening of China, and until the formation of the PRC in 1949. During this period, the geography of Chinese migration expanded significantly, but the main channel of migration was the coolie trade. The third stage includes the period 1949-1978, a specific feature of which is the closeness of borders and the almost complete absence of migration from China. The fourth stage, which began with a reform policy in 1978, is distinguished by its large scale and new qualitative characteristics. During the first two periods of migration, several main types of migrants formed: temporary migrants (“huaqiao”), merchants

(“huashang”), workers (“coolies”), secondary migrants (“huai”).

First of all, it is necessary to consider the phenomenon of temporary migrants, or “huaqiao”. Researcher R. Skeldon as follows describes the classical model of Chinese migration: “no self-respecting Chinese will leave his homeland forever, but will remain in other countries as a temporary person” [8, p. 132]. This temporality can be very long, but all Chinese people dream of returning home sooner or later. According to V. Parsel: “his dream is to return to the rich homeland, die and be buried in the land of his ancestors” [6, p. 30]. This model is based on two Chinese concepts “luoye guigen” (“fallen leaves return to their roots” - the concept shows the inevitability of the fact that sooner or later all migrants will return to their homeland) and “luodi shenggen” (“give roots at the place of settling” - if it is impossible to return to their homeland, it is permissible to settle in the place of residence). The bulk of Chinese migrants consider themselves “luoye guigen”. And only the inability for any reason to return to their homeland can transfer them to the category of “luodi shenggen” [9, p. 156].

Chinese researcher Hong Liu, examining the difference between “huaqiao” and “huazhen”, emphasizes that “huaqiao” maintain political and economic loyalty to China, while “huazhen” become more loyal to their state of residence than China [3, p. 64]. The type of migrant workers “huaqiao” is not associated with a certain type of professional activity. It includes both traders and workers, as well as journalists, teachers and representatives of other professions who have traveled abroad. This concept unites all Chinese citizens who are abroad. Developing the idea of Huaqiao, the Chinese authorities, on the one hand, demanded loyalty on their part to their homeland, and on the other, under the pretext of protecting their rights, they got the opportunity to intervene in the affairs of other countries. Merchants and merchants (huashang) who traveled abroad to conduct business were usually temporary migrants. However, over time, in the case of successful development of trade, they left their permanent representatives on the ground (who were the younger members of the family or other relatives), the merchants themselves carried out the function of regular interaction with China. Their representatives settled abroad with their families and for many generations did business in the area, continuing to maintain their Chinese roots, as they were the basis of their commercial activities. Characteristically, the more successful and extensive their business was, the stronger the Chinese identity manifested in the families and the stronger the ties with China. This kind of migration

was the dominant type of migration, from the early period to the middle of the XVIII century, the area of its distribution was mainly Southeast Asia. In the XIX century, they were replaced by coolies as the dominant type of migration. Migrant workers (coolies) were mainly representatives of the urban poor and landless peasants. The coolie contract involved a short-term trip to work that was not originally associated with a permanent residence. At the end of the contract, a large proportion of the contract workers returned to China. The coolie phenomenon is associated with industrialization processes (in particular, the construction of railways in North America), plantation economics, and mining. The period of this migration turned out to be short, and by the beginning of the twentieth century the migration of coolies to America ceased, and by 1920–1930 to Asia. Secondary migration is primarily associated with the search for the most favorable conditions for living and working. This type of migration was largely due to the successes achieved by Chinese migrants (primarily merchants), on the one hand, and the negative attitude in places of residence, on the other. This type of migrant was much less than others attached to their historical homeland, and some “huai” in the third and fourth generations were assimilated in new communities.

It needs to be noted, that historically, Chinese migration, unlike the European one, was not sponsored by the state and did not aim at expanding imperial possessions. On the contrary, most of the time it was semi-illegal or illegal. According to A. Larin, “Chinese migration is a special phenomenon: its participants, unlike the Western colonialists, conquerors and racists, throughout their history were engaged in exclusively peaceful work, without violating local laws” [4, p. 155]. The peaceful nature of migration and the lack of expansionist intentions are largely due to the very idea of migration among the Chinese. As temporary persons, they do not want to assimilate in host societies, and their degree of assimilation is very low. According to Professor V. Gelbras, “the Chinese as “a super-large ethnic group” are characterized by three foundations of identity - the blood of their ancestors (nationality), territory and culture [2, p. 116]. They carefully preserve the traditions and culture of China.” And this, according to the American researcher G. Reddington, is the main factor in the power of the foreign Chinese diaspora, the basis of the possibility and ability to cooperate and interact with each other on a global scale. According to him, the basis of the Chinese diaspora is formed by a romanticized view of China and Chinese civilization [7, p. 92].

There is a widespread belief that the Chinese overseas, regardless of the geography of exit,

represent a single well-knit community. At the same time, it is important to emphasize that the Chinese are not a homogeneous group. The social lines of the division between groups speaking different dialects are strong enough; each of them has a closed character. Foreign Chinese are divided by “qiaoxiang” (“native place of huaqiao”), as well as linguistic affiliation (depending on the dialect: cantonism, South Minsky, Chaoshan, hack, etc.). In this regard, they are united precisely by patriotism, a sense of belonging to one great culture (and not to a small ethnic group), as well as economic profit, which is the second determining factor in the success of the Chinese diaspora. In Western literature, there is a generally accepted opinion according to which the Chinese diaspora is a community based on commerce. In a similar sense, domestic researcher V. Woodpeckers use the term “trade minorities” in relation to Chinese migrants in Russia. These definitions reflect not only the main type of activity of migrants, but also the channels through which this community is being formed (a significant number of Chinese citizens go abroad to conduct business and for the most part in the field of trade), as well as the structure of the community itself.

Confucian philosophy, which puts the family at the center as a unit of society and the basis of any activity, has had a significant impact on the migration process, forming its family character. It is also the basis for the emergence of the Guanxi system, which has formed a circle of interaction between migrants in recipient countries and at home. So, the initial unit of commerce (trade) in Chinese culture is the family. The entire Chinese community system is built on two main principles - “xinyun” (personal trust) and “guanxi” (personal relationships), which are also basic for business. It needs to be noted, that the Chinese are highly adaptable to any sociocultural and economic conditions, which in turn is one of the key factors for the significant success achieved by Chinese business abroad. On the other hand, they are characterized by a high degree of patriotism and loyalty to China, which, combined with adaptability, forms a global Chinese network. In the global network of the overseas Chinese diaspora, there are an informal market, suppliers and sources of financing, which create a unique structure of the overseas Chinese economy. Chinese networks originate in the business guilds of imperial China, which represented the interests of merchants and, at the same time, had a number of social functions. In fact, they were mutual aid organizations, and they have retained this function to this day. Despite all the prohibitions of these guilds by the Chinese authorities, they continued to exist, often

clandestinely. And today we can observe a modification of these guilds in the structure of existing global Chinese networks.

Conclusion

In general, over the four main periods of Chinese migration, a significant number of Chinese citizens settled abroad. Various types of Chinese migration were formed, but initially they were based on the model of “temporary migration”, which, under the influence of historical conditions, eventually transformed into a model of sustainable migrant communities abroad. At the same time, the peaceful and predominantly commercial nature of migration, the low degree of assimilation, high adaptability and strong patriotic feelings of Chinese migrants, which are traditional characteristics of Chinese migration, served as prerequisites for creating a global, economically powerful and united foreign Chinese community. In the modern world, the diaspora is an objective reality that will occupy an increasing place in the life of the PRC, and the strengthening of China on the international platform entails the rise of the world Chinese diaspora.

References

1. **Gamble A.** Overseas Chinese Entrepreneurship and Capitalist Development in South-East Asia, New Jersey: Jersey NP Press, 2015.
2. **Gelbras V.** Chinese community in the Russian regions, Vilnius: Light of Education, 2011.
3. **Hong L.** The Chinese Overseas, New York: ASQ, 2006.
4. **Larin A.** China and overseas Chinese, Manchester: Enlightenment, 2008.
5. **Pan L.** Sons of the Yellow Emperor: A History of the Chinese Diaspora, New York: ASQ, 1994.
6. **Purcell V.** The Chinese in Southeast Asia, London: Kelmscott Press, 2012.
7. **Redding G.** The spirit of Chinese capitalism, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2017.
8. **Skeldon R.** Migration from China // Journal of International Affairs, Sacramento: SM Press, 2016.
9. **Ma L., Cartier C. Lanham.** The Chinese Diaspora: Space, Place, Mobility, and Identity, New Jersey: Jersey Press, 2013.
10. **Wong Y.** Deadly Dreams: Opium, Imperialism, and the Arrow War (1856–1860) in China. London: Cambridge UP, 2014.
11. **Xiao B.** The Silk Road and Chinese Migration in Antiquity, Beijing: Chua Press, 2008.
12. **Zhang Y.** Returned Chinese Students from America and the Chinese Leadership 1846 - 1949 // Chinese Studies in History, New York: ASQ, 2002.

Сдана/Հանձնվել է 15.05.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է 18.05.2020

Принята/Ընդունվել է 20.05.2020

Израильские аналитики о Касеме Сулеймани

Ружанский В. Г.

Кафедра Всемирной истории и зарубежного регионоведения Российско-Армянского
Университета (Армения, Ереван)
ruzhanskij65@mail.ru

Ключевые слова: Иран, Израиль, Касем Сулеймани, израильские СМИ, США, пропаганда

Իսրայելցի վերլուծաբանները Քասեմ Սուլեյմանիի մասին

Ռուժանսկի Վ. Գ.

Ռուս-հայկական համալսարանի Համաշխարհային պատմության և արտաքին
տարածաշրջանային ուսումնասիրությունների ֆակուլտետ (Երևան, Հայաստան)
ruzhanskij65@mail.ru

Ամփոփում՝ Իրանի էլիտար Քուդս զորամասի հրամանատար գեներալ Կասեմ Սուլեյմանիի սպանությունը իսրայելական ԶԼՄ-ներում ներկայացվեց որպես գրեթե վճռական հաղթանակ Իրանի դեմ: Իսրայելցի վերլուծաբանները գեներալ Սուլեյմանիի մահը որակել են որպես «նոր հնարավորությունների պատուհան» Իսրայելի և ԱՄՆ-ի ռազմավարական դաշնակցի համար՝ Մերձավոր Արևելքում ուժի հավասարակշռությունը փոխելու համար:

Իրոք, իրանական հայտնի ռազմական առաջնորդի լուծարման մասին լուրերը շարունակում էին մնալ միջազգային լրատվամիջոցների հիմնական վերնագրերից մեկը:

Բայց իրականում իրանցի գեներալի սպանությունը բոլորովին այլ նպատակներ ուներ, որոնց վերլուծությունը նվիրված է այս հրապարակմանը:

Հիմնական բառերը՝ Իրան, Իսրայել, Քասեմ Սուլեյմանի, իսրայելական ԶԼՄ-ներ, ԱՄՆ, քարոզչություն

Israeli analysts about Qassem Suleimani

Ruzhansky V. G.

Department of World History and Foreign Regional Studies of the Russian-Armenian University
(Armenia, Yerevan)
ruzhanskij65@mail.ru

Abstract: The assassination of General Kassem Suleymani, the commander of the elite Quds Iranian unit, was presented in the Israeli media as almost a decisive victory over Iran.

Israeli analysts have described the death of General Suleymani as a “window of new opportunities” for Israel and its US strategic ally to change the balance of power in the Middle East.

Indeed, the news of the liquidation of a famous Iranian military leader remained among the main headlines in the international media.

But in reality, the assassination of an Iranian general had completely different goals, the analysis of which this publication is devoted.

Keywords: Iran, Israel, Qasem Soleimani, israeli Mass media, USA, propaganda

Дабы придать весомость той или иной транслируемой информации, израильские СМИ часто обращаются к экспертам в различных аспектах, например - военным аналитикам.

Такая традиция существует в Израиле уже как минимум несколько десятилетий.

Предлагаемая статья посвящена анализу публикаций израильских аналитических центров, которые формируют общественное мнение в Израиле и в которых были даны оценки как личности Касема Сулеймани, так и его роли в ближневосточной политике.

Предметом исследования стали материалы ведущих исследовательских центров Израиля:

Исследовательского Института Национальной Безопасности, Института Бегина и Садата, Исследовательского центра Дадо, связанные с деятельностью и гибелью иранского генерала, командира “Кудс” Касема Сулеймани.

Целью данного небольшого исследования является, во-первых, изучение процесса формирования информационного контента, а также приемов интерпретации и подачи информации израильскими СМИ.

Во-вторых, выявление истинных мотивов и целей того или иного информационного воздействия со стороны израильских СМИ.

Убийство командира “Кудс” 3 января 2020 года было представлено в израильских и американских СМИ как крупный успех США и едва ли не решающая победа над Ираном.

Однако при детальном анализе материалов, опубликованных израильскими аналитическими центрами по данной теме, и сопоставлением, подаваемых в израильских СМИ информации с реальной расстановкой сил в регионе, обнаруживаются логические нестыковки, которые, в свою очередь, заставляют задуматься об истинных мотивах и целях убийства Касема Сулеймани.

Аналитические материалы, посвященные убийству Касема Сулеймани были опубликованы израильскими исследовательскими центрами частью в тот же день - третьего января 2020 года., либо в последующие дни и недели.

Общим для всех этих материалов была оценка деятельности погибшего командира “Кудс”, которому приписывалась ключевая роль во всех или почти всех иранских военных проектах и стратегических успехах, прежде всего – в усилении иранского влияния на Ближнем Востоке.

Так, например, Уди Декель – директор Института исследований национальной безопасности при Тель-авивском университете, бригадный генерал израильской армии в запасе, военный разведчик, возглавлявший подразделение стратегии в отделе планирования при генеральном штабе АОИ, опубликовал на сайте Института национальной безопасности INSS статью с красноречивым названием: *"Главная задача после эпохи Сулеймани - вытеснение Ирана из Сирии"* [1].

В этой статье Сулеймани назван "исполнительным подрядчиком" создания шиитской оси от Ирана, через Ирак и Сирию - в Ливан, человеком, который увидел и сумел использовать возможности для закрепления иранского влияния в Сирии [3]. Следует отметить, что сакрализация образа Касема Сулеймани в исследовательских кругах Израиля началась вовсе не после убийства командира “Кудс”, а по крайней мере, за полгода до этого. Так, например, в сборнике статей под названием *"«Заимствованный меч»: понимание прокси – войны"*, опубликованных Междисциплинарным военным исследовательским центром Давид в июле 2019 года и посвященных иранской стратегии прокси-войны, Касему Сулеймани отводится роль ключевой фигуры, человека, который управляет прокси-войной со стороны Ирана. Данная статья является косвенным свидетельством того факта, что Касем Сулеймани

был выбран в качестве мишени военными и спецслужбами США по крайней мере за полгода до уничтожения командира “Кудс”. Проще говоря, эта акция планировалась заранее.

А в публикации Шломо Гуэта из Центра исследований Ирана и Персидского залива имени Эзри *"Силы Аль-Кудс под командованием Касема Сулеймани - участие в противостоянии на море"* покойный иранский генерал предстает в образе создателя военно-морских сил шиитского альянса. Не имея специальной морской подготовки, Касем Сулеймани, как утверждает автор данной публикации, сумел, с одной стороны, создать эффективную систему доставки вооружений морским путем для проиранских сил в Газе, в Ливане и в Йемене, с другой – организовать подготовку военно-морских кадров для ливанской Хизбаллы, организации ХАМАС в Газе и хуситов в Йемене [6].

“По своему влиянию на развитие стратегических тенденций на Ближнем Востоке Касем Сулеймани может считаться человеком десятилетия”, пишет в своей статье, озаглавленной *"Уникальность Касема Сулеймани"*, генерал АОИ в запасе Гершон Хакоэн. “Он был центральным фактором в возрождении империалистических амбиций Ирана. Его смерть создала вакуум “в руководстве Ирана”, который не будет легко заполнен” [2].

Не умаляя заслуг иранского генерала следует однако отметить, что израильские комментаторы приписывают Касему Сулеймани многое из того, к чему он либо не имел никакого отношения либо был связан лишь косвенно, например, координация действий шиитских повстанцев в Йемене или шиитских милиций в Ираке и в Сирии.

Даже не специалисту очевидно, что осуществление столь сложной деятельности не может быть выполнено усилиями одного человека, пускай и выдающихся способностей.

Кроме того, в любом государстве существуют схемы действий на случай чрезвычайных обстоятельств, в том числе – гибели руководителей государства или ключевых фигур в государственном аппарате. А Касем Сулеймани был не просто командиром элитного подразделения иранских ВС, он постоянно находился в самых горячих точках Ближнего Востока, и следовательно, постоянно рисковал собственной жизнью. Поэтому можно предположить, что возможность гибели командира “Кудс” также учитывалась иранским руководством.

Таким образом, перед нами налицо попытка сакрализации или даже демонизации покойного

иранского генерала израильско-американскими военными аналитиками и СМИ.

Возникает логичный вопрос: зачем Израилу понадобилось сакрализировать и демонизировать Касема Сулеймани?

Ответ прост: снизить градус напряженности между США и Ираном.

Скорее всего, убийство Касема Сулеймани как раз являлось попыткой предотвратить гораздо более масштабное столкновение между США и Ираном, а также уступкой наиболее радикальным американским политикам вроде Джона Болтона, требующими более решительных действий в отношении Ирана.

Иными словами, иранский генерал был принесен в жертву радикальным политикам в Вашингтоне и в Израиле ради снижения градуса напряженности в отношениях между США и Ираном.

Главный посыл цитируемых выше публикаций очевиден: Ирану нанесен огромный, возможно невосполнимый ущерб. Иранцы теперь не скоро оправятся от этого удара”.

При таком пропагандистском прикрытии, военные и спецслужбы США могут позиционировать убийство иранского генерала едва ли не как победу на Ираном.

Для израильских военных и спецслужб развернутая вышеупомянутыми центрами пропагандистская кампания является отличным доводом для дальнейшей реализации стратегии “точечных ликвидаций” – покушений на лидеров палестинских групп сопротивления. Эта стратегия обусловлена не своей эффективностью а нехваткой ресурсов у Израиля для подавления палестинского сопротивления.

То же самое мы можем наблюдать в противостоянии США и Израиля с Ираном. ИРИ страна гораздо более могущественная, нежели Ирак, а в условиях перманентной войны в Афганистане и на Ближнем Востоке, полномасштабная военная акция США и Израиля против Ирана выглядит маловероятной, несмотря на давление наиболее радикальных из числа влиятельных политиков в США на американское руководство.

Можно предположить, что акция по уничтожению командира “Кудс” на какое-то время усилила позиции более умеренных политиков в руководстве США, выступающих если не за нормализацию, то по крайней мере, против обострения конфликта с Ираном.

Кроме того, убийство Сулеймани, как бы это цинично ни звучало, стало эффективной пиар-акцией по успокоению обывателей в США и особенно - в Израиле, где антииранская кампания, заключающаяся главным образом в

запугивании населения иранским ядерным оружием и планами аятолл уничтожить еврейское государство, перманентно проводится как минимум на протяжении последних двадцати лет.

Не лишним будет отметить следующее: Израиль, в результате убийства Касема Сулеймани, заработал не меньший политический капитал нежели его патрон – США.

Перманентное противостояние с Ираном позволяет Израилу ещё больше сблизиться с главными противниками ИРИ в Персидском Заливе и в Сирии: Саудовской Аравией, княжествами Персидского Залива и Турцией.

Безусловно, эта акция, целью которой стал прославленный иранский генерал, повысила престиж США и Израиля в глазах стратегических и потенциальных союзников на Ближнем Востоке. Однако в то же время, убийство Касема Сулеймани никак не изменило стратегическую ситуацию и баланс сил в противостоянии между США-Израилем и ИРИ.

Поэтому утверждения отставного израильского генерала Уди Декеля о том, что “уничтожение Соединенными Штатами Касема Сулеймани является тяжелым ударом по способности Ирана расширять свое влияние на Ближнем Востоке” и что это убийство открыло перед Израилем редкую возможность вытеснить Иран, при содействии США из Сирии”, является не более чем словами [3].

Убийство Сулеймани было, безусловно, предназначено для прикрытия военных и политических провалов двух стратегических союзников на Ближнем Востоке, не готовых к полномасштабной войне с ИРИ. В первые годы гражданской войны в Сирии, израильские аналитики предрекали Ирану и ливанской Хизбалле - непосредственным участникам этого конфликта, истощение ресурсов и, в конечном итоге, крах. Сейчас об этих прогнозах в Израиле никто не вспоминает, а на повестке дня израильской внешней политики уже не атака собственно на Иран, а вытеснение Ирана из Сирии или, по крайней мере, ослабление иранского влияния в этой стране.

Тот же Уди Декель признает, что вытеснение Ирана из Сирии и Ирака потребует гораздо более серьезных усилий к которым не только Израиль, но и США едва ли готовы. Многочисленные публикации израильских аналитических центров, посвященные прогнозам о развитии ситуации в противостоянии США и Израиля с ИРИ после убийства командира “Кудс” были едины во мнении о том, смерть Касема Сулеймани не приведет к полномасштабной войне на Ближнем Востоке.

Так, например, в статье "Тема иранского атома на фоне убийства Касема Сулеймани" на сайте Центра стратегических исследований имени Бегина Садата "Взгляд из БС"А", автором которой является Рафаэль Офек - сотрудник Центра стратегических исследований Бегина-Садата, - доктор в области ядерной физики, и в прошлом – старший аналитик израильской военной разведки [4] или в публикации на сайте INSS за авторством Симы Шайн и Эльдада Шавита "Иран-США: стратегический баланс вследствие уничтожения Касема Сулеймани" [5], однозначно говорится о том, что конфликт между ИРИ и США не перерастет в полномасштабную войну.

В частности, Рафаэль Офек прямо пишет о том, что убийство Касема Сулеймани не приведет к глобальной войне между двумя странами, объясняя это незаинтересованностью обеих сторон в обострении ситуации. "Прямая ответная реакция на убийство Сулеймани, совершенная с иранской территории, была соразмерной и ограничивалась определенной целью предотвращения эскалации. В результате, США и Израиль пока воздержались от военных действий против Ирана и атаки его территории, ограничившись исключительно акциями против проиранских сил на территории Сирии и Ирака". Однако достаточно сдержанная реакция ИРИ на убийство командира "Кудс" говорит и о том, смерть Касема Сулеймани не является угрозой для жизнеобеспечения ИРИ. Отметим, также, что акция по уничтожению иранского генерала имела и разведывательные цели. Это была своего рода разведка боем с целью проверить готовность Ирана к ответным акциям.

Надо полагать, что и без генерала Сулеймани, иранские военные не скоро уйдут с Голанских высот.

Заключение

Из всех цитируемых в данной публикации израильских источников, вырисовывается четкое восприятие Ирана израильскими аналитиками. С точки зрения израильских экспертов, Иран не смог бы достичь нынешней силы и влияния в регионе без Касема Сулеймани. Если бы не убийство генерала Сулеймани, деятельность последнего, по мнению израильских экспертов, могла бы иметь своим результатом самые непредсказуемые и разрушительные последствия.

Отдавая должное талантам, энергии и достижениям генерала Сулеймани, следует отметить, что данная оценка в корне противо-

речит основным принципам системного анализа и вообще логическим построениям, поскольку один человек, при всех своих талантах, не может заменить собой систему.

Исламская революция в Иране стала итогом целой цепочки сложных исторических событий. И поэтому созданное в результате этой революции государство ИРИ, как и любое государство, следует рассматривать как сложную политическую систему, со своими приоритетами, интересами, векторами развития.

Политические и военные деятели Ирана могут рассматриваться в качестве людей, обеспечивающих функционирование данной системы, но никак не в качестве самой системы.

Как при жизни Касема Сулеймани, так и после его смерти Иран будет стремиться обеспечить свои жизненно важные интересы, а следовательно, тактика уничтожения ведущих политиков, военачальников и политических деятелей никогда не заменит стратегии, которая подразумевает прежде всего, восприятие Ирана как политической системы, с которой нужно находить компромисс посредством нахождения общих интересов и взаимных уступок.

Список использованной литературы

1. Биография Уди Декеля. Институт исследований национальной безопасности, Тель-Авивский университет: <https://www.inss.org.il/he/person/dekeludi/> (Верифицировано 04.06.2020)
2. Гершон Хаккоэн Уникальность Касема Сулеймани Центр стратегических исследований Бегин-Садат (Иврит) <https://besacenter.org/he/perspective-papers-he/%D7%99%D7%99%D7%97%D7%95%D7%93%D7%99%D7%95%D7%AA%D7%95-%D7%A9%D7%9C-%D7%A7%D7%90%D7%A1%D7%9D-%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%90%D7%A0%D7%99/> (Верифицировано 04.06.2020)
3. Уди Декель "Главная задача после эпохи Сулеймани - вытеснение Ирана из Сирии" (иврит) <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2020/01/1253.pdf> (Верифицировано 04.06.2020)
4. Рафаэль Офек Тема иранского атома после убийства Касема Сулеймани. Центр стратегических исследований Бегина - Садата (Иврит) <https://besacenter.org/he/perspective-papers-he/%D7%90%D7%99%D7%A8%D7%90%D7%9F-%D7%92%D7%A8%D7%A2%D7%99%D7%9F-%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%90%D7%A0%D7%99/> (Верифицировано 04.06.2020)
5. Сима Шайн Эльдад Давид Иран - США: Стратегический баланс вследствие уничтожения

Касема Сулеймани (Иврит) Институт исследований национальной безопасности, Тель-Авивский университет

<https://www.inss.org.il/he/publication/the-strategic-balance-between-iran-and-the-united-states-after-the-targeted-killing-of-qasem-soleimani/>

6. **Шломо Гуэта** Силы Аль-Кудс под руководством Касема Сулеймани - участие в морской сфере. Центр исследований морской политики и стратегии (Иврит)
http://hms.haifa.ac.il/images/publications/Shlomo_Gueta/%D7%9B%D7%95%D7%97_%D7%90%D7%9C%D7%A7%D7%95%D7%93%D7%A1_%D7%91%D7%94%D7%A0%D7%94%D7%92%D7%AA%D7%95_%D7%A9%D7%9C_%D7%A7%D7%90%D7%A1%D7%9D_%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%90%D7%A0%D7%99-%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA_%D7%91%D7%AA%D7%97%D7%95%D7%9D_%D7%94%D7%99%D7%9E%D7%99.pdf (Верифицировано 04.06.2020)

7. **Месамед В. И.** “Иран - Израиль: от партнерства к конфликту”. М., ИБВ, 2009, 376 стр., http://book.iimes.su/wp-content/uploads/2009/r2009irn_p1.pdf (Верифицировано 04.06.2020)
8. **Евсеев В. В., Сажин В. И.** Иран, уран и ракеты. - М., 2009, 272 с. https://book.ivran.ru/f/sazhin_1.pdf (Верифицировано 04.06.2020)
9. **Звягельская И. Д., Морозов В. М.** Израиль — Иран: балансирование на грани? Вестник МГИМО 2010, с 182-187

Сдана/Հանձնվել է՝ 02.06.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 04.06.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 06.06.2020

Քաղաքական մանիպուլյացիայի հոգեբանական ասպեկտները

Նաղդալյան Մ. Կ.

Սոցիալական հոգեբանության ամբիոնի մագիստրոս, ԵՊՀ

(Հայաստան, Երևան)

n.mher7@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ մանիպուլյացիա, քաղաքական մանիպուլյացիա, հոգեբանական առանձնահատկություններ, զոհ, մանիպուլյատոր

Психологические аспекты политического манипулирования

Нагдалян М. К.

Магистр кафедры социальной психологии, ЕГУ (Армения, Ереван)

n.mher7@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена изучению психологических аспектов «политических манипуляций». Манипуляция наблюдается здесь как с межличностных, так и с политических точек зрения. , Выявлены психологические причины политических манипуляций, что позволяет нам иметь лучшее представление и противостоять этому явлению.

Ключевые слова: манипуляция, политическая манипуляция, психологические особенности, жертва, манипулятор

Psychological aspects of political manipulation

Nagdalyan M. K.

Master of department of Social Psychology, YSU (Armenia, Yerevan)

n.mher7@gmail.com

Abstract: The article is devoted to the study of the psychological aspects of “political manipulation”. Manipulation is observed here both from interpersonal and political points of view. , The psychological causes of political manipulation have been identified, which allows us to have a better representation and oppose this phenomenon.

Keywords: manipulation, political manipulation, psychological characteristics, victim, manipulator

Մանիպուլյացիոն տեխնիկաներից հնարավոր է օգտվել անգիտակցաբար, և առօրյա կյանքում մեզնից շատերը անգիտակցաբար խաղում են մանիպուլյատորների կամ մանիպուլյացիայի զոհերի դերեր: Յուրաքանչյուր իր հետազոտություններում նշում է, որ կա մանիպուլյացիայի գիտակցված, կանխամտածված ձև, որն ինչ-որ մի անձի կամ խմբի կողմից ուղղված է շահույթ հետապնդող նպատակների հասնելուն [5]:

Միջանձնային մակարդակի մանիպուլյացիոն ձևերին մենք հաճախ ենք հանդիպում: Ե. Դոցենկոն առաջարկում է այդ գործողությունների նման սահմանում. «Մանիպուլյացիան հոգեբանական ազդեցության տեսակ է, որի ճշգրիտ իրագործումը բերում է այլ մարդու մոտ այնպիսի մտադրությունների թաքնված գրգռման, որոնք չեն համապատասխանում նրա՝ գոյություն ունեցող ներկայիս պահանջմունքներին» [2, էջ 59]:

Նման սահմանման մեջ արդեն դրված է մանիպուլյացիայի բացասական գնահատականը որպես այդպիսին, և այս վերաբերմունքը եվրոպական մշակույթի մեջ խորը ամրապնդված է:

Ի տարբերություն միջանձնային հարաբերությունների՝ քաղաքական մանիպուլյացիաները դիմագրկված են և ենթադրում են ազդեցություն մարդկային լայն զանգվածների վրա: Փոքրամասնության կամքը (երբեմն՝ նաև միայն մեկ անձի) թաքնված ձևով պարտադրվում է մեծամասնությանը [4]:

Վ. Ամելինի կարծիքով՝ քաղաքական մանիպուլյացիայի տեխնոլոգիան ենթադրում է հետևյալ կետերը.

- Գիտակցության մեջ օբյեկտիվ ինֆորմացիայի տեսքով ոչ տեսանելի ներդրումը, որը, սակայն, ցանկալի է որոշակի խմբերի համար:
- Ներագրում հասարակական գիտակցության ցավոտ տեղերի վրա, որոնք

նրանց մոտ առաջացնում են վախ. տագնապ, ատելություն և այլն:

• Ինչ-որ մտահաղացումների իրագործում, որոնց հասնելը կոմունիկանտը կապում է իր դիրքորոշմանը հասարակական կարծիքի կողմից աջակցության հետ [1, էջ 61]:

Քաղաքական մանիպուլյացիայի օրինակ է Սադամ Հուսեյնի քաղաքական ռեժիմի կենսունակության ֆենոմենը: Քանի որ 90-ական թվականներին գրեթե բոլոր իրաքցիների խոսակցության հիմնական թեման իրենց երկրի վրա դրված էմբարգոն էր, ինչը համարվում էր բոլոր դժբախտությունների պատճառ, Հուսեյնի ռեժիմին հեշտությամբ հաջողվեց ստեղծել թշնամու կերպար՝ ԱՄՆ-ի տեսքով:

Քաղաքական մանիպուլյացիայի վառ օրինակ է նաև Պոտսդամի համաժողովում Իոսիֆ Ստալինի վարքը, որը արտահայտում էր կատարյալ հանգստություն, այնինչ ԽՍՀՄ-ին սպառնում էր իրական վտանգ՝ ամերիկյան ատոմային ռումբի տեսքով: Մարդիկ Ստալինի շնորհիվ չկորցրին հավատը իրենց առաջնորդի և սեփական անվտանգության նկատմամբ: Ճիշտ է, այս ժամանակաշրջանում հեշտ էր խորհրդային ղեկավարության համար իրագործել նման հնարք, քանի որ չկային ինֆորմացիայի այլ աղբյուրներ: Սակայն հետագա փորձը ցույց տվեց, որ նման աղբյուրների առկայությունը խոչընդոտ չի հանդիսանում մանիպուլյատորի համար:

Մանիպուլյացիայի գործընթացում գլխավոր դերը մանիպուլյատորինն է, իսկ մանիպուլյատոր քաղաքական գործիչը ունի իր առանձնահատկությունները: Նախ և առաջ մանիպուլյատոր քաղաքական գործիչը միջանձնային մանիպուլյացիայի հնարքները ուղղում է իր շրջապատի և մոտ գաղափարակիցների վրա, իսկ խմբայինը՝ հանրության:

Քաղաքական գործչի և իր շրջապատի հարաբերությունները պայմանավորված են ոչ միայն հենց առաջնորդի հոգեբանական առանձնահատկություններով, այլ նաև քաղաքական համակարգի առանձնահատկություններով՝ նրա թափանցիկության աստիճանով, քաղաքական մշակույթի մակարդակով ու հասարակության ժողովրդավարացման չափով և, վերջապես, գրված ու չգրված բարոյագիտական օրենքներով և կանոններով:

Այսպիսով, քաղաքական մանիպուլյացիաները իրենցից ներկայացնում են և՛ միջանձնային, և՛ խմբային մանիպուլյացիաներ: Առաջին դեպքում մանիպուլյատորը դիմում է մանիպուլյացիոն հնարքներին՝ տեխնիկաներին, որոնք աշխատում են միջանձնային մակարդակում, իսկ երկրորդ դեպքում մանիպուլյատորը օգտվում է մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաներից:

Քաղաքական մանիպուլյացիայի հիմքում ևս ընկած են հոգեբանական պատճառներ թե՛ մանիպուլյատորի, թե՛ դրա զոհերի վարքում: Մանիպուլյացիայի նկատմամբ հակվածությունը բնորոշ է այսպես կոչված նեվրոտիկ անձանց, որոնց գլխավոր պահանջումներն են հանդիսանում դոմինանտելու և իշխանության պահանջումները [5]:

Նախ և առաջ պետք է նշել, որ մանիպուլյացիան դժվար պատժելի է: Մանիպուլյատորը, ըստ իր կարծիքի, երբեք չունի վատ նպատակներ, և սա է հանդիսանում այս երևույթի դեմ պայքարի դժվարությունը:

Մանիպուլյացիաների հոգեբանական էությունը մարդկային հույզերի շահագործման մեջ է: Եվ հենց հուզական ոլորտն է ընկած կրոնական և ազգային կոնֆլիկտների լուծման դժվարության հիմքում: Սակայն միշտ չէ, որ քաղաքական մանիպուլյացիան հանդես է գալիս այսպիսի գլոբալ ձևերով: Մենք նրա հետ առնչվում ենք ամեն օր՝ դիտելով հեռուստացույց, կարդալով թերթեր կամ լսելով ռադիո: Քաղաքական գործիչները և լրագրողները, գիտնականները և դերասանները, գրողները և քաղաշխատողները, ինֆորմացիայի սպառողները՝ բոլորը, հանդիսանում են քաղաքական մեծ խաղի խաղաքարտեր:

Միջանձնային մանիպուլյացիաների տեխնիկան կարող է լինել ամենատարբեր ձևերի՝ կախված մանիպուլյատորի երևակայությունից, իմացության չափից և հնարքներից, որոնց նա տիրապետում է: Մանիպուլյատորի ցանկացած զոհ ի վերջո վերածվում է յուրատեսակ «զոմբի»-ի: Նա դադարում է պատկանել ինքն իրեն, կորցնում է ինքնապահպանման զգացումը, նրա էներգիան կարող է ուղղվել ցանկացած կողմ՝ նույնիսկ սպանության: Այսինքն՝ ցանկացած մանիպուլյատորի նպատակը այլ մարդուն կամ մարդկանց խմբին սեփական կամքին հնազանդեցնելն է: Իսկ

քաղաքական գործիչները հաճախ օգտագործում են իրենց ենթականերին ինչ-որ խնդիրների լուծման համար՝ քամելով նրանց ինչպես սպունգ, իսկ հետո ազատվում են նրանցից: Սրա տեխնոլոգիան շատ պարզ է. նախ և առաջ այս կամ այն քաղաշխատողը դառնում է «հատուկ մոտ կանգնած», օժտվում է լայն իրավասություններով, ստանում է «քարտրլանշ»: Իսկ երբ նրա կարիքը այլևս չի լինում, նրա վրա բարդվում են բոլոր սխալները և անհաջողությունները, նա դառնում է «քավության նոխագ», իսկ ղեկավարը ձեռք է բերում նոր ընտրյալ:

Մանիպուլյատորները մեծ նշանակություն են տալիս մանրություններին: Լինելով շատ լավ հոգեբաններ՝ նրանք կարողանում են «կարդալ» իրենց ենթակաների մտքերը ժեստերի, հայացքի, ձայնի տեմբրի և այլ նշանների միջոցով, որոնք մատնում են մարդու տրամադրությունը և վերաբերմունքը տվյալ խոսակցության թեմայի նկատմամբ:

Խոսքային (վերբալ) աղբյուրը օգտագործվում է ինֆորմացիայի փոխանցման համար, իսկ ոչ վերբալ աղբյուրը օգտագործվում է միջանձնային հարաբերությունների քննարկման համար և երբեմն էլ փոխարինում է վերբալ փոխանցումներին:

Ժեստերը վերլուծելիս անհրաժեշտ է դրանք դիտարկել այն կոնտեքստի մեջ, որտեղ առաջանում են: Հակառակ դեպքում կարելի է հանգել սխալ եզրակացությունների:

Դիտարկենք առավել հաճախ հանդիպող և ուշադրության արժանի ժեստերը:

1. Ձեռքի ափի բացում. բաց ձեռքը համարվում է ազնվության և վստահության նշան:

2. Բռունցք. բռունցքը ցույց է տալիս խոսքի ագրեսիվությունը:

3. Դեմ դիմաց գտնվող երկու բռունցքներ. սա խոսում է ինչ-որ կողմերի միջև հակամարտություն ստեղծելու ցանկության մասին:

4. Բարձրացված ձեռք. սա խոսում է լսարանի նկատմամբ իշխելու, սեփական դերի՝ որպես առաջնորդի, հաստատման մասին:

Եվ, վերջապես, հարկ է շեշտել, որ հասարակական կարծիքի նկատմամբ մանիպուլյացիայի գլխավոր դերը պատկանում է ՋԼՄ-ներին, որոնք տալիս են տեղեկատվության և ապատեղեկատվության մեծ մասը, և որոնցից օգտվում ենք սոցիալ-քաղաքական գործունեության գնահատականի համար: Մեր վերաբերմունքը խնդիրներին և երևույթներին հիմնականում կանխորոշված է նրանց կողմից, ովքեր ղեկավարում են կոմունիկացիաների աշխարհը [3]:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Амелин В. Н.** Социология политики : Спецкурс – Москва : Издательство МГУ, 1992 . – 184 с.
2. **Доценко Е. Л.** Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
3. Имеджилогия – 2012: Драйвер развития // Материалы Девятого Международного симпозиума по имиджологии / Под ред. Е. А. Петровой. – М.: РИЦ АИМ, 2012. – 503 с.
4. **Кольев А.** Политическая мифология Реализация социального опыта: «Логос»; М.: 2003. – 384 с.
5. **Цуладзе М.** Политические манипуляции, или Покорение толпы М.: Книжный дом "Университет", 1999. – 144 с.

Տճանաչման/Հանձնվել է՝ 25.04.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 28.04.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 30.04.2020

ПРАВО

«Մասնավոր դելիկտի» տեսությունը, և դրա արտահայտությունները մասնավոր մեղադրանքի գործերի կազմակերպման նախագծային կարգավորումների վրա

Հազարյան Ա. Ա.

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական դատավարության ամբիոնի ավագ դասախոս (Երևան, Հայաստան)
artakghaz@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ մասնավոր մեղադրանք, պետական մեղադրանք, մասնավոր անձի կողմից իրականացվող մեղադրանք, «մասնավոր դելիկտի» տեսություն

Теория "частного деликта" и её выражение в проектных положениях организации дел частного обвинения

Казарян А. А.

Кафедра уголовного процесса Академии Образовательного комплекса полиции РА (Ереван, Армения)
artakghaz@gmail.com

Аннотация: В статье раскрывается сущность и основные идеи теории "частного деликта", одной из теорий, обосновывающих институт дел частного обвинения. Автор подвергает теорию **критическому анализу, и в этом свете выявляет** отражение критикуемой им теории в положениях Проекта нового Уголовно-процессуального кодекса РА, делая предложения по их исправлению.

Ключевые слова: частное обвинение, государственное обвинение, обвинение, осуществляемое частным лицом, теория "частного деликта"

The theory of "private delict" and its expression on the project provisions of the organization of private prosecution cases

Ghazaryan A. A.

The Criminal Procedure Department of the Academy of the Educational Complex of RA Police
(Yerevan, Armenia)
artakghaz@gmail.com

Abstract: The article reveals the essence and main ideas of the theory of "private delict", one of the theories substantiating the institution of private prosecution cases.

The author subjects the theory to a critical analysis, and in this light reveals the reflection of the criticized theory in the provisions of the draft new Criminal procedure code of the Republic of Armenia, making suggestions for their correction.

Keywords: private prosecution, public prosecution, prosecution carried out by a private person, the theory of "private delict"

Եթե սկզբնապես՝ վաղնջական ժամանակներում, հանցագործության և պատժի մասնավոր-իրավական ընկալումների պայմաններում հանցագործություններին «արձագանքելը» տուժողի (նրա ընտանիքի անդամների) մասնավոր գործն էր, հետևաբար և այդպիսի «մասնավոր հանցագործություններով»¹ և՛ հետապնդման հարուցումը, և՛ թե հետապնդման

իրականացումը ամբողջությամբ թողնվում էր վերջինիս ինքնագործունեությանն ու կամքին, ապա արդեն իրավիճակը բոլորովին այլ լուծում է ստանում հանցագործության հանրային-իրավական ընկալման գիտակցության պայմաններում: Ընկալումների այդպիսի փոփոխության պայմաններում քրեական հետապնդման հարուցումն ու իրականացումը աստիճանաբար պետք է «դուրս գար» հանցագործությունից տուժողի (նրա ընտանիքի անդամների) ինքնագործունեության շրջանակներից՝

¹ Վաղ ժամանակներում հանցագործության և պատժի մասնավոր իրավական ընկալման մասին տե՛ս [8, էջեր 9-10; 14, էջ 66; 16, էջ 2; 18, էջ 36; 21, էջեր 8, 68-69]:

հանգեցնելով քրեական դատավարության «հանրայնացման»: Սակայն քրեական դատավարության «հանրայնացումը», իր հերթին, տեղի էր ունենում ոչ թե միանգամից, այլ աստիճանաբար:

Սկզբնական շրջանում որաշակի արարքների (գործեր) հանրային-իրավական գիտակցումը շարունակում էր մնալ շատ թույլ: Այս գործերի դեպքում, կար այն գիտակցումը, որ դրանք առավելապես վնասում էին հանցագործությունից տուժած անձին [19, էջ 87]:

Հենց այս գաղափարի ազդեցությամբ էլ 19-րդ դարի գիտական միտքը մշակում է «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» ինստիտուտը մեկնաբանող տեսություններից մեկը, որը գիտության մեջ պայմանականորեն անվանվել է «մասնավոր դելիկտի» տեսություն:

Այս տեսությունը, «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» ինստիտուտի գոյությունը բացատրում էր նրանով, որ որոշ հանցագործություններ առավելապես վնասում են հանցագործությունից տուժած անձին և փաստացի չեն վնասում, կամ, ավելի ճիշտ, այնքան չնչին վնաս են հասցնում հանրությանը, որ այդպիսի հանցագործությունների քննությունը և դրա հետագա ընթացքը պետք է կախվածության մեջ դրվեն հանցանքից տուժած անձի կամքից:

Այսպես գերմանացի իրավաբան Օսկար Մենսեր այս առումով գրում էր, որ տվյալ հանցավոր արարքները այնչափ են առնչվում տուժողի անձնական շահերին, որ «...ընդհանուր կարգի ու ընդհանուր իրավական գիտակցության խախտումը դրանցում խաղում է ընդամենը երկրորդային դեր»²: Մեկ այլ հեղինակ՝ Կառլ Գուստավ Գեյբը գերմանական քրեական իրավունքի իր դասագրքում «բողոքով հետապնդվող հանցագործությունները» պայմանավորում էր երկու տարբեր հիմքերով, որոնցից առաջինը ըստ նրա կայանում էր նրանում, որ «որոշ հանցագործությունների դեպքում օբյեկտիվ վտանգավորությունը այնքան չնչին է», որ պատիժը նշանակվում է «առավելապես տուժողի իրավական գիտակցությունը հանդարտացնելու, քան թե հանրային շահի համար»³: Համանման դիրքորոշում է

արտահայտել գերմանացի ականավոր գիտնական Հ. Ջաքարիան, ով նույնպես զբաղվել է հարցի ուսումնասիրմամբ: Նա «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» գոյությունը պայմանավորել է երեք տարբեր հիմքերով: Դրանցից մեկն էլ ըստ նրա այն է, որ որոշ հանցագործություններով պատիժը պետք է ունենա ոչ թե պետությանը, այլ տուժողին բավարարելու (privatsatisfaction) նպատակ, ով, հնարավոր է, դիմեր վրեժխնդրության, եթե բացակայեր պետական պատիժը⁴:

Պետք է ընդգծել, որ հենց այս տեսությունն է խորը ազդեցություն ունեցել եվրոպական մի շարք երկրների օրենսդրությունների վրա: Ավելին «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» գոյությունը պայմանավորող այս մոտեցումը, իր համակիրներն ունեցավ ինչպես մինչհեղափոխական, այնպես էլ խորհրդային և հետխորհրդային ռուս գիտնականների շրջանում:

Օրինակ, ականավոր դատավարագետ Ն. Ռոզինը, այդպիսի գործերի առանձնացման հիմքերից մեկի մասին խոսելիս, նույնպես ելնելով այս տեսության գաղափարներից նկատում էր. «...պետությունը, այս կամ այն իրավախախտող արարքների պատժելիությունը հռչակելով և իր վրա ընդունելով դրանց իրական պատժելու պարտականությունը, ոչ միշտ է դրանում ուղղակիորեն շահագրգռված: Ուստի նա կարող է որոշակի հատուկ դատավարական պայմաններ և նախապայմաններ ստեղծել այդպիսի արարքների հետապնդման համար, որոնք առավելապես մասնավոր շահերին են վնաս հասցնում ու քիչ են շոշափում հանրային շահը...» [17, էջ 237]: Ի. Ֆոյնիցլին իր հերթին, այս գործերը նույնացնում է «*delicta privata*»-ի հետ՝ նկատելով դրանցով տուժողները պահպանում են մասնավոր մեղադրանքի բացառիկ իրավունքը [22, էջ 17]:

Արդեն սովետական շրջանում այս մոտեցումների դրսևորում կարելի է գնահատել, օրինակ, խորհրդային ականավոր դատավարագետ Մ.Չելցովի այն դիտարկումները, որ. «...այդ տեսակ ոտնձգության յուրաքանչյուր դեպքում իրավակարգը այնքան քիչ է խախտվում, որ օրենսդիրը մեղավորին հետապնդելու և հետապնդելուց հրաժարվելու իրավունք

² O. Meves, *Strafgesetz-Novelle // Bezold Gesetzgebung des deutschen Reichs III*, մեջբերումն ըստ [16, էջ 41]:

³ K. Geib, *Lehrbuch Des Deutschen Strafrechts*, մեջբերումն ըստ [16, էջ 44]:

⁴ Zachariä H. A., *Von den Verbrechen, welche nur auf Antrag des Verletzten verfolgt und bestraft werden sollen*, 1847: Մեջբերումն ըստ [19, էջ 339-340]:

է վերապահում հանցագործությունից տուժածին» [20, էջ 186]:

Այսպիսով՝ տեսության առաջ քաշած գերգաղափարը, այն է՝ որոշ հանցագործություններով հասարակական կարգը չի խախտվում, հանրային շահը չի վնասվում (կամ գրեթե չի վնասվում), և վնասում են (առավելապես վնասում են) հանցանքից տուժողի մասնավոր շահերը, հետևաբար՝ հանցանքին հետևող պատիժն էլ այս դեպքում դիտարկվում է իբրև (առավելապես իբրև) «տուժողին բավարարելու միջոց»: Տվյալ դատողությունների տրամաբանական զարգացման արդյունքում ակամայից արվելու է հետևյալ եզրահանգումը. *նշված հանցագործություններով քրեաիրավական հարաբերությունները ծագում են հանցանք կատարած անձի և տուժողի միջև (SIC!)* (ինչը խիստ խորթ է հնչում առնվազն մեր ժամանակների համար): Ուղիղ այսպիսի արձանագրում, արդեն մեր օրերում արվում է գրականության մեջ: Դատավարագետ Ն.Կովտունը հարցի առնչությամբ նշում է. «Իրականում քրեաիրավական հարաբերությունը այս իրավիճակում ծագում և գոյություն է ունենում ոչ թե «պետություն-հանցագործ», այլ «տուժող-հանցագործ» սուբյեկտային կազմով... պետությունը... չունի և չի էլ կարող ունենալ իրավական պահանջներ հանցանք կատարած անձի նկատմամբ, քանի որ նրա իրավունքներն ու շահերը այստեղ չեն խախտվել, իսկ վիճելի իրավահարաբերությունները իրեն չեն պատկանում» [9, էջ 69]: Ոմանք, արդեն ավելի առաջ գնալով, նկատում են, որ տվյալ գործերով տուժողի կամքով է պայմանավորվում քրեաիրավական հարաբերությունների առաջացումը [13, էջ 105]: Այդպիսով պետք է

փաստել, որ տեսության շրջանակներում ընդգծվում է հանցագործությունից տուժողի բողոքի ինչպես **նյութաիրավական բնույթը** (հետևաբար այս գործերի շրջանակը պետք է նախատեսվի քրեական օրենսգրքով) այնպես էլ՝ **դատավարականը**:

Նշված տեսության գաղափարներն ուղղակորեն ազդում են այդ գործերով մեղադրանքի կազմակերպման ձևի վրա:

Եթե այս շրջանակի գործերով վնաս է հասցվում (առավելապես վնասվում է) հանցանքից տուժողի մասնավոր շահերին և պատիժն էլ հանդես է գալիս իբրև վերջինիս «բավարարման» միջոց, ապա բնական է, որ քրեական **դատավարության հանրային մարմինները՝ այս տեսակ գործերով մեղադրանք չպետք է պաշտպանեն** (չէ՞ որ նրանք գործում են ուղղակիորեն հանրային շահի պաշտպանության նպատակով), և **այդ գործերով քրեական հետապնդման և հարուցումը, և իրականացումը պետք է վերապահվի միայն հանցանքից տուժողին** (նրա մերձավոր ազգականներին): Այստեղից էլ այս տեսության շրջանակներում տուժողի բողոքը «ծուլվում է» նրա կողմից իրականացվող մասնավոր մեղադրանքի հետ⁶ (քանի որ բողոքով տուժողը սկսում է իրացնել մասնավոր մեղադրանքը, և միաժամանակ՝ այս գործերով, ինչպես արդեն նշվեց, բացառվում էր հանրային մեղադրանքի իրացումը) բողոքը փաստացիորեն վերածելով քրեական հայցի:

Մյուս կողմից՝ եթե տվյալ գործերով պատիժը, ինչպես արդեն նշվեց, ունի տուժողին և ոչ թե հանրային շահը «բավարարելու» նպատակ, ստացվում է, որ իրականում այս գործերով պատժելու իրավունքը (*jus puniendi*) պատկանում է ոչ թե պետությանը, այլ՝ հան-

⁵ Այս տեսության յուրօրինակ արտացոլանք կարելի է համարել ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի ԵԱՔԴ/0217/01/14 որոշման մեջ արտահայտած այն դիրքորոշումը, որ «...հաշտության քրեաիրավական և քրեադատավարական ինստիտուտները համապատասխանաբար «անձ և պետություն» ու «անձ և տուժող» քրեաիրավական վեճի հաղթահարման կառուցակարգեր են» (ընդծումները իմն են- Ա.Դ.): Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանն իր որոշմամբ արձանագրում է, որ քրեաիրավական վեճ կարող է առաջանալ անձի և տուժողի միջև, և այդ քրեաիրավական վեճի հաղթահարմանն է ուղղված մասնավոր մեղադրանքի ինստիտուտը:

Հայկական քրեադատավարական գրականության մեջ նույնպես կարող ենք տեսնել քննարկվող տեսության սաղմնային դրսևորման արտացոլանքներ: Այսպես, օրի-

նակ, Հ. Ավետիսյանը քննարկելով մասնավոր մեղադրանքի ինստիտուտի էությունը նշում է. «Այն դեպքում, երբ հանցավոր ոտնձգության օբյեկտ է համարվում հանրային, պետական շահը, պետությունը պարտավոր է իրավապաշտպան միջոցառումներ կիրառել սոցիալական արդարության վերականգնման համար: Իսկ եթե կատարված հանցագործությունը շոշափում է **միայն** քաղաքացիների մասնավոր իրավունքը, քրեական դատավարական գործունեությանն ակտիվ մասնակցություն պետք է ունենա ոչ միայն պետական մարմինները, այլ մասնավոր անձինք» [6, էջ 141]:

⁶ Համանման տեսակետ գրականության մեջ արտահայտել է նաև դատավարագետ Տաուբերը: Մանրամասն տե՛ս [19, էջ 347]:

ցանքից տուժողին, ում կամքից է կախված է՝ քրեական պատիժը կոնկրետ դեպքում վրա հասնելու անհրաժեշտությունը [19, էջ 388-389]:

Այսինքն արդեն այս տեսության գաղափարների հետևողական առաջ քաշման դեպքում պետք է փաստենք, որ տուժողը հանդես է գալիս թե՛ իբրև պատժի նյութական իրավունքի, և թե՛ քրեական հայցի նյութական իրավունքի տեր, հետևաբար դատավարությունում հանդես է գալիս և՛ իբրև նյութական քրեական հայցվոր (*criminal actor*), և՛ իբրև դատավարական քրեական հայցվոր (*criminal klager*)⁸ **բացառելով դատախազի** (հանրային մարմնի) **մասնակցությունը քրեական հետապնդմանը** (քանի որ վերջիններս որպես կանոն վարությոն մասնակցում են **ուղղակիորեն հանրային շահի** ապահովման նպատակով)⁹:

⁷ Մեր ժամանկներում համանման դիրքորոշում է արտահայտել դատավարագետ Ե. Վասիլևան, տե՛ս [7, էջ 276]:

⁸ Նյութական քրեական հայցվորի և դատավարական քրեական հայցվորի մասին մանրամասն տե՛ս [7, էջ 256-265]:

⁹ Մոսկվայի պետական համալսարանի դատավարագետները այս առնչությամբ նշում են. «Այդպիսի մարմինները (վարությոն հանրային (պետական) մասնակիցները՝ Ա.Ղ.) իրենց պաշտոնական պարտականությունների հիման վրա **միշտ պարտավոր են գործել ելնելով հանրային (հասարակական) շահերից**, ինչը բացառում է նրանց նկատմամբ մասնավոր-իրավական տրամաբանության կիրառման նույնիսկ տեսական հնարավորությունը, և **իրենց գործունեությունը ամբողջությամբ ենթարկում է հանրային-իրավական հիմքերին**... ցանկացած պետական մարմնի ֆինանսավորվում է պետական բյուջեից, որը ձևավորվում է հանրության բոլոր անդամների հարկային վճարումներից, ինչը **բացառում է հանրային-իրավական գործառնություններ իրականացնող համապատասխան պետական մարմնի վերածումը առանց հասարակական շահի հաշվառման առանձին անձի կամքով դեկլարավոր «գործիքի»** [12, էջ 281-282]: Այս համատեքստում խիստ կարևոր դիտարկում է անում նաև դատավարագետ Ա. Կոզլովան. «...պաշտոնատար անձանց գործի ելքով «շահագրգռված չլինելը», մի կողմից նրանց գործողությունների օբյեկտիվության և անկողմնակալության երաշխիք է, մյուս կողմից նրանց կողմից անանձնավորված և «վերանձնային» տիպի շահի՝ **պետության և ամբողջ հանրության հանրային-իրավական շահի պաշտպանության երաշխիք է**: Հանրային շահի պաշտպանությունը հանդիսանում է հանրայնության սուբյեկտների կողմից իրենց կարգավիճակային բնութագրիչները սեփականացնելու օրինաչափ պատշառ. նրանք օժտված են պետության ներկայացուցչի իշխանական կարգավիճակով և նրա լիազորությունների կրողն են **կոնկրետ նպատակով՝ պետության**

Մրանից էլ բխում է, որ տուժողն այս գործերով պետք է ունենա քրեական հետապնդման հարուցման և իրացման, այն դադարեցնելու անվերապահ ազատություն, ինքնագործունեության հնարավորություն:

Սա էլ իր հերթին հանգեցնում է տվյալ գործերով պետության խիստ սահմանափակվածությանը: «...Պետության դերը այդ գործերով պետք է սահմանափակվի տուժողին դատական պաշտպանության այն իրավունքը տրամադրելով, ինչպիսին նա տրամադրում է անձանց, որոնք իրենց խախտված քաղաքացիական իրավունքների վերականգնում են փնտրում» [19, էջ 347]:

Իսկ այդպիսի մեղադրանք, հնարավոր է դառնում կառուցել միայն «մաքուր» մրցակցային դատավարությունում՝ խիստ պասիվ, անկախ ու անկողմնակալ դատարանի առջև երկու հավասար կողմերի մրցակցություն դեպքում միայն:

Շարունակելով զարգացնել տեսության գաղափարներից բխող հետևությունները պետք է փաստենք, որ տուժողի՝ պատժի իրավունքի տեր լինելու հանգամանքից պետք է բխեցնել նաև վերջինիս՝ իր այդ իրավունքը քրեական դատավարության ավարտից հետո՝ դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո, իրացնելու հնարավորության մասին: Այս տեսության գաղափարներն հետևողականորեն առաջ քաշելու դեպքում, տուժողը պետք է ունենա հանցանք կատարած անձի հետ հաշտվելու, նրան ներելու իրավունք, նաև այդ անձի նկատմամբ կայացված դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո, պատժի կրման ընթացքում՝ ինչն էլ պետք է հանգեցնի վերջինիս պատժից ազատելուն¹⁰:

անունից հանրային («համաժողովրդական») շահերի իրացման և պաշտպանության նպատակով» [10, էջ 35]:

¹⁰ Այդպիսի կարգավորում եղել օրինակ, 1852 թ. ավստրիական քրեական դատավարության օրենսգրքով «ամուսնական անհավատարմության» դեպքում (այն հանդիսանում էր հանցագործություն և ընդգրկված էր մասնավոր մեղադրանքի գործերի շրջանակում), որի պարագայում փաստացիորեն տուժող ամուսնու կողմից բողոքը հետ վերցնելու հնարավորություն էր նախատեսվում նաև այն անհավատարիմ ամուսնում պատիժ կրելու պարագայում: Այս դեպքում տուժող ամուսինը «բողոքը հետ էր վերցնում» իր՝ մեղավոր ամուսնու հետ ապրելու ցանկության մասին հայտարարելով՝ ինչն էլ որպես հետևանք հանգեցնում էր վերջինիս պատժից

Անդրադառնալով «մասնավոր դելիկտի» տեսության «թույլ կողմին», ինչը մեր համոզմամբ «խարխլում է» տվյալ տեսության հիմքերը, պետք է փաստել որ այն հանցագործության ժամանակակից պատկերացումներից խիստ հեռու ընկալումների վրա է հիմնված:

Այս տեսության մեխը, ինչպես արդեն նշվեց վերևում, կայանում էր նրանում, որ հանցագործությամբ հանրային շահ չի վնասվում (գրեթե չի վնասվում) և հետևաբար դրա հետապնդումը ոչ թե հանրային, այլ մասնավոր կարգով պետք է իրականացվի՝ ի ապահովումն մասնավոր շահերի: Սակայն այս մոտեցումը ոչ միայն չի համապատասխանում ներկա ժամանակների՝ հանցագործության՝ հանրորեն վտանգավոր արարք լինելու պատկերացումներին, այլ նույնիսկ դեռևս մեկ հարյուրամյակ առաջ գնահատվել է իբրև անախրոնիզմ (ժամանակավրեպություն)¹¹:

Ներկա ժամանակներում հանցանքի հանրային վտանգավորության հատկակնիշը (հետևաբար և՛ դրանով հանրային շահը վնասվելու հանգամանքը) գրականության մեջ դիտարկվում է իբրև «կասկած չհարուցող» [1, էջ 505], իբրև արարքի քրեականացման հիմք (սկզբունք) [11, էջ 348]՝ միաժամանակ ընդդեմով այս հարցում հանրային վտանգավորության «բացառիկ բնույթը» [5, էջ 97]: Հետևաբար բոլոր այն դեպքերում, երբ արարքը «չի վնասում» կամ «գրեթե չի վնասում» հանրային շահը, այդ արարքը ոչ թե պետք է ընգրկվի «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» շարքում, այլ՝ ապաքրեականացվի: Այստեղ մեզ մնում է միանալ «մասնավոր դելիկտի» տեսության՝ Տաուբերի դեռևս մեկ դար արված քննադատությանը. «Երկուսից մեկը, կամ այդ արարքը չի ոտնձգում հանրային շահին, և խախտում է միայն մասնավոր անձանց շահերը, հետևաբար այս դեպքում հարկ չկա այն ներառել քրեական

հանցագործությունների շարքում, և թող անձը, ով տուժել է այդ արարքից իր իրավունքը վերականգնի քաղաքացիական դատավարության կարգով... կամ այդ արարքը ոտնձգում է հանրային շահի դեմ, և այդ դեպքում, անհրաժեշտ է, որ պետական մարմինները մասնավոր անձանց կամքից անկախ այն հետապնդելու հնարավորություն ունենան» [19, էջ 350-351]:

Սակայն, պետք է փաստել, որ նույնիսկ ժամանակակից պայմաններում կարելի է արձանագրել առաջարկվող իրավակարգավորումներ, որտեղ կարելի է նշմարել «մասնավոր դելիկտի» տեսության արտահայտություններ: Որպես օրինակ կարող է ծառայել ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի մասնավոր մեղադրանքի գործերով առաջարկվող կարգավորումները:

Եվ եթե փորձենք խմբավորել մասնավոր մեղադրանքի գործերով նախագծային մոդելով արտացոլվող պատկերը, ապա պետք է փաստենք, որ այն «խիստ նմանվում է» «մասնավոր դելիկտի» տեսության հետևություններին:

Առաջին՝ այստեղ «մասնավոր մեղադրանքի գործերը» «դուրս են բերվել» քրեական դատավարության օրենսգրքից (նախագծից) և սահմանվում են քրեական օրենսգրքով (Քրեական օրենսգրքի նախագծի 16-րդ հոդված):

Երկրորդ՝ այս գործերով մեղադրանքը (չհաշված եզակի բացառությունները) կազմակերպված է հիմնական մասնավոր մեղադրանքի կարգով (Քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի¹² 11-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, 451-րդ հոդված) և պետությունը հանձին դատախազության «զերծ է մնում» այդ գործերով մեղադրանքից, այն զրկված է տվյալ գործերով մեղադրանքի իրականացմանը ներգրավելու հնարավորությունից¹³: Իսկ բոլոր

ազատմանը (1852թ. Ավստրիայի քր.դատ.օր-ի 503-րդ հոդված մեջբերված է ըստ [19, էջ 165]:

¹¹ Տե՛ս, օրինակ, [19, էջ 350-351]: Գերմանացի գիտնականներ Ռ.Գնեյստը և Ֆ. Հոլցենդորֆը այս առումով դեռևս 1800-ականների վերջերում գրված իրենց աշխատություններում նկատում էին, որ տուժողին քրեական հայցի իրավունք վերապահելը վերջինիս բավարարության համար ոչ այլ ինչ է քան քրեական իրավունք միջնադարյան գաղափարի ներմուծում տե՛ս [15, էջ 11]:

¹² Այսուհետ նաև՝ Նախագիծ:

¹³ Բացառություն են կազմում Նախագծի 11-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերով, ինչպես նաև 451-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված դեպքերում վարույթի հարուցման դեպքերը:

Ինչ վերաբերում է այս գործերով **դատախազի մասնակցությանը**, ապա նախագծային կարգավորումներով դա հնարավոր է դառնում ընտանիքում բռնության հատկանիշներով հանցանքներով, ինչպես նաև անձի իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ վնաս պատճառողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով իր

այն դեպքերում, երբ վարույթով հետապնդումը ինչ-ինչ հանգամանքներով պայմանավորված իրականացված է եղել հանրային կարգով, սակայն դրա հետագա ընթացքում պարզվում է, որ այդ արարքը ենթակա է հետապնդման մասնավոր մեղադրանքի կարգով, այլ կերպ ասած, պարզվում է, որ արարքը դասվում է մասնավոր մեղադրանքի գործերի շարքին, ապա այդ դեպքում գործի վարույթը պետք է կարճվի և/կամ հետապնդումը դադարեցվի արդարացման հիմքով (անձը ձեռք է բերում ռեաբիլիտացիա պահանջելու իրավունք (Նախագծի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետ, 12-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, 13-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ կետեր)):

Այսպիսի կանոնակարգումը, որը մի կողմից «զրկում է» պետությանը քրեական հետապնդման հարուցման և իրացման լիազորությունից, մյուս կողմից այդպիսի իրավասությանը է **օժտում բացառապես տուժողին** (նրա ներկայացուցիչներին) վկայում է այդպիսի հանցագործություններով և՛ պատժի, և՛ քրեական հայցի նյութական իրավունքը հանցանքից տուժած անձին պատկանելու մասին (ինչն էլ հանդիսանում էր «մասնավոր դեղիկտի» տեսության կորիզը):

Երրորդ՝ տուժողն այստեղ մեղադրանքը տնօրինում է՝ ունենալով և քրեական հայց հարուցելու, և դրանից ամբողջությամբ կամ մասնակի հրաժարվելու լիազորություն (Նախագծի 455-րդ հոդվածի 5-րդ մաս) (այն դեպ-

քում, երբ հանրային մեղադրանքի գործերով այսպիսի լիազորություն չունի դատախազը SIC! (Նախագծի 277-րդ հոդվածի 6-րդ և 7-րդ մասեր)), որը նույնպես վկայում է այս մոդելում տուժողի և՛ իբրև դատավարական, և՛ իբրև նյութական քրեական հայցվոր լինելու մասին:

Չորրորդ՝ այն որ, նախագծային մոտեցմամբ և՛ պատժի, և՛ քրեական հայցի նյութական իրավունքի «իրական տերը» հանդիսանում է տուժողը, ակնհայտ է դառնում նաև քրեական օրենսգրքի նախագծի կարգավորումներից: Քրեական օրենսգրքի նախագծի 16-րդ հոդվածով սահմանվում է «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» շրջանակը, որտեղ սահմանվում է, որ «անձը *կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության միայն հանցագործությունից* տուժած անձի հայցի հիման վրա»: Այսինքն, բոլոր այն դեպքերում, երբ կատարվի «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» շրջանակում ընդգրկված արարք, միաժամանակ բացակայի տուժած անձի հայցը՝ անձ չի կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության, ինչը ենթադրում է, որ մինչ տուժած անձի կողմից դատարան հայց ներկայացնելը, այդ արարքը չի կարող **պատժելի լինել**: Մյուս կողմից՝ արձանագրելով, որ արարքի պատժելիությունը (հակաիրավականությունը) հանդիսանում է հանցանքի հատկանիշ¹⁴, ստացվում է, որ այսպիսի կարգավորման դեպքում, մինչ տուժած անձի կողմից հայց ներկայացնելը, չենք կարող խոսել տվյալ արարքի հանցանք լինելու մասին¹⁵:

իրավաչափ շահերը պաշտպանել չկարողանալու դեպքում միայն (Նախագծի 11-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Վերոգրյալից ստացվում է, որ պետությունը (հանձնադատախազի) ձեռնպահ է մնում այս գործերով քրեական հետապնդում իրականացնելուց, ավելին՝ բացի վերոնշյալ բացառիկ դեպքերից, **դատախազը նույնիսկ հնարավորություն չի ունենում մասնավոր մեղադրանքի գործով վարույթին ներգրավվելու**: Եվ օրինակ այն դեպքում, երբ անձը ունակ է իր շահերը արդյունավետ պաշտպանելու, չի գտվում անօգնական վիճակում կամ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձից կախվածության մեջ, ինչպես նաև այդ անձի նկատմամբ կատարված արարքը չի պարունակում ընտանիքում բռնության հատկանիշներ, այդ դեպքերում, դատախազի մասնակցությունը վարույթին բացառվում է: Բացի այդ պետք է նկատենք, որ Նախագծի այդ դրույթը իր հերթին հակասության մեջ է գտնվում իր նյութաիրավական հենքի հետ՝ մասնավորապես քրեական օրենսգրքի նախագծի 16-րդ հոդվածում որևէ բացառություն, որը կվերապահեր մասնավոր մեղադրանքի գործերով դատախազի մասնակցություն, արված չէ:

¹⁴ Արարքի պատժելիությունը հանցանքի հատկանիշ լինելու մասին մանրամասն տե՛ս [1, էջ 509-511]:

¹⁵ Քրեական օրենսգրքում այսպիսի կանոնակարգման առկայության դեպքում փաստացիորեն անիրագործելի է դառնում քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 11-րդ հոդվածի 4-րդ մասով արված բացառությունները, ըստ որի դատախազն, անկախ քրեական հայց ներկայացնելուց կամ քրեական հայցից հրաժարվելուց, իրավասու է քրեական հետապնդում իրականացնել հանրային կարգով, ընտանիքում բռնության հատկանիշներով հանցանքներով, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցանքներով (մասնավոր մեղադրանքի գործերով՝ Ա.Դ.), եթե անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ վնաս պատճառողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարող պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը:

Բանն այն է, որ եթե, օրինակ, անձը «մասնավոր մեղադրանքի գործով» գտնվելով ենթադրյալ վնաս պատճառ-

Եզրահանգելով, պետք է փաստենք՝ «մասնավոր մեղադրանքի գործերով» մեղադրանքի կազմակերպման նախագծային մոդելը իր կառուցվածքով «խիստ մոտ է» «մասնավոր դեղիկտի» տեսության գաղափարներից բխող հետևություններին (որը, ինչպես ներկայացվեց վերևում, արժանի է խիստ քննադատության և հանդիսանում է ժամանակավրեպություն), հետևաբար և որոշակի բարեփոխման կարիք ունի՝ այդ գործերով նախատեսված վարույթին դատախազի յուրաքանչյուր դեպքում սեփական նախաձեռնությամբ ներգրավվելու հնարավորություն¹⁶:

դից կախվածության մեջ, հայց չներկայացնի, սակայն դատախազը առաջնորդվի քրեական դատավարության օրենսգրքի (Նախագծի) 11-րդ հոդվածի 4-րդ մասով և քրեական հետապնդում իրականացնի կատարվի, որ անձի նկատմամբ իրականացվում է քրեական հետապնդում մի արարքի համար, որը հենց ի սկզբանե չի կարող գնահատվել, որպես հանցան (այս պարագայում կատարվի, որ հետապնդումը կիրականացվի ակնհայտ ապօրինի): Եվ ամեն դեպքում, անձը, չի կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության քանի որ այդ իրավիճակում կրացակայի քրեական պատասխանատվության «հավելյալ» հիմքը (քրեական օրենսգրքի նախագծի 16-րդ հոդված): Ասվածը ամբողջովին վերաբերելի է նաև քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված կարգավորմանը:

Այս առումով ուշադրության է արժանի Տ.Ղազարյանի տեսակետը, ով անդրադառնալով ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծային կարգավորմամբ առաջարկվող մասնավոր մեղադրանքի մոդելին քրեաիրավական հարաբերությունների ծագումը այդպիսի կարգավորման դեպքում փաստացիորեն պայմանավորում է տուժողի կողմից դատարան քրեական հայց ներկայացնելով [4, էջ 285]:

¹⁶ Այս համատեքստում պետք է նկատենք, որ նախագծային կարգավորումներին մոտ կարգավորում նախատեսված է նաև Գերմանական քրեական դատավարության օրենսգրքով: Այստեղ տուժողը ունի առանց դատախազին նախապես դիմելու որոշակի շրջանակի գործերով (Գերմանիայի քր. դատ. օր. 374-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործություններով) մասնավոր քրեական հետապնդում իրականացնելու իրավունք: Այս դեպքերում մասնավոր մեղադրողն ունի հանրային մեղադրանքի գործերով դատախազին վերաբերելի կարգավիճակ (Գերմանիայի քր. դատ. օր. 385-րդ հոդված): Նա ունի նաև քրեական հայցը տնօրինելու լիազորություն՝ դրանից հրաժարվելու միջոցով (երբ առկա է մեղադրյալի համաձայնությունը (Գերմանիայի քր. դատ. օր. 391-րդ հոդված)):

Սակայն, մյուս կողմից, պետք է նշել, որ անգամ այս նեղ շրջանակի հանցագործություններով չի սահմանափակվում դատախազի քրեական հետապնդման իրավասությունը. վերջինս ցանկացած պահի գործին ներ-

Եվ եթե նախագծային ներկայիս կարգավորման դեպքում ստանում ենք հանրային շահի բացակայության պատկեր, ապա դատախազին վերապահելով մասնավոր մեղադրանքի գործերով սեփական նախաձեռնությամբ վարույթին ներգրավվելու հնարավորություն այն բոլորովին կփոխվի: Դատախազի մասնակցության հնարավորության նախատեսումն ինքնին կվկայի տվյալ գործերով հանրային շահի առկայության մասին (չէ որ դատախազը կարող է մասնակցել միայն **ուղղակիորեն հանրային շահի ապահովման համար**): Եվ նույնիսկ մասնավոր մեղադրանքի գործերով հիմնական մասնավոր մեղադրանքի ձևով հետապնդումը կազմակերպելու դեպքում (ինչպիսին է նախագծային կարգավորումը), մենք արդեն կխոսենք, տվյալ գործերով ոչ թե հանրային շահի բացակայության, այլ՝ հանրային շահի «ձևականացման» և դրա ու մասնավոր շահերի կոնկրետ դեպքում **նույնականացման** մասին: Այլ կերպ ասած այդ դեպքում հանրային շահը «ձևականացվում է» **ընդհանուր դեպքերում նույնանում** տուժողի մասնավոր շահի հետ, և տուժողի կողմից **ուղղակիորեն** իր շահերի պաշտպանության համար իրականացվող հետապնդմամբ **անուղղակիորեն պաշտպանվում է նաև հանրային շահ**: Սակայն, ինչպես արդեն ասացինք, դատախազին յուրաքանչյուր դեպքում հնարավորություն տալով ներգրավվելու այդպիսի գործերում մի կողմից կփաստովի ապրիորի այդպիսի շահի առկայությունը, մյուս կողմից՝ կստեծվի **ամեն կոնկրետ** դեպքում **հանրային շահը պետական պաշտոնատար անձի (դատախազի) կողմից ինքնուրույն գնահատելու հնարավորությունը**: Այսինքն արդեն դատախազի ներգրավման հնարավորություն նախատեսելով՝ դատախազը հնարավորություն կստանա առաջնորդվել «ոչ ձևականացված» հանրային շահով՝ ինքնուրույն գնահատելով այն: Բացի այդ կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է նաև որոշակիորեն փոփոխության ենթարկել քրեական օրենսգրքի նաժագծի 16-րդ հոդվածը՝ դրանով նախատեսելով յուրաքանչյուր դեպքում դատախազի կողմից այդ գործերով հայց հարցուցելու հնարավորություն, կամ, որ

գրավվելու լիազորություն ունի (Գերմանիայի քր. դատ. օր. 377-րդ հոդված):

թերևս ավելի ճիշտ է, ընդհանրապես «մասնավոր մեղադրանքի գործերի» շրջանակի կանոնակարգման հարցերը իրականացնել ոչ թե քրեական օրենսգրքով՝ այլ քրեական դատավարության օրենսգրքով (նախագծով)¹⁷:

Առաջարկվող կարգավորումը թույլ կտա «դուրս գալ» «մասնավոր դեղիկտի» տեսության «ճիրաններից» և վերը բերված հակասական իրավիճակներ առաջանալու հնարավորությունից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Գաբուլյան Ա.Հ.** «Հանցանք» հասկացության օրենսդրական բնորոշման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու / ԵՊՀ, գլխ. խմբ.՝ **Ղազինյան Գ.Ս.** - Երևան, ԵՊՀ, 2017
2. ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագիծ:
3. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի ԵԱԲԴ/0217/01/14 որոշում
4. **Ղազարյան Տ.**, Մասնավոր մեղադրանքի գործերով քրեական վարույթ նախաձեռնելու հիմնախնդիրները // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների նստաշրջանի նյութերի ժողովածու. 2 (2) 2018, Երևան 2019

¹⁷ Խորհրդային իրավունքում գերիշխել է, իսկ հետխորհրդային իրավունքում շարունակում է իր ուժեղ ազդեցությունը պահպանել քրեական դատավարությունն ու քրեական իրավունքը «ձև և բովանդակություն» հարաբերակցության մեջ դիտարկելու մոտեցումը: Հետևաբար «ձևի (քրեական դատավարություն) և բովանդակության (քրեական իրավունք)» այսօրինակ մոտեցումից էլ տրամաբանորեն բխեցվում է քրեական դատավարության «կախվածությունը» քրեական իրավունքից, և ամեն դատավարական ինստիտուտի համար, այս մոտեցման կողմնակիցները փորձ են անում «նյութական հենք» կառուցել: Մենք, սակայն, հակված ենք քրեական դատավարության առավելապես «կիսանկախ» մոտեցմանը, որով էլ պայմանավորված գտնում ենք, որ ոչ բոլոր դատավարական ինստիտուտները պետք է ունենան նյութաիրավական հենք: Այս համատեքստում, հիշատակման են արժանի անվանի մինչհեղափոխական դատավարագետ Ն. Ռոզինի հետևյալ խոսքերը. «Ո՛չ քաղաքացիական, ո՛չ էլ քրեական իրավունքից են դատավարական հիմնական ինստիտուտները ստանում իրենց դիմագծերը»: Հեղինակն իրավափոխումն արձանագրում էր, որ, դատական քննության նախապատրաստության կամ ապացույցների և նման այլ հարցերը նույնպես ինչպես քրեական իրավունքի, այնպես էլ քաղաքացիական իրավունքի հարցեր չեն: Հետևաբար սխալ էր համարում այն պնդումները, թե «քրեական դատավարության ինստիտուտները իրենց արմատներով բխում են նյութական քրեական իրավունքի բնույթից» [17, էջեր 10-11]:

5. **Մարկոսյան Մ.Մ.**, Քրեականացման և ապաքրեականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, Լիմուշ, 2011
6. Քրեական դատավարության պարզեցման հիմնախնդիրները: Գիտագործնական ձեռնարկ / Հեղ. Խումբ: Գլխ. խմբ.՝ **Ա.Ղաճարյան**, Երևան, «Աստղիկ գրատուն», 2011:
7. **Васильева Е. Г.** Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013
8. **Кистяковский А. Ф.** О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда. СПб., 1868
9. **Ковтун Н. Н.** Соотношение частных и публичных начал в уголовном судопроизводстве РФ: время выбора // Государство и право. 1995. № 11
10. **Козлова А. Н.** Публичность как принцип уголовного судопроизводства: дис. ...канд. юрид.наук, М.: 2007
11. **Коняхин В. П.** Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. СПб., Юрид. центр пресс, 2002
12. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. **Л.В. Головкин**, - 2-е изд., испр. -М.: Статут, 2017
13. **Лопашенко Д. В.** Соотношение частного и публичного в уголовном праве, дис. ... канд.юрид. наук, М., 2018
14. **Покровский И.А.** Право и факт в римском праве. Часть 2, Генезис преторского права. – Киев, 1902
15. **Полянский Н.Н.** К вопросу об участии частных лиц в публичном обвинении (Принципиальная основания actio popularis в уголовном процессе), 1915 (<http://jurytrial.ru/media/files/library/file30.pdf>):
16. **Фон-Резон А. К.** О преступлениях, наказуемых только по жалобе потерпевшего по русскому праву. - СПб., 1882
17. **Розин Н. Н.** Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям (2-е издание, измененное и дополненное). - С.-Петербург, издание юридического книжного склада "Право", 1914
18. **Случевский В.** Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство-судопроизводство (издание 4-е, дополненное и исправленное). - С.-Петербург, типография М. М. Стасюлевича, 1913
19. **Таубер Л. Я.** Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Харьков: Тип. и лит. М. Зильберг и сыновья, 1909
20. Уголовный процесс. Под ред. **Чельцова М.А.** Москва. Юрид. лит. 1969
21. **Фойницкий И. Я.** Курс уголовного судопроизводства. Том I (издание 4-е). С.-Петербург, типография товарищества "Общественная польза", 1912
22. **Фойницкий И. Я.** Курс уголовного судопроизводства. Том II (издание 3-е, пересмотренное и дополненное). – С.-Петербург, Сенатская типография, 1910.

Տճանաչանման է՝ 04.05.2020
 Րեցենզիւման է՝ 11.05.2020
 Քրիտիկան է՝ 13.05.2020

Геноцид: переосмысление понятия

Бегларян К. С.

РАУ, кафедра теории права и конституционного права (Ереван, Армения)

kristi0510@rambler.ru

Ключевые слова: геноцид, анализ понятия «геноцид», конвенция ООН, массовые убийства

Ցեղասպանություն. հասկացության վերաիմաստավորում

Բեգլարյան Բ. Ս.

Ռուս-հայկական (Միավորական) համալսարան, Իրավունքի տեսության և Սահմանադրական իրավունքի ամբիոն (Երևան, Հայաստան)

kristi0510@rambler.ru

Ամփոփում: Ցեղասպանության վերլուծությամբ զբաղվել են բազմաթիվ գիտնականներ, որոնցից յուրաքանչյուրը ցեղասպանության հասկացության մեջ ներդրել է իր իմաստը: Հոդվածի հեղինակը վերլուծում է հասկացության տարաբնույթ մեկնաբանությունները և ժողովրդական վերաբերյալ տարբեր պատմական փաստերը: Հեղինակի կողմից ուսումնասիրվել են ցեղասպանության հասկացության մեկնաբանության վրա ազդեցության տարբեր միջոցները: Բացի այդ Հեղինակի կողմից առաջարկվում է ցեղասպանության հասկացության սեփական սահմանում:

Վճռորոշ բառեր՝ Ցեղասպանություն, "ցեղասպանություն" հասկացության վերլուծություն, ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, մասսայական սպանություններ:

Redefinition of the genocide

Beglaryan K. S.

RAU, Department of Theory of Law and Constitutional Law (Armenia, Yerevan)

kristi0510@rambler.ru

Abstract: A number of scientists have researched the analysis of the term "genocide", each one of whom have added their understanding of the term. The author of the article analyzes different interpretations of the term "genocide" and various historic facts. The author have researched different instruments for influencing the interpretation of the term "genocide". Besides that, the author proposes own definition of the term "genocide".

Keywords: genocide, analysis of the term "genocide", UN convention, mass killings.

Определение геноцида, применяемое в юриспруденции и бытующее в науке, мало соответствует реалиям жизни. Возникают ситуации, когда массовые убийства тысяч и даже миллионов незащищенных людей не могут быть квалифицированы как геноцид. Всюду, где обнаруживается противоречие между реальностью массовых убийств и узостью научно-правовых определений, последние должны быть скорректированы или изменены.

Определение геноцида должно также согласовываться с принятым употреблением этого же слова в тех случаях, когда оно (определение геноцида) сталкивается с фактами массовых убийств. Примерами несомненных фактов геноцида являются уничтожение 20 миллионов советских граждан Сталиным, убийство 100 тысяч коммунистов в Индонезии, истребление красными кхмерами от одного до двух миллионов камбоджийцев. Менее впечатляющими примерами подобных убийств, носящих, по определению известного исследователя Л. Купера, характер

«геноцидоподобных истреблений», являются убийства 5 тысяч тамиллов в Шри-Ланке, 4 тысяч студентов на площади Тяньаньмэнь в Китае.

Перед тем как развить и исследовать квалификацию геноцидов, хотелось бы обратиться к философии дефинитивного процесса и рассмотреть типы давлений, которые оказываются на процесс формулирования понятия «геноцид» для того, чтобы оно соответствовало определенным политическим интересам и намерениям.

Даже в тех общественных условиях, которые не отличаются особенной суровостью, существуют способы политического давления на мыслящих людей с одной целью, а именно: лишить их возможности публиковать или распространять их идеи. Наша задача наиболее точно дать определения геноцида с целью развертывания дальнейших исследований и правового осуждения и предотвращения геноцида. Положительное решение вопроса идентификации массовых убийств и подлинного геноцида вызывает бурю политических страстей, и порождает различные

типы политического давления, три варианта которых мы представим ниже.

1. Давление, имеющее целью исключение ряда событий из определения «геноцид» для того, чтобы реальные виновники этих событий- вне зависимости от того это страны или индивидуальные преступники – не были подвергнуты судебной ответственности.

Всем хорошо известно, что, когда человек обвиняется в совершении преступления, он прикладывает все усилия для того, чтобы уменьшить, смягчить или разрушить любое определение его вины, приговаривающее его к юридической мере наказания. Существует определенная практика в правовой системе демократических стран, где задача многих адвокатов состоит в том, чтобы уговорить даже виновных начисто отказаться от своей вины; если же слишком явна вина подсудимого, то судьи, тем не менее, пытаются смягчить строгость формулировок, сводя дело к категории преступлений, влекущих меньшую степень вины.

К сожалению, та же практика повторяется, когда речь идет о геноциде. В большинстве подобных случаев, когда преступники в качестве своего оправдания ссылаются на то, что они только подчинялись приказам вышестоящих, судьи руководствуются тем, что не может быть уклонения от ответственности за выполнение неприемлемых приказов, ведущих к военным преступлениям и геноциду. На практике, к несчастью, относительно немного преступников, виновных в геноциде были, привлечены к ответственности. Более того, даже в самых «наидемократических» странах виновники были помилованы (случай лейтенанта Келли, виновного в массовых убийствах во вьетнамской деревне и помилованного вскоре после своего тюремного заключения президентом Никсоном), более того их еще и поддерживали материально и награждали после освобождения из тюрьмы высокими и почетными должностями. (Например, израильские солдаты, осужденные за убийства неповинных арабов в 1956 г., вскоре были освобождены из тюрьмы не без помощи тогдашнего премьер-министра Бен-Гуриона). Что касается наций, то к виновным нациям правовые процедуры и санкции еще не применялись. Д. Хоук¹ его коллеги по Комиссии документов по Камбодже предприняли за последние годы большие усилия для предъявления обвинения Камбодже в рамках Конвенции ООН по геноциду, однако ни одно правительство не обнаружило готовности поддержать обвинение перед Всемирным судом.

Особенно сильное давление оказывают многие страны на попытки квалификации каких-

либо военных действий как геноцид. Будет или нет массовая гибель граждан в результате интенсивной или же ядерной бомбардировки в ходе войны квалифицирована как геноцид или нет – остается спорным вопросом.

Сами того не желая, большинство исследователей геноцида исходят из факта войны, и массовые убийства, совершенные в ее ходе, оправдываются именно ею. В результате массовые убийства граждан в ходе военных действий, например, таких, как интенсивная бомбежка Дрездена, трагедия Хиросимы и Нагасаки, трактуются в высшей степени неудовлетворительно даже высококомпетентными в других отношениях исследователями геноцида. Даже те из нас, кто полностью убежден в несправедливости и преступности этих действий, не вызванных военной необходимостью, отдают себе отчет в трудности доказательства своего мнения на сегодняшнем этапе истории.

2. Давление, имеющее целью исключение из определения «геноцид» определенных событий, которые противоречат проводимой данной страной реальной политике.

Каждое определение геноцида связано с политикой на всех уровнях, а именно: на уровне международного права, международных отношений, экономических и политических интересов; последствия, возникающие в результате исторических публикаций на эту тему и обличающих документов о том или ином народе или правительстве, также оказывают воздействие на процесс определения, что же является геноцидом. В идеальном случае определение геноцида должно, по мнению большинства из нас, оправдывать вмешательство международной правовой и политической систем, оказание помощи терпящим бедствия жертвам, а также военное вторжение со стороны миротворческих сил соседних государств с целью воспрепятствования продолжению геноцида. Сегодняшние споры по поводу того или иного интеллектуального или политического определения будут иметь однажды вполне реальные последствия. Сторона тех, кто открыто поддерживают политику геноцида, а также те, которые косвенно защищают право нации совершать геноцид, будут добиваться ограничения такого определения геноцида, которое посягает на их намерения вести свои государственные дела так, как они пожелают.

Если рассмотреть определение геноцида, которое было сформулировано в рамках Конвенции ООН, то наиболее очевидным исключением из сферы понятия «геноцид» окажутся политические массовые убийства. Купер [3] описал, как при первоначальном обсуждении в ООН Кон-

венции по такому явлению, как «геноцид», могущественные силы шли на тайный сговор и, поддерживая друг друга, пытались ослабить базисное определение событий, которое могло бы быть использовано государствами против своих сильных оппонентов. Даже в случае с СССР убийство почти 20 миллионов собственных граждан долгое время оставалось неизвестным большинству стран, и этот горестный факт не был квалифицирован как геноцид. Ученым остается медленно, но уверенно по-новому ставить вопросы о таких событиях и добиваться того, чтобы были выявлены доказательства преступности замысла; даже в условиях нынешней правовой структуры имеется ряд случаев, когда жертвами становятся вполне определенные этнические меньшинства, которые вполне подпадают под существующий закон ООН, и подобные уничтожения людей по этническому признаку не должны быть причислены к «внутренним делам» государства. В этой связи по геноциду в Камбодже (который был назван комиссией ООН по геноциду «авто-геноцидом»), так как члены комиссии не отважились применить термин, который обычно относился к случаям массовых убийств представителей того или иного народа) ученые были вынуждены прибегнуть к доказательству того, что там были совершены убийства по социальному и этническому признакам. В Камбодже существовали, по меньшей мере, две особые группы, пострадавшие от рук красных кхмеров, - это буддистское духовенство и народность чамов - и именно это обстоятельство давало возможность применить к преступлениям подобного рода существующее определение геноцида. Последствия подобного отношения трагичны, потому что запланированное убийство даже миллионов политических оппонентов может не быть квалифицировано как геноцид, если его организаторы позаботились о том, чтобы среди жертв подобной преступной акции не оказалось представителей различных вероисповеданий или различных этносов. Другими словами, наша человеческая цивилизация достигла той точки в своей этнической эволюции, в которой убийство одного человека - это убийство наиболее отвратительное; но имеются условия, при которых убийство миллионов людей не подпадает под какое-либо определение.

Рафаэль Лемкин по этому поводу писал так: «Почему убийство миллиона людей есть меньшее преступление, чем убийство одного единственного человека?» [4] Лемкину казался странным тот факт, что коллективное убийство одного народа, геноцид - остается непризнанным, в то время как убийство одного человека обычно вызывает естественное возмущение и

прямую реакцию юридической системы. Это, действительно, абсурдно и нелепо. Неудивительно, что понятие «геноцид» необходимо расширить с одной определенной целью: оно должно включать в себя все политические убийства, а также и массовые убийства своего собственного народа.

К несчастью, попытки исключить из определения понятия «геноцид» случаи массовых убийств с целью защиты чьих-то политических интересов являются печальной и возмутительной практикой государственной политики, причем, в даже самых что ни на есть демократических странах. Так, вплоть до лета 1990 г., когда явно увеличились признаки того, что красные кхмеры вновь установят свой контроль над Камбоджей, Соединенные Штаты старательно поддерживали экономическое и политическое признание красных кхмеров в качестве правящего правительства Камбоджи, потому что оно служило явной оппозицией коммунистическому правительству Вьетнама, которое было опекаемым последним правительством Камбоджи, соперничавшему с красными кхмерами в погоне за контролем над страной.

Аналогичная ситуация возникала в том случае, когда речь заходила о геноциде армян. Сменяющие друг друга американские администрации спокойно игнорировали факт геноцида армян, не классифицировали это трагическое событие как геноцид, чтобы не обижать Турцию - союзника НАТО. Каждые несколько лет мы оказываемся причастными к нелепым и непристойным сценам, когда кандидаты в американские президенты обещают свою поддержку армянской общине в их праве отмечать геноцид, помнить его и чтить, потому что целые области были истреблены, а затем, как только вновь избранный президент занимает должность, он начинает придерживаться той же государственной политики, что и прежние лидеры страны, сохраняет верность уже устоявшейся риторике, в которой ссылки на убийства армян именуются «так называемым геноцидом», а не реальным, при этом еще и подчеркивается, что историческая регистрация фактов содержит некоторое «противоречие».

3. Пересмотр известных исторических фактов геноцида.

И, наконец, надо упомянуть еще раз неистовые, но, тем не менее, настойчивые попытки правительств и отдельных групп отрицать геноцид как факт, подвергнуть его цензуре, пересмотреть, не номинировать убийства как геноцид или уничтожить факты известных в человеческой истории геноцидов. Антисемитские группы всех мастей, а также и политические

враги Израиля, которые были антисемитски настроены или прекрасно эксплуатировали антисемитизм в своей борьбе против Израиля, заявляют, что не было никакого Холокоста, не было газовых камер, число еврейских жертв (6 миллионов) сильно преувеличено, Гитлер никогда не давал приказа их убивать, а если что-то и случалось с евреями, то лишь в какой-то незначительной степени, да и то по приказам командиров низшего уровня.

Наиболее коварные ревизионисты – это те, кто признают факт убийства людей, но изобретательно отрицают то, что данное историческое событие удовлетворяет требуемым критериям геноцида. Другой коварный вариант ревизионизма обнаруживается в недавних публикациях германских историков, в частности, Э. Нольта [2], который пытается уменьшить значимость событий Холокоста и в результате старается ослабить трагическое, категориальное значение, утверждая, что события массовых убийств в истории всегда происходили, и, следовательно, Холокост не должен трактоваться как необычное событие, и уж, во всяком случае, не как исторически значимое событие. Подобные софистические игры ревизионизма, имеющие целью ослабить значимость какого-либо одного геноцида, в широком смысле приводят к тому, что случаи геноцида перестают быть объектом величайшего внимания цивилизации. Реальные намерения ревизионизма в его различных пропагандистских формах можно охарактеризовать, как попытки восстановить климат моральной поддержки геноцидов в прошлом, настоящем и будущем.

Демократические государства, подобные Соединенным Штатам, и даже такое государство, как Израиль, которое само представляет собой народ-жертву, также участвуют в полной мере в этом тайном сговоре, цель которого отрицать геноцид, отказываться от пересмотра, от ревизии этого понятия - «геноцид». Как уже упоминалось, правительство Соединенных Штатов при упоминании геноцида армян придерживается формулировки «так называемый геноцид» и возражает даже против памятных дат геноцида армян. Причина ясна и очевидна, это существующие политические интересы, которые сводятся к отношениям с архиревизионистской Турцией, которая по сегодняшний день не признает массовое убийство армян, и настаивает на отрицании имевшего места геноцида. Грустно и стыдно замечать, как в культурной истории нашего времени исполнительная ветвь правительства Соединенных Штатов многократно направляет всю свою энергию на то, чтобы Конгресс не принял положения о дне Памяти жертв Армянс-

кого геноцида (в дополнение к сотням различных дней памяти, которые были разрешены Конгрессом, несмотря на то, что этот день был определен армянскими спонсорами как день памяти жертв всех геноцидов в истории. Что касается государства Израиль, то хорошо известно, что, будучи землей памяти Холокоста, оно активно протестует против какой-либо ревизии Холокоста, более того оно вступало в тайный сговор, целью которого было сокрытие истории геноцида армян. Большие правительственные усилия были направлены на то, чтобы воспрепятствовать Международной конференции по Холокосту и Геноциду в 1982 г., которая была великолепным образцом академической свободы и критики правительственного подавления информации о геноциде. Государство Израиль в последние годы помогало турецким дипломатом лоббировать в Американском Конгрессе голосование по геноциду армян.

Примеры этих «сражений» говорят о том, что споры ведутся не только по поводу истории, и аутентичности фиксации прошедших событий нашей цивилизации, они также актуальны и сегодня, потому что затрагивают степень ответственности правительств за свои действия в нашем современном мире. До тех пор, пока будет существовать нормативная поддержка политике правительственного ревизионизма, мы везде будем видеть искажение фактов текущей истории, касающихся массовых убийств: на площади Тяньаньмын, в Шри-Ланке, в Курдских вилайетах в Ираке и др.

Общее определение геноцида можно сформулировать следующим образом: Геноцид в общем смысле – это массовое убийство значительного числа людей, осуществляемое не в ходе военных действий против регулярных сил открыто заявленного противника, в условиях полной незащитности и беспомощности его жертв.

Рафаэль Лемкин справедливо подчеркнул мотивацию многих массовых убийств, состоящую в том, чтобы уничтожить данную группу людей, автор обратил наше внимание на то, что уничтожение культуры народа или выработанных им правил и способов поддержания биологического существования является формой уничтожения вида *Homo Sapiens*, и мы не можем быть безразличны к этим преступным действиям; поэтому, прежде всего, нам необходим «язык» четкая дефиниция, которая квалифицировала бы любое биологическое убийство больших групп людей как геноцид, даже в том случае если убитые не принадлежали исключительно к одному этносу, религиозной конфессии или какой-либо иной группе.

Список использованной литературы

1. **David Hawk**, The Cambodian genocide, In Israel Charny (Ed.), Genocide: A Critical Bibliographic Review, London: Mansell Publishing Ltd.; & New York: Facts on File, 1988.
2. **Erich Kulka**. Denial of the Holocaust, in Israel W. Charny. Genocide: A Critical Bibliographic Review, Volume 2. London: Mansell Publishing Ltd.; & New York: Facts on File, 1991.
3. **Leo Kuper**. The Prevention of Genocide. New Haven, CT, & London: Yale University Press, 1985.
4. **Raphael Lemkin** (unpublished papers). With permission of the Rare Books and Manuscripts Division, The New York Public Library, Astor, Lenox, and Tilden Foundations.

Сдана/Հանձնվել է՝ 24.05.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 26.05.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 29.05.2020

Памятники армянской архитектуры и топонимики в Ливане

Погосян /Хахбакян/ Г. Г.

Общественный институт политических и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона (Армения, Ереван)
gagikp@mail.ru

Ключевые слова: Ливан, Финикия, армяне, диаспора, архитектура, школа, монастырь, церковь, часовня, кладбище, надгробие, квартал, топонимика, лапидарные надписи.

Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Լիբանանում

Պողոսյան /Խաղբակյան/ Գ. Հ.

Մեկծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական եվ սոցիալական
հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ (Հայաստան, Երևան)
gagikp@mail.ru

Ամփոփում՝ Հոդվածում ներկայացված է «Ճարտարապետական եւ տեղանվանական հայկական հուշարձանները աշխարհում» բազմահատորյա ատլաս-դիվանից մի գլուխ, որն նվիրված է Լիբանանին: Հոդվածում համառոտ ներկայացվում է գաղթօջախների ստեղծման եւ զարգացման պատմությունը, տարածման աշխարհագրությունը, եկեղեցու, կրթության և պարբերական մամուլի իրավիճակը: Հոդվածի հիմնական մասն են կազմում Լիբանանի հայկական ճարտարապետական ու տեղանվանական հուշարձանների ցուցակ-աղյուսակները, որոնց վերջում գետեղված են օգտագործված գրականության ցանկերը:

Հանգուցաբառեր՝ Լիբանան, Փյունիկիա, հայեր, գաղթօջախ, ճարտարապետություն, դպրոց, վանք, եկեղեցի, մատուռ, գերեզմանոց, տապանաքար, թաղամաս, տեղանուններ, արձանագրություններ:

The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Lebanon

Poghosyan /Khaghbakyan/ G. H.

Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Armenia, Yerevan)
gagikp@mail.ru

Abstract: The article presents the head of a multi-volume atlas of the catalog «The monuments of Armenian architecture and place names abroad». It presents an overview of the history and development of the community, the geography of its settlement, the state of the church, education and Armenian media. The main part of the article is a table-list of Armenian monuments of architecture and toponymy in Lebanon, after which a list of literature is given.

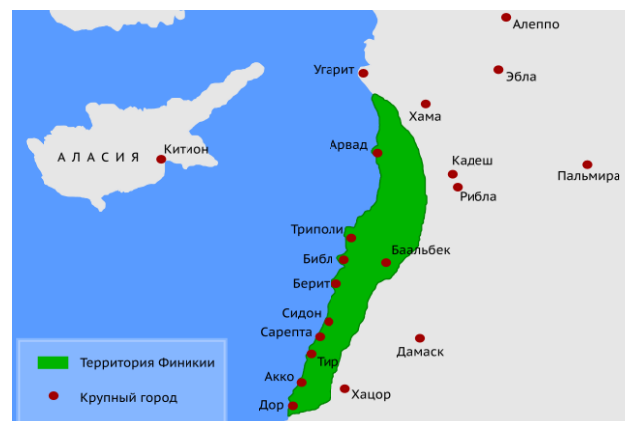
Keywords: Lebanon, Phoenicia, Armenians, Migration, Diaspora, Architecture, School, Monastery, Church, Chapel, Cemetery, Gravestone, Quarter, Toponyms, Inscription.

Ливан (араб. لبنان, Любнан; англ. Lebanon), официальное название Ливанская Республика (араб. الجمهورية اللبنانية; аль-Джумхурийя аль-Любнанийя; англ. Lebanese Republic) – государство на Ближнем Востоке Столица и крупнейший город – Бейрут. Ливан делится на 8 *мухафаз* (араб. محافظة), которые в свою очередь делятся на *казы* (араб. قضاء).

История. География.

На территории нынешнего Ливана армяне появились в глубокой древности, так что эту территорию можно отнести к диффузионным.

Появление армян на территории Ливана можно условно разделить на несколько этапов.

К первому, раннему этапу (IV-I вв. до н. э.) относятся упоминания римских летописцев IV-III веков до н. э. об армянских торговцах привозящих на рынки Сидона и Тира из Армении вина, древесину, араратскую или армянскую кошениль и др. товары. Кроме того, считается, что в I веке до н. э. Тигран II Великий переселил сюда значительное число армян. [8, с. 290].

Учитывая, что в те времена Финикия (арм. Փյունիկիա) частично входила в Ассирию (арм. Ասորիք), а Сирией с 83 г. до н. э. завладел Тигран Армянский, размещение на побережье, т.е. в портовых, а следовательно, торговых городах, как минимум своих гарнизонов, очевидно. Другой вопрос каким образом царь Тигран завладел сиро-финикийским побережьем, военным или мирным путем. Как справедливо отмечает Манасерян «о подчинении Тиграном сиро-финикийского побережья в источниках сохранились противоречивые известия. Большинство авторов говорит о мерах военного характера» [30, с. 122]. К таковым относятся сведения Страбона (ок. 64 г. до н. э. – ок. 23 г. н. э.) [35, XI, 14, 15], Плиния Старшего (ок. 23 - 79) [46, VI, 32, 142], Иосифа Флавия (37 – 100) [29, XIII, 16, 4], Плутарха (ок. 46 – ок. 127) [33, Лук., 14], Аппиана Александрийского (ок. 95 – после 170 г.) [28, XI, Сир., 48], Диона Кассия (между 155 и 164 годами н. э. – 230-е годы н. э.) [41, XXXVII, 7a] и др. Вот некоторые из них:

15. ... Тиграну выпало на долю испытать различные превратности судьбы. Вначале он жил заложником у парфян; затем ему удалось получить от них дозволение вернуться на родину, причем парфяне взяли выкуп — 70 долин в Армении. Потом, усилив свое могущество, Тигран не только отнял у парфян эти области, но даже опустошил их собственную страну — области около Нина и Арбел. Далее, он покорил властителей Атропатены и Гордиеи и с их помощью остальную часть Месопотамии. Перейдя Евфрат, он силой овладел самой Сирией и Финикией. [35, Кн. XI, гл. XIV, 15, с. 500-501].

4. ... Около того же самого времени пришло известие, что армянский царь Тигран ворвался с трехсоттысячным войском в Сирию и собирается прибыть в Иудею. Это, вполне естественно, испугало царицу и народ, и потому, пока царь осаждал Птолемаиду, к нему было отправлено посольство со многими ценными дарами. В то время Сирию правила царица

Селена, иначе называвшаяся Клеопатрою. Она-то и уговорила жителей Птолемаиды закрыть перед Тиграном городские ворота. И вот посланные явились к Тиграну и стали просить его пощадить царицу и их народ, он же благосклонно принял их, ибо они явились столь издалека для выражения своей покорности, и обещал им свою милость.

[29, Кн. XIII, гл. XVI, 4, с. 431-432].

14. ... в Армении царствует Тигран, царь царей, который со своей ратью преграждает парфянам дорогу в Малую Азию, а греческие городские общины переселяет в Мидию, который завладел Сирией и Палестиной, а царей из рода Селевка предает смерти и уводит в неволю их жен и дочерей.

[33, Кн. Лукулл, 14]

48. ... И царь Армении Тигран, сын Тиграна, завоевав много соседних племен, имевших своих собственных династов, стал поэтому называться царем царей. Он пошел войной на Селевкидов, не желавших признавать его главенства. Так как Антиох Благочестивый не мог ему противиться, то Тигран захватил власть над Сирией вдоль по Евфрату, все сирийские племена до границ Египта. Вместе с этим завладел и Киликией (и она была в подчинении у Селевкидов). И в течение 14 лет управлял этими странами назначенный им его полководец Магадат.

[28, Кн. XI, гл. Сирийские дела, 48, с. 230-231].

Однако, римский летописец II – III в. Марк Юниан Юстин (лат. Marcus Junianus Justinus) кратко излагая своего предшественника Гнея Помпея Трога (лат. Gnaeus Pompeius Trogus), жившего на рубеже I в. до н. э. и I в. нашей эры, в своем труде *Эпитома сочинения Помпея Трога «История Филиппа»*, пишет о мирном воцарении Тиграна на сирийском престоле в Антиохе.

Гл. 1. (1) Взаимная ненависть между братьями, а затем и между их сыновьями, унаследовавшими вражду родителей, привела к непрерывным войнам, которые довели и Сирийское царство и его царей до полного ничтожества, и в конце концов народ прибежал к помощи извне и начал подыскивать себе царя из чужестранцев. (2) Одни считали, что надо призвать Митридата Понтийского, другие – Птолемя Египетского. Но случилось так, что Митридат был занят в то время войной с римлянами; Птолемей же всегда был

врагом Сирии. (3) Поэтому все сошлись на царе Армении, Тигране, который, помимо того что имел собственные вооруженные силы, был вдобавок в союзе с Парфянским царством и в свойстве с Митридатом. (4) Итак, призванный на сирийский престол, он в течение семнадцати лет правил совершенно безмятежно. Он не тревожил войнами других, и его никто не тревожил, так что не было у него необходимости воевать. [39, Кн XL, гл. I, с. 219].

В отличие от всех остальных исследователей, так или иначе касающихся данного вопроса и однозначно утверждающих о силовом захвате Асорики [3, с. 398; 8, с. 290;], сначала Манандян [30, с. 49-51] соглашается с предположением Асатурияна [5, с. 34, прим. 3] о том, что на сирийский трон Тигран был приглашен одной партией, а с другой воевал. «В Финикии и южной Сирии сопротивление против Тиграна организовала селевкидская царица Клеопатра, или Селена. И весьма вероятно, что эти части Сирии и приморские города Финикии были завоеваны Тиграном лишь постепенно» [30, с. 52], о чем, скорее косвенно, свидетельствует Дион Кассий, повествуя о том, что Келесирия¹ и Финикия были разорены арабами и Тиграном [41, XXXVII, 7а, с. 113]. Затем Манасерян, посвятив этому вопросу отдельную работу, приходит к выводу, что сведения представляемые летописцами не противоречат, а дополняют друг друга, ибо относятся к промежутку в 10 лет [31, с. 128].

В любом случае развитие событий связанных со временем правления Тиграна II Великого однозначно указывает на то, что нынешняя территория Ливана, хоть и не на длительное время, но всё же была подконтрольна Великой Армении, а следовательно, присутствие армян с в значительной степени очевидно.

Второй этап (I-VII вв.) обусловлен следующим.

Во-первых, возникновение христианства вызвало поток армянских паломников проходящих в том числе и через Финикию в Святую Землю. Отметим, что поток был весьма значительным. В качестве подтверждения сказанному напомним, что согласно ревизионному письму «Блаженного Анастаса к hАмазаспу Камсаракану» только в Иерусалиме к VII в. насчитывалось более 70 монастырей, церквей, часовен и иных священных мест принадлежащих армянской церкви. «... Из зависти патриархи иерусалим-

ские препятствовали армянам и алуанцам оказывать помощь [своим] монастырям. Ибо там **находится более ста монастырей** и заботясь о них, армянские князья уплатили царю Юстиниану семь кентинариев, т. е. семьдесят тысяч золотых даhekанов, и освободили все монастыри от насилия патриархов ...» [32, Книга Вторая, Глава LII].

Во-вторых, в этот период шла активная торговля в таких крупных финикийских городах как Библ, Сидон, Тир. Среди товаров привозимых армянскими купцами приходящими через Каппадокию и Киликию, наиболее известным и почитаемым товаром были лошади и мулы из Армении [3, с. 399].

Третий этап (X-XV вв.), относится к периоду зарождения армянских княжеств Рубинянов и Ошинянов в Киликии, последующим созданием Армянского Киликийского царства, рядом крестовых походов, образованием Графства Триполи и Иерусалимского королевства, а затем, развалом Киликийского царства. К этому этапу относится возникновение общин в Триполи, Сидоне и Бейруте, которые существенно возросли после падения Киликийского царства.

Однако, данных о культовых постройках тех времен до нас не дошли, хотя известно, что на церковном соборе в Ромкле (1179 г.) созданном католикосом Григором IV Пахлавуни (1173-1193), присутствовали епископы из Сирии и ее составляющей Финикии, представляющие крупные общины, в которых естественно должны были таковые иметься [21, с. 6].

Четвертый этап (XVII-XVIII и нач. XIX вв.), обусловлен гонениями на армяно-католиков в Османской империи, в следствие чего, многие находили пристанище в ливанских горах получая поддержку со стороны местных правителей.

Согласно колофону недатированной рукописи № 669 написанной светлейшим Андреасом Александрияном в монастыре Зммар в горах Ливана имелись небольшие разбросанные поселения армяно-католиков окормляемые монастырем Зммар. «4 дома в Зук **Микайел** из которых остался 1, в **Хазар** и в **Джун** 10 домов, в **Зхарта** 10 домов, в **Тэйр эль-Гамэр** и других местах 4 дома, итого 200 душ и 25 дома». Кроме того имеются еще многие рода смешавшиеся с маронитами и идет перечисление. Далее, говорится о том, что в селе Хасрун района Бишарри имеется 100 домов армян которые именуются **Бейт-Армени**. Затем автор передает сведения о переселении в 1683-1690 гг. под предводительством Азари Гариба 10000 (хотя вероятно описка лишнего 0) священников и народа из киликийского Сиса. На наш взгляд

¹ **Келесирия** (др.-греч. ἡ Κοίλη Συρία; лат. Coele-Syria, рус. Полая Сирия) – историческая область на юге Сирии, расположенная в долине Бекаа между хребтами Ливан и Антиливан.

наиболее примечательным является упоминание о «15 монастырях имеющих армянские надписи в Чуппет-Бишарри» некогда принадлежавшие армянам, но в дальнейшем перешедшие маронитам. [15, с. 747].

Пятый, новый этап (с середины XIX в. по нач. XX в.), обусловлен гонениями и Геноцидом армян.

Так, для сравнения, в 1908 г. за год до погромов в Адане (апрель 1909 г.) в Бейруте было всего 50 домов армян. Еще было два села армяно-католиков по 15 домов, одно на побережье рядом с Бейрутом, а второе рядом с Триполи. Еще одно село было армянским, на что указывал микротопоним «Арт Эрмен» (арм. Արտ Էրմեն букв. Поле Армян). Как пишет Ачарян: «Эти армяно-католики уже арабоязычны и у них нет ни церквей ни школ, но есть два монастыря – Зммар и Бейт-Хашно (по имени Антония, но уже армян нет)» [3, с. 416-417].

Уже в 1929 г. по Ливану вырисовывалась следующая картина [2, с. 73].

Населенный пункт	Кол-во местных	Кол-во беженцев
Бейрут	1500	20000
Триполи	50	1900
Сайта	-	1500
Захле	-	1500
Округа Бейрута		5000
Антилиас, Джебел, Джуние		1500

Исходя из формата статьи, мы не останавливались на деталях указывающих из каких районов и городов бежали спасшиеся от

турецких и курдских погромов армяне, из каких городов и в каком количестве были перевезены армянские сироты. Но на одном этапе, конца Первой мировой войны, мы заострим внимание, ибо его тщательно обходят – это поворот “политического флюгера” Франции, который наглядно демонстрирует тезис об отсутствии вечных “политических друзей” и о наличии “сиюминутных политических интересов”.

По инициативе Погоса Нубара Паши 27 октября 1916 года в Лондоне было принято решение о создании Армянского легиона (фр. La Légion Arménienne) в составе французского Восточного легиона (фр. La Légion d'Orient) для участия в боях на сирийско-палестинском фронте. Главным условием армянской стороны было дополнение с соглашению Сайкса-Пико (англ. Sykes-Picot Agreement) от 16 мая 1916 г.: «После победы союзников Франция должна обеспечить автономию Киликии под своим протекторатом». После ряда успешных боев, в частности, сражение при Иерусалиме, откуда была выбита германо-турецкая группировка (9.12.1917), сражение у Арара (18.09.1918), решившее исход действий на Палестинском фронте, приблизили турецкую капитуляцию. По Мудросскому соглашению (30.10.1918), турецкие войска были выведены из Киликии, а части Армянского легиона вступили на вожделенную землю (17-19.12.1918). 4 мая 1920 г. Киликия была объявлена независимым государством под французским мандатом. Из Ливана и Сирии на родину вернулось 120 тыс. беженцев.

Флаг Армянского легиона

Однако, счастье продолжалось не долго. Во внешней политике Франции произошёл поворот в сторону улучшения отношений с Турцией. После вывода англо-французских подразделений в ноябре 1919 и январе 1920 гг., регулярной кемалистской армии руки были развязаны. Некогда 5-тысячный практически разоруженный Армянский легион на протяжении 8 месяцев удерживал позиции оказывая ожесточенное

сопротивление нес большие потери. Поток армянских беженцев вновь хлынул в Сирию и Ливан, но не далее, ибо англичане будучи “союзниками”, в очередной раз показав свою сущность, закрыли свои подмандатные территории для беженцев [45].

Шестой, новейший этап (XX-XXI вв.), обусловлен захватом Турцией санджака Александрет (1939), миграцией из Сирии (1960-е гг.). На этом этапе произошли также трижды оттоки армянского населения: реэмиграция в страны Южной Америки (кон. 1920-х гг.), репатриация (1946-48 гг.) и иммиграция в Австралию, Францию и страны Америки (1975-90 годы гражданской войны).

Церковь.

Самая большая армянская религиозная община в Ливане, это традиционная община Армянской Апостольской Церкви (ААЦ). Община находилась под юрисдикцией Иерусалимского патриархата с центром в Бейруте в церкви Св. Знамени, построенной в 1851 г. для паломников направляющихся в Святую Землю. В 1929 г. организована Ливанская епархия под юрисдикцией Католикосата Великого Дома Киликии в Сисе, который через год был вынужден перебраться в ливанский Антилиас [7, с. 147-149; 8, с. 298; 27, с. 464, 466].

Вторая по величине армяно-католическая община. Как пишет Срапеан: «В 1721 г. четверо куцов из Бериш (читай Алеппо – Г.П.) братьев армян (Абраам, Йованнес, Минас и Акоб Мурадяны), принявшие уже католичество, обратившись в горах Ливана к князю Маронитов и получив близ села Госта отдельную землю, основали монастырь Всеспасителя Крейма. Здесь обосновался католический орден Антония» [19; 3, с. 407]. По другим сведениям полученным А. Хечояном и К. Агеяном при посещении католического монастыря Зммар, это произошло в 1718 г. [37, № 2 (17) 03.01.2009].

Неизв. художник, “монастырь Креим”, 1883 г.

Расхождение в датах не существенна. По всей видимости более ранняя относится к основанию монастыря Св. Всеспасителя в Эль-Креиме, а более поздняя к основанию ордена Св. Антония во втором монастыре *Бейт-Хашино*, в любом случае оба монастыря были покинуты и центром армяно-католиков стал на долгое время монастырь Бзоммар основанный в 1749 г. После того как в 1931 г. из Константинополя в Ливан, перевелся армяно-католический Католикосат-патриархия, епархиальным центром стала кафедральная церковь Св. Илии и Св. Григория Просветителя построенная в 1890 г. в Бейруте [8, с. 299].

Третья по величине община адептов Армянской евангелистской церкви (АЕЦ) до геноцида армян, не имея собственного культового центра сливалась с арабами-протестантами. Лишь в 1924 г. был создан первый из 7 армянских евангелистских союзов – Союз армянских евангелистских церквей на Ближнем Востоке (арм. Մերձավոր Արեւելքի Հայ Անկախական Եկեղեցիներու Միութիւն (ՄԱՀԱԵՄ), англ. Union of the Armenian Evangelical Churches in the Near East (UAECNE)). Штаб-квартира союза находится в Бейруте. Ныне охватывает 28 церквей: в Ливане (6), в Сирии (11), в Ираке (1), в Иране (3), в Турции (2), на Кипре (1), в Греции (2), в Египте (1) и в Австралии (1).

Образование. Организации. СМИ.

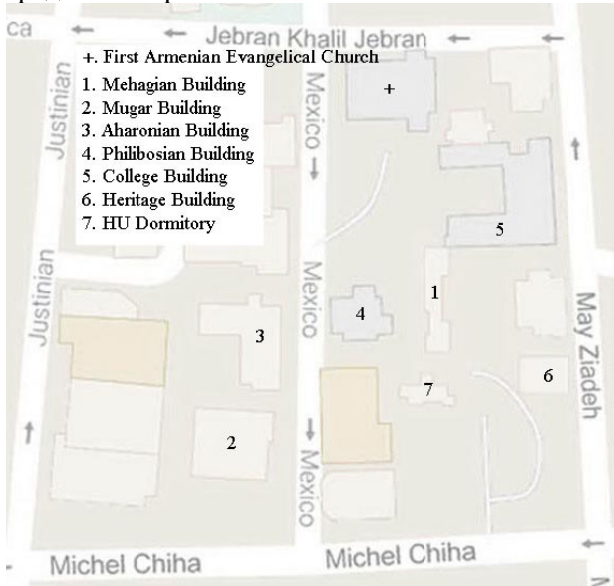
Первым армянским учебным заведением на территории Ливана принято считать Дпреванк (арм. Դպրեցանք букв. Семинария) основанный в армяно-католическом монастыре Зммар в сер. XVIII в.

Приоритет основания следующей школы, так же относится к церкви, но на этот раз к армяно-апостольской. Так, Иерусалимская армянская патриархия в 1859 г. в Бейруте основала при церкви Св. Знамени церковно-приходскую школу.

После Первой мировой войны количество армянских школ в Ливане резко выросло. Так все 10 сиротских домов, в которых размещалось порядка 7 тыс. детей спасенных от геноцида, в 1920-х гг. стали постепенно закрываться, некоторые из них реорганизовывались в школы. А в тех поселениях, где приюты просто закрывались, под эгидой церкви стали создаваться школы. Так при Армянской Апостольской церкви насчитывалось 15, при армяно-католической – 8, а при евангелистских церквях – 6 школ. В [8, с. 301]. В 1961 г. в Ливане насчитывалось 66

армянских школ с 14 тыс. учащихся [36, с. 22]. Ныне действуют ок. 25 школ и колледжей, а также «Общеармянское арменоведческое высшее учреждение», университет «Айказян». Таким образом Ливан является местом расположения единственного армянского университета за пределами Армении.

План размещения корпусов университета «Айказян»

Большинство армянских школ находятся в ведении трех армянских христианских конфессий (православной, католической и евангелистской). Остальные находятся в ведении культурных ассоциаций, таких как hАмазгаин (арм. Համազգային букв. Общенационального) и Армянского Всеобщего Благотворительного Союза (арм. Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միություն (ՀԲԸՄ), англ. Armenian General Benevolent Union (AGBU)).

В Ливане первая армянская газета была издана в начале XX в., а в Бейруте в 1921 г. По сей день в Ливане издавалось свыше 200 наименований периодики. Содержание периодики в зависимости от патронажа весьма разнообразно: партийное, религиозное, литературно-культурное, научное и научно-просветительское. При таком наличии печатной прессы, практически все издания имеют электронные версии.

Первая армянская газета в Ливане была издана в начале XX в., а в Бейруте в 1921 г. По сей день в Ливане издавалось свыше 200 наименований периодики. Содержание периодики в зависимости от патронажа весьма разнообразно: партийное, религиозное, литературно-культурное, научное и научно-просветительское. При таком наличии печатной прессы, практически все издания имеют электронные версии.

Общинами, фактически руководят духовно-религиозные власти, имеющие представителей в государстве. Армяно-апостольская община

считающаяся 7-ой по величине общиной в Ливане, занимает в парламенте 5 из 128 мест, а община армяно-католиков – 1 место [8, с. 293]. В тоже время нельзя забывать о сильнейшем влиянии на общество трех традиционных армянских партий, контролирующих различные сферы, в том числе духовно-образовательную и культурно-спортивную, не говоря уже о средствах массовой информации.

Кроме прессы в Ливане имеются две лицензированные армяноязычные радиостанции: «Голос Вана» (арм. Վանի Ձայն, англ. Voice of Van) <https://voiceofvan.net/> и «Радио Севан» (арм. Ռադիո Սեւան, англ. Radio Sevan) <https://www.radiosevan.com/>. В годы гражданской войны в Ливане (1975-1990) существовала станция «Radio Paradise», которая активно сотрудничала с армянской же телекомпанией «Paradise Television». Однако, после окончания войны государством был введен жесткий принцип лицензирования, который обе компании не прошли. Ныне на армянском языке на ливанских каналах «Future Television» и «OTV» ежедневно транслируются получасовые новостные блоки.

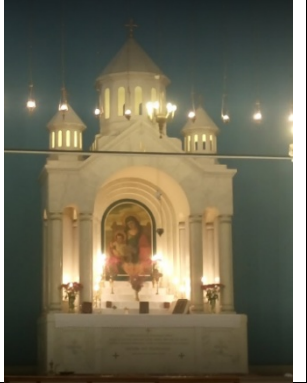
Разное.

В 1975 г. в Бейруте была создана армянская военизированная организация Армянская секретная армия освобождения Армении (арм. Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակ, англ. Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)), целью которой было «вынудить правительство Турции публично признать свою ответственность за гибель 1,5 миллионов армян, выплатить репарации и уступить территории исторической Армении».

3 апреля 1997 г. Национальное Собрание Ливана приняло резолюцию, в которой признало 24 апреля Днем памяти трагической резни армянского народа. Резолюция призывает ливанский народ быть 24 апреля единым с армянским народом.

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики Ливана

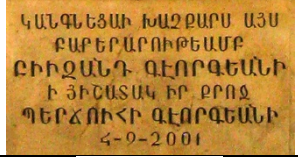
№	Объект	Наименование	Адрес и контакты	Даты	Вид
					
Beirut¹					
1.	комплекс	Армянское Апостольское архиепископство	P.O. Box. 409 Beirut² Tel.: (961-1) 980760 Fax: (961-1) 980761		
2.	церковь	Св. Знамения	Saint Nichan Armenian Orthodox Cathedral, Bab Yakoub Str., В секторе <i>Serall</i> , квартала <i>Zokak el Blat³</i> , Beirut Tel.: (961-1) 981102	1851 Рест. 1938, 2004	
3.	лапидарная надпись	Пятистрочная на армянском языке	Находится на лицевой части алтарного престола церкви Св. Знамения, Там же		
4.	лапидарная надпись	Памятная одиннадцатистрочная на армянском ⁴ языке	Находится на тимпане главного входа (западного) церкви Св. Знамения, Там же	2004	

¹ **Бейрут** (араб. بيروت, англ. Beirut) – одна из 8 мухафаз Ливана. Состоит из одной казы – города Бейрут.

² **Бейрут** (араб. بيروت, англ. Beirut) – город-мухафаза, столица Ливана. Административно разделен на 12 кварталов, 5 из которых (Port | Minet el-Hosn | Zokak el-Blat | Baschura | Saifi) составляют исторический центр, так называемый Downtown официально именуемый Центральным округом Бейрута (англ. Beirut Central District (BCD)). Остальные 7 кварталов (Dar el-Mreisseh | Ras Beirut | Moussaitbeh | Mazraa | Aschrafiyya | Remeil | Medawar) считаются окраинными. Кварталы в свою очередь делятся на сектора. Бейрут традиционно считается одним из центров армянской диаспоры. Город-побратим Еревана (Армения).

³ **Зукак аль-Блат** (англ. Zokak el Blat, араб. البلاط زقاق) – квартал в центре города. Состоит из 2 секторов: № 23 – Сераль (араб. السراي, англ. Serail) и № 24 – Патриархат (араб. البطركية, англ. Patriarcat), причем только Сераль, относится к так называемому «Центральному округу Бейрута».

⁴ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՆԻՍ Ս. ՆՇԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻ / Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ / S.S. ՍԱՀԱԿԱՅ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ / ՆՈՐԻՆ ՅԱԹՈՈՒԿՅՈՒԹԵԱՆ S.S. ԲԱԲԿԷՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ / ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ S. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ԿԱՐՕԵԱՆԻ / ՎԵՐԱԾԻՆԵՑԱՒ Ի ՀԻՄԱՆՅ Ս. ՆՇԱՆ ԱՆՈՒԱՆԵԱՒ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՎԵՐԻՏՈՆԻ, / ԱԵՂԵԱՍԲ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ԵՒ ԲԱԶՄԱՇԽԱՍ / ՋԱՆԻԻՔ ԵԿԵՂԵՑԱՍԷՐ ՏԻԿԱՆՅ / ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԵՑԱՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ S.S. ԱՐԱՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ / ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ S. ԳԵՂԱՍ ԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ԽԱԶԵՐԵԱՆԻ / ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ՏԻԳՐԱՆ ԽՈՒՂԵՍԵՐԵԱՆ 1938 – ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ՄԿՕ ԵԱՓՈՒՃԵԱՆ 2004

5.	хачкар-барельеф	В память о Геворге и Арусяк Геворгянах [4, с. 17]	Находится слева от главного входа (западного) церкви Св. Знамения, Там же	20.01.2006	
6.	лапидарная надпись	Трехстрочная на армянском ⁵ языке	Находится на камне вмонтированном в качестве постамента под барельефом, Там же		
7.	хачкар-барельеф	В память о Овнане и Айкуи Торикианх	Находится справа от главного входа (западного) церкви Св. Знамения, Там же	20.01.2006	
8.	лапидарная надпись	Трехстрочная на армянском ⁶ языке	Находится на камне вмонтированном в качестве постамента под барельефом, Там же		
9.	памятник	Хачкар в память о Перчуи Геворгян [4, с. 10]	Находится во дворе церкви Св. Знамения, Там же	04.09.2001	
10.	лапидарная надпись	Памятная шестистрочная на армянском ⁷ языке	Находится на лицевой стороне постамента памятника, Там же	04.09.2001	
11.	хачкар	В память 25-летия резни в Сумгаите [4, с. 14]	Установлен у южной стены церкви Св. Знамения, слева от входа, Там же	23.05.2013	
12.	лапидарная надпись	Памятная трехстрочная на армянском ⁸ языке	Находится на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		

⁵ ԳԷՈՐԳ ԵՒ ԱՐՈՒՄԵԱԿ / ԳԷՈՐԳԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ / 20-1-2006

⁶ ՅՈՎՆԱՆ ԵՒ ՀԱՅԿՈՒՀԻ / ԹՈՐԻԿԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ / 20-1-2006

⁷ ԿԱՆԳԵՅԱԻ ԽԱՉԻՔԱՐՍ ԱՅՍ / ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԵԱՍԲ / ԲԻԻՉԱՆԴ ԳԷՈՐԳԵԱՆԻ / Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐ ԶՐՈՋ / ՊԵՐՇՈՒՀԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆԻ / 4-9-2001

⁸ ՍՈՒՄԿԱՅԻԹԻ 1988-Ի / ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹԱՅԻՆ / ՉՈՀԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

13.	родник	В память Гюльбенк Тагвор Симоняна [4, с. 12]	Находится во дворе церкви Св. Знамения, Там же	2012	
14.	кладбище	прицерковное	Находилось рядом с церковью Св. Знамения, Там же		Не сохранилось
15.	школа	Овакимян- Манукян для мальчиков (AGBU) ⁹	The AGBU's Hovagimian- Manougian School, В квартале <i>Zokak el Blat</i> , Beirut	Осн. осень 1947 Свое здание 1951	
16.	комплекс	Семинария Ншана Паланджяна ¹⁰	Hussein Beyhom str., В секторе <i>Serall</i> , квартала <i>Zokak el Blat</i> , Beirut	С 1948	
17.	здание	1-й корпус семинарии Ншана Паланджяна ¹¹	Находится в центре коплекса семинарии Ншана Паланджяна, Там же	1950 добавлен этаж в 1967	
18.	памятник	бюст Ншана Паланджяна	Установлен на первом этаже 1-го корпуса в зале «Акоб Тер-Мелконян», Там же		
19.	здание	2-й корпус семинарии Ншан Паланджяна ¹²	Находится слева от 1-го здания семинарии, соединяясь Г-образно, Там же	1953 добавлен этаж в 1967	
20.	спорт- площадка		Находилась между 1-м и 2-м корпусами, Там же		
21.	здание	3-й корпус семинарии Ншан Паланджяна ¹³	Находится рядом с 1-м зданием семинарии, Там же	1957	

⁹ Школа Овагимян-Манугян (арм. , англ. Hovagimian-Manougian School AGBU). Первоначально школа созданная осенью 1947 года по инициативе окружного комитета АБОС Ливана и его совета по образованию, а также Центрального Комитета АБОС в Египте, именовалась "Средняя школа для мальчиков АБОС". В 1951 году школа получила свое собственное здание благодаря пожертвованию г-жи Морубе Маноугян, как исполнение желания ее дяди г-на Саркиса Овагимяна, что и отразилось в ее названии. В годы гражданской войны в Ливане школа переехала в Син эль-Фил в казе Матн.

¹⁰ Семинария Ншана Паланджяна (арм. Նշանի Փայլանքեան Ճեմարան, англ. College Armenien Neshan Pallanjan) является эволюцией «Армянской семинарии» созданной Леоном Шантом и Николом Агбаляном еще 3 марта 1930 г. Поскольку первоначально семинария помещения арендовала, а число учащихся увеличивалось, возникла необходимость приобретения собственного помещения. С этой целью на средства завещанные благотворителем Ншаном Паланджяном, его сестры выделили в дар семинарии 20 тыс. стерлингов, что естественно отразилось в названии заведения. В придачу к этим средствам были добавлены пожертвования собранные в США Л. Шантом и в 1948 г. была приобретена земля под строительство семинарии.

¹¹ На первом этаже располагалась администрация, зал «Акоб Тер-Мелконян», библиотека и читальный зал арменоведческого книгохранилища. В библиотеке и в арменоведческом книгохранилище в 1973 г. насчитывалось 25 тыс., а в 2018 г. уже 40 тыс. единиц. На втором этаже находился зал «Мютевлян» и среднее звено, на третьем этаже – зал «Артакес Акобян» со старшим звеном.

¹² На первых трех этажах располагалась начальная школа, а на 4, 5 и 6 этажах – детский сад. В 1968 г. над детским садом взял шефство «Армянский Союз Помощи» (арм. Հայ Օգնութեան Միութիւն), что отразилось в названии.

¹³ В подвальном этаже располагалась типография, а слева от входа находилась книжный магазин. С 1965 г. типография в честь мецената стала именоваться «Ваге Сетян». На остальных этажах поочередно находились: большой зал, столовая с кухней для интернатовцев и музей «Мартикан», помещения интерната, а на верхних этажах располагались научные и трудовые кабинеты.

22.	сад		перед 1-м корпусом, Там же		
23.	памятник	бюст Левона Шанта	Установлен в саду перед 1-м корпусом, Там же	1954	
24.	памятник	бюст Никола Агбальяна	Установлен в саду перед 1-м корпусом, Там же	1954	
25.	памятник	бюст Симона Врацяна	Установлен в саду перед 1-м корпусом, Там же	28.05.1970	
26.	памятник	бюст Барсега Каначана	Установлен в саду перед 1-м корпусом, Там же	06.06.1971	
27.	мемориальные доски	армян литераторов, меценатов, членов общеармянского фонда	Установлены на стенах ограды комплекса семинарии, Там же	1971-1974	
28.	ограда и ворота		Находятся вокруг комплекса семинарии Ншана Паланджяна, Там же		
29.	здание	Филиал Армянского Всеобщего союза физической культуры [8, с. 308]	Homenetmen Beirut, Находится напротив комплекса семинарии Ншана Паланджяна, Hussein Beyhom str., Serall, Zokak El Blat, Beirut		
30.	церковь	Первая Армянская Евангелистская	First Armenian Evangelical Church. Находится на углу улиц Jebran Khalil Jebran и Mexico в секторе <i>Kantari</i> , квартала Minet el Hosn ¹⁴ , Beirut http://faeclb.blogspot.com/	02.1922	
31.	комплекс	университет Айказян ¹⁵	Haigazian University, Mexico str., (شارع المكسيك) <i>Kantari, Minet el Hosn</i> 1107 2090, Beirut Tel.: (961-1) 349-230 www.haigazian.edu.lb	17.10.1955 ¹⁶	

¹⁴ **Минет-эль-Хосн** (араб. ميناء الحصن, англ. Minet el Hosn) – квартал в центре города. Относится к так называемому «Центральному округу Бейрута». Состоит из 3 секторов: № 20 – Минет-Эль-Хосн, № 21 – Баб-Идрисс (араб. باب ادريس, англ. Bab Idriss) и № 22 – Кантари (араб. القنطاري, англ. Kantari).

¹⁵ Кампус состоит из семи зданий: Mehagian (Academic), Mugar (Administration and Libraries), Aharonian (Academic and Administration), Philibosian (Student Life and Administration), College (Leased and Academic), Heritage (Administration and Academic), HU Dormitory.

¹⁶ **Университет «Айказян»** (арм. Հայկազյան Համալսարան, араб. جامعة هايكازيان, англ. Haigazian University), изначально был учрежден как колледж – Haigazian College. В 1992 г. переименован в Haigazian University College, а уже 28 декабря 1996 согласно указу № 9657 Министерства культуры “о высших учебных заведениях Ливана”, приобрел нынешнее название – Haigazian University. Ныне в университете действует четыре факультета, один из которых имеет два отделения.

32.	здание	Армянский Евангелический колледж Епрем и Марта Пилипосян ¹⁷ (№ 5)	Yeprem & Martha Philibosian Armenian Evangelical College. Находится справа от церкви, Mexico str., 23-24, P.O.Box. 11-3672 <i>Kantari, Minet el Hosn</i> 1107 2140, Beirut Tel.: (961-1) 349-816 Fax: (961-1) 751-469 http://aecbeirut.edu.lb/A_E_C@cyberia.net.lb	1923	
33.	здание	колледж Мегахян ¹⁸ (№ 1)	Mehagian Building. Находится рядом с College Building примы- кая северным торцом. Mexico str., <i>Kantari, Minet el Hosn</i> Beirut		
34.	здание	Пилипосян (№ 4)	Philibosian Building. Находится перед Mehagian Building Mexico str., <i>Kantari, Minet el Hosn</i> Beirut		
35.	здание	Агаронян (№ 3)	Aharonian Building, Находится напротив Philibosian Building, через улицу на зап. стороне Mexico str., <i>Kantari, Minet el Hosn</i> Beirut		
36.	здание	Мугар ¹⁹ (№ 2)	Mugar Building, Находится южнее Aharonian Building на углу улиц Michel Chiha и Mexico, 3, <i>Kantari, Minet el Hosn</i> Beirut		
37.	мозаика	С надписью на английском языке ²⁰	Установлена на улице перед входом в здание университета, Там же		
38.	здание	Общежитие (№ 7)	HU Dormitory, Mexico str., <i>Kantari, Minet el Hosn</i> Beirut		

¹⁷ Армянский Евангелический колледж Епрем и Марта Пилипосян (арм. Հայ Աւետարանական Գղիէճ, араб. المدرسة الأرمنية الانجيلية العالية, англ. The Yeprem and Martha Philibosian Armenian Evangelical College (A.E.C.)), новое здание колледжа построено на средства Мисс Рут Пилипосян и названо в память о родителях.

¹⁸ Здание Мегахян – названо в честь супругов Мегахян при финансовой поддержке которых стало возможным строительство семизэтажного здания.

¹⁹ Здание Мугар – названо в честь родителей донора Стивена П. Мугара из Бостона, благодаря поддержке которого университет приобрел образец ливанского архитектурного наследия.

²⁰ HAIGAZIAN UNIVERSITY / 1955

39.	здание	Культурного наследия (№ 6)	Heritage Building, May Ziadeh str., <i>Kantari, Minet el Hosn Beirut</i>		
40.	здание	Армянская семинария ²¹	Находилась по соседству с Армянским Евангелическим колледжем, Kantari str., <i>Kantari, Minet el Hosn Beirut</i>	3.03.1930 Взято в аренду	
41.	здание	Армянская семинария	Wadi Abou Jmiel str., <i>Bab Idriss, Minet el Hosn Beirut</i>	Взято в аренду в 1934	
42.	здание	Спортивно-культурный комплекс им. Никола Агбаляна	Beirut		
43.	бюст	Никола Агбаляна ²² [4, с. 12]	Установлен во дворе спортивно-культурного комплекса им. Никола Агбаляна, Там же		
44.	кафедральная церковь	Св. Илии и Св. Григория Просветителя (Սուրբ Էղիշ – Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ)	St. Elias and St. Gregory the Illuminator Armenian Catholic Cathedral. В центре города в Charles Debbas Square, между улицами Charles Debbas и General Foaad Chehab, в секторе <i>Mar Maroun</i> , квартала <i>Saifi</i> ²³ , Beirut	1890	
45.	мозаика с лапидарной надписью	“Вознесение” Однострочная на армянском ²⁴ языке из библии	Находится в конхе алтарной апсиды церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		

²¹ **Армянская семинария** (арм. Հայ Ճեմարան) основана в арендованном здании Леоном Шантом и Николом Агбаляном после учреждения 28 мая 1928 г. в Каире «Армянского Образовательного и Издательского Общеармянского Общества» (арм. Հայ Երթախան եւ Հրատարակչական Համագային Ընկերություն).

²² **Агбалян Никол Погосович** (24.03.1875, Тифлис – 15.08.1947, Бейрут), общественный-политический деятель, литературовед. Член партии АРФ Дашнакцутюн, редактор газеты «Горизонт». Автор бюста – М. Гулоян. Инициатива установки принадлежит Союзу Н. Агбаляна.

²³ **Сайфи** (араб. الصيفي, англ. Saifi) – квартал в центре города. Относится к так называемому «Центральному округу Бейрута». Состоит из 3 секторов: № 27 – Есуаету (араб. يسوعية, англ. Yesouiyeh), № 28 – Мар Марун (араб. مار مارون, англ. Mar Maroun) и № 29 – Гуру (араб. غورو, англ. Gemmayzeh).

²⁴ ԵՍ ԵՄ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԵԱՆԸ

46.	мозаика с лапидарной надписью	“Овсеп с младенцем Иисусом” Двустрочная на армянском ²⁵ языке из библии	Находится в левой алтарной ризнице церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
47.	мозаика с лапидарной надписью	“Богородица” Двустрочная на армянском ²⁶ языке из библии	Находится в правой алтарной ризнице церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
48.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Матвей” Однострочная на армянском ²⁷ языке из библии	Находится в сев.-вост. подкупольном парусе церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
49.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Иоанн” Однострочная на армянском ²⁸ языке из библии	Находится в юго-вост. подкупольном парусе церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
50.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Марк” Однострочная на армянском ²⁹ языке из библии	Находится в юго-зап. подкупольном парусе церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
51.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Лука” Однострочная на армянском ³⁰ языке из библии	Находится в сев.-зап. подкупольном парусе церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
52.	бюст	Католикос-патриарха армяно-католиков Григория Петра XV Агаджаняна	Находится в церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
53.	мемориальная доска	С трехязычной надписью по 4 строки на арабском, французском ³¹ и армянском ³²	Закреплена на лицевой стороне тумбы под бюстом, Там же		

²⁵ ԵՒ ՅՈՎՍԷՓ ՔԱՆԶԻ ԱՐԴԱՐ ԷՐ / Մտք. Ա.19

²⁶ ԱՆԹԱՌԱՄ ԾԱՂԻԿ ԱՆԴ[Ա]Տ[Ա]ՊԱՐՏ ՇԱՌԱԲԻՂ // Մտք. Ե.35

²⁷ ՍՈՒՐԲ ՄԱՏԹԷՈՍ

²⁸ ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

²⁹ ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ

³⁰ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒԿԱՍ

³¹ GREGOIRE PIERRE XV AGHAGIANIAN / PATRIARCHE ARMENIEN CATHOLIQUE / CARDINAL DE L'EGlise UNIVERSELLE / (1895-1971)

³² ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍ ԺԵ. ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ / ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅՈՑ / ԵՒ ԾԻՐԱՆԱԲՈՐ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ / (1895-1971)

54.	статуя	“Иисус на коленях Марии”	Находится в церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
55.	башня с часами	прицерковная	Примыкает к сев.-вост. части церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
56.	притвор-колокольня	прицерковная	Примыкает к западной стене церкви, Там же		
57.	мозаика с лапидарной надписью	“Иисус Христос” Однострочная на армянском ³³ языке из библии	Находится на западном притвора-колокольни, Там же		
58.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Илия” Однострочная на армянском ³⁴ языке из библии	Находится на северном тимпане притвора-колокольни, Там же		
59.	мозаика с лапидарной надписью	“Св. Григорий Просветитель” Однострочная на армянском ³⁵ языке из библии	Находится на южном тимпане притвора-колокольни, Там же		
60.	здание	пасторат	Примыкает к юго-вост. части церкви Св. Илии и Св. Григория Просветителя, Там же		
61.	кладбище	Прицерковное католическое	Charles Debbas Square, Beirut		Не сохранилось
62.	надгробия	Представителей армянских родов [21, с. 266]	на католическом кладбище картал Zeytunie на берегу, Beirut	XVIII - XIX в.	Не сохранились
63.	школа-детский сад	Армянская евангелистская школа «Кертмениян» ³⁶	Armenian Evangelical Guertmenian School, Nahr Str., Hadjin, в секторе <i>Mar Mikhael</i> , квартала <i>Medawar</i> ³⁷ , Beirut	Осн. 1931 Закрыта 2015	
64.	мемориал	В память жертв трагедии 1.04.1960	Во дворе школы «Кертмениян», Там же	1969	В автокатастрофе погибло 18 учеников и 3 преподавателя

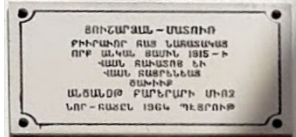
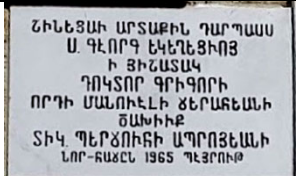
³³ ՀԻՍՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՍՍ

³⁴ ՍՈՒՐԴԵ ԵՂԻՎ

³⁵ ՍՈՒՐԴԵ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻԶ

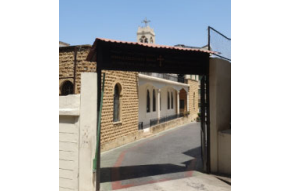
³⁶ **Армянская евангелистская школа «Кертмениян»** (арм. Հայ Աւետարանական Կերթմենեան Վարժարան, англ. Armenian Evangelical Guertmenian School) основана по инициативе и финансовой поддержке Константина Кертменияна и Саркиса Девириана, а также на средства гранта полученного от Лиги Наций.

³⁷ **Медавар** (араб. المدور, англ. Medawar) – восточный квартал Бейрута. Относится к окраинным кварталам. Состоит из 4 секторов: № 72 – Ремейль (араб. الرميل, англ. Remeil) не следует путать с одноименным кварталом, № 75 – Мар Михаэль (араб. مار ميخايل, англ. Mar Mikhael), который часто ошибочно приписывается более крупному, расположенному дальше на юг району Ашрафия, № 76 – Ходер (араб. , англ. Khoder) и № 77 – Джиср (араб. جسر, англ. Jistr).

65.	улица	Саакян	Sahaguian str., в секторе <i>Jisr</i> , квартала <i>Medawar</i> , Beirut		Протяженность: 250 м
66.	церковь	Св. Георгия	Находится во дворе между улицами Sahaguian и Kouz, В народе сектор именуется Hadjn. <i>Jisr</i> , <i>Medawar</i> , Beirut Tel.: (961-1) 566-726		
67.	галерея-колокольня	прицерковный	Пристроена перед церковью Св. Георгия, Там же		
68.	мозаика	Св. Георгий убивающий змея	Находится на стене открытого балкона на втором этаже галереи- колокольни, Там же		
69.	мемориальные доски	Дарственные с надписями на армянском языке	Установлены на первом и втором этажах галереи- колокольни, Там же		
70.	памятник-часовня	В память о жертвах Геноцида армян	Находится в юго- западном углу от галереи-колокольни, Там же	1964	
71.	мемориальная доска	С восьмистрочной надписью на армянском ³⁸ языке	Установлена на внешней стене памятника-часовни под южным окном, Там же	1964	
72.	ограда с воротами	прицерковная	Находится перед галереей-колокольней, Там же	1964	
73.	мемориальная доска	С восьмистрочной надписью на армянском ³⁹ языке	Установлена на внешней стене памятника-часовни под южным окном, Там же	1964	

³⁸ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ – ՄԱՏՈՒՌ / ԲԻՐԱԴՈՐ ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ / ՈՐՔ ԱՆԿԱՆ ՅԱՄԻՆ 1915-Ի / ՎԱՍՆ ՀԱԻԱՏՈՅ ԵՒ / ՎԱՍՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ / ԾԱԽԻԻՔ / ԱՆԾԱՆՕԹ ԲԱՐԵՐԱԻ ՄԻՈՋ / ՆՈՐ-ՀԱՃԸՆ 1964 ՊԷՅՐՈՒԹ

³⁹ ՇԻՆԵՅԱԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԴԱՐՊԱՍՍ / Ս. ԳԷՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ / Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / ԴՈԿՏՈՐ ԳՐԻԳՈՐԻ / ՈՐԴԻ ՄԱՆՈՒԷԼԻ ՃԵՐԱՏԵԱՆԻ ԾԱԽԻԻՔ / ՏԻԿ ՊԵՐՃՈՒՀԻ ԱՊՐՈՑԵԱՆԻ / ՆՈՐ-ՀԱՃԸՆ 1964 ՊԷՅՐՈՒԹ

74.	улица	Армения	Armenia str., проходит по границе кварталов <i>Medawar & Remeil</i> ⁴⁰ и входит в Bourj Hammoud		 Протяженность на участке Бейрута: 1600 м
75.	школа	“лагерь Адана”	<i>Geitawi, Remeil, Beirut</i>	16.05.1922	
76.	школа	“лагерь Искандерон”	<i>Geitawi, Remeil, Beirut</i>	1922	
77.	комплекс	Духовно-образовательный Евангелистский	Qobayat Str., <i>Geitawi, Remeil, Beirut</i>	1932	
78.	церковь	Братьев Армян Евангелистов Ашрафие	Armenian Evangelical Church of Ashrafieh, Находится в западной части комплекса, Там же Tel.: (961-1) 442 596	1932	
79.	здание	Армянская Евангелистская центральная средняя школа Ашрафие ⁴¹	Armenian Evangelical Central High School Ashrafieh. Находится в восточной части комплекса, Там же Tel.: (961-1) 442-594 http://aechs.com/	Осн. 1922 Новое здание 1932	
80.	ограда с воротами		Находится вокруг духовно-образовательного Евангелистского комплекса, Там же	1932	
81.	здание	Штаб-квартира Союза Армянских Евангелистских церквей на Ближнем Востоке	Union of the Armenian Evangelical Churches in the Near East headquarters, Qobayat str., <i>Geitawi, Remeil, Beirut</i> Tel.: (961-1) 565 628 www.uaecne.org	Рест. 09.2018	

⁴⁰ **Ремеил** (араб. الرميل, англ. Remeil) – восточный квартал Бейрута. Относится к окраинным кварталам. Состоит из 5 секторов: № 71 – Мар-Николя (араб. مار نقولا, англ. Mar Nicolas), № 73 – Хикмех (араб. الحكمة, англ. Hikmeh), № 74 – Православная больница (араб. مستشفى الروم, англ. Mustashfa El-Roum или Orthodox Hospital), № 78 – Джейтави (араб. جيتاوي, англ. Getawi) и № 79 – Кобайат (араб. قبيات, англ. Qobayat).

⁴¹ **Армянская Евангелистская Центральная средняя школа** (арм. Հայ Աւետարանական Կենդրոնական Բարձրագոյն Շրջանային, англ. Armenian evangelical central high school Ashrafieh) образовалась путем объединения двух школ “лагерь Адана” и “лагерь Искандерон”, созданных в 1922 г. для детей беженцев после избиений армян в Адане. В 1923 г. школа переехала в большое здание, которое в будние дни служило для обучения, а по воскресеньям – церковью. Первоначально назвалась Евангелическая школа для мальчиков и девочек. В 1932 г. школа была перенесена на нынешнее место, где были построены отдельное здание церкви и две детские площадки. В 1938 г. школа превратилась из младшей в среднюю, путем добавления 7 и 8 классов. В 1943 г. Совет директоров школы принял решение о повышении уровня общеобразовательной школы до полной средней школы.

82.	церковь	Св. Якова	Находится на Asseily str., на углу с Hospital Orthodox str., <i>Geitawi, Remeil,</i> Beirut Tel.: (961-1) 449-926	1991	
83.	лапидарная надпись	Памятная шестистрочная на армянском ⁴² языке	Находится над тимпаном входа в церковь Св. Якова, Там же	1991	
84.	хачкар		Установлен у входа в церковь, Там же		
85.	ограда и ворота		Находится вокруг церкви Св. Якова, Там же		
86.	здание	Клуб “Азатмарт”	Находится через улицу, напротив церкви Св. Якова, Там же		
87.	комплекс	Армянская Католическая патриархия	Находится на Hospital Orthodox Str., на углу Observatoire str., <i>Geitawi, Remeil,</i> Beirut		
88.	здание патриархии	пасторат	Находится в южной части комплекса, Hospital Orthodox Str., <i>Geitawi, Remeil,</i> Beirut Tel.: (961-1) 570-555/8	1909	
89.	мемориаль- ная доска	На трех языках: французском ⁴³ , армянскими арабском	Закреплена на лестничной клетке здания патриархии между 1 и 2 этажами, Там же	1909	
90.	мемориаль- ная доска		Закреплена на лестничной клетке здания патриархии между 2 и 3 этажами, Там же		

⁴² ՀԱՌՈՒՅԱԻ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԱՆՈՒՆ ՈՐԲՈՅՆ ՅԱԿՈԲԱՅ / ԱՐԴԵԱՍԲ ԵՒ ԾԱԽՍԻՔ ԿՆ.....ԱՐԾ. / ՏԵՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՅԱԿՈԲ ԵՒ ՓԵՐՈՒՉ ԱՊԱԾԵԱՆԻ / Ի ՅԻՇԱՏԿ ՆՈՐԱՆՑ / ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԹԵՄԻՆ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒ ՏԷԱՌՆ ԽՈՐԵՆԱՅ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԹԱՐՈՑԵԱՆ / Ի ԹՈՒՆԻ ՀԱՅՈՑ ՌՆԽ ԵՒ ՅԱՍԻ ՏԵԱՌՆ 1991 ՊԵՅՐՈՒԹ ԼԻԲԱՆԱՆ

⁴³ PATRIARCAT ARMENIEN CATHOLIQUE / ՊԱՏՐԻԱՐԶԱՐԱՆ Կ[Ա]Թ[Ո]Լ[Ի]ԿԷ ՀԱՅՈՑ / 1909

91.	мемориальная доска	На трех языках: , шестистрочная на армянском ⁴⁴ , четырёхстрочная на арабском и пятистрочная на французском ⁴⁵	Закреплена в здании патриархии, Там же	2004	
92.	церковь	Св. Благовещения	Armenian Catholic Church of the Annunciation. Находится в северо- западном углу комплекса, Hospital Orthodox Str., <i>Geitawi, Remeil,</i> Beirut		
93.	памятник	В память жертв Геноцида армян 1915 г. (Автор монумента – П. Папутчян) [4, с. 13]	Находится в северо- восточной части комплекса, Там же	1939	
94.	лапидарная надпись	Памятная одиннадцати- строчная на армянском ⁴⁶ языке	Находится на лицевой стороне столба монумента, Там же	1939	
95.	ограда и ворота		Вокруг комплекса Армянской Католической патриархии, Там же		
96.	колледж	Католический Св. Григория Просветителя	Collège Saint Grégoire l'Illuminateur, Rue de l'Hôpital Orthodoxe, <i>Geitawi, Remeil,</i> Beirut Tel.: (961-1) 563-191 http://www.csg.edu.lb/	Осн. 1.05.1923	

⁴⁴ ՆՈՐՈԳԵՑԱԲ ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ԿԱՅԶՍ ԱՅՍ / ՆՊԱՍՏԻՔ ԲԱՐԵՐԱՐԱՑ ՄԵՐՈՑ / ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 2004 ԵՒ Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱԱՅՈՑ ՈՆԾԳ / Ի ԻՇ ԱՄԻ ԲԱՀԱՆԱՅԱԳԵՏՈՒԹԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՊՕՂՈՍԻ Բ.Ի / ԵՒ Ի Դ ԱՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՍԻՍԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ԺԹ.Ի / ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԼԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅՈՑ

⁴⁵ LA RÉSIDENCE PATRIARCALE A ETÉ RÉNOVÉE L'AN 2004 / CRÂCE Â LA CÉNÉROSITÉ DE NOS BIENFAITEURS / EN LA 25 ANNÉE DU PONTIFICAT DE S.S.JEAN-PAUL II / ET LA 4 ANNÉE DE L'INTRONISATION DE S.P. NERSÈS BÉDROS XIX / CATHOLICOS PATRIARCHE DE CİLİCİE DES ARMÉNIENES CATHOLIQUES

⁴⁶ Ի ԻՇ (25) ՏԱՐԵԿԱՆԻ / ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ / ԱՉԳԻՍ ՀԱՅՈՑ / ԿԱՆԳԵՑԱԲ / ՈՒՅՏԱՆՈՒ ԷՐ / ԱՅՍ ՅՈՒՐԱՐԱՆ / ՈՐ ԸՆԴ ՀՈՎՀԱՆՆԱԲ / ՍՐԲՈՅ ԽԱԶԻՆ / ՈՒՆԻ ԶԲԵԿԵԱՆ / ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՇԽԱՐՀ / 1915-1939

97.	хачкар	В память отца Саака Кешишяна [4, с. 13]	Установлен во дворе колледжа Св. Григория Просветителя, Там же			
98.	лапидарная надпись	из Нарека: восемь строк на армянском ⁴⁷ и семь строк на французском ⁴⁸ языках	Находится на лицевой стороне постамента хачкара в виде раскрытой книги, Там же			
99.	улица	Аракс	Arax str., <i>Qobalyat, Remeil,</i> Beirut		Протяженность: 160 м	
100.	улица	Хачатурян	Khatchadourian str., <i>Qobalyat, Remeil,</i> Beirut		Протяженность: 150 м	
101.	улица	Св. Вардана	St. Vartan str., Проходит по кварталам <i>Qobalyat, Remeil</i> и <i>Corniche Al Naher,</i> Achrafieh ⁴⁹ , Beirut		Протяженность: 290 м	
102.	церковь	Св. Воскресения	St. Haroutyun Church St. Vartan str., <i>Corniche Al Naher,</i> Achrafieh, Beirut Tel.: (961-1) 443-892, 562-268	1934		
103.	улица	Католикос Заре	Catholicos Zareh str., <i>Ghabl, Achrafieh,</i> Beirut		Протяженность: 525 м	
104.	улица	Андраник	Antranik str., <i>Ghabl, Achrafieh,</i> Beirut		Протяженность: 400 м	
105.	улица	Арапат	Ararat str., <i>Ghabl, Achrafieh,</i> Beirut		Протяженность: 280 м	
106.	квартал	Айашен	квартал <i>Hayashen</i> ⁵⁰ , Achrafieh, Beirut			
107.	церковь	Св. Иоанна Крестителя	St. John Baptist Church, Ararat str., <i>Ghabl, Achrafieh,</i> Beirut Tel.: (961-1) 328-474			

⁴⁷ «Աղախիւն / Աստուծոյ եւ Մայր, / Բարձրացի /պատիւ քո ինեւ, / Եւ ցուցցի / փրկութիւն իմ քեւ» / ՆԱՐԵԿ / (Բան 2, ր, 40-գ, 46):

⁴⁸ “Servante / et Mère de Dieu, / Que Ton honner / soit exalté par moi, / Et que mon salut / se manifeste / par Toi !”

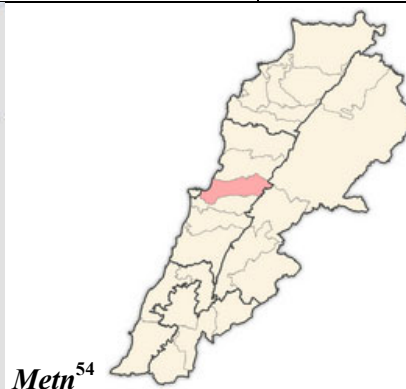
⁴⁹ **Ашрафие** (араб. الأشرفية, англ. Achrafieh) – юго-восточный квартал Бейрута. Относится к окраинным кварталам. Состоит из 9 секторов: № 61 – Фурн ель-Хаики (араб. الحايك فرن, англ. Furn El Hayek), № 62 – ель-Насра (араб. الناصرة, англ. Nasra), № 63 – Ашрафие, № 64 – Отель-Дье (араб. أوتيل ديو, англ. Hotel-Dieu), № 65 – Мар-Митр (араб. مار متر, англ. Mar Mitr), № 66 – дворец юстиции (араб. قصر العدل, англ. Palais de Justice), № 67 – ель-Сьюфи (араб. السيوفي, англ. Syoufi), № 68 – Габи (араб. غابي, англ. Ghabi), № 69 – Корниш ал-Нахри (араб. كورنيش النهر, англ. Corniche Al Naher).

⁵⁰ **Айашен** (арм. Հայաշեն, араб. , англ. Hayashen) – устаревшее название квартала основанного армянами беженцами спасшимися от Геноцида в пригороде Ашрафие. Застройка началась с холма Карм-Эль-Зейтун (араб. ع كرم الزيتون, англ. Karm Al Zeitoun) в нынешнем секторе № 68 Габи квартала **Ашрафие** и охватила практически всю территорию квартала (включая сектора № 67, 65, 63, 62, 61) вплоть до сектора № 27 Есуаету (англ. Yesouiyeh) в квартале **Сайфи**.

108.	лапидарная надпись	Памятная семистрочная на армянском ⁵¹ языке	Находится на тимпане церкви Св. Иоанна Крестителя, Там же		
109.		Памятная пятистрочная на армянском ⁵² языке	Находится на лицевой части алтарного престола церкви Св. Иоанна Крестителя, Там же	1980	
110.	надгробия	Представителей армянских родов	На англо-американском кладбище, Beirut	XIX-XX вв.	

Mount Lebanon⁵³

Metn⁵⁴

111.	улица	Армения ⁵⁵	Armenia str., Bourj Hammoud ⁵⁶		Протяженность на участке Бурдж Хаммуда: 1300 м
112.	сектор	Нор Норашен	сектор <i>Nor Norashen</i> , квартал <i>Shatic al Bahri</i> ⁵⁷ , Bourj Hammoud		
113.	епархиальный центр	Լիբանանի Հայոց Թեմի Ազգային Առաջնորդարան	Armenian Prelacy of Lebanon, Tiro str., <i>Norashen, Shatic al Bahri</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 258-300 www.armprelacylb.org info@armprelacylb.org		
114.	церковь	Св. Вардана	St. Vartan Church, Находится рядом с епархиальным центром Tiro str., <i>Norashen, Shatic al Bahri</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 242-593		

⁵¹/...../...../ ԿԱՌՈՒՅԱԼԻ Ս.ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑԻՍ /

⁵² Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / ԾՆՈՂԱՑՆԻ ԱՐՈՒՍԵԱԿԻ / ԱՐԴԵԱՄԲԵ ԵՒ ԾԱԽԻԲԵ ԲԻԶԱՆԴ ԳԷՈՐԳԵԱՆԻ / ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ Տ. ԱՐԱՄԱՅ ԵՊՍ. Ի ՔԷՇԻՇԵԱՆ / ՅԱՍԻ ՏԵԱՌՆ 1980

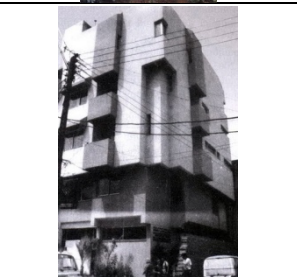
⁵³ **Мухафаза Горный Ливан** (arab. لبنان جبل محافظة, англ. Mount Lebanon Governorate) – мухафаза на востоке страны. Состоит из 6 каз. Административный центр город Баадба (араб. بعبدا, англ. Baadba).

⁵⁴ **Матн** (arab. المتن قضاء, Qada' el Matn; англ. Metn district) – каза в мухафазе Горный Ливан. Административный центр Джеиде (англ. Jdeideh).

⁵⁵ **Улица Армения** (араб. شارع أرمينيا, арм. Արմենիա, англ. Armenia) служит естественной границей для 5 кварталов: проходя между двумя на севере: Shatic al Bahri | Dora и тремя на юге: Nor Marash | Sader | Nor Adana.

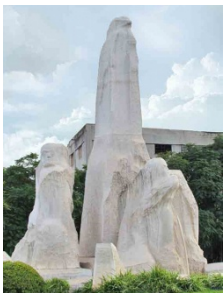
⁵⁶ **Бурдж-Хаммуд** (араб. موارج, арм. Գործ Համուն, англ. Bourj Hammoud) – пригород Бейрута в казе Матн. Состоит из 9 кварталов (Shatic al Bahri | Dora | Sader | Nor Marash | Nor Adana | Nor Sis | Mar Doumet | Ghilan | Naba'a). В основном (70%) заселен армянами бежавшими сюда после Геноцида.

⁵⁷ **Шатиг ал-Бахри** (араб. بحري آل شاتك, англ. Shatic al Bahri) северный квартал граничащий с кварталом Medawar Бейрута. Один из наиболее армянозаселенных секторов называется Норашен (арм. Նորաշեն, англ. Norashen).

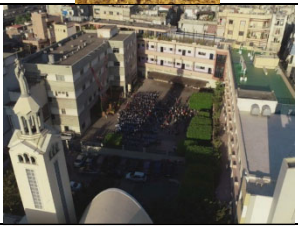
115.	здание	Типография, издательство “Ваге Сетян”	Hamazkayin "Vahe Sethian" Printing, Publishing & Bookstore. Tiro str., <i>Norashen, Shatic al Bahri,</i> Bourj Hammoud		
116.	памятник	[4, с. 15]	Установлен в сквере на углу улиц Armenia str. и Mar Youssef, <i>Sader</i> ⁵⁸ , Bourj Hammoud		
117.	памятник	[4, с. 15]	Установлен на противоположной стороне того же сквера, <i>Sader</i> , Bourj Hammoud		
118.	здание	Крест Помощи Ливанских Армян	Armenian Relief Cross of Lebanon, Araxi Boulghourdjian Socio-Medical Center, Rue Assaf Khoury, <i>Sader</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 253-793 http://www.lokh-arcl.org/	Осн. 1930	
119.	квартал	Нор Мараш	<i>Nor Marash</i> ⁵⁹ , Bourj Hammoud		
120.	улица	Мараш	Marash str., <i>Nor Marash</i> , Bourj Hammoud		
121.	церковь	40 мучеников (Մրրոց Քառասնից Մանկանց Եկեղեցի)	Armenian Apostolic Church of the Forty Martyrs, Marash str., <i>Nor Marash</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 266-087		
122.	колокольня	прицерковная	Пристроена к церкви, Там же		
123.	школа	40 мучеников Армянская Национальная	Bourj Hammoud		
124.	улица	Аракс	Arax str., Bourj Hammoud		

⁵⁸ **Сатр** (араб. صادر, арм. Մարշ, англ. Sader) центральный квартал Бурдж-Хаммуда.

⁵⁹ **Новый Мараш** (араб. مرعش ولا, арм. Նոր Մարշ, англ. Nor Marash) западный квартал граничащий с сектором Кобайат квартала Ремеил и сектором Корниш ал-Нахри квартала Ашрафие Восточного Бейрута. Один из наиболее армянонаселенных кварталов Бурдж-Хаммуда.

125.	театр	Акоп Тер Мелконян (Յակոբ Տէր Մելքոնեան Թատրաւարահ)	Hagop Der Melkonian Theater, Arax Str., Nor Marash, 70927 Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 268-563 www.dermelkonian.com	17.02.1969	
126.	колледж	Левон и Софья Акопян	Levon et Sopia Hagopian College, Arax str., Nor Marash, Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 262-618 www.sophiahagopian.com	25.10.1964	
127.	мемориальный сквер	В память жертв геноцида армян	Armenian Genocide Memorial park. Находится в на юго-западной окраине пригорода, на границе с сектором <i>Corniche Al Naher</i> , квартала <i>Achrafieh</i> Бейрута Bourj Hammoud		
128.	памятник	В память жертв геноцида армян [4, с. 14]	Armenian Genocide Memorial Установлен в центре мемориального сквера, Там же		
129.	комплекс	Евангелистский духовно-образовательный	Nor Marash, Bourj Hammoud		
130.	церковь	Армянская Евангелистская церковь Мараша	Nor Marash, Bourj Hammoud		
131.	школа	Армянская Евангелистская средняя школа «Шамлиян-Татигян» (частная) ⁶⁰	Armenian Evangelical Shamlan Tatigian Secondary School рядом с церковью. Nor Marash, Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 261-749 Fax: (961-1) 240-996 www.shamlan-tatikian.blogspot.com	1934 Нов. Здание 1964	

⁶⁰ Армянская Евангелистская средняя школа «Шамлиян-Татигян» (арм. Նոր Մարաշի Հայ Աւետարանական Շամլեան-Թատրիկեան երկրորդական վարժարան, англ. Armenian Evangelical Shamlan Tatigian Secondary School). Основана в 1930 армянской евангелической церковью Нью-Мараш в Ашрафие как начальная школа. Стала именоваться школой «Шамлиян-Татигян» с 1964 г. после того как супруги-меценаты Шамлиян и их сын Г. Татигян пожертвовали деньги на строительство нового современного здания школы.

132.	ограда и ворота		Находится вокруг духовно-образовательного комплекса, Там же		
133.	комплекс	Католический духовно-культурно-образовательный	Находится на южной окраине пригорода мажду улицами Arax, Al Sekkeh и El Abb Ariss, Nor Marash, Bourj Hammoud		
134.	церковь	Св. Спасителя	Armenian Catholic St. Savior Church Находится на углу улиц El Abb Ariss и Bourj Hammoud		
135.	башня-колокольня	прицерковная	Находится с правой стороны церкви Св. Спасителя, Там же		
136.	памятник	Тер Погос Арису основателю Бурдж-Хаммуда	Находится слева от центрального входа в церковь Св. Спасителя, Там же	1991	
137.	мемориальная доска	Памятная пятистрочная надпись на арабском и армянском ⁶¹ языках	Установлена на лицевой части постамента бюста Тер Погоса, Там же		
138.	хачкар		Установлен во дворе церкви Св. Спасителя, Там же		
139.	училище	Католический Св. Месропа (Месропян технический) ⁶²	Mesrobian Technical College, Arax str., Находится рядом с церковью Св. Спасителя, Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 260-504 www.mesrobian.com	1939	
140.	памятник	Месропу Маштоцу	Находится во дворе колледжа Св. Месропа, Там же		

⁶¹ 1889-1961 / ՏԷՐ ՊՕԳՈՍ Ծ.Վ. ԱՐԻՍՍ / ՀԻՄՆԱԴԻՐ ՊՈՒՐՃ ՀԱՄՈՒՏԻ

⁶² **Армянский католический колледж Св. Месропа** (арм. Հայ Կաթողիկէ Մեսրոպեան Բարձրագոյն Վարժարան, англ. Mesrobian Technical College). Основан по инициативе кардинала Крикора Бедроса XV Агаджяна вардапетами монастыря Зммар о. Погосом Арисом и о. Погосом Пзтикяном. Первоначально это была начальная школа, потом средняя, с 1962 г. стала Высшим училищем.

141.	театр	имени Ованнеса Погосяна	Theatre Hovhannes Boghossian, Находится рядом с церковью Св. Спасителя, Там же		
142.	квартал	Нор Сис	<i>Nor Sis</i> ⁶³ , Bourj Hammoud		
143.	улица	Сис	Sis str., <i>Nor Sis</i> , Bourj Hammoud		
144.	церковь	Св. Сергия	<i>Nor Sis</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 259-861		
145.	школа	Св. Агнессы ⁶⁴	Trad str., <i>Nor Sis</i> , Bourj Hammoud	1936	
146.	ограда и ворота	школьные	Находятся вокруг католической девичей школы Св. Агнессы, Там же		
147.	школа	Армянская Евангелистская школа Трад ⁶⁵	PO Box 11-377 Trad str., <i>Nor Sis</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 257-631 tradevan@terra.net.lb	Осн. 1936 Новое здание в 1969 Закрыта 2012	
148.	квартал	Нор Адана	<i>Nor Adana</i> ⁶⁶ , Bourj Hammoud		
149.	церковь	Св. Богоматери	<i>Nor Adana</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 269-760		

⁶³ **Новый Сис** (араб. أخت ولا, арм. Նոր Սիս, англ. Nor Sis) срединный квартал. Один из наиболее армянонаселенных кварталов Бурдж-Хаммуда.

⁶⁴ **Школа Св. Агнессы** для девочек основана в 1936 г. армянской женской монашеской конгрегацией Сестер Непорочного Зачатия. В учреждении имеется детский сад, подготовительное отделение и средняя школа.

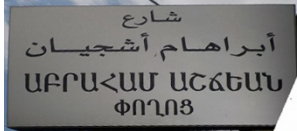
⁶⁵ **Армянская Евангелистская школа Трад** (арм. Հայ Աւետարանական Վարժարան Թրադ, англ. Armenian Evangelical School of Trad). Первоначально на этом месте был лагерь беженцев для армян, бежавших из Турции из-за геноцида армян. Миссионерка мисс Элизабет Уэбб, с целью создания Центра по спасению детей беженцев купила участок земли и передала его армянской Евангелической церкви для использования в качестве социального центра. В 1936 г. специально для обездоленных детей была построена школа, которая в 1948 г. стала начальной школой. В 1969 г. построено новое здание, а в 2012 г. она закрылась.

⁶⁶ **Новая Адана** (араб. أمانة ولا, арм. Նոր Ադանա, англ. Nor Adana) средний восточный квартал Бурдж-Хаммуда. Один из наиболее армянонаселенных кварталов. Имеет несколько секторов с армянской топонимикой: Nor Kilikia, Nor Amanos.

150.	лапидарная надпись	Памятная пятистрочная на армянском ⁶⁷ языке	Находится на лицевой части главного алтарного престола церкви Св. Богородицы, Там же	1965	
151.	лапидарная надпись	Памятная шестистрочная на армянском языке	Находится на лицевой части левого алтарного престола церкви Св. Богородицы, Там же		
152.	лапидарная надпись	Памятная четырехстрочная на армянском языке	Находится на лицевой части правого алтарного престола церкви Св. Богородицы, Там же		
153.	улица	Адана	Adana str., Bourj Hammoud		
154.	сектор	Нор Киликия	сектор <i>Nor Kilikia</i> , квартал <i>Nor Adana</i> , Bourj Hammoud		
155.	улица	Киликия	Cilicia str., Bourj Hammoud		
156.	сектор	Нор Аманос	сектор <i>Nor Amanos</i> , квартал <i>Nor Adana</i> , Bourj Hammoud		
157.	церковь	Армянская Евангелистская церковь Аманоса	Armenian Evangelical Emmanuel Church <i>Nor Amanos, Nor Adana</i> , Bourj Hammoud		
158.	школа	Армянская Евангелическая Питер и Элизабет Торосян ⁶⁸	Armenian Evangelical Peter and Elizabeth Torosian School PO Box 80-169 <i>Nor Amanos, Nor Adana</i> , Bourj Hammoud Tel.: (961-1) 265-521 Fax: (961-1) 241-637 torosian@dm.net.lb	Осн. 1951 Построена 1966	
159.	памятник	Грайра Сетояна	<i>Nor Amanos, Nor Adana</i> , Bourj Hammoud		
160.	улица	Аманос	Amanos str., <i>Nor Amanos, Nor Adana</i> , Bourj Hammoud		

⁶⁷ ՄԱԳ ԽՈՐԱՆՍ / ԱՐԴԵԱՄԲ ԵՒ ԾԱԽԻՒՔ ԱՏԱՆԱՅԻ / ՄԱՐԻ ՆԱՃԱՐԵԱՆԻ / Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՈՆԺԴ / ԵՒ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1965

⁶⁸ Армянская школа Евангелическая Питер и Элизабет Торосян (арм. Հայ Աւետարանական Փիթըր և Էլիզապէթ Թորոսեան Վարժարան, англ. Armenian Evangelical Peter and Elizabeth Torosian School), основана в 1951 г. В 1966 году школа переехала в новое здание в Аманос-Дора, которое был подарено г-ном и г-жой Торосян – отсюда и название школы.

161.	сектор	Погос Арис	сектор <i>Boghoss Ariss</i> , квартала <i>Mar Doumet</i> ⁶⁹ , Bourj Hammoud		
162.	виадуки	Погос Арис	Соединяет Восточный Бейрут и Bourj Hammoud Boghoss Aris viaduct, сектор <i>Boghoss Ariss</i> , квартала <i>Mar Doumet</i> , Bourj Hammoud		
163.	улица	Ереван ⁷⁰	Yerevan str., Bourj Hammoud		Протяженность: 1400 м
164.	сектор	Нор Арагац	сектор <i>Nor Aragats</i> , квартал <i>Mar Doumet</i> , Bourj Hammoud		
165.	улица	Арагац	Aragats str., Bourj Hammoud		
166.	здание	Армянский Красный Крест	<i>Mar Doumet</i> , Bourj Hammoud		
167.	школа	Аксор Кассаджян Армянская Национальная	Bourj Hammoud		
168.	школа	Абгарян Армянская Национальная	Bourj Hammoud		
169.	школа	Ваан Текеян средняя	Bourj Hammoud		
170.	улица	Центральная Алишан	Center Alishan str., Bourj Hammoud		
171.	улица	Абраам Ашчян	Abraham Ashchyan str., Bourj Hammoud		
172.	футбольная площадка	Заварян	<i>Ghilan</i> ⁷¹ Bourj Hammoud		
173.	комплекс	Образовательный (AGBU)	Находится на углу улиц Abdul Rahim El Tabeck и Fouad Chehab, Sin El Fil ⁷²	С 1962	
174.	школа	Левон Г. Назарян (AGBU) ⁷³	Levon G. Nazarian School Fouad Chehab Str., Sin El Fil Tel.: (961-1) 511-578 levonnazarian@agbuschools.edu.lb	01.1962	

⁶⁹ **Мар Думет** (араб. مار ضومط, арм. Մար Տնւմէթ, англ. Mar Doumet) южный квартал Бурдж-Хаммуда. В северной части имеется армянский сектор Nor Aragats.

⁷⁰ **Улица Ереван** начинается с виадука Boghos Aris и проходит по кварталам Mar Doumet, Nor Sis, Nor Adana.

⁷¹ **Гилан** (араб. غيلان, арм. Գիլան, англ. Ghilan) южный квартал Бурдж-Хаммуда.

⁷² **Син эль-Фил** (араб. سن الفيل, англ. Sin El Fil) – городок в казе Матн. Пригород Бейрута, примыкает к Бурдж-Хаммуд с юга.

⁷³ **Школа Левон Г. Назарян** (арм. ՀԼՆՄ-ի Լեւոն Կ. Նազարյանի Նախակրթական Վարժարան, англ. AGBU Levon G. Nazarian School) построена на земельном участке находящемся на углу улиц Fouad Chehab и Abdul Rahim El Tabeck принадлежащем АБОС на средства завещанные благотворителем Левон Г. Назаряном, что и отразилось в названии школы.

175.	школа	Тирухи Акопян для девочек ⁷⁴	Fouad Chehab Str., Sin El Fil	1970-е	
176.	школа	Овакимян-Манукян для мальчиков ⁷⁵	Hovagimian-Manougian School, Sin El Fil	1970-е	
177.	школа	Тирухи- Овакимян	Tarouhy-Hovagimian Secondary School, Fouad Chehab Str., Sin El Fil Tel.: (961-1) 481-319 tarouhy-hovagimian@agbuschools.edu.lb	1997 ⁷⁶	
178.	комплекс	Спортивно-образовательный (AGBU)	Находится на углу Coastal Hwy и Naccache str., Naccache ⁷⁷	С 1974	
179.	школа	Погос К. Кермирян ⁷⁸ (AGBU)	Boghos K. Garmirian Elementary School, Naccache str., Naccache Tel.: (961-4) 413-933 boghosgarmirian@agbuschools.edu.lb	1974	
180.	здание	Демирчян центр Спортивно-оздоровительный комплекс (AGBU)	AGBU Demirdjian Center, P.O. Box 402 Autostrade Dbayé, Naccache Tel.: (961-4) 522 842	1998	
181.	кладбище	Армяно-апостольское	Dekwaneh ⁷⁹		
182.	памятник-мемориал	видным деятелям партии Дашнакцутюн	Установлен на армяно-апостольском кладбище, Dekwaneh		

⁷⁴ Школа Тирухи-Акопян для девочек переехала в годы гражданской войны в Ливане из пригорода Бейрута Хазмийе.

⁷⁵ Школа Овагимян-Манугян для мальчиков переехала в годы гражданской войны в Ливане из квартала Зукак аль-Блат в Бейруте.

⁷⁶ Школа Тирухи-Овакимян (арм. ՀԲԸՄ-ի Դիրուհի-Յովակիմեան Երկրորդական Վարժարան, англ. AGBU Tarouhy-Hovagimian Secondary School). В 1997-1998 учебном году было принято решение об объединении школ Тарухи-Акопянской и Овагимян-Манугянской.

⁷⁷ Нассах (араб. نفاش, англ. Naccache) – городок в казе Матн в муниципалитете Антилиас

⁷⁸ Школа Погос К. Кермирян (арм. ՀԲԸՄ-ի Պօղոս Գ. Վարմիրեան Վարժարան, англ. AGBU Boghos K. Garmirian Elementary School School).

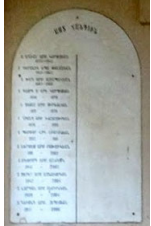
⁷⁹ Декване (араб. دكوانة, англ. Dekwaneh) – городок в казе Матн, к югу от Бурдж-Хаммуда и северо-восточнее Син эль-Фила.

183.	мемориал-захоронение	“Лиссабонской пятёрке” ⁸⁰	Memorial complex of Martyrs' of 'Lisbon 5' Находится на армяно-апостольском кладбище, рядом с памятником деятелям партии Дашнакцутюн, Там же		
184.	кладбище	Армяно-католическое	Находится рядом с армяно-апостольским кладбищем, Dekwaneh		
185.	кладбище	Армяно-протестантское	Находится рядом с армяно-католическим кладбищем, Dekwaneh		
186.	кладбище	Армянское [21, с. 265]	Cristian Cemetery Forn El Chebbak ⁸¹	XIX в.	Некоторые надгробия перевезены с более старого исчезнувшего кладбища
187.	надгробия	Представителей армянских родов [21, с. 265]	На англо-американском кладбище, Anglo American Cemetery Forn El Chebbak	XIX-XX вв.	
188.	комплекс	Армянский Католикосат Большого Дома Киликии	Находится между улицами Coastal Hwy, Sawma Jaber str. и El Akhawain El Rahbani Antelias ⁸² www.cathcil.org	1930	
189.	резиденция Католикоса	Резиденция Католикоса	Слева от центрального входа, Там же		
190.	кафедральная церковь	Св. Григория Просветителя	Справа от центрального входа, напротив резиденции, Там же	1940	

⁸⁰ Памятник «Лиссабонской пятёрке». На памятнике увековечены имена пяти молодых ребят, захвативших 27 июля 1983 года посольство Турции в Лиссабоне и взорвавших себя при атаке полиции. Лиссабонская пятёрка: Сетрак Аджемян – 19 лет, Ара Карвикян – 20 лет, Саркис Абрахамян – 21 год, Симон Яхнниан – 21 год, Ваче Даглиян – 19 лет. Из обращения бойцов, распространенного «Ассошиэйтед Пресс»: «Наше решение прибегнуть к насилию является результатом отказа турецкого правительства и покровительствующих ему сил рассмотреть справедливые и мирные требования армянского народа. ... мы решили взорвать это здание молчания вокруг Армянского Вопросы — пусть мы останемся под его развалинами. Нет, это не самоубийство и не сумасшествие, а наше жертвоприношение к алтарю Свободы».

⁸¹ Форн эль-Шеббак (араб. فرن الشباك, англ. Forn El Chebbak) – нас. пункт в казе Баатба, на границе казы Матн и Бейрута.

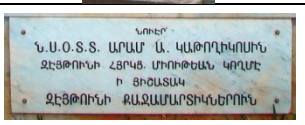
⁸² Антилиас (араб. انطلياس, англ. Antelias) – населенный пункт в казе Матн.

191.	родник-памятник	В память Линды Кочерян	Справа от церкви Св. Григория Просветителя, Там же		
192.	лапидарная надпись	Памятная однострочная на армянском ⁸³ языке	Находится на лицевой стороне родника над источником, Там же		
193.	часовня-мемориал	В память жертв Геноцида армян в 1915 г. (в осуарии находятся останки мучеников, привезенные из Дейр-Зора)	Слева от церкви Св. Григория Просветителя, Там же	1938	
194.	лапидарные надписи	Трехстрочные на английском ⁸⁴ (слева) и на арабском (справа)	Находятся по левую и правую стороны лицевой стороны стилобата часовни-мемориала, Там же		
195.	часовня-усыпальница	Католикосов	Слева от церкви Св. Григория Просветителя, за первой часовней, Там же	1966	
196.	лапидарная надпись	Двухстрочная на армянском ⁸⁵ языке	Находится над входом в часовню-усыпальницу Католикосов, Там же	1966	
197.	надгробия	Католикосов Великого Дома Киликии	Находятся в часовне-усыпальнице Католикосов, Там же		
198.	мемориальная доска	Перечень упокоенных католикосов на армянском языке (обновляемый)	Установлена на стене напротив входа в левой части, Там же	1966	

⁸³ ԼԻՆԴԱ ՎԵՐՉԵՐԵԱՆԻ ԱՆՁԱՌԱՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

⁸⁴ MARTYRS MEMORIAL / OF THE ARMENIAN GENOCIDE / 1915

⁸⁵ ԿԱՌՈՒՅԱԴ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ – ԴԱՍԲԱՐԱՆՍ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / S.S. ՉԱՐԵՀԱՅ Ա. ԲԱԶՄԵՐԱՆՏ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԵԾԻՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ 1966

199.	здание	Семинария - Дпреванк	Слева от часовни в память жертв Геноцида, Там же		
200.	здание	Административное	Между семинарией и библиотекой, Там же		
201.	здание	библиотека и музей "Киликия"	Справа от резиденции, там же	03.1998	
202.	хачкар	Дар святому престолу и музею "Киликия" от супругов Арсланян [4, с. 27]	Установлен у стены музея "Киликия" слева от центрального входа, Там же	1997	
203.	мемориальная доска	Памятная десятистрочная на армянском ⁸⁶ языке	Установлена на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		
204.	хачкар	Дар католикоу Араму I от католикоса Гарегина I [4, с. 28]	Справа от входа в резиденцию, Там же	1995	
205.	мемориальная доска	Памятная четырехстрочная на армянском ⁸⁷ языке	Установлена на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		
206.	хачкар	Дар католикоу Араму I от земляческого союза Зейтуна в память о героях Зейтуна [4, с. 26]	Слева от входа в резиденцию, Там же		
207.	мемориальная доска	Памятная пятистрочная на армянском ⁸⁸ языке	Установлена на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		

⁸⁶ ՆՈՒԷՐԵՅԱԲ ԽԱԶՁԱՐՍ ԿԻԼԻԿԻԱ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ / ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՈՒՅՍ Ի ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՀԻԵՏԱ /ԷՆ ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / / / / / /

⁸⁷ ՆՈՒԷՐ / Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա-ԷՆ / Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՄ Ա-ԻՆ / 1995

⁸⁸ ՆՈՒԷՐ / Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ / ՉԵՅԹՈՒՆԻ ՀՅՐԿՑ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ / Ի ՅԻՇԱՏԱԿ / ՉԷՅԹՈՒՆԻ ՔԱՋԱՍԱՐՏԻԿՆԵՐՈՒՆ

208.	надгробие	Саргиса Гначяна благотворителя кафедрального собора Св. Григория Просветителя [4, с. 28]	Находится во дворе церкви Св. Григория Просветителя, Там же	1943	
209.	мемориальная доска	пятистрочная эпитафия на армянском ⁸⁹ языке	Установлена на надгробии Саргиса Гначяна, Там же		
210.	мемориал	В память 100-летия Республики Армения	Находится перед надгробием Саргиса Гначяна, Там же	2018	
211.	лапидарная надпись	Четырехстрочная на армянском ⁹⁰ языке	Находится на левой колонне, Там же		
212.	лапидарная надпись	Тринадцать строк на армянском языке (гимн Армении)	Находится на правой колонне, Там же		
213.	ограда и ворота	монатырская	Вокруг всего комплекса, Там же		
214.	комплекс	образовательный	<i>Mezher (Tsaghkadzor)</i> Antelias	1986	
215.	семинария	Меланктон и Айк Арсланян ⁹¹	Hamazkayin Seminary ⁹² M. & H. Arslanian Djemaran B.P. 70-1028 <i>Mezher (Tsaghkadzor)</i> Antelias Tel.: +961 4 712 602 www.djemaran.edu.lb	1986	
216.	мемориальная доска	В память Мушега Ишхана со строкой из написанного им гимна семинарии ⁹³	Находится на стене главного корпуса семинарии, рядом со входом, Там же	1990	

⁸⁹ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ . ԴԱՍԲԱՐԱՆ / Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ / ԲԱՐԵՐԱՐ / ՍԱՐԳԻՍ ԳՆԱՃԵԱՆԻ / 1872 - 1943

⁹⁰ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՉԻՆԱՆՇԱՆ / 100-ԱՄԵԱԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ / 1918 – 2018 / ՅԱՐԳԱՆՔ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒՄ

⁹¹ Семинария “Меланктон и Айк Арсланян” (арм. Մելանքթոն և Հայկ Արսլանյան Ճեմարան, англ. Melankton and Haig Arslanian Seminary) названа в честь меценатов сестры и брата, пожертвовавших большие средства на строительство.

⁹² Входит в структуру Армянской Образовательной и Культурной Ассоциации “Амазгаин” (англ. “Hamazkayin” Armenian Educational and Cultural Association), в которую входят семинарии в Сиднее (Австралия), в Марселе и колледж в Исси-ле-Мулино (Франция). www.hamazkayin.com

⁹³ ՄՈՒՇԵԳ ԻՇԽԱՆ / 1913 – 1990 / մեր բոլորիս որևէ ուխտավայր / Ճեմարան

217.	детские ясли	Раффи и Анелка Арсланян ⁹⁴	Находится в 200 м от основного корпуса семинарии, <i>Mezher</i> (Tsaghkadzor) Antelias	04.2018	
218.	детский сад	Норсиян ⁹⁵	Находится через дорогу от основного корпуса семинарии, <i>Mezher</i> (Tsaghkadzor) Antelias		
219.	здание	Посольство Армении в Ливане	Embassy of Armenia to Lebanon, 23/20, Rue des Jasmins, Mtayleb ⁹⁶ https://lebanon.mfa.am/ Tel: +961 (4) 418860 Fax: +961 (4) 402952		
220.	бюст	Нубара Назаряна (Автор – М. Мазманиян) [4, с. 16]	Установлен в здании посольства Армении в Ливане, Там же		
221.	памятник	Монументальная скульптура в память 50 летия жертв Геноцида армян в 1915 г.	Расположен на холме у дороги в при подъезде к летней резиденции католикосата Большого Дома Киликии в Antelias, Bickfaya ⁹⁷	24.04.1965	
222.	здание	Армяно-католический патриархат Armenian Catholic Patriarcate in Bickfaya	Bickfaya		
223.	семинария	“Зарехян дпреванк” (Переведена из Антилиаса)	Рядом с церковью Св. Богоматери, Bickfaya	1978	
224.	церковь	Св. Богоматери	Holy Mother of God Church, Находится рядом с семинарией “Зарехян дпреванк”, Bickfaya		

⁹⁴ Детские ясли Раффи и Анелка Арсланян (арм. Համազգայինի Ռաֆֆի եւ Անելկա Արսլանեան մանկապարտ) входят в структуру Амазгаина и названы в честь меценатов супругов.

⁹⁵ Детский сад Норсиян (арм. Ճենմարանի Նորսիսեան Մանկապարտ) входит в структуру Амазгаина, назван в честь мецената. Ранее входил в структуру “Союза помощи армян” (арм. Հ.Օ.Մ.).

⁹⁶ **Мтайлеб** (араб. المطيلب, англ. Mtayleb) – населенный пункт в казе Матн.

⁹⁷ **Бекфайя** (араб. بكفيا, англ. Bickfaya) – город в казе Матн.

225.	мемориал		Находится напротив семинарии, Bickfaya		
226.	здание	летняя резиденция католика	Рядом с церковью Св. Богородицы, Bickfaya		
227.	здание	Культурный центр конгрегации Мхитаристов	Raouda - Bikfaya		
228.	церковь	Св. Креста	Zalka Square		
229.	колледж	Св. Креста	Zalka ⁹⁸		
230.	часовня	Армянская Евангелистская	В летнем лагере “Kchag”, P.O.Box 11-0443 Beit Meri ⁹⁹	1949	

Keserwan¹⁰⁰

231.	церковь	Св. Успения Богородицы или Св. Воскресения	Jounieh ¹⁰¹ Tel.: (961-9) 931-594	1956	
232.	здание	Филиал Армянского Всеобщего союза физической культуры [8, с.298]	Homenetmen Jounieh, Jounieh		

⁹⁸ **Залка** (араб. زلقة, англ. Zalka) – населенный пункт в казе Матн.

⁹⁹ **Бейт Мери** (араб. بيت مري, англ. Beit Mery) – городок в казе Матн.

¹⁰⁰ **Касерван** (араб. كسروان قضاء, англ. Keserwan) – каза в мухафазе Горный Ливан.

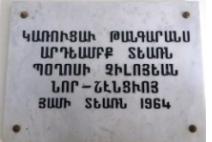
¹⁰¹ **Джуния** (араб. جونيه, или جونبة, англ. Jounieh или Junia) – город, административный центр казы Касерван.

233.	монастырь	Армяно-католический Св. Всеспасителя в <i>Эль-Креиме</i>	Ныне “Monastery of the Holy Saviour, Kreim” ¹⁰² Ghosta ¹⁰³	Осн. 1718 Продан маронитам в 1865	
234.	монастырь	Армяно-католический Св. Антония <i>Хаипо</i>	Mar Antonios Khishbaouh Monastery, Ghosta	Осн. 1720-е	
235.	монастырь	Армяно-католический Преображения Святой Девы Бзоммар	Our Lady of Bzommar Monastery, Bzommar ¹⁰⁴	1749	
236.	церковь	Девы Бзоммар	В монастыре Бзоммар, Bzommar	1771	
237.	лапидарная надпись	дата	На тимпане церкви Девы Бзоммар, Там же	1895	
238.	колодец	монастырский	В монастыре Бзоммар, Bzommar	1771	
239.	галерея		В монастыре Бзоммар, Bzommar		
240.	лапидарная надпись	Памятная билингва: шесть строк на армянском и три строки на арабском языках	Вмонтирована в стену в галерее, Там же	XVIII в.	

¹⁰² **Монастырь Св. Всеспасителя в Эль-Креиме** (англ. Monastery of the Holy Saviour, Kreim) основал в 1718 году епископ из Алеппо ставший первым Патриархом армяно-католиков, Авраам Петрос I Арцивян (арм. Արծիւնի Սուրբ Բայրէնի Արքեպիսկոպոս, англ. Abraham Petros I Ardzivian) (1679-1749). Здесь же был создан армянский католический орден Святого Антония. [37, № 2 (17)]. После переезда в Бзоммар монастырь 18 февраля 1865 г. был продан маронитам основавшим здесь “Маронитскую Конгрегацию Ливанских Миссионеров” (араб. المرسلين اللبنانيين, англ. The Congregation of Maronite Lebanese Missionaries).

¹⁰³ **Госта** (араб. غوستا, англ. Ghosta) – муниципалитет в казе Касерван.

¹⁰⁴ **Бзоммар** (араб. بزمار, англ. Bzommar) – поселок в казе Касерван.

241.	часовня	Скорбящей Богоматери	Chapelle de notre Dame des Douleurs. В монастыре Бзоммар, Bzommar	1940	
242.	лапидарная надпись	Памятная билингва на армянском ¹⁰⁵ пять строк и три строки на французском ¹⁰⁶	Находится на тимпане церкви Скорбящей Богоматери, Bzommar	1940	
243.	колокольня - башня с часами		В монастыре Бзоммар рядом с церковью, Bzommar	1901	
244.	здание	Старая семонария	В монастыре Бзоммар, Bzommar		
245.	здание	Новая семинария "Дпреванк"	В монастыре Бзоммар, Bzommar	1963	
246.	здание	библиотека	В монастыре Бзоммар, Bzommar		
247.	здание	трапезная	В монастыре Бзоммар, Bzommar		
248.	здание	музей	Armenian Cultural Heritage Museum of Armenian Catholic Church in Zmmar, В монастыре Бзоммар, Bzommar	1964	
249.	мемориальная доска	Памятная пяти-строчная надпись на армянском ¹⁰⁷ языке	Находится на стене здания музея, Bzommar	1964	

¹⁰⁵ ԿԱՌՈՑԱԲ ՈՒԽՏԱՎԱՅՐՍ ԱՐԴԵԱՄԲԸ ՄԻԱԲԱՆԻՑ / ՉՄՄԱՌՈՒ ԵՒ ԲԱՐԵՐԱՐԱՑ Ի ԳՈՀՈՒԹԻՒՆ ԵՐԱԽՏԵԱՑ / ԵՒ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԻՐԱՍՕՐ ՍՐԲՈՑ ԿՈՒՄԻՆ / Ի ՀՐԴԹԵ / ԳՐԻԳՈՐԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ԺԵ / 1940

¹⁰⁶ PIEUX HOMMAGE DE RECONNAISSANCE / ALA Ste VIERGE MARIE / CONGREGATION DE BZOMMAR ET BIENFAITEURS

¹⁰⁷ ԿԱՌՈՒՑԱԲ ԹԱՆԳԱՐԱՆՍ / ԱՐԴԵԱՄԲԸ ՏԵԱՌՆ / ՊՕՂՈՍԻ ԶԻՆՈՑԵԱՆ / ՆՈՐ-ՇԵՆՑԻՈՑ / ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1964

250.	мемориальная доска	Памятная семнадцатистрочная надпись на армянском ¹⁰⁸ языке	Находится на стене здания музея, Bzommar	1953	
251.	хачкар	В память о жертвах геноцида армян в 1915-1921 гг. [4, с. 30]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	1960	
252.	лапидарная надпись	Шестистрочная на армянском ¹⁰⁹ и четырехстрочная на арабском языках	Находится в верхней части хачкара на лицевой стороне, Там же		
253.	бюст	Абраама Петроса I Ардзивяна [4, с. 30]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	1979	
254.	мемориальная доска	По две строки на арабском и армянском ¹¹⁰ языках	Закреплена под бюстом, Там же		
255.	мемориал	В память о жертвах Геноцида армян в 1915-1917 гг. и Католикоса Абраама Петроса I Ардзивяна [4, с. 31]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	1993	
256.	лапидарные надписи	На армянском языке шестистрочная ¹¹¹ (слева) и четырехстрочная ¹¹² (справа)	Находятся в верхних частях композиций, Там же		
257.	лапидарная надпись	По семь строк на армянском ¹¹³ , арабском и французском ¹¹⁴ языках [4, с. 35]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar		

¹⁰⁸ ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍ ԺԵ ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ / ԵՐԷՑ ԿԱՐԴԻՆԱԼ Ս. Հ. Ե. ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ / ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՅ / ՆՈՒԻՐԵԱՑ ԶՀԱՅ ԱԶԳՆ ՄԵՐ / ԱՆԱՐԱՏ ՍՐՏԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ / ԱՍՏ Ի ՎԱՆՍ ՓՈԽՄԱՆ ԿՈՒՄԻՆ / Յ 31 ԱՒՈՒՐ ԱՄՍԵԱՆՆ ՍԱՅԻՄԻ 1953 ՍՄԻՆ / ԽՄԲԵԱԼ ԶԻՐ ԵՒ Ի ԺՈՂՈՎ ԲԱՆԱԿՑԱԿԱՆ / ՉԱՐՀԻ. ԱՐՀԻ. ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՂՈՍՈՒՆՍ ԵՊԻՍԿՈՂՈՍՈՒՆՍ / ՉԱԲԱՎՀԱՐՍ ՄԽԻԱՐԵՄՆ ՈՒԽՏԻՆ / ՉՄԵԾԱՒՈՐ ՎԱՆԱՑՍ / ՉՎԵՐԱԿԱՑՈՒՄ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՍ / ՀԱՅՑԵԼ ԶՉՈՐ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԻՆ ՏԻՐԱՍՈՐ / Ի ՎԵՐԱՅ ՀՈՎՈՒՍՑ ԿՂԵՐԻ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ / ԵՒՍ ՈՒ Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՍՈՐԷՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ / Ի ԱՆՏԵՆԱՒՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵԾԻ ԱՒՈՒՐՍ / ԵՂԱՒ ՎԹՍՍ ԱՐՁԱՆ

¹⁰⁹ ՅԻՇԱՏԱԿ / ՄԻԱԲԱՆԻՑ ՄԵՐՈՑ / ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ ԻՍԵԾ ԿՈՑՈՐԱԾ Ի / ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ / 1915 - 1921

¹¹⁰ ԱԲՐԱՎՀԱՄ ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԱՐԾԻԲԵԱՆ / 1679 - 1749

¹¹¹ ՅԻՇԱՏԱԿ / ՀԱՐՑ և ԵՂԱՐԻՑ ՆԱՀԱՏԱ- / ԿԵԼՈՑ ՎԱՍՆ ԱՆԱՆՈՒԱՆՆ ԲՐԻՍ- / ՏՈՍԻ ՅԸՆԱՑՍ ՄԵԾԻ ԿՈՑՈՐԱԾԻ / ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ / 1915 1917

¹¹² ՅԻՇԱՏԱԿ / ԱԲՐԱՎՀԱՄ ՊԵՏՐՈՍ Ա. / ԱՐԾԻԲԵԱՆ / ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ 1740

¹¹³ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԵՐԱՆԵԼԻ ՆԱՀԱՏԱԿ / ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՐԺ. ՄԱՆՅԵԱՆԻ / ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԱՐՏԻՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅՈՑ / ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԱԿԻՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐՈՒՆ / ՉՄԱՆՈՒ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ / ՈՐՈՆՔ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆՈՒՆ ԲՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱԶԳԻՆ / 1915-Ի ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

¹¹⁴ EN MEMOIRE DU BIENHEUREUX MARTYR / IGNACE MALOYAN / ARCHEVEQUE DE MARDIN DES ARMENIENS CATHOLIQUES / ET SES CONFRERES PRETRES / DE L'INSTITUT PATRIARCAL DE BZOMMAR / QUI SONT TOMBES AU NOM DU CHRIST ET DE LA NATION / DURANT LE GENOCIDE ARMENIEN DE 1915

258.	мемориал	В память Игнатия археп. Малояна и 14 мучеников [4, с. 32]	Находится слева перед воротами в монастырь Бзоммар, Bzommar	2003	
259.	лапидарная надпись	Девятистрочная на армянском ¹¹⁵ и восьмистрочная на французском ¹¹⁶ языках	Находятся в верхней части композиции под бюстом археп. Малояна, Там же		
260.	лапидарные надписи	14 пятистрочных смешанных надписей на армянском и французском языках	Находятся в 14 арках в нижней части мемориала, Там же		
261.	хачкар	[4, с. 30]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	2004	
262.	памятник	Посвящен урней мессе с тремя четверостишиями на армянском языке (արեւածաղի ժամերգութիւն) [4, с. 30]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	2005	
263.	барельеф	Св. Месропа Маштоца с подписью, алфавитом и четырехстрочной надписью на армянском языке ¹¹⁷	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	2006	
264.	барельеф	Св. Саака Партева с подписью на армянском языке ¹¹⁸	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	2006	
265.	памятник	Армянскому первопечатнику Акопу Мегаларту к 500-летию первой армянской печатной книги [4, с. 29]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar	15.09.2012	

¹¹⁵ ԵՐԱՆԵԼԻ / ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՐԺՊ. ՄԱՆՈՅԵԱՆ / 1915-Ի / ՆԱՀԱՏԱԿ / ԾՆԵԱԼ ՄԱՐՏԻՆ, / 15 ԱՊՐԻԼ 1869 / ԵՐԱՆԵԼԻ ՀՈՉԱԿՈՒԲԾ, / 7 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2001

¹¹⁶ BIENHEUREUX / IGNACE ARCH. MALOYAN / MARTYR / DU GENOCIDE ARMENIEN 1915 / DE A MARDIN / 15 AVRIL 1869 / PROCLAME BIENHEUREUX / 7 OCTOBRE 2001

¹¹⁷ ՃԱՆԱԶԵԼ / ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ / ԵՒ ԶԽՐԱՏ ԻՄԱՆԱԼ / ԶԲԱՆՍ ՀԱՆՃԱՐՈՅ // Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

¹¹⁸ Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒ

266.	мемориал	[4, с. 33]	Во дворе монастыря Бзоммар, Bzommar		
267.	лапидарные надписи	На армянском языке: 12 строк ¹¹⁹ слева, 11 строк ¹²⁰ справа	Находятся на плоскости под левой и правой аркой, Там же		
268.	памятник		Находится вне монастыря, Bzommar		
269.	герб с надписью	герб монастыря с двустрочной надписью ¹²¹ на армянском и французском	Во дворе монастыря Бзоммар, прямо перед воротами, справа от колокольни, Bzommar		
270.	мемориаль- ная доска	23-строчная надпись на армянском ¹²² языке в память о жертвах геноцида армян 1915-1917 гг. с перечнем фамилий [4, с. 35]	Во дворе монастыря Бзоммар прямо под гербом монастыря, Bzommar		
271.	ограда с воротами	монастырская	Находится вокруг монастыря, Bzommar		
272.	мемориаль- ная доска	Памятная надпись на трех языках: две строки на арабском, три на армянском ¹²³ и две на французском ¹²⁴	Находится над монастырскими воротами, Bzommar		
273.	здание	сиротский приют ¹²⁵	Находится рядом с монастырем Бзоммар, Bzommar		

¹¹⁹ ՈՂՋՈՒՅՆ ՔԵԶ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻ / ՈՂՋՈՒՅՆ ՔԵԶ ՍԵՂԱՆ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ / ՈՂՋՈՒՅՆ ՋԵԶ ԴԱՍՔ ԲԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ / ԵՍ ՃԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴԵՑԻ / ԱՌ ԱՐԱՐԻՉՆ ԻՄ. / ՈՂՋՈՒՅՆ ՋԵԶ ՄԱՆԿՈՒՆՔ ԵԿԵՂԵՑՑԻՈՅ. / ՈՂՋՈՒՅՆ ՋԵԶ ՀԱԲԱՏԱՑԵԱԼ ԵՂԲԱՐՔ ԻՄ / Ի ԲՐԻՍՏՈՍ / ՈՂՋՈՒՅՆ ՋԵԶ ՀԱՍՕՐԵԷՆ / ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆՔ / ԵՍ ՃԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴԵՑԻ ԱՌ ԲՐԻՍՏՈՍ / ՅՈՅՍՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ:

¹²⁰

¹²¹ ՌԶԽԹ 1749 / ՉՄՄԱՌԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ INSTITU DE BZOMMAR

¹²² ՅԵՐԿՐՈՐԴՈՒՄ ԳՐԱԳԱՐԶԻ ՀԻՄՆԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՆԱՑՍ / 1749-1949 / ՄԻԱԲԱՆՔ ՉՄՄԱՌԵԱՆ ՈՒԽՏԻ ԿԱՆԳՆԵՆ ՉԱՅՍ ԱՐԶԱՆ / ՅԱՆՍՈՌԱՑ ՅԻՇԱՏԱԿ / ՀԱՐՑ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ՆԱՀԱՏԱ ԿԵԼՈՑ / ՎԱՍՆ ԱՆԱՆՈՒԱՆՆ ԲՐԻՍՏՈՍԻ ՅԸՆԱՑՍ / ՄԵԾԻ ԿՈՏՈՐԱԾԻ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ / 1915 – 1917 / ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՐՔ. ՄԱԼՈՒԵԱՆ – ՄԱՐՏԻՆ / ՄԻՔԱՅԷԼ ԵՊ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ – ՄԱԼԱԹԻԱ / ՍՏԵՓԱՆ Վ. ՀՈԼՈԶԵԱՆ – ՄԱՐՏԻՆ / ՅԱԿՈԲ Վ. ՖԱՐՃՈՅԵԱՆ – ՄԱՐՏԻՆ / ՊՕՂՈՍ Վ. ՓՈԼԱՏԵԱՆ – ԵՐԿՈԿԻԱ / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Վ. ԼԱԶԻՆԵԱՆ – ԿԵՍԱՐԻԱ / ՍՏԵՓԱՆ Վ. ԼԱԶԻՆԵԱՆ – ԽՈՏՈՐԱՐՈՒՐ / ՄԻՍՈՆ Վ. ՊԵՅԵԱՆ – ԵՐԿՈԿԻԱ / ՍԱՀԱԿ Վ. ՄԱՏՈՅԵԱՆ – ԲՐԳԵՆԻԿ / ՄԻՔԱՅԷԼ Վ. ՏԵՐԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ – ԱՏԻԱՍԱՆ / ՂԵԻՈՆԴ Վ. ՇԱՀՆԱՍԵԱՆ – ԿԻՐԻՆ / ՕԳՈՍՏԻՆՈՍ Վ. ՊԱՐԱՏԱՐԵԱՆ – ՄԱՐՏԻՆ / ՎԱՐԴԱՆ Վ. ՍԱՊԱՐԵԱՆ – ՄԱՐՏԻՆ / ՄԵՍՐՈՆ Վ. ԹԱԹԱՍԵԱՆ – ԽՈՏՈՐԱՐՈՒՐ

¹²³ ԿԱՌՈՒՑԱԴ ՎԱՆՍ ՓՈԽՍԱՆ ԿՈՒՄԻՆ / ՅԱՍԻ ՏԵԱՌՆ 1749 / Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՃՂԸ

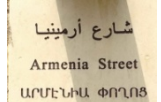
¹²⁴ COUVENT NOTRE DAME DE BZOMMAR / EDIFJE EN 1749

¹²⁵ Сиротский приют для обучения армянских девочек из бедных семей основан армянской женской монашеской конгрегацией Сестер Непорочного Зачатия.

274.	кладбище	Армянских сирот. Братское захоронение 300 погибших сирот в годы Геноцида армян в 1915-1918	Находится в стенах французского католического колледжа Св. Иосифа (Collège Saint Joseph Antoura), Aintoura ¹²⁶	Обнаруж. 1993 Идентиф. 2006	
275.	мемориальный комплекс	На хачкаре имеются памятные надписи. В верхней части: на английском ¹²⁷ и армянском ¹²⁸ языках. В нижней части: на арабском, армянском, английском и французском языках. [4, с. 37]	Находится в дальнем конце кладбища, Там же	22.09.2010	
276.	хачкар	В память 100-летия Геноцида армян 1915 года в Османской империи	Установлен в патриархате маронитской католической церкви, Bkerke ¹²⁹	5.11.2015	
277.	лапидарная надпись	Памятная билингва на арабском (1 строка) и на английском ¹³⁰ (3 строки) языках	Находится на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		
278.	мемориальная доска	Памятная билингва по 5 строк на арабском и армянском ¹³¹ языках	Находится на лицевой стороне постамента хачкара под лапидарной надписью, Там же		

Byblos¹³²

279.	улица	Армения	Armenia str., Byblos ¹³³		
------	-------	---------	--	--	---

¹²⁶ **Энтура** (араб. عينطورة, англ. Aintoura или Antoura) – городок в казе Касерван.

¹²⁷ THE FLAG OF THE ARMENIAN KINGDOM OF CILICIA

¹²⁸ ԿԻՆԿԻՆՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԴՐՈՇ

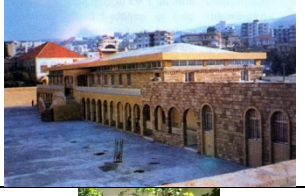
¹²⁹ **Бкерке** (араб. بركي, англ. Bkerke или Bkirki) – городок в казе Касерван, используется исключительно церковью. Здесь находится епископский престол Антиохийского маронитского католического патриархата Маронитской церкви Ливана.

¹³⁰ COMMEMORATING THE CENTENARY OF / THE ARMENIAN GENOCIDE / 1915-2015

¹³¹ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐԻՐԱՄԵԱԿԻՆ (1915-2015) / Սոյն խաչքարը օրհնեց Ամենապատիւ Գերերջանիկ Պատրիարք / Կարտինալ ՄԱՐ ՊՇԱՐԱ ՊՈՒԹՉՈՍ ԷԼ-ՈՒՅԻ / 5 Նոյեմբեր 2015 / Նուիրատուութիւն Սարգիս Պուտազեան ընտանիքի

¹³² **Джебейль** (араб. قضاء جبيل, англ. Byblos District) – каза в мухафазе Горный Ливан. Административный центр – город Джебейль.

¹³³ **Библ** или **Джубейль** (греч. Βύβλος, араб. جبيل [Jubayl], англ. Byblos) – город, административный центр одноименной казы. На этом месте был древний финикийский город Гебал (Губл).

280.	комплекс	сиротский приют – школа “Птичье гнездо” ¹³⁴ 1. кладбище 2. часовня Св. Гаяне и Датский зал 3. школа 4. общежитие 5. музей геноцида 6. улица Армения 7. Армянский клуб	“Bird's Nest”, Armenia str., 1-3, Byblos www.birdsnestjbeil.com	Осн. 1922 Постр. 1928	
281.	часовня	Св. Гаяне и Датский зал [44, с. 10]	“Bird's Nest” Saint Kayaneh Chapel & The Danish Hall, Armenia str., 1, Там же	1921 ¹³⁵	
282.	кладбище	33 надгробия из коих 4 наиболее ранних относятся к 1929 г. [44, с. 13]	“Bird's Nest” Cemetery. Находится на юго-западном углу сиротского приюта, Там же	С 1929	
283.	лапидарная надпись	Памятная четырехстрочная на армянском ¹³⁶ языке [44, с. 14]	Находится на бетонной плите пристроенной к подпорной стене на кладбище “Bird's Nest” Cemetery, Там же		
284.	здания	школа и общежития “Птичье гнездо”	“Bird's Nest” School & Dormitories, Armenia str., 2, Там же	1970	
285.	здания	Детский сад и начальная школа	Armenia str., 2, Там же		
286.	хачкар	В память сирот пострадавших от геноцида	Установлен во дворе комплекса в саду, Там же	2006	
287.	лапидарная надпись	Пять строк на армянском ¹³⁷ языке	Находится на лицевой стороне постамента хачкара, Там же		

¹³⁴ **Птичье гнездо** (арм. Թռչնոց բնիկ, англ. Bird's nest), сиротский приют – школа был основан в 1922 г. для сирот спасшихся во время Геноцида армян датской миссионеркой Марией Якобсен работавшей в Харберде, затем переехавшей в Зук Микаель, затем в Сайда и наконец в 1928 г. в Библос. Управлялся датским обществом церковнолюбивых женщин. С 1970 г. сиротский приют перешел под управление католикосата Большого Дома Киликии и уже используется, в первую очередь в качестве школы, а затем детского дома [8, с. 302]. О том, чем приют обосновался в Библосе в 1928 г. свидетельствуют даты захоронений на кладбище. [44, с. 10].

¹³⁵ Здание было построено армянскими сиротами еще в 1921 г. под руководством майора Джеймса Х. Николь (англ. James H. Nicol), отсюда и название – Николь Холл (англ. Nicol Hall). Состоит из двух сегментов: часовни Св. Гаяне (слева) и зрительный зал именуемый «Датским залом» (англ. Danish Hall) (справа) [44, с. 10].

¹³⁶ ՅԻՇԷ / ԿԵԱՆԻԻ ԿԱՐՃՈՒԹԻՒՆԸ / ՄԱՀՈՒՄԻ ԻՐԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ / ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆՍԱՀՈՒԹԻՒՆԸ:

¹³⁷ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՉՈՀ ՈՐԲԵՐ / ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԱՅԼԱԵԱՆ / 1900-1961 / ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՕՀԱՆԵԱՆ / 1920-2006

288.	ограда и ворота				
289.	комплекс	музейный	Находится на северной оконечности всего комплекса Bird's nest, Armenia str., 3, Byblos Tel.: (961-9) 542-352	18.07.2015	
290.	музей	Сирот геноцида армян «Арам Безикян»	Находится в северной части музейного комплекса, Там же	2015	
291.	надгробие	Марии Якобсен ¹³⁸ с шестистрочной эпитафией на датском ¹³⁹ языке	Находится во дворе музейного комплекса, перед воротами, Там же	1960	
292.	мемориал	Дети-сироты	Находится перед входом в здание музея, Там же	2015	
293.	мемориальная доска	Девятистрочная надпись на английском ¹⁴⁰ языке	Установлены при входе в музей, слева от двери, друг под другом, Там же	2015	
294.	мемориальная доска	Десятистрочная надпись на армянском ¹⁴¹ языке			
295.	ограда и ворота	музейные	Armenia str., Byblos	2015	

¹³⁸ **Марии Якобсен** (арм. Մարիա Զակոբյանի, англ. Maria P. Jacobsen) (6.11.1882, Сиим, Дания - 6.04.1960, Библос, Ливан) – датчанка, миссионер, врач. В 1907 г. вместе с американскими миссионерами прибыла в Константинополь, а от туда в Харберд. Вместе с другими миссионерами участвовала в открытии сиротских приютов и больниц для армян страдающих от гонений в разных городах Османской империи. В 1919 г. вернулась в Данию. В 1922 г. прибыв в Ливан занялась поиском и сбором сирот. Основала сиротский приют “Птичье гнездо” для девочек. В 1928 г. сиротский приют “Птичье гнездо” переместился в Библос, где и существует и поныне. До самой смерти работала в приюте и, согласно волеизъявлению, была похоронена во дворе.

¹³⁹ MARIA P. JACOBSEN / BØRN I 1882 I HORSSENS / DØDE I 1960 I “FUGLEREDEN” / MAMA FOR TUSINDER AF ARMENISKE / FORÆLDRELOSE BØRN 1907-1960 / UDSENDT AF K.M.A. DANMARK

¹⁴⁰ The Armenian Genocide Orphans’ “Aram Wezikian” Museum / Founded under the auspices of / His Holiness Aram I / Sponsored by / Mr. and Mrs. Alecco and Ani Bezikian, / And their sons Aram and Zareh / In memory of their and grandfather, / Aram Bezikian, one of the Birds Nest’s first orphans / 2015

¹⁴¹ ԿԱՌՈՒՑԱԾ / ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐԲԵՐՈՒ «ԱՐԱՄ ՊԷԶԻԿԵԱՆ» ԹԱՆԱԳԱՐԱՆՍ / Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ / Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ / ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԵԱՄԲ / ՏԵՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ԱԼԵԿՔՕ ԵՒ ԱՆԻ ՊԷԶԻԿԵԱՆԻ / ԵՒ ՉԱԻԱԿԱՑՆ ԱՐԱՄԻ ԵՒ ՉԱՐԵՀԻ / Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԵՆՑ ՀՕՐ ԵՒ ՍԵՃ ՀՕՐ / «ԹՈՉՆԱՑ ԲՈՅՆ»Ի ԱՌԱՋԻՆ ՈՐԲԵՐԷՆ՝ ԱՐԱՄ ՊԷԶԻԿԵԱՆԻ / 2015

296.	мемориальная доска	Надпись на трех языках (армянском, арабском и английском), указывающая название музея, часы работы и цену билетов ¹⁴² .	Установлена при входе на территорию музейного комплекса, Byblos	2015	
297.	здание	Армянский клуб Библоса	Armenian Club Jbeil, Armenia str., جيبيل, Byblos Tel.: (961-9) 546-216		

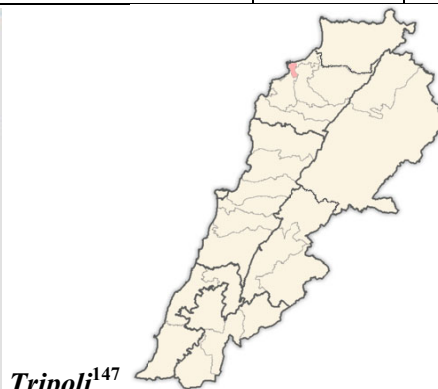

Baabda¹⁴³

298.	колледж	конгрегации Мхитаристов	Hazmiyeh ¹⁴⁴		
299.	здание	Школа Тирухи Акопян для девочек (AGBU) ¹⁴⁵	Tarouhy Hagopian School, Hazmiyeh	1939	

North Lebanon¹⁴⁶

Tripoli¹⁴⁷

¹⁴² Հայոց Ցեղասպանության Որբերու «Արամ Դեզիկեան» Թանգարան / Armenian Genocide Orphans "Aram Bezikian" Museum

¹⁴³ **Баадба** (араб. قضاء بعيدا, англ. Baabda district) – каза в мухафазе Горный Ливан. Административный центр Баадба (англ. Baabda).

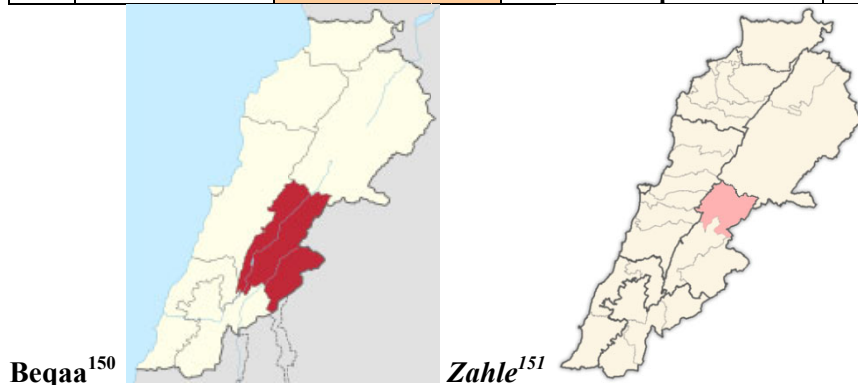
¹⁴⁴ **Хазмийе** (араб. حزمية, англ. Hazmiyeh, Hazmiyé, Hazmie, Hasmīyeh, Al Ḥāzimīyah, El Ḥāzmīyé) – город, пригород Бейрута в казе Баадба.

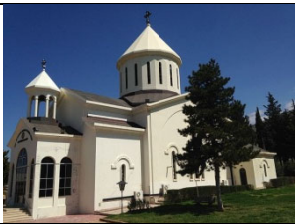
¹⁴⁵ **Школа Тирухи Акопян** (арм. Դիրուի-Յակոբեան Երկրորդական Վարժարան /ազգյան/, англ. Tarouhy Hagopian School) для девочек, основана в сентябре 1939 г. на пожертвования семьи Акопян. В годы Гражданской войны была перемещена в соседний пригород Син эль-Фил.

¹⁴⁶ **Северный Ливан** (араб. الشمال, англ. North Lebanon) – мухафаза на севере страны. Состоит из 6 каз. Административный центр город Триполи.

¹⁴⁷ **Триполи** (араб. قضاء طرابلس, англ. Tripoli District) – каза в провинции Северный Ливан. Административный центр – город Триполи.

300.	часовня	Св. Богоматери	Tripoli ¹⁴⁸	1924	
301.	церковь	Св. Воскресения	Tripoli Tel.: (961-8) 620-957		
302.	церковь	Сошествие Святого Духа ¹⁴⁹	Holy Pentecost Armenian Apostolic Church, Tripoli Tel.: (961-8) 626-588	1962	
303.	здание	Национальная школа Хримян-Нубарян [8, с. 297]	Tripoli	Осн. 1923	
304.	церковь	Армянская Евангелистская	Tripoli		Не действует

305.	церковь	Св. Григория Просветителя	Zahle ¹⁵² Tel.: (961-8) 821-357		
306.	церковь	Богородицы Фатимы	Our Lady of Fatima Armenian Catholic Church Hoch el Zaraani, Zahle		
307.	церковь	Армянская Евангелическая	P.O.Box 66, Zahle Tel.: (961-8) 620-628 aessa@dm.net.lb	1939	
308.	церковь	Св. Павла	Armenian Apostolic St. Paul Church, Anjar ¹⁵³ Tel.: (961-8) 620-957	30.10.1960	
309.	школа	“Арач” начальная	Рядом с церковью Св. Павла, Anjar		

¹⁴⁸ **Триполи** (араб. طرابلس, грек. Τρίπολις, турк. Trablusşam, англ. Tripoli) – город в одноименной казе, административный центр мухафазы Северный Ливан.

¹⁴⁹ Построена на пожертвование фонда Галуста Гюльбенкяна [8, с. 297].

¹⁵⁰ **Бекаа** (араб. البقاع, англ. Beqaa) – мухафаза на востоке страны. Состоит из 3 каз. Административный центр город Триполи.

¹⁵¹ **Захле** (араб. قضاء زحلة, англ. Zahle District) – каза в мухафазе Бекаа. Административный центр – город Захле.

¹⁵² **Захле** (араб. زحلة, англ. Zahle) – административный центр одноименной казы. Третий по величине город в Ливане после Бейрута и Триполи.

¹⁵³ **Анджар** (араб. عنجر, арм. Անձիար, англ. Anjar), другое название Хауш Муса (араб. موسى □ وش, англ. Haoush Mousa) – населенный пункт в казе Захле мухафазы Бекаа. Постоянное население ок. 2.400, в летнее время достигает до 3.500 чел. Состоит из армян переселенных из района Муса Дага с помощью французского правительства в 1939 году, после того как Турция захватила от Сирии санджак Александрет. Состоит из шести кварталов названных в память о шести селах Муса Дага.

310.	школа	Калуст Гюльбенкяна средняя	Рядом с церковью Св. Павла, Anjar	1941	
311.	памятник	хачкар [4, с. 23]	Во дворе церкви Св. Павла, справа от входа, Anjar	14.09.2001	
312.	лапидарная надпись	Памятная трехстрочная на армянском ¹⁵⁴ языке	Находится на лицевой стороне хачкара в нижней его части, Там же		
313.	лапидарная надпись	Памятная двенадцатистрочная на армянском ¹⁵⁵ языке	Находится на тыльной стороне хачкара, Там же		
314.	кладбище	18 героев ¹⁵⁶ погибших в героической битве на горе Муса Даг	Рядом с церковью Св. Павла Anjar	1915	
315.	памятник	Тиграну Андреасяну [4, с. 20]	Рядом с церковью Св. Павла и кладбищем, Anjar	1962	
316.	лапидарная надпись	Трехстрочная на армянском ¹⁵⁷ языке	Находится на лицевой стороне постамента, Там же		
317.	памятник	Национальному герою Мовсесу Тер- Галустяну ¹⁵⁸ [4, с. 21]	Рядом с церковью Св. Павла и кладбищем, Anjar	1984	
318.	лапидарная надпись	Восьмистрочная эпитафия на армянском ¹⁵⁹ языке	Находится у подножия памятника, Там же		

¹⁵⁴ ԳԱՐՈ ՍՈՒՐԵՆ Ա. ԼՈՒՍԻԿՅԱՆԻ / ԲԱՐԵՐԱՐ՝ ՄՈՎՍԷՍ և ՀԱՍՄԻԿ / ՈՐԴԱԼԵԱՆՆԵՐ 2001

155 155 ԱՅՍ ԽԱՂՔԱՐԸ ԿԱՌԱՌՑՈՒՄԵՑԱԿԱՆ ՏՈՐ ԵՒ / ՏԻԿ. ՍՈՎԱԼԵՍ ՅԱՄԱՅՈՒՆԻ / ԴՆ ԲԱՆԴԱՅՈՒՆԻ 2001
ՎԻՃԻԿ ԵՒ ՈՍԱԳՈՐԾԻ ՈՒՐՈՇԱԼԵՑԱԿԱՆ / ՆԵՐՈՒՐ ԿՈՂՄԵ ԴԻ ՅԻՇԱՄԱՍ ՅԱՄԱՅՈՒՆԻ ԵՒ ԻՐԵՎԱՆԵ- / ՐՈՒՆ ԴՅԱԿՈՐ
ՃԻԿԵՐԵՎԱՆԻ: / 14 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2001-ԻՆ / ՏԵՐ ԱՇՈՏ Ա. ՔՆՆ. ԳԱՐԱԳԱՇԵՎԱՆԻ / ՕՐՈՎ / ԽԱՂՔԱՐԸ ՀԱՅՈՑ
ՔԱՌԱՊԹԵՒ Է / ԱՆՍԱՄԱՆ ՎԵՍ ՈՒ ՎԱՀԱՅ Է / ՀԱՂՔԱՐ ԵՕԹԸ ՀԱՐԻԻՐ ԱՍԵԱՅ / ՉՈՀՈՂՈՒԹԵՎԱՆ Ս. ԽՈՐԱՆ Է:

¹⁵⁶ Акоп Карагеогзян 1880-1915, Ованнес Куджянян 1874-1915, Ованнес Лурчян 1891-1915, Саркис Шаннакян 1880-1915, Самуил Бояджян 1874-1915, Хабет Ванаян 1889-1915, Бедрос Гаватян 1882-1915, Авраам Секлемян 1898-1915, Григор Кебуриян 1854-1915, Григор Некруриан 1875-1915, Джабра Хейоян 1887-1915, Самуил Маркарян 1891-1915, Миссак Байрамян 1897-1915, Багдасар Мардиакян 1886-1915, Хампартсум Хошиян 1874-1915, Богос Андеакян 1894-1915, Акоп Гаватян 1885-1915, Бедрос Пененян 1855-1915.

¹⁵⁷ ՎԵՐԱՊՈՍՏՈՒԹԵԼԻ ՏԻԳՐԱՆ ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ / 1888-1962 / Մուսա Լեւոն Հեքոսամյարտի

158 **Мовсес Тер-Галустян** (1895–1984) был олицетворением героического пути своих земляков – в двадцать лет он стал военным руководителем обороны Муса-лера, затем воевал в армянских частях Восточного легиона французской армии, участвовал в знаменитой битве с турками при Араре, был депутатом парламента Сирии, а затем Ливана, членом бюро АРФ Дашнакцутюн [Хечоян, №5 (20) 27.06.2009].

¹⁵⁹ ԿՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ / ԿՉԳԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍ / ՄՈՎԱՍԵՍ / ՏԵՐ ԳԱՆՈՒՄՏԵԱՆ / 1895-1984 / ԵՒ ՏԵԿԻՆԸ՝ ԱՆԱՀԻՏ ՏԵՐ ԳԱՆՈՒՄՏԵԱՆ / 1915-1973

319.	мемориал		Находится на перекрестке дорог в 100 метрах от церкви Св. Павла, Там же		
320.	мемориал	“ Муса Даг ”. В память погибших в героической битве на горе Муса Даг [4, с. 25]	Рядом с церковью Св. Павла и кладбищем, Anjar	1995	
321.	памятник	В память павших в анджарцев в годы гражданской войны в Ливане и в делах за “армянское правосудие”. [4, с. 19]	Находится во дворе дома Саргиса Зейтеяна, Anjar	2010	
322.	часовня	Армяно-католическая	Anjar	1939	
323.	школа	из двух секций: девичья – Сестер Непорочного Зачатия и юношей – св. Овсепя	Anjar	1941	
324.	церковь	Св. Богородицы или “Богородицы Розари”	Рядом со школой церковью Св. Богородицы, Anjar	14.11.1953	
325.	школа	Сестер Непорочного Зачатия	Рядом с церковью Св. Богородицы, на месте прежней школы в следствии объединения секций, Anjar	1954	
326.	сиротский дом	Агаджанян ¹⁶⁰	Anjar	1968	
327.	церковь	Армянская Евангелическая	Anjar	1939	
328.	школа	Армянская Евангелическая (средняя, частная)	Рядом с Армянской Евангелической церковью P.O.Box 66, Anjar Tel.: (961-8) 620-628 aessa@dm.net.lb	1939	

¹⁶⁰ Первоначально (с 1968) армяно-католический приют. С 1973 сиротский дом Агаджанян.

329.	памятник	Сестре Хетвиг [4, с. 22]	Между церковью и школой, справа от церкви, Anjar	1985	
330.	памятник	В память Вардук Саргсян [4, с. 24]	Находится во дворе евангелистской церкви слева от входа, Anjar	2004	
331.	улица	Хергелян	Hergelian's str., Anjar		
332.	улица	Шираз	Shiraz str., Anjar		
333.	кладбище	национальное	В 1 км от города, Anjar	XX в.	
334.	бассейн	Севан	В 1 км от города, на дороге в Zahle , в гостиничном комплексе, “Aqua Sevan” Anjar		

Список использованной литературы

1. **Արրահամյան Ա. Գ.** Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության: Հ. Բ: – Եր.: Հայաստանի հրատարակչություն: 1967: – 424 էջ:
2. **Ալայոյան, Արշակ.** Հայ գաղթներու ներկայ կացութիւնը: Էջեր 72-75:// «Հայաստանի կոչնակ», ԻՌՏ. Տարի: Յունուար 19, 1929: Թիւ 3:
3. **Աճարյան Հրայր** Հայ գաղթականության պատմություն: *Ասորիք (Սուրիա և Լիբանան)*, էջեր 398-419: – Եր.: «Չանգակ-97», 2002. – 768 էջ:
4. **Աշխարհի հայկական հուշարձանները.** Մաս 3: – Եր.: Անտարես, 2013: – 128 էջ:
5. **Աստուրյան Հ.,** Քաղաքական վերաբերություններ ընդմէջ Հայաստանի և Հռովմայ: – Վնտ., 1912:
6. **Դալլաթյան Կ.** Հայ սփյուռքի պատմություն (համառոտ ակնարկ): / Երեւանի «Հրայր Աճարյան» համալսարանի մատենաշար: – Եր.: 2004: – 287 էջ:
7. **Հայ եկեղեցի.** նվիրապետական աթորներ, թեմեր: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարանի գլխ. խմբ.: 2001: – 220 էջ:
8. **Հայ Սփյուռք** հանրագիտարան: *Լիբանան*, էջ 290-328: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2003: – 732 էջ:
9. **Հովան Վ.** Լիբանանի հայ բողոքական համայնքը: Էջեր 49-65: // «21-րդ դար», թիվ 4 (32), 2010 թ.:
10. **Մալխասյան Մ.** Հայերն աշխարհում: – Եր., Հեղինակային հրատարակչություն: 2007: – 144 էջ:
11. **Մոմճյան Մ.** Քրեյմի և Չմմառու վանքերուն հիմնարկութիւնը եւ անոնց մեջ ապրած ուրթ կաթողիկոսներուն կեանքն ու գործունեութիւնը: – Չմմառ, 1979:
12. **[Թերզեան, Մեսրոպ վ.]** Չմմառու հայ վանքը 1749-1949: Գրեց՝ **Մեսրոպ վ. Թերզեան** միաբան Չմմառու: – Պէյրութ. Հայ Կաթողիկէ Տպարան: 1949:
13. **Թերզեան Մ.** Չմմառյան կաթողիկոսական միաբանութիւնը: - Չմմառ, 1983:
14. **Թովուզյան Հ. Խ.** Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն (1841-1946): – Եր.: 1986:

15. **Թօփնեան Յ. տրթ.** Հայությունը Սուրիո մեջ: Էջեր 744-748 : // «Հայաստանի կոչնակ», ԻԸ. Տարի: Յունիսի 16, 1928: Թիւ 24:
16. **Լիբանանահայերն այսօր.** Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, սփյուռքի հետազոտությունների բաժին: Լիբանանի Հանրապետություն, Հայկազեան Համալսարան, հայկական սփյուռքի ուսումնասիրության կենտրոն / Հայաստանի եվ սփյուռքի էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություններ 11: – Երեվան – Բեյրութ. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հրատարակչություն. 2019: – 176 էջ:
17. **Լիբանանի հայերը** (Բ.) Գիտաժողովի Նիւթեր (14-16 Մայիս 2017): **Armenians of Lebanon (II) Proceedings of the Conference** (14-16 May 2014). Խմբագրեց՝ Անդրանիկ Տազեսեան: Edited by Andranik Daakessian. Haigazian University Press. – Beirut, 2017. – 365 p.
18. «Սուրիահայ տարեցոյց», 1925:
18.1. Լաթաքիոյ հայ գաղութը: Էջեր 216-220:
18.2. Վիճակագրութիւն Պէյրութի: Էջեր 259-261:
19. **Սրապեան,** Հիմնարկութիւն Անտոնեան միաբանութեան: Էջեր 287-295: // «Հանդէս ամսորեայ», 1902:
20. **Սրապեան,** Ճանապարհորդութիւն ի մայրս Լիբանանու: Էջեր 90-97: // «Բանասեր», 1906:
21. **Վարժապետեան, Սիսակ Յակոբ.** Հայերը Լիբանանի մէջ: Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի: Ա. Հատոր: Բ. տպագրութիւն: Պատկերազարդ: Պատմութիւն Լիբանանահայ գաղութի՝ հնագոյն դարերէն մինչեւ Ա. Ընդհանուր Պատերազմի վերջաւորութիւնը: – Պէյրութ: տպ. Համազգայինի Վահէ Սէթեան: 1982: – 499 էջ:
22. **Վարժապետեան, Սիսակ Յակոբ.** Հայերը Լիբանանի մէջ: Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի: Բ. հատոր: Պատկերազարդ: 1920-1980 շրջան: Լիբանանահայ նորոգ գաղութին կազմաւորումը եւ զանազան հաստատութիւնները, եկեղեցի, դպրոց, եւլն.: – Պէյրութ: 1981:
23. **Վարժապետեան, Սիսակ Յակոբ.** Հայերը Լիբանանի մէջ: Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի: Գ. Հատոր: 1920-1980 շրջան: Պատկերազարդ: Կազմակերպութիւններ, մշակութային կեանք եւ շրջաններ: – Պէյրութ: տպ. Սեւան, 1981: – 583 էջ:
24. **Վարժապետեան, Սիսակ Յակոբ.** Հայերը Լիբանանի մէջ: Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի: Դ. Հատոր: 1920-1980 շրջան: Պատկերազարդ: Գրականութիւն, Դէպքեր եւ Շարժում, Մարզական, Ազատ ասպարէզի մարդիկ, Առեւտուր, Ճարտարուեստ եւ արհեստներ, 1975ի քաղաքացիական կռիւները: – Փերթոն : Rosekeer press: 1983: – 485 էջ:
25. **Վարժապետեան, Սիսակ Յակոբ.** Հայերը Լիբանանի մէջ: Հանրագիտարան լիբանանահայ գաղութի: Ե. հատոր: Պատկերազարդ: 1920-1980 շրջան: կազմակերպութիւններ, մշակութային կեանք եւ շրջաններ: 1983:
26. **Թոփուզյան Հ. Խ.** Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն (1841-1946): – Եր.: 1968:
27. **Քրիստոնյա Հայաստան** հանրագիտարան: **Կարթոլիկոսություն Մեծի Տանն Կիլիկիո:** Էջ 463-470: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2002: – 1076 էջ:
28. **Аппиан Александрийский.** Римская история. / РАН, серия «Памятники исторической мысли». Отв. редактор доктор исторических наук Е. С. Голубцова. Статья И. Л. Маяк. Ком. А.С. Балахванцева. – М.: «Наука», 1998. – 726 с: Ил.
29. **Иосиф Флавий.** Иудейские древности. Сочинение в 20-ти книгах. / Пред. и прим. В. А. Федосика и Г. И. Довгяло. – Минск: изд-во «Беларусь», 1994. – 638 с.
30. **Манандян Я. А.** Тигран Второй и Рим. – Ереван: Армфан, 1943. – 243 с.
31. **Манасерян Р. Л.** Процесс образования державы Тиграна II. Стр. 122-138// «Вопросы Древней истории». № 2 (160) Апрель – Май - Июнь. / АН СССР, институт всеобщей истории. – М.: «Наука», 1982.
32. **Мовсес Каланкатуаци.** История страны Алуанк. (пер. Ш. Смбатяна). – Ер., 1984.
33. **Плутарх.** Сравнительные жизнеописания в двух томах. Т. 1. Издание второе, исправленное и дополненное. Обработка перевода для настоящего переиздания С.С. Аверинцева, примечания М.Л. Гаспарова. Серия «Литературные памятники». – М.: Издательство «Наука», 1994.
34. **Санджян А.** Подъем и упадок армянской общины Ливана. Стр. 121-146. // Независимый научный журнал «Диаспоры». Год издания шестой. – М.: «Олита». № 1, 2004. – 256 с.
35. **Страбон.** География в 17 книгах. / РАН, серия «Памятники исторической мысли». Перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского, под общей редакцией проф. С. Л. Утченко. Редактор перевода проф. О. О. Крюгер. – Ленинград.: изд-во «Наука», 1964. – 944 с.
36. **Тер-Мкртчян Л. Х.** Армяне в странах Арабского Востока на современном этапе. *Научно-популярный очерк.*/ АН СССР Институт народов Азии, АН АрмССР сектор Востоковедения. – М.: Изд. Наука. Главная редакция восточной литературы. 1965. – 60 с.
37. **Хечоян А. Агекян К.** Ливанские эскизы. // журнал «АНИВ» № 1 (16) 28.11.2008, № 2 (17) 03.01.2009, № 3 (18) 14.06.2009, № 4 (19) 19.06.2009, №5 (20) 27.06.2009.
38. **Юстин М. Ю.** Всеобщая история Юстина, извлеченная из бытописаний Трога Помпея / пер. с лат. титулярным советником Семеном Борзцовским, с присовокуплением некоторых примечаний, служащих к пояснению оной. – СПб.: В Тип. Иос. Иоаннесова, 1824. [4], VI, 128, [2], 410, [4], 25, V, XI с., табл.

39. **Юстин Марк Юниан.** Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiae Philippicae». / Пер. с лат. А.А. Деконского, М.И. Рижского. Под ред. М.Е. Грабарь-Пассек. Комментарии К.В. Вержбицкого, М.М. Холода. Вст. ст. К.К. Зельина. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. – 493 с.
40. **Armenians of Lebanon: From Past Princesses and Refugees to Present-Day Community. Les Arméniens du Liban: Des Princesses et des Réfugiés du Passé à la Communauté Contemporaine. Հիբանանի Հայերը.** Անգլալի Իշխանուհիներ ու Գաղթականներ եւ Ժամանակակից Համայնք: Edited by. Sous la direction: Aida Boudjikanian. Խմբագիր՝ Այսա Պուճիկանեան: The Trilingual Proceedings of the Conference Held in Haigazian University, Lebanon, September 12-15, 2005. - Beirut: Haigazian University & The Armenian Heritage Press. 2009. - 506 pages.
41. **Dion Cassius' Roman History.** With an English translation by Earnest Cary, Ph.D. on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster, Ph.D. In nine volumes III. – London: William Heinemann. – New York: The Macmillan Co. MCMXIV (1914). – 522 p.
42. **Gergian, Raffi.** Les Églises Arméniennes du Liban. – Beyrouth: Université Saint Joseph, 2011.
43. **Migliorino, Nicola** Reconstructing Armenia in Lebanon and Syria: Ethno-Cultural Diversity and the State in the Aftermath of a Refugee Crisis. // *Volume 21 of Studies in Forced Migration.* Berghahn Books, 2008. – 242 p.
44. **Moumdjian, Garabet K.** The Bird's Nest Armenian Orphanage in Byblos: *A Legacy of Survival and Asylum Under Threat.* 2016. – 32 p.
45. **Pattie, Susan Paul** The Armenian Legionnaires: Sacrifice and Betrayal in World War I. Bloomsbury Academic. 2018. – 288 p.
46. **Pliny,** Natural History. With an english translation in ten volumes. Volume II. Libri III-VII. By H. Rackham, M.A. Fellow of Christ's College, Cambridge. – Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. – London William Heinemann Ltd. MCMLXI (1961). – X, 664 + 8 p.
47. **Russell, Jesse & Cohn, Ronald.** Yeprem and Martha Philibosian Armenian Evangelical College. Book on Demand, 2012. – 86 p.

Տճանա/Հանձնվել է՝ 01.06.2020
 Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 04.06.2020
 Принята/Ընդունվել է՝ 05.06.2020

Ահաբեկչական դրսևորումները Մին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզում (20-րդ դարի վերջ - 21-րդ դարի սկիզբ)

Խաչատրյան Ա. Գ.

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Չինաստան, Մին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզ, ույղուրներ, անջատողականություն, ահաբեկչություն, Չինաստանի արտաքին քաղաքականություն, Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժում

Террористические проявления в Синьцзян-Уйгурском автономном районе (конец 20-го - начало 21 века)

Хачатрян А. Г.

Институт истории НАН РА (Ереван, Армения)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Аннотация: Китайская Народная Республика является одним из важнейших акторов современной системы международных отношений. Будучи одним из пяти постоянных членов Совета Безопасности ООН и одним из ключевых участников международного антитеррористического лагеря, правительство Китая всегда было вовлечено в борьбу против экстремизма и терроризма.

В конце XX века политические изменения как в Синьцзян-Уйгурском автономном районе Китая, так и регионе в целом, привели к созданию международных сепаратистских и террористических организаций.

Ключевые слова: Китай, Синьцзян-Уйгурский автономный район, уйгуры, сепаратизм, терроризм, внешняя политика Китая, ИДВТ

Terrorist manifestations in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (late 20th - early 21st centuries)

Khachatryan A. G.

Institute of History, National Academy of Sciences of RA (Yerevan, Armenia)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Abstract: The People's Republic of China is one of the most important actors in the modern system of International relations. As one of the five permanent state-members of the UN Security Council and one of the key actors of the international anti-terrorism camp, the Chinese government has always been involved in the fight against extremism and terrorism.

At the end of the 20th century, political changes in both the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of China and the whole region itself, led to the creation of separatist and terrorist international organizations.

Keywords: China, Xinjiang Uyghur Autonomous Region, uyghurs, separatism, terrorism, China's foreign policy, ETIM

Ահաբեկչությունը նոր երևույթ չէ և մարդու անհատական անհամաձայնության դրսևորումներից է: Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետության դեպքում «ահաբեկչություն» եզրույթը ասոցացվում է ույղուրների կողմից 20-րդ դարի վերջից իրականացվող գործողությունների հետ: Իսլամի տարածման հենքի վրա ստեղծված, ծայրահեղական, անջատողական և ահաբեկչական կազմակերպությունները Մին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզում, Կենտրոնական Ասիայում և այլ երկրներում ի հայտ են գալիս 1990-ական թվականներից: Դրանցից կարելի է առանձնացնել հետևյալներին [30]՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժումը» (ETIM), «Արևելյան Թուրքեստանի իսլա-

մական ազատագրական կազմակերպությունը» (ETLO), «Համաշխարհային ույղուրական երիտասարդական կոնգրեսը» (WUYC) և «Արևելյան Թուրքեստանի ազգային կոնգրեսը»՝ որոնք 2004 թվականին միավորվելով ստեղծում են «Համաշխարհային ույղուրական կոնգրեսը», «Արևելյան Թուրքեստանի տեղեկատվական կենտրոնը» (ETIC), «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական «Ալլահ» կուսակցությունը», «Իսլամական սրբազան պատերազմները», «Արևելյան Թուրքեստանի Իսլամական կուսակցությունը», Արևելյան Թուրքեստանի ընդհանուր կուսակցությունը», «Ույղուրական ազատագրական կազմակերպությունը», «Լոբ նորի գայլեր» և այլն: Նշված կազմակերպությունների և ույղու-

րական խմբավորումների անվանումներից կարելի է հստակ պատկերացում կազմել դրանց գործունեության մասին: Պեկինում՝ 2003 թվականի դեկտեմբերի 15-ին, Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետության Ազգային անվտանգության նախարարության կողմից տված մամուլի ասուլիսին՝ իշխանությունները պաշտոնապես հրապարակեցին ահաբեկչական կազմակերպությունների և 11 ույղուր ահաբեկիչների հետախուզման ցանկը [23]: ՉԺՀ կողմից պաշտոնապես ահաբեկչական կազմակերպություն դիտարկվեցին վերոնշյալ կազմակերպություններից չորսը՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժումը» (ETIM), «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական ազատագրական կազմակերպությունը» (ETLO), «Համաշխարհային ույղուրական երիտասարդական կոնգրեսը» (WUYC), «Արևելյան Թուրքեստանի տեղեկատվական կենտրոնը» (ETIC):

Ահաբեկչությունը՝ որպես ՉԺՀ ներքին և արտաքին քաղաքականությունների մարտահրավեր, համարվում էր Պեկինի կողմից որդեգրած «երեք չարիքների» դեմ ուղղված պայքարի անբաժան մասը: Այս չորս կազմակերպությունների և ույղուր անջատողականների կողմից՝ միայն 1990-2001 թվականների ընթացքում, իրականացվել են 200-ից ավելի ահաբեկչական ակտեր Սին-Շիանգում, հրահրվել հաճախակի բնույթ ունեցող անհնազանդության միջոցառումներ, կազմակերպվել ըմբոստություններ [24]:

Ույղուրական գործոնի ազդեցության մեծացումը ուղիղ համեմատական է Պեկինի կողմից մշակվող խիստ սահմանափակումներին և Սին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզում վերհասկողությունը ուժեղացնելուն: Այդ զարգացումները անհրաժեշտ է դիտարկել, որպես տարածաշրջանային անվտանգությանը սպառնացող մեխանիզմներ: Դրանով է նաև պայմանավորված Չինաստանի կողմից մշակվող ներքին և արտաքին քաղաքականությունների օրակարգերը, որոնց վրա ուղղակիորեն ազդել են ույղուրական անջատողական, էքստրեմիստական տրամադրություններն ու գործողությունները՝ գուգորդելով դրանք ահաբեկչության տարրերով:

Ահաբեկչական կազմակերպությունների նախապատմության արմատներում ընկած է անհատների և էքստրեմիստական գործունեություն ծավալող խմբավորումների պատմությունը: Այսպես, նախքան «Արևելյան Թուրքեստանի Իսլամական Շարժում» (ԱԹԻՇ) անվանումով՝ որպես ահաբեկչական սուբյեկտ ներկայանալը, այն ծավալել է իսլամի տարածման, Ղուրանի մեկնաբանման, ույղուր զինյալների հավաքագրման և ահաբեկչական ակտերի կազմակերպման գործունեություն: Այն հայտնի է նաև որպես

«Արևելյան Թուրքեստանի Իսլամական Կուսակցություն» (ԱԹԻԿ), որն ի հայտ է եկել 1988-1989 թվականներին: Նրա հիմնադիրն ու ղեկավարն է Չեյդին Յուսուֆը, ով կարողանալով միավորել ույղուր, դազախ, աֆղանցի, պակիստանցի և այլ ազգերի ներկայացուցիչների՝ իր պայքարն է սկսում հանուն նոր անկախ իսլամական պետության ստեղծման: Դեմ լինելով Չինաստանի կառավարությանն ու Սին-Շիանգում վարվող քաղաքականությանը՝ նա իր աջակիցների հետ միասին, կազմակերպում է մի շարք ահաբեկչական ակտեր: Մասնավորապես, 1990 թվականի ապրիլի 5-ին Չեյդինը իր աջակիցների միջոցով փորձել է ապստամբություն սկսել ՍՈՒԻՄ-ի Ակտո շրջանի Բարին քաղաքի մոտակայքում: Արդյունքում՝ բախումներ են տեղի ունեցել ույղուրների և չինական ոստիկանական ուժերի միջև, որոնց հետևանքով մահացել է ավելի քան հարյուր մարդ [10]: ԱԹԻԿ-ի գաղափարախոսությունը ինքնին հակասում է սոցալիզմին և ուղղված է տարածաշրջանում չինացիների՝ հանների, կառավարական ուժերի թուլացմանը [13]:

Արևելյան Թուրքեստանի Իսլամական կուսակցության և Արևելյան Թուրքեստանի Իսլամական շարժման մեջ տարբերակումներ դնելը չի բխում պատմագիտության էթիկայի կանոններից: Այս կոնտեքստում կարևոր է նշել, որ ԱԹԻՇ-ը ի հայտ է եկել ավելի ուշ՝ 1997-1998 թվականներին: Տվյալ շարժման մեկնարկի և հերթական անգամ ույղուրական անկախացման, չինական կառավարության դեմ լինելու և իսլամական նոր պետություն ստեղծելու գաղափարախոսության շուրջ համախմբելու փորձ է անում Հասան Մահսումը: Նրան հաջողվում է միավորել ույղուրներին, ույղուրական սփյուռքին՝ մասնավորապես Աֆղանստանում, Ուզբեկստանում, Պակիստանում և կոորդինացնել շարժման գործողությունները՝ տալով դրանց ահաբեկչական բնույթ: Կազմակերպությունը Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետության տարածքից դուրս ստեղծում և նախապատրաստում է պրոֆեսիոնալ ահաբեկիչների խմբեր և ուղարկում իր անդամներին դեպի Չինաստան՝ մասնավորապես Սին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզ [28]: Այս խմբավորմանն է վերագրվում 1997 թվականից հետո տեղի ունեցած հետևյալ ահաբեկչությունները, մասնավորապես՝

- 1998 թվականի մայիսի 23-ին Ուրումչիի երկաթգծի կայարանի պահեստի պայթեցումը,
- Ուրումչիում՝ 1999 թվականի փետրվարի 4-ին 247.000 յուան գումարի հանցավոր կերպով հափշտակումը,

- 1999 թվականի մարտի 25-ին Հոթան քաղաքում տեղի ունեցած պայթյունը
- 1999 թվականի հունիսի 18-ին, ուլոուր ահաբեկիչների և զինյալների կողմից իրականացված գործողությունները՝ ընդեմ չինական ոստիկանական ուժերի հակաահաբեկչական օպերացիայի [28]:

Միայն մինչև 2000 թվականը ահաբեկչական ակտերի հետևանքով մահացել է 140 մարդ, վիրավորվել՝ 371 չինացիներ և ուլոուրներ [26]:

Նշված կազմակերպությունը ուլոուրական ահաբեկչական խմբավորումներից ամենաակտիվն է և շարունակում է իր գործունեությունը ոչ միայն Չինաստանում, Աֆղանստանում, Պակիստանում, այլև ընդգրկված է Սիրիայում տեղի ունեցող գործընթացներում: Ի շնորհիվ ԱԹԻԾ-ի՝ ուլոուր անջատողականներն ու ահաբեկիչները հնարավորություն են ստացել իրենց գործունեությունը տեղափոխել Սիրիա՝ ջիհադին մասնակցելու նպատակով [12]: Այս ամենից զատ, Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժումը՝ նույն ինքը Թուրքեստանի իսլամական կուսակցությունը, ստանձնել է մի շարք ահաբեկչական ակտերի կազմակերպման և իրականացման պատասխանատվությունը: Դրանցից կարելի է առանձնացնել՝

- 2008 թվականի օգոստոսի 4-ի ահաբեկչական ակտերը Քաշգարում՝ Պեկինի Օլիմպիական խաղերի բացմումին ընդառաջ [9, էջ 175]:
- 2010 օգոստոսի 19-ին ՍՈՒԻՄ-ի Ակսու քաղաքում ԱԹԻԾ-ի կողմից իրականացվեց հերթական ահաբեկչական ակտը՝ որի ընթացքում զոհվեց 7 մարդ [2, էջ 318]:
- 2011 թվականի հուլիսի 18-ին ՍՈՒԻՄ-ի Հոթան քաղաքում ուլոուր 14 ահաբեկիչների կողմից գրոհվեց չինական ոստիկանության բաժիններից մեկը: Չինական ոստիկանական ուժերի կենտրոնացումից հետո 14 ահաբեկիչները վնասագերծվեցին, սակայն ընդհանուր զոհերի թիվը հասավ 18-ի՝ 14 ահաբեկիչներ, երկու չինացի գերիներ և երկու հերթապահ ոստիկան [3, էջ 786]:
- Նույն թվականի հուլիսի 30 և 31-ին տեղի ունեցան երկօրյա ահաբեկչական ակտեր՝ ընդեմ Չինաստանի ոստիկանության, հաների և հանուն ուլոուրների ազատության: Կիրառվեցին և պայթյուններ, բեռնատար ավտոմեքենայի միջոցով ամբոխի վրաերթ և չինական ռեստորանում դանակահարություններ [18]:
- 2011 թվականի դեկտեմբերի 28-ին ՍՈՒԻՄ-ի Փիշանում տեղի ունեցած միջադեպը, որը դարձավ յոթ ուլոուր ահաբեկիչի և մեկ չինացի ոստիկանի մահվան պատճառ [25]:

- 2012 փետրվարի 28-ին ՍՈՒԻՄ-ի Յանչենգ քաղաքում ութ ուլոուր անջատողականներ հարձակում են գործել քաղաքի շուկային հարող փողոցներից մեկի վրա և դանակահարել, կացնատել չինացիներին: Չոհերի թիվը 24ն էր [7, էջ 53]:

- 2012 թվականի հունիսի 29-ին ԱԹԻԾ-ի վեց ուլոուր անդամների կողմից փորձ է արվել առևանգել Հոթան-Ուրումչի մեկնող օդանավը, որի արդյունքում երկու ահաբեկիչ մահանում է, իսկ ավելի քան 13 մարդ ստանում վնասվածքներ [31]:

Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժման անդամները թիրախավորում են ոչ միայն չինական կառավարական օբյեկտները, այլև աշխարհաքաղաքական ակտորներից՝ ԱՄՆ-ին, ՌԴ-ին, Ղազախստանին, Ղրղզստանին և այլն [28]: Մասնավորապես, 2002 թվականի մայիսի 22-ին Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշկեկում՝ ԱՄՆ դեսպանատան վրա հարձակում կատարելու կասկածանքով ձերբակալվել էին ԱԹԻԾ-ի անդամներ և ատաքսվել Չինաստան [11]: ՉԺՀ, ԱՄՆ, ՄԱԿ-ի կողմից որպես ահաբեկչական կազմակերպություն ճանաչվելուց բացի, այն արգելված է նաև Ղրղզստանի և Ղազախստանի հանրապետություններում:

Չինաստանի կողմից պաշտոնապես ահաբեկչական կազմակերպություն ճանաչված չորս միավորումներից [15] է՝ Արևելյան Թուրքեստանի տեղեկատվական կենտրոնը (ԱԹՏԿ): Այն ստեղծվել է 1960 թվականին ՍՈՒԻՄ-ի Հոթան շրջանում ծնված Աբդուլեյիլ Կարակաշի կողմից՝ Գերմանիայում: Աբդուլեյիլը Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության կողմից 2003 թվականին ճանաչված 11 անհատ ահաբեկչներից մեկն էր, ով ակտիվ գործունեություն էր ծավալում դեռ 1996 թվականից՝ լինելով «Համաշխարհային ուլոուրական երիտասարդական կոնգրեսի» անդամ: ԱԹՏԿ-ի հիմնադիրը բազմիցս հաստատել է, որ կազակերպությունը պայքարում է անկախ «Ուլոուրստան» ձևավորելու համար [20], սակայն 2000-ական թվականներից հնարավորություն չունենալով անձամբ գործունեություն ծավալել Սին-Շիանգ Ուլոուրական ինքնավար մարզում, Աբդուլեյիլը հաստատվում է հարևան երկրներում և Գերմանիայում:

«Արևելյան Թուրքեստանի տեղեկատվական կենտրոնը» ստեղծվել է 1996 թվականին Մյունխեն քաղաքում և ունի ներկայացուցչական գրասենյակ Վաշինգտոնում: ԱԹՏԿ-ն համարվում է Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժման «կողակից» կազմակերպությունը, որը ստեղծման օրվանից յուսաբանում է ուլոուրական անջատողական գործունեություն ծավալող խմբավորումների վերաբերյալ

իրադարձությունները: Այն ներկայացնում է Չինաստանի կառավարության կողմից՝ ույղուրների հանդեպ իրականացվող քաղաքականության, նրանց իրավունքների խախտումների և ազատությունների սահմանափակման վերաբերյալ գեկույցներ [30]: Ներգրավված լինելով վիրտուալ տիրույթում տեղի ունեցող «պատերազմին», նշված կազմակերպությունը տարածում է ահաբեկչական, ծայրահեղական, անջատողական կոչեր պարունակող նյութեր և «ջիհադի» կոչ անում: ԱԹ-ԱԿ-ի անդամները և հետևորդները հորդորում են Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետությունում բնակվող բոլոր մուսուլմաններին կազմակերպել ահաբեկչական ակտեր՝ թիրախավորելով չինական կառավարական օբյեկտները, դպրոցները և մանկապարտեզները: Դրանց թվին կարելի է դասել չինական նավթի, գազի մատակարարման համար նախատեսված ենթակառուցվածքների, ինչպես նաև երկաթգծերի պայթեցումը, մարդաշատ վայրերում ահաբեկչությունների իրականացումը և քաղաքացիական անհնազանդությունների կազմակերպումը [29]:

Արևելյան Թուրքեստանի տեղեկատվական կենտրոնը կենտրոնացած լինելով Եվրոպայում՝ միավորում է սփյուռքում գտնվող ույղուրներին և ինֆորմացիոն գործունեություն ծավալում չինարեն, գերմաներեն, անգլերեն, թուրքերեն և ույղուրական լեզուներով: Ըստ ԱԹ-ՏԿ-ի պաշտոնական տեղեկության՝ կազմակերպության արտաքին գործունեությունը իրականացվում է ավելի քան 40 լրագրողների միջոցով, որոնք տեղակայված են ավելի քան 18 երկրներում [23]:

Վերը նշված ահաբեկչական կազմակերպությունների թվին է դասվում նաև Արևելյան Թուրքեստանի Ազատագրման կազմակերպությունը (ԱԹ-ԱԿ): Կազմակերպության հիմնադրման հստակ տարեթիվը հայտնի չէ, սակայն այն իր գործունեությունը սկսել է ծավալել 1990-ական թվականներից: Որոշ պատմագետներ պնդում են, որ Արևելյան Թուրքեստանի Ազատագրման կազմակերպությունը ստեղծվել է 1990 թվականին և ծավալել իր գործունեությունը ընդդեմ Չինաստանի կառավարության՝ հանուն Սին-Շիանգի անկախացման և մարզից «հաների» վտարման [21, էջ 96]: Այլ մասնագետների կողմից ԱԹ-ԱԿ-ի հիմնադրման տարեթիվը նշվում է 1996 թվականը, որից հետո նրա անդամները ակտիվ գործունեություն են սկսում ծավալել Արևմտյան և Կենտրոնական Ասիայում [4]: Այնուամենայնիվ, հստակ է կազմակերպության հիմնադրի անունը, գործունեության տեսակն ու ընդհանուր վարվող քաղաքականությունը: Այն ստեղծվել է Հոբանում ծնված Մուհամմետ Էմին Հազրեթի կողմից՝ ով ՍՈՒԲՄ-ում մինչև 1989 թվականը

ֆիմարտադրության ոլորտում էր աշխատում: 1990 թվականին գաղթելով Թուրքիայի հանրապետություն՝ Հազրեթը սկսում է ուսումնասիրել պանթուրքիզմի գաղափարախոսությունը, իսլամական աշխարհի առանձնահատկություններն ու սկսում աջակցել ույղուրական անկախ պետություն ստեղծելու նպատակ հետապնդող ուժերին: Հազրեթը բազմիցս հերքել է ԱԹ-ԱԿ-ի և Օսամա բին Լադենի միջև հնարավոր համագործակցության և այլ կապերի մասին [5]: ԱԹ-ԱԿ-ի ռազմավարությունը ենթադրում է ահաբեկչական մեթոդներով հասնել Սին-Շիանգի ազատագրմանը Չինաստանից: Նշվածից պարզ է դառնում և հիմնավորվում կազմակերպության գործունեության հիմնական թիրախի՝ ՉԺՀ կառավարության և ուժային կառույցների ընտրությունը: 2002 թվականին Չինաստանի կառավարության կողմից հայտարարություն տարածվեց ԱԹ-ԱԿ-ի վերաբերյալ՝ ըստ որի միայն 1998 թվականի հունվարի 30-ից մինչև փետրվարի 18-ը ընկած ժամանակահատվածում կազմակերպության անդամների կողմից իրականացվել է 23 մասսայական թունավորման դեպք Քաշի քաղաքում, որի արդյունքում բացի մարդկային կորուստներից, տուժել է նաև տեղի կենդանաբանական միջավայրը [8, էջ 125]: 1997 թվականից ԱԹ-ԱԿ-ը նպատակ ուներ հատուկ ահաբեկչական վարժանքների մասնակցած, իրազեկված և հրահանգավորված ույղուր, պակիստանցի, դազախ և այլ ազգի կազմակերպության աջակիցներին ուղղորդել դեպի Սին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզ [21]: Ինքնաշեն ավելի քան 40 պայթուցիկ և հրկիզող սարքերի՝ մարդաշատ վայրերում, մեծածախ առևտրի կենտրոններում, շուկաներում, այգիներում, Ուրումչիի հյուրանոցներում տեղադրման և պայթեցման հետևանքով, մահանում է ավելի քան 15 մարդ [16]: Նրանց է որակվում նաև 2008 թվականի մարտի 7-ին Ուրումչիից-Պեկին ավիափոխադրում իրականացնող օդանավի սրահում պայթուցիկ սարքի տեղադրումը: Հատկանշական է, որ պաշտոնական Չինաստանը պնդում է, որ 21-րդ դարի նախաշեմին նշված կազմակերպության ուժերի մի մասը միացել է Աֆղանստանում Թալիբանին, որոշ անդամներ՝ Ռուսաստանում չեչեններին, իսկ ԱԹ-ԱԿ-ի այլ անդամներ մասնակցել են մի շարք ահաբեկչական գործողությունների Կենտրոնական Ասիայի երկրներում [27]:

2003 թվականի դեկտեմբերին Չինաստանի իշխանությունների կողմից որպես ահաբեկչական կազմակերպություն է ճանաչվում «Համաշխարհային երիտասարդական ույղուրական կոնգրեսը» (ՀՆՈԲԿ): Բանն այն է, որ «Համաշխարհային երիտասարդական ույղու-

րական կոնգրեսը» միավորվելով մեկ այլ ույղուրական կազմակերպության՝ «Արևելյան Թուրքեստանի Ազգային կոնգրեսի» հետ՝ 2004 թվականի ապրիլի 16-ին ստեղծում են «Համաշխարհային ույղուրական կոնգրեսը» (ՀՈԲԿ): Հայտնի է, որ 1992 թվականին՝ Ստամբուլում մի խումբ ույղուր ակտիվիստների կողմից ստեղծվում է «Արևելյան Թուրքեստանի Համաշխարհային ազգային կոնգրեսը»: Այն նպատակ ուներ երկու տարվա ընթացքում հավաքագրել համակիրներին, հաջորդ երեք տարում ակտիվ գործունեություն ծավալել Սին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզում և տարածաշրջանում, իսկ 2000 թվականին՝ նվաճել անկախություն [8, էջ 125]: 1998 թվականի դեկտեմբերին Ստամբուլում ստեղծվում է նոր, ոչ բռնի մեթոդների կողմնակից կազմակերպություն՝ «Արևելյան Թուրքեստանի Ազգային կենտրոն» անվանմամբ: Մեկ տարի անց հոկտեմբերին Մյունխենում՝ «Արևելյան Թուրքեստանի Ազգային կենտրոնը» վերանվանվում է «Արևելյան Թուրքեստանի Ազգային Կոնգրեսի»: Այն գրանցվում է Գերմանիայում որպես հասարակական կազմակերպություն, միավորում ույղուրական սփյուռքի ներկայացուցիչներին, իսկ կազմակերպության նախագահ է ընտրվում Էնվեր Չան [14, էջ 375-376]:

Տարածաշրջանում տեղի ունեցող գործընթացներին զուգահեռ «Արևելյան Թուրքեստանի Ազգային Կոնգրեսի» հիմնադրումից առաջ՝ 1996 թվականի նոյեմբերին, Մյունխենում ստեղծվում է «Համաշխարհային ույղուրական երիտասարդական կոնգրեսը» (ՀՈԲԿԿ), որի ղեկավար է դառնում Դոլքուն Իսան: Ինչպես արդեն նշել էինք, 2004 թվականի ապրիլի 16-ին «Համաշխարհային ույղուրական երիտասարդական կոնգրեսը» միավորվելով «Արևելյան Թուրքեստանի ազգային կոնգրեսի» հետ հիմնադրում են «Համաշխարհային ույղուրական կոնգրեսը» (ՀՈԲԿ) [6]: Այն դարձավ մի շարք ույղուրական միջազգային կազմակերպությունների համախմբող կառույց, որի նպատակն էր պաշտպանել ույղուրների մարդու իրավունքները, կրոնական ազատությունն ու աջակցել ժողովրդավարությանը: Ըստ կազմակերպության պաշտոնական տեսակետի՝ ՀՈԲԿ-ը առաջնորդվում է խաղաղ, ոչ բռնի, ժողովրդավարական սկզբունքներով և ձգտում հասնել իր նպատակներին բացառապես խաղաղ, քաղաքական համաձայնության եղանակով՝ ժխտելով ահաբեկչական մեթոդները [22]: ՉԺՀ կողմից ՀՈԲԿ-ը դիտարկվում է, որպես ահաբեկչական կազմակերպություն, որի նպատակն է ապակայունացել Կենտրոնական Ասիայում, Սին-Շիանգում և տարածաշրջանում քաղաքական իրավիճակը:

«Համաշխարհային ույղուրական կոնգրեսը» կարելի է համարել ույղուրական լոբբիստական կազմակերպություն: Այն ակտիվորեն վարում է հակաչինական քաղաքականություն՝ օգտագործելով ժամանակակից հեռահաղորդակցման միջոցները, մամուլը և հանրային դիվանագիտության գործիքները: Վերջինս արտահայտվում է համալսարաններում քարոզչական զեկույցներով հանդես գալով, երիտասարդ ուսանողներին կրթաթոշակներ տրամադրելով, ԱՄՆ-ում և Եվրոպական երկրներում քաղաքական ակցիաներ կազմակերպելով [19, էջ 80-85]: Հակաչինական գործունեություն ծավալող տվյալ կազմակերպությունը միջազգային ասպարեզում Պեկինի համար ոչ բարենպաստ քաղաքականություն է վարում և «զմակ» հանդիսանում Չինաստանի միջպետական հարաբերությունների վարման օրակարգում: ՀՈԲԿ-ը՝ թեև չի ձեռնարկում ահաբեկչական միջոցառումներ, սակայն ազդում է Չինաստանի միջազգային հեղինակության վրա՝ պարբերաբար ամենատարբեր հարթակներից զեկույցներ ներկայացնելով Սին-Շիանգում տեղի ունեցող գործընթացների վերաբերյալ:

Հանդիսանալով միջազգային հակաահաբեկչական ճամբարի կարևորագույն անդամներից մեկը՝ Չինաստանի կառավարությունը մշտապես ներգրավված է ծայրահեղականության և ահաբեկչության դեմ պայքարին: 20-րդ դարի վերջից սկսած՝ Չինաստանի ահաբեկչության դեմ պայքարն ու անվտանգության մեխանիզմների զարգացումը սահմանափակված չէ միայն Սին-Շիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզով: Այն վերածվել է «շախմատի տախտակի» [1, էջ 3] և հենց դրանով է պայմանավորված ՉԺՀ թե տեղական, թե նահանգային, և թե պետական մակարդակներում ձևավորվող անվտանգային միջոցառումներն ու հակաահաբեկչական ռազմավարությունը: Լինելով ՄԱԿ ԱԽ մշտական անդամ՝ Չինաստանը այն բացառիկ պետություններից և միջազգային իրավունքի սուբյեկտներից է, որը բացառապես կարևորում է խաղաղությունն ու անդորրը աշխարհի բոլոր տարածաշրջաններում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Alixia Nguyen.** The Fight against Terrorism “Made In China”, Institut de Relations Internationales et Stratégiques: IRIS, January 2017, 13p
2. Annual Report US Congressional-Executive Commission on China. U.S. Government Printing Office, 2011, 345p

3. Country Reports on Human Rights Practices for 2011. US Government Printing Office. Vol. 1, 1112page
4. **Debasish Chaudhuri**, Xinjiang and the Chinese State: Violence in the Reform Era, Taylor & Francis Group, 2018, 189-191 pages.
5. **Derek S. Reveron**, Jeffrey Stevenson Murer. Flashpoints in the War on Terrorism. Routledge, 2013, 400p
6. Far Eastern Economic Review, No:167, The HK, Review Publishing Company, 2004, 232 page
7. **John M. Friend, Bradley A. Thayer** How China Sees the World: Han-Centrism and the Balance of Power in International Politics, U of Nebraska Press, 2018, 192p
8. **J. Todd Reed, Diana Raschke** The ETIM: China's Islamic Militants and the Global Terrorist Threat. ABC-CLIO, 2010, 244 p
9. **K. Warikoo** Xinjiang - China's Northwest Frontier. Routledge, 2016, 212p
10. **Post-Crisis Phase**, October 31, 1981-April 4, 1990, University of Central Arkansas. <https://uca.edu/politicalscience/dadm-project/asiapacific-region/chinauighurs-1949-present/>
11. Press Statement on the UN Designation of The Eastern Turkistan Islamic Movement. Official website of the United States Government/ U.S. Department of the Treasury. <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/pages/po3415.aspx>
12. **Qiu Yongzheng**, Liu Chang Xinjiang jihad hits Syria. / Global Times. <http://www.globaltimes.cn/content/740936.shtml>
13. **Rémi Castets**, «The Uyghurs in Xinjiang – The Malaise Grows», China Perspectives 9p, <http://journals.openedition.org/chinaperspectives/648>
14. **S. Frederick Starr** Xinjiang: China's Muslim Borderland: China's Muslim Borderland. Studies of Central Asia and the Caucasus, Routledge, 2015, 528p
15. Terror list with links to al-Qaeda unveiled. China Daily, 2003-12-16. http://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2003-12/16/content_290658.htm
16. The Fight Against Terrorism and Extremism and Human Rights Protection in Xinjiang/ White Paper.
17. The State Council Information Office of the People's Republic of China, March 2019, Unit 3
18. Two men knock down and stab pedestrians as blasts are heard, leaving several dead and injured in Xinjiang. The Guardian. 31 Jul 2011. <https://www.theguardian.com/world/2011/jul/31/china-knife-attack-several-dead>
19. **Wang Pengxin**, Rohan Gunaratna, Arabinda Acharya. Ethnic Identity and National Conflict in China, Palgrave Macmillan, New York, 2010. 248p
20. Xinkijang: Interview with Abdujelil Karakash, Director of the East Turkestan Info Centre, Piergiorgio Pescali. 2008. <http://pescali.blogspot.com/2008/11/xinkijang-interview-with-abdujelil.html>
21. **Yitzhak Shichor** Fact and Fiction: A Chinese Documentary on Eastern Turkestan Terrorism. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, CEFQ, Volume 4. No.2, p. 97-99
22. Всемирный Уйгурский Конгресс Введение. November 18, 2011. Official Website of WUC. <https://www.uyghurcongress.org/ru/category/wuc/%d0%b2%d0%b2%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5-%d0%b2-wuc/>
23. 公安部公布首批认定的"东突"恐怖组织及成员名单. Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Estonia. 2004/05/17. <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceee/chn/dtxw/t107716.htm>
24. 中国网国务新闻办公. "East Turkistan" Terrorist Forces Cannot Get Away With Impunity, China.org in English. <http://www.china.org.cn/english/2002/Jan/25582.htm>
25. 新疆公安机关打掉一暴恐团伙 解救两名人质. 天山网原创. 2011年12月31. <http://news.cntv.cn/20111231/101506.shtml>
26. 谢贵平·杨东平. 如何应对本土恐怖主义: 以“东突”暴恐活动为例. 2015-01-01. How to deal with local terrorism-Taking "East Turkistan" violent terrorist activity as an example. <http://www.sis.org.cn/Research/Info/517>
27. “东突”恐怖势力无法逍遥法外”/ Official Website of the Embassy of the People's Republic of China in Iceland. 2004-05-09. <http://is.china-embassy.org/chn/xwdt/t95760.htm>
28. 东突厥斯坦伊斯兰运动. 联合国. 07.04. 2011. https://www.un.org/securitycouncil/zh/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/eastern-turkistan-islamic-movement
29. “东突厥斯坦新闻信息中心”擅长利用互联网教唆. Guangdong Southern Network Information. 2003-12-16. <http://news.southcn.com/china/china05/fankong/tsdt/200312160530.htm>
30. Uighur Militants: John Pike, 2003, GlobalSecurity.org / <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/uighur.htm>
31. Unrest in Xinjiang, Uyghur Province in China. Raymond Lee. 02/12/2014. AlJazeera. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/02/201421281846110687.html>

Сдана/Հանձնվել է՝ 15.05.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.05.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 20.05.2020

Մ. Տամատյանի կյանքն ու գործունեությունը (նախակուսակցական փուլ)

Մարգարյան Ս. Թ.

*պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ (Երևան, Հայաստան)
sargsyansuren@yandex.ru*

Վճռորոշ քառեր՝ Միհրան Տամատյան, Օսմանյան կայսրություն, ազգային-ազատագրական պայքար, Ռամկավար-ազատական կուսակցություն, սփյուռքահայ մամուլ

Жизнь и деятельность М. Таматяна (предпартийный этап)

Саргсян С. Т.

Институт истории НАН РА (Ереван, Армения)

sargsyansuren@yandex.ru

Аннотация: Мигран Таматян - один из самых ярких представителей первого поколения армянской национально-освободительной борьбы. Человек-гражданин, в лице которого сочетались теоретик-идеолог, организатор и боец, сражающийся с оружием. Фигура, которая вместе со своими верными современниками смогла без страха и без колебаний выступить против такой сверхдержавы как Османская империя, чтобы бороться за свободу своего народа.

У М. Таматяна был трезвый ум, большое сердце и чувствительная душа, которые были объединены в человеке с прекрасным, сочувствующим мужским физическим телом. Его жизнь и патриотическая деятельность могут быть полностью представлены только путем объединения постов и их глубокого анализа. На допартийной стадии деятельности М. Таматяна происходили события, которые обусловили и стали основой его дальнейшей революционной деятельности.

Ключевые слова: Мигран Таматян, Османская империя, национально-освободительная борьба, Партия Рамкавар Азатакан, пресса армянской диаспоры

M. Tamatyan's life and activities (pre-party stage)

Sargsyan S. T.

Institute of history of NAS RA (Yerevan, Armenia)

sargsyansuren@yandex.ru

Abstract: Mihran Tamatyan is one of the brightest representatives of the first generation of the Armenian national liberation struggle. A man-citizen, in whose person the theorist-ideologue, the organizer and the fighter fighting with a weapon were summed up. A figure who, together with his faithful contemporaries, was able to rise up against the super-powerful Ottoman Empire without fear and without hesitation fight for the freedom of his own people.

M. Tamatyan had a sober mind, a big heart and a sensitive soul, which were combined in a man with a beautiful, sympathetic masculine physical body. His life and patriotic activities can be fully presented only by combining the posts and analyzing them in depth. In the pre-party stage of M. Tamatyan's activity, events took place, which conditioned and became the basis for his further revolutionary activity.

Keywords: Mihran Tamatyan, Ottoman Empire, national liberation struggle, Ramkavar Azatakan party, press of the Armenian diaspora

XIX դարի վերջին քառորդին երբեմնի հզոր Օսմանյան կայսրությունը խիստ թուլացել էր: Եվրոպական երկրների արևելյան քաղաքականության մեջ դեպի հարավ՝ դեպի տաք ջրեր ռուսական առաջխաղացման դեմ հուսալի պատվար համարվող «տարբեր ռասաների հավաքածու» [1, էջ 222] կայսրությունում այդ երկրների թելադրանքով իշխանություններն իրավիճակը շտկելու համար մի շարք միջոցառումներ ձեռնարկեցին: Սակայն

դա գրեթե անհնարին էր «միջնադարյան մակարդակում» [2, էջ 173-174] մնացած թուրքերի դեպքում: Բարենորոգչական այդ ծրագիրը՝ օսմանիզմը, որը ձևակերպված էր 1869 թ. սուլթան Աբդուլ Ազիզին թողած Ֆուադ փաշայի կտակում, իրենց հայրերի գործած սխալները (քրիստոնյաներին չոչնչացնելը) շտկելու և հպատակներին թուրքացնելու նպատակ ունեւ, ավարտվեցին անհաջողությամբ:

1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո Եվրոպայից դուրս մղվելով թուրք կառավարողներն իրենց ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացրին կայսրության արևելյան հատվածի (այսինքն՝ Արևմտյան Հայաստանի) վրա: Հայ մարդու աշխարհընկալումն ու հոգևոր արժեքների համակարգն աստիճանաբար սկսեցին վերափոխվել: Սկսված շարժումն ուներ **սոցիալական-ազատագրական բնույթ** և ձգտում էր նախ և առաջ վերականգնել հայ մարդու արժանապատվության զգացումը: Իսկ **բնույթով** այն սկզբում **բարեշրջական** էր (ռեֆորմիստական), և այն **համաժողովրդական չդարձավ**, այլ **եղավ ու մնաց մտավորական վերնախավի մտածելակերպի և ճիգերի մակարդակում**: Շատ դեպքերում էլ այն **պայմանավորվեց արտաքին գործոնների ընթացքով** և մշտապես կախյալ մնաց դրանից:

Սկսված ազատախոհական խլրտումներն աստիճանաբար վերաճեցին ազգային-ազատագրական պայքարի: Ուժերը խիստ անհավասար էին: Հայերի հույսը եվրոպական երկրների օգնությունն էր, սակայն նրանք չարաչար խաբվել էին: Պայքարում զոհվում էին հայության լավագույն ուժերը, իսկ արդյունքում բացի բարոյահոգեբանական հերթական հաղթանակներից ու ոգևորությունից, օգուտներ գրեթե չունեցանք: Իսկ պայքարի ղեկավարողների զգալի մասը հարմար տեղավորվելով թուրքական պառլամենտի փափուկ աթոռներին և խաբվելով նրանց արևելյան մեղրածոր խոստումներին, մոռացան թշնամանքն էլ, թուրք-քրդական տմարդի վայրագություններն էլ: Ամենացավալին այն եղավ, որ արդյունքում արևմտահայությունը կորցրեց իր զգոնությունը, մսխեց մեծ թվով զոհերի գնով Երկիր մտցրած զենք-զինամթերքը և անհամար զոհեր տվեց եղեռնի ժամանակ:

Հայ ազգային-ազատագրական պայքարի խանձարուր Սահմանադրական շարժումն արևմտահայությանն իր ուժերի նկատմամբ վստահություն ներշնչեց և փոփոխության պահանջ առաջացրեց:

Գաղափարախոսական այդ շարժմանը հաջորդեցին Զեյթունի 1862 թ. Ապստամբությունը որպես առաջին զինված պայքարի դրսևորում և Հայկական հարցի միջազգայնա-

ցումը, որոնք նպաստեցին սկսված պայքարի հետագա խորացմանը: Հատկապես շրջադարձային եղավ Բեռլինի դաշնագրի 61-րդ հոդվածը, որը «Հայոց համար իրաւունք մը, Թուրքիոյ համար պարտաւորութիւն մը եւ Եւրոպայի համար՝ պարտականութիւն մը կը ներկայացնէր» [3, էջ 325]:

Բեռլինի խաբէությունից հետո, 1880-ական թթ. սեփական ուժին կոթնելու գաղափարներով տոգորված արևմտահայ այդ շարժումը թևակոխեց կազմակերպական շրջափուլ: Ոգևորում էր նաև բալկանյան ժողովուրդների օրինակը: Պայքարում զուգահեռ տիրապետող էին երկու մտայնություն. նախ՝ կրթել, լուսավորել ժողովրդին, ապա՝ պայքարել նրա ազատության համար:

Հատկապես գավառահայությանը լուսավորելու, աշխարհիկ դպրոցներ բացելու և արտագաղթը կանխելու նպատակով ստեղծվեցին ընկերություններ, որոնցից բեղուն գործունեություն ծավալեց «Միացեալ ընկերութիւնք հայոց»-ը [4]:

Բացվեցին նոր դպրանոցներ և կրթության գործն աշխարհականանցավ: Վանական վարդապետին փոխարինելու եկավ եվրոպական համալսարաններում կրթություն աշխարհիկ վարժապետը: Արդյունքում մեծացավ մի սերունդ, որն այլևս գրագետ էր և տեղյակ եվրոպաներում ընթացող հեղափոխական-ազատագրական ոգորումներին: Կործանման եզրին հասած հայ ժողովուրդը Մ. Խրիմյանի «Երկաթե շերեփի» քարոզ-կոչից հետո, ոտքի ելավ ազգային-ազատագրական պայքարի որը «հեղափոխություն» ինքնանվանվեց:

Հայ ազգային-ազատագրական պայքարի պատմությունը հարուստ է ազատամարտիկ-գործիչների անգուգական կոհորտայով: Այդ շարժման առաջին սերնդի ամենավառ ներկայացուցիչներից մեկը Միհրան Տամատյանն է: «Ճգնեցեք, իրավամբ գրում է Վ. Ղազարյանը, -գրել պատմությունը 19-րդ դարու աւարտին եւ 20-րդ դարու սկիզբը Արևմտահայաստանի ու Կիլիկիոյ մեջ ծաւալած ազգային ազատագրական շարժումներուն: Ձեր դիմաց պիտի գտնեք անպայման Տամատեանը՝ իբրեւ արձանացեալ խորհրդանիշը մտաւորական հեղափոխականի եւ աննահանջ կազմակեր-

պիչը դիմադրական թե կամաւորական շարժումներու» [5; 6, էջ 7]:

Մարդ-քաղաքացի, ազգային-ազատագրական պայքարի լուսավոր դեմքերից, ի դեմս որի նույն անձի մեջ ամփոփված էր տեսաբան-գաղափարախոսը, կազակերպիչն ու զենքը ձեռքին մարտնչող ազատատենչ մարտիկը: «Անկասկած որ այսօր աշխարհն աւելի լաւ պայմաններու մէջ պիտի գտնուէր, - իրավացիորեն գրում է ՌԱԿ նշանավոր գործիչ Բարունակ Թովմասյանը, - եթէ Տամատեանի արժանիքներով օժտուած մարդոց թիւը ըլլար մեծ: Արդարեւ անոր կեանքի փիլիսոփայութեան մէջ տիրապետող տարրը մարդկայնութիւնն էր» [7]:

Գործիչ, ով առանց երկնչելու կարողացավ իր հավատաւոր սերնդակիցների հետ անվարան դուրս գալ գերիգոր Օսմանյան կայսրության դեմ և առանց երկնչելու պայքարել սեփական ժողովրդի ազատության համար: Խոսել «անցեալ դարու 90ական թուականներէն, - իրավացիորեն նշում է Մ. Տամատյանի ժամանակակիցը, - մինչեւ ներկայ օրերու արեւմտահայ ազգային-քաղաքական և այլ հասարակական շարժումներու և մեր պատմութեան սա վերջին վաթսուն տարիներու ազատագրական, հասարակական և մտաւորական բովանդակութիւն տուող ռահվիրաներու փաղանգէն վերջին յամեցող» [8] Մ. Տամատյանի կյանքի ու կատարած ազգանվեր բազմաբեղուն գործունեության մասին, փորձել ճշտել նրա կատարած դերակատարության տարողությունը, ուղակի անհնարին կլինի առանց համադրելու և խորությամբ դրանք վերլուծելու: Ավելին, պատմական հեռվից Մ. Տամատյանի գործունեության ամբողջական նկարագիրը վերհանման ու առանց որևէ բացթողման ներկայացնելու «յանձնառութեան մը լրիւ աւարտումը դժուար թէ յաջողուի որեւէ մէկուն կողմէ» [8]:

Մ. Տամատյանը նախ և առաջ հայ մարդ էր, իր ժողովրդի իսկապէս արժանավոր գավակը, որը երիտասարդ «տարիքէն մինչեւ ալեհեր տարիքը ցուցաբերեց ամբողջական նուիրում, հաւատք մեր ժողովուրդի պայծառ ապագային հանդէպ» [7]: Ուներ սթափ միտք, մեծ սիրտ և զգայուն հոգի, որոնք համադրված էին գեղեցիկ, համակրելի առնական

ֆիզիկական կազմվածքի տեր մարդու մեջ: Նա հայ ազատագրական շարժման այն սակավաթիվ ռահվիրաներից էր, որ այդ շարժմանն ու ինքնիրեն հավատարիմ մնաց մինչև իր վերջին շունչը: Նա քննող, քննադատող, խորաթափանց և գործնական մտքի տեր հեղափոխական գործիչ ու կազմակերպող ղեկավար էր: Անկաշառելի նկարագրով ուղղամտության, պարկեշտության և ճշմարտության ջատագովն էր, անշահախնդիր ու «անանձնական նուիրումով ազգային կուսակցական օժտուած ղեկավար: Տիպար հայրենասէր մը, մեր ազատագրական շարժման ճիշդ ուղին ըմբռնող և զայն գործադրող» անձնավորություն [7]: Մ. Տամատյանի **կյանքը լեցուն էր սխրանքներով: Նա ամբողջովին ու անսակարկ նվիրված էր ազգին ու հայրենիքին:** Ազատագրական շարժման նվիրյալը տոկուն նկարագրով, իմաստնությամբ, արդարամիտ ու քաջակորով իսկական հեղափոխական էր, քաղաքական գործիչ, գաղափարախոս, հայրենասէր ու մտավորական: Ժամանակակիցները միաձայն նշում են, որ նա **գերազանցապէս գործի մարդ լինելով հանդերձ նաև պերճխոս էր, խոսքի ու գործի վարպետ:**

Միհրան Տամատյանը Ազգային սահմանադրության հասակակիցն էր, ծնվել է 1863 թ.¹ Պոլսում, կաթոլիկ հայի ընտանիքում: Հայրը՝ Մերովբէ Տամատյանը եղել է նկարիչ – ծեփագործ: Մոր անունը Թագուհի էր: Մեկ եղբայր² ուներ և երեք քույր: Նախնական

¹ Մ. Տամատյանի մասին առկա հուշագրական գրականության մեջ և ուսումնասիրություններում նրա ծննդյան թվականի մասին տարակարծություն կա: Մ. Տամատյանին նվիրված միակ աշխատության հեղինակ և նրա կենսագիր Պ. Տեփոյանը նշում է 1863 թ.: Իսկ Վաչէ Ղազարյանի խմբագրությամբ և առաջաբանով լույս տեսած «Իմ յուշերէս» ինքնակենսագրական հուշագրության մեջ, «Արեւ» թերթի Մ. Տամատյանին նվիրված մի քանի հրապարակումներում (տես «Արեւ», թ. 5630, 1937, 18.08.1945 և այլն) և Ա. Յափուճյանի Մ. Տամատյանի մասին հրապարակված երկերի մասին գրախոսականներում նշվում է 1864 թվականը: Անձնական դիտարկումների, համեմատությունների և վերլուծությունների արդյունքում հակված ենք կարծելու, որ ճիշտը 1864 թվականն է:

² Պ. Տեփոյանի վկայությամբ Տամատյանի եղբայրը՝ Տիգրանը, թեև որևէ կուսակցության չի հարել, սակայն տոգորված է եղել հեղափոխական գաղափարներով: Ապրել է բուռն, արկածալից կյանք և մահացել է Կ. Պոլսում 1916 թվականին [9, էջ 31]:

կրթությունը ստացել է Պոլսում, այնուհետև 1872-1880թթ. ուսումը շարունակել է Վենետիկի Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանում, որտեղ «հայրենասերն Հ. Ալիշանի մականին տակ, ինչպես Պեշիկթաշլեան, Արփիար Արփիարեան, Մատթեոս Մամուրեան, Տօրո. Փեշտիմալճեան եւն» ստանում է հայրենասիրության դասեր, որոնք դարձան ապրելու կերպ և գործելու ուղեցույց ամբողջ կյանքի ընթացքում: Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանում ուսանելու տարիներին Մ. Տամատյանը «Ալիշանեան կադապարումով կերտած հայրենասիրութեանը» զուգընթաց որոշ չափով հետևել էր նաև Եվրոպայում ընթացող ազատագրական շարժումներին և, բնականաբար, ազդվել դրանցից:

Վենետիկից վերադառնալով Մ. Տամատյանն ուսուցչություն է անում Կ. Պոլսի Մխիթարյան և հայ բողոքականների Հայկյան ու Սուրենյան վարժարաններում, այնուհետև Բերայի Նարեկյան վարժարանում: 1882թ.-ին Հայոց Միացյալ ընկերության կողմից որպես ավագ ուսուցիչ ուղարկվում է Ադանայի Աբգարյան վարժարան: 1883 թ. Վեռադառնալով Պոլիս կրկին աշխատում է որպես ուսուցիչ Բոյուք-Դերեյի հայ կաթոլիկ վարժարանում:

Հատկանշական է, որ դեռ աշակերտական տարիներից Մ. Տամատյանը ոգևորվել է Հասունյան-Հակահասունյան եկեղեցական խնդրով, որն այդ ժամանակ նկատելիորեն հուզել էր Կ. Պոլսի ողջ հայությանը: Պոլսահայության առաջադեմ հատվածը սորբոնավարտ Հ. Շիշմանյան-Օերենցի գլխավորությամբ աչքի առաջ ունենալով հատկապես Լեհաստանի հայության կորուստի իրողությունը և գիտակցելով ազգային ուժացման վտանգը՝ հանդես էր գալիս դավանափոխության ջատագով և հետադիմական ուժերի ու Վատիկանի անսքող դաշնության կամակատար, կաթոլիկ հայերի հովվապետ Անտոն Հասունյանի դեմ³:

Մ. Տամատյանի երիտասարդությունը համընկավ արևմտահայ իրականության մեջ ծավալվող ազգային արժեքների գնահատման և զարթոնքի իրադարձություններին, հասա-

րակական կյանքում ձևավորվող առաջադիմական և հետադիմական դիրքորոշումների և խմբակցությունների պայքարի ժամանակաշրջանին: Հայրենիքի ազատության նվիրյալի հեղափոխական գործունեությունը կարելի էր փառանքել երկու կարևորագույն ժամանակահատվածների՝ **նախակուսակցական** և **կուսակցական**: Ընդ որում, առաջին շրջանում նրա գործունեության հիմնական էությունը Արևմտյան Հայաստանի և Կ. Պոլսի տարբեր վարժարաններում մանկավարժական գործունեությանը զուգընթաց քարոզչական-կազմակերպական և հայության կյանքում եղած թերությունների ու հարստահարությունների լուսաբանումն էր. «Ուսուցիչ է պետք հայկ. գաւառին մէջ տգիտութեան խաւարին գիրկը խարխափող այս ժողովուրդին – ներկայ, կ'ըսէ երիտասարդ Տամատեանը և ձգելով գեղեցիկ Կ.Պոլսոյ անդորր ավիունքը և հանգստաւէտ և ապահով կեանքը՝ կը մեկնի Տարոն, կը մեկնի Կիլիկիա, հոն ուր կը կանչէ զինքը ձայնը պարտականութեան» [10]: Իսկ այնուհետև ժողովրդի գիտակցությանն այդպես այլևս շարունակել ապրելու անհնարինության գաղափարի սերմանումը, թուրքական իշխանությունների ապօրինի գործունեության և քրդական հրոսակների թալանչական պահվածքի քննադատությունը:

1884 թ. Միացյալ ընկերության հրավերով իբրև Ներսիսյան դպրոցի տնօրեն-ուսուցիչ Մ. Տամատյանը, թողնելով օսմանյան մայրաքաղաքի հեշտ ու հաճելի կյանքը, մեկնում է Մուշ և լծվում տարաբախտ հայության կրթական նվիրական գործին: Այստեղ նա աշխատում էր աչքի ընկնող հասարակական գործիչներ Մկրտիչ Մարյանի և Մարկոս Նաթանյանի հետ: 1886 թ. նրանց ձերբակալությունից հետո Մ. Տամատյանը ստանձնում է Տուրուբերանի և Վասպուրականի վարժարանների տեսուչի պաշտոնը, միաժամանակ հանդիսանալով Մշո Ներսիսյան ուսումնարանի և Ազգանվեր Հայուհյաց ընկերության Մուշի իգական վարժարանի տնօրենը: Դեռևս Վենետիկի Մուրադ-Ռաֆայելյան դպրոցում ուսանելու ընթացքում ալիշանյան ռոմանտիկ հայրենասիրությամբ տոգորված և Եվրոպական ազատագրական

³ Կ.Պոլսի հայությունը բաժանվել էր Հասունյանի կողմնակիցների և ընդդիմադիրների, որից էլ շարժումն ստացել էր Հասունյան-Հակահասունյան անվանումը:

գաղափարախոսություններից ազդված Մ. Տամատյանը 1884-1888 թթ. Մուշում ուսուցիչ աշխատելու տարիներին տեսավ հայ ժողովրդի ծանր ու անտանելի վիճակը և ապրեց դրանով:

Սրտացավ հայրենասերն ու մարդասերը նաև հասկացավ, որ նախորդ դարերի նման առանց ընդվզելու ժողովուրդը շարունակում էր լուռ կրել այդ ծանր լուծը և վերածվել էր կամագուրկ ամբոխի ու եզրակացրեց, որ հարկավոր է պայքարել և այն էլ զենքով: Կրթական խաղաղ աշխատանքի նվիրյալ երիտասարդն աստիճանաբար դարձավ «զինական ու քաղաքական» անզիջում պայքարի կազմակերպիչ և 1886-ից որդեգրեց հեղափոխության ուղին [11, էջ 153-154]:

Կարևոր է նաև, որ 1884-1888 թթ. Տարոն-Տուրուբերանում մանկավարժական գործունեության ընթացքում Մ. Տամատյանը աշխատանքին զուգընթաց իր մաշկի վրա զգաց և հնարավորություն ունեցավ մոտիկից ուսումնասիրելու հայ ժողովրդի իրավագուրկ ու հարստահարված ապրելակերպի հարվածները, տեսավ հայության գոյությանն սպառնացող իրական վտանգը և հասկացավ, որ հայությունն այդպես ընկճված ու խեղճացած է ստացած մշտական ծանր հարվածներից: Որ տևական ժամանակ այլ ելք չգտնելով՝ ստիպված համակերպվել է այդ ստրկական վիճակին, դարձել կամագուրկ ամբոխ:

Հենց այստեղ էլ նրա մոտ հոգեկան մեծ հեղաշրջում է տեղի ունենում. մանկավարժական խաղաղ ու հանգիստ աշխատանքին նվիրված խանդավառ երիտասարդը հրաժարվում է իր նախասիրած ազգային կրթական գործին ծառայելուց և դառնում զինված ու քաղաքական պայքարի կազմակերպիչ ու անվախ մասնակից. «Տամատեան ազատագրական գաղափարներու խտացած և յստակապես ձեւաւորուած ոգիին առաքեալն էր այլեւս» [8]: Այսինքն՝ արևմտահայ կյանքում սկսված ազգային-ազատագրական պայքարի **առաջին փուլին**, որը ենթադրում էր նախ սթափվել դարավոր թմբիրից, լուսավորվել, կրթվել և համախմբվել ազատագրական գաղափարների շուրջ: Այնուհետև աստիճանաբար փոխարինելու էր գալիս

երկրորդ՝ համախմբվելու, միակամվելու և ազատության դրոշմ պարզելու **փուլը**: Այդ ակտիվ ու նպատակալաց գործունեության արդյունքում էր, որ ուսումն ու դաստիարակությունն աստիճանաբար աշխարհիկ դարձան, **վանական վարդապետն սկսեց տեղը զիջեց վարժապետ՝ աշխարհիկ ուսուցչին**: Փոխվեցին նաև դասավանդման մեթոդներն ու ուսուցանվող առարկաները, առաջադեմ դարձան ոչ միայն վարժապետներն ու ուսուցման ձևերը, այլև ամենի ինչից առաջ հենց ինքը՝ ուսուցանվողը, ով հետո պիտի փոխեր, նորացներ մյուսին, հաջորդին: Ի վերջո, պիտի փոխվեր հայության կյանքն ընդհանրապես, դարերով գոյատևելու փոխարեն վերջապես հնարավոր դառնար ապրել մարդավայել:

Այդ էվոյուցիայի արդյունքը եղավ ազգային-ազատագրական պայքարի **երկրորդ՝** գաղափարաքարոզչական և պրակտիկ գործունեության պայքարի **փուլը**, որը համընկավ Մ. Տամատյանի կյանքի նոր՝ կտրուկ փոփոխության հետ և **դարձակետ** եղավ նրա ճակատագրում ու գործունեության մեջ. **ուսուցիչը՝ կրթական գործի մշակը, դառնում է ազատագրական պայքարի քարոզիչ և քիչ հետո նաև հեղափոխական գործիչ ու կազմակերպիչ** [12, էջ 41 և 48]:

Մ. Տամատյանի այդ գաղափարական հեղաբեկումը տեղի ունեցավ 1886 թվականին: Հենց այդ ժամանակվանից էլ նա որդեգրեց հեղափոխականի ուղին, որոշելով առհավետ կյանքը նվիրել սեփական ժողովրդի ազատության վեհ գործին:

Արևմտյան Հայաստանում ստեղծված դժնդակ, անմարդկային և իրավական անարդարացի կացությունն այլևս հանդուրժել անկարող Մ. Տամատյանին չէին կարող շրջանցել նաև այդ շրջանի Տարոնի և Վասպուրականի հեղափոխական խմորումները: Ընդհանուր առմամբ ինքը՝ Մ. Տամատյանը, արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժման «յեղափոխական գաղափարին խանձարուր» երեք օջախ էր առանձնացնում և դրանք վառարաններ անվանում՝ Վանի, Կարինի և Բաղեշի (Մուշ, Մասուն)՝ վիլայեթները⁴: 1886 թ. նա մեկնում է

⁴ Մ. Տամատյանը «վառարաններ» անվանելով արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժման երեք գլխավոր

Վան, որտեղ ծանոթանում է Մ. Փորթուգալյանի նախկին աշակերտների, ինչպես նաև Վանի ազատախոհ շրջանակների հետ. «Հոն, այն աստեն գոյություն ունեցող **Արմենական կազմակերպության միանալով** հայ ազատագրության շարժումին իր գործնական մասնակցությունը բերած է: Յետոյ Պոլիս վերադառնալով յիշեալ կազմակերպությունը զօրացնելու կ'աշխատեր» [13]: Ի դեպ, այս հետաքրքիր տեղեկությունը երբևէ չի շրջանառվել: Ավելին, հիշյալ հրապարակման մեջ նշվում է նաև, որ ոչ միայն Մ. Տամատյանն է եղել **Արմենական կուսակցության անդամ, այլև՝ Մուրադը. «Տամատեան և Մուրատ պատկանելով հանդերձ Արմենական կազմակերպության՝** միաժամանակ Աթենք հրատարակող նոր թերթ մը, «Հնչակ»ը կը ստանային» [13], որի «կուռ և դէպի յեղափոխութիւն հրավառ խմբագրականները» ավելի գրավիչ և սրտամոտ լինելով շուտով գրավում են նրանց և դարձնում իրենց հետևորդներ: Նշենք, որ Արմենական կուսակցության անդամ լինելու փաստին պետք է որոշ վերապահումով մոտենալ, քանի որ նա Վանում մնաց ընդամենը ութ օր և հազիվ թե հասցներ այն աստիճանի յուրացնել արմենականների գաղափարները, որ անդամագրվեր կուսակցությանը: Այլ խնդիր է և հավանաբար այդպես էլ եղել է, որ հայ ազատագրական պայքարի նվիրյալը դառնար արմենականների համախոհը, համակիրն ու սատարեր նրանց:

Հետագայում անդրադառնալով այդ շրջանում Վանում տիրող հեղափոխական մթնոլորտին Մ. Տամատյանը նշում է, որ Վանն առանձնանում էր «պատրաստուած, զարգացած եւ եռանդուն» և մշտական փնտրտուքի ու եռուզեռի մեջ երիտասարդություն ունենալով: Դրանից էլ քաղաքը «մշտական խառնարն մըն էր, բնականէն տրամադիր յեղափոխական ամենայանդուզն ձեռներեցութիւններու» [5, էջ 31], հետագայում վերհիշում է նա: Այնուհետև Մ. Տամատյանը նշում է, որ Վանում գործող Մ. Փորթուգալյանն ու նրա շուրջ համախմբված ուսուցիչները հեղափոխական գաղափար-

ներով տոգորված կրակոտ հայրենասերներ էին, որոնք «քաջալերանք կը ստանային Խրիմեան Հայրիկէն» ում իրավամբ կարելի է նկատել իբրև հայ հեղափոխական շարժման նախակարապետն ու ռաիվիրան:

Նրա մեծ ներդրումը հայոց վերագաթնաժողովի և նորովի մտածող սերունդ դաստիարակելու գործում բարձր գնահատելով հանդերձ Մ. Տամատյանը միաժամանակ նշում է, որ Մ. Փորթուգալյանն ու նրա համախոհները այնքան էլ խելամիտ չէին: Նրանք հաճախ գործում էին արարքներ, որոնք ավելի էին զրգոում, թշնամացնում թուրքերին: Այսպես, Վարժապետարանի մեջ բացահայտ կրակոտ հեղափոխական բնույթի ճառեր էին արտասանում, հայրենասիրական երգեր երգելով ռազմական քայլարշավներ էին ձեռնարկում և նույնիսկ թուրքերի աչքի առաջ Այգեստանի «բացատներուն մեջ զինավարժութեան փորձեր անում» [5, էջ 31]: Վանում այդ «յեղափոխական գործունեությունը այնքան ցուցադրական բնույթ էր ստացել, որ չէր վրիպել կուսակալի ուշադրությունից անգամ» [5, էջ 31]: Վերջինս մի հայի ներկայությամբ ասել էր, որ ազատագրական շարժումը գաղտնի պետք է լինի և ոչ թե բացահայտ, «մանաւանդ որ հայերուն հանած աղմուկը աննպատակ երեւոյթ մըն է, տակը պարապ, որ Հայութեան գլխուն փորձանք կը բերէ» [5, էջ 31]:

Ի դեպ, Արմենական կուսակցության ծրագրի «Յեղափոխութեան ճամբով ապահովել հայ ժողովուրդի ինքնիշխանութիւնը» և այլ հավասարակշռված հիմնադրութենքը հուշում էին, որ այն ավելի շուտ ինքնապաշտպանական կամ «յեղափոխութեան պատրաստութեան» կազմակերպություն էր, քան թե ուղղակի հեղափոխական. «Արմենականությունը իր մեջ կ'ամփոփէր ե՛ւ յեղափոխականը, ե՛ւ կուլտուրական գործիչը: Ան կը հաւատար թէ՛ աստիճանական խղաղ զարգացումին եւ թէ՛ յեղափոխական գործելակերպին՝ զենքին» [14, էջ 80-81]: Ամենայն հավանականությամբ հենց արմենականների տեղացիներ լինելու կարևոր գործոնին ու այդ երկվությանը պետք է վերագրել նրանց որդեգրած այն խոհեմ դիրքը, որ նրանք դրսևորեցին 1894 թ. Տարոն-Սասունի հեղափոխական իրադարձությունների և 1896 թ. Վանի «Մեծ դեպքի» ժամանակ:

օջախ էր առանձնացնում: Դրանք էին Վանի, Կարինի և «Բաղէշի (Մուշ, Սասուն)» վիլայեթները, որոնք «կարելի է նկատել յեղափոխական գաղափարին խանձարուրը»: [5, էջ 30]:

Այնուհետև Մ. Տամատյանը մի ուշագրավ դիտարկում էլ է անում նշելով, որ հատկապես կուսակցական պատմագրությունը «գրեթե կ'աստուածացնե» Մ. Փորթուգալյանին, այնինչ Վանից հեռանալուց և Մարսելում հաստատվելուց հետո «պրն. Փորթուգալեան արդեն յեղափոխական գինիին մեջ շատ ջուր խառնած էր», որի հետևանքով էլ «իր գործակիցներեն խումբ մը երիտասարդներ, բաժնուէրով իրմէ, կը հիմնեն Հնչակեան Կուսակցութիւնը» [5, էջ 27]: Ավելացնենք, որ ընդհանուր առմամբ Մ. Տամատյանն իր հուշերում այնքան էլ նպաստավոր կարծիք չունի Մ. Փորթուգալյանի հայրենիքից հեռանալուց և Մարսելում հաստատվելուց հետո ծավալած գործունեության մասին: Սակայն նշենք, որ դա բոլորովին էլ չի ստվերում Մ. Փորթուգալյանի բերած մեծ նպաստը հայ ազգային-ազատագրական շարժմանը և նա իրավամբ եղել է այդ շարժման աննկուն ռահվիրաներից մեկը:

Այդ շրջանում Մուշում պաշտոնավարող ազատատենչ Մ. Տամատյանը բնականաբար պիտի բախվեր տեղի կառավարիչների հետ, քանի որ կուսակալ Արիֆ և Մուշի կառավարիչ Սալիհ փաշանները, Մշո սուրբ Կարապետի առաջնորդ եպիսկոպոս Արիստակես Դերձակյանը և հռչակավոր ավագակապետ Մուսա բեկը «կատարեալ աւագակախումբ մը կազմած սանձարձակ եւ բացէ ի բաց կը կողոպտէին ու կը կեղեքէին ժողովուրդը» [5, էջ 31]: Բանը հասել էր այնտեղ, որ ոչ միայն տեղի հայերը, այլև «Մուշի թուրքերն իսկ դժգոհ էին տիրող կացութենէն»:

Առանձնապես լարվածություն առաջացավ այն բանից հետո, երբ Մ. Տամատյանը կազմակերպեց տեղի հայերի միասնական բողոքը Մուսա բեկի դեմ: Հենց այդ շրջանից էլ Մ. Տամատյանն աստիճանաբար դառնում է Մուշի ազատագրական, հեղափոխական շարժման ամենաակնառու գործիչներից մեկը: Նրա գաղափարակիցներն ու աջակիցներն էին Հայրապետ Ջանիկյանը (Մշո Ներսիսյան վարժարանի ուսուցիչ), Մուշի Ազգային Առաջնորդարանի քարտուղար Գեղամ Տարոնյանը: Տամատյանը բազում կողմնակիցներ ուներ նաև հասարակ ժողովրդի շրջանում [15, էջ 31]:

Մ. Տամատյանը շուտով տեղափոխվում է մայրաքաղաք և 1889-90 թթ. ուսուցչություն անում Պոլսի Օրթագյուղի հայ կաթոլիկ վարժարանում [16, էջ 33]: Վերադառնալով Կ. Պոլիս Տամատյանն իրեն գտավ հարազատ միջավայրում՝ այնտեղ սկսվել էին հեղափախական լուրջ խմորումներ: Հեղափոխական գաղափարներով տոգորված ուսուցիչը Կ. Պոլսում հարաբերություններ է հաստատում Համբարձում Պոյաճյանի (Մուրադ), Հարություն Ճանկուլյանի և նրանց հեղափոխական մյուս ընկերների հետ: Ձևավորվում է ազատության գործին նվիրյալների մի ընկերակցություն, որն այդ ժամանակ «Պոլսոյ ամենէն գործունէայ և եռանդուն խումբն էր» [11, էջ 153-154]:

Իր հուշերում խմբի նպատակի մասին խոսելով Տամատյանը գրում է. «Մեր նպատակն էր Արեւմտահայաստանի և Կիլիկիոյ մէջ յեղափոխական գործունեութեամբ ապահովել Պերլինի դաշնագրով խոստացուած բարենորոգմանց գործադրութիւնը» [5, էջ 83]: Մ. Տամատյանը դա համարում է ազատագրական շարժման առաջին հանգրվանը: Հաջորդ խնդիրը ազգային անկախության ձեռքբերումն էր: Չէր դրվում դասակարգային խտրականության հարցը: Խմբի ծրագիրը Տամատյանի ասելով չի պարունակել որևէ տնտեսական կամ քաղաքական ուսմունք: Նրանք ազատագրված Հայաստանի քաղաքական կառուցվածքի հարցը առաջնահերթ չէին համարում [5, էջ 83]:

Տամատյանը գրում է, որ ի տարբերություն կոկկասահայերի, որոնք ուսումնասիրում էին ընկերվարության ուսմունքը (սոցիալիզմ), արևմտահայ երիտասարդությունը «շատ քիչ գաղափար ուներ ընկերվարության վրա» [5, էջ 83]:

1889թ. վերջերին նորաստեղծ Հնչակյան կուսակցության կենտրոնի նորկայացուցիչները ժամանում են Կ. Պոլիս և բանակցում տեղի հեղափոխականորեն տրամադրված շրջանակների հետ: Այդ բանակցությունների արդյունքում Մ. Տամատյանն ընկերների հետ անդամագրվում են Հնչակյան կուսակցությանը: Հատկապես կուսակցական գրականության մեջ անդրադառնալով այս հարցին

շատ հեղինակներ⁵ զարգացնում են այն տեսակետը, որ իբր բոլոր այդ գործիչները անվերապահորեն ընդունում ու որդեգրում են այդ կուսակցության գաղափարախոսությունն ու գործելաձևերը: Մի բան, որն իրականությանն այնքան էլ չի համապատասխանում: Թե՛ Մ. Տամատյանը և թե՛ նրա ընկերներից շատերը կամ ընդհանրապես տեղյակ չէին կամ այնքան էլ լավ չէին հասկանում սոցիալիստական գաղափարախոսությունն ու նրա հիմնադրությունը: Պարզապես նրանց մտահոգում էր մեկ հիմնական հարց՝ հայ ժողովրդի վիճակն այլևս անտանելի էր դարձել, որ հատկապես գավառի հայությունը գտնվում էր անխուսափելի կործանման եզրին և ով պայքար կնախաձեռներ այդ խնդրի լուծման օգտին, նրանք կպաշտպանեին ու կծառայեին այդ ուժին: Նրանց համար բոլորովին կարևոր էլ չէր այդ ուժի անունը կամ ծրագրային դրույթներն ու թեզերը: Առավել ևս թե ինչ իզմի դաշտում են գտնվում նրանք: Ասվածի հաստատումն էր այն իրողությունը, որ գրեթե բոլոր հայաշատ վայրերում **Հնչակյան կուսակցությունն սկզբնական շրջանում հաջողությամբ հիմնադրում էր իր տեղական կառույցները և որ կուսակցությունն աննախադեպ հաջողություններ արձանագրեց այդ ասպարեզում:**

Հնչակյան կուսակցությանն անդամագրվելու պահից սկսվում է Մ. Տամատյանի հեղափոխական գործունեության երկրորդ կարևոր՝ կուսակցական փուլը, որը կներկայանք հաջորդիվ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Еремеев Д. Е.**, Этногенез турок. – М., 1971.
2. **Чихачев П. А.** Великие державы и Восточный вопрос. – М., 1970
3. **Pastermajian Hrand**, Hitoire de L'Armenie. – Փարիզ, 1964
4. Հիմնական կանոնագիր Միացեալ ընկերութեանց հայոց: – Կ.Պոլիս, 1880
5. **Տամատեան Մ.**, Իմ յուշերէս: – Պէյրուք, 1985
6. **Ղազարեան Վ.**, Իբրեւ ներածութիւն Կիլիկեան երագին նաւորդր
7. **Թովմասյան Բ.**, Միհրան Տամատեանի յուշագրութիւնը, ինչպէս սկսաւ եւ ինչու մնաց անաւարտ: // «Արեւ» թերթ, թիվ 15706
8. **Տեփոյեան Պ.**, Մեր մեծ ծերունին: // «Արեւ» թերթ, թիվ 8145
9. **Տեփոյեան Պ.**, Միհրան Տամատեան (1863-1945): – Պէյրուք, 1964
10. **Գերընտիր Ա. Յ.**, հայ մը, // «Արեւ» թերթ, թիվ 8145
11. «Դրօշակի» նամակը Մ. Տամատեանին, Ռոստոմ Նամականի, մահուան վաթսուամեակին առթիւ, խմբ. Հր. Տասնապետեան: – Պէյրուք, 1979
12. **Սարգսյան Ս.**, «Արմենիա» պարբերականը ազատագրական գաղափարախոսության ակունքներում, Ե., 2014
13. «Արեւ», թերթ, թիվ 5630
14. **Ռուբէն**, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Բ. Հատոր: – Պէյրուք, 1973
15. **Տասնապետեան Հ.**, Հայ յեղափոխական շարժումը մինչեւ Հ.Յ.Դաշնակցութեան կազմութիւնը: – Աթենք, 1990
16. **Տեփոյեան Պետրոս Յ.**, Միհրան Տամատեան (1863-1945): – Պէյրուք, 1964

Сдана/Հանձնվել է՝ 3.06.2020
 Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 5.06.2020
 Принята/Ընդունվել է՝ 8.06.2020

⁵ Գրեթե բոլորը, որի պատճառով էլ ձեռնպահ ենք մնում ազգանուններ և աշխատությունները նշելուց:

Ժողովրդական տոները Ախուրյան գյուղում

Հովհաննիսյան Ա. Լ.

ՀՊՄՀ Թանգարանագիտության, Գրադարանագիտության և մատենագիտության
ամբիոնի մագիստրոս (Երևան, Հայաստան)
arthur.hovhannisyan333@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Ախուրյան, տոն, ժողովրդական, կենցաղ, ազգային, ծես, ավանդույթ

Национальные праздники в селе Ахуриан

Оганнисян А. Л.

Магистр кафедры музееведения, библиотековедения и библиографии (Ереван, Армения)
arthur.hovhannisyan333@gmail.com

Резюме: Народные праздники для армянского народа неотъемлемые элементы жизни. Они выполняют функции ориентирования этнических традиций, регулирования общественных отношений и удовлетворения потребностей личности, поэтому изучение этой системы имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Поэтому мы посчитали необходимым задуматься о праздниках, которые существовали в недавнем прошлом, и которые сегодня забываются.

Ключевые слова. Ахуриан, праздник, народная, бытовая, ритуальная, традиция

Traditional holidays in village Akhuryan

Hohvannisyan A. L.

Magister chair of Museology, Library Studies and Bibliography
arthur.hovhannisyan333@gmail.com

Abstract: Public holidays for the Armenian people are indispensable elements of life. They serve to orient ethnic traditions and regulate social relations and the satisfaction of the needs of the individual, therefore the examination of this system is not limited to theoretical, but also practical. Therefore, we considered it necessary to think about the holidays, that existed in the recent past, and which are forgotten today.

Keywords. Akhuryan, holiday, folk, everyday, folk, ritual, tradition

Ժողովրդական տոները հանդիսանում են հայ ժողովրդի կենցաղի անբաժան տարրերը: Դրանք կատարում են էթնիկ ավանդույթների կողմնորոշման, հասարակական հարաբերությունների կարգավորման և անհատի պահանջների բավարարման գործառույթներ, այդ իսկ պատճառով այդ համակարգի ուսումնասիրությունը ունի ոչ միայն տեսական, այլև կիրառական նշանակություն:

Տոնը մշակույթի այն տարրն է, որն առավել մեծ դեր է խաղում ազգային արժեքների պահպանման գործում, ինչը շատ կարևոր է մշակույթի բազմաթիվ տարրերի համահարթեցման համար մեր դարաշրջանում: Ցավոք, այն տոները, որ հայ ժողովուրդը նշում էր հարյուր տարի առաջ շատ քիչ է պահպանվել մեր կենցաղում, այն, ինչ խորը իմաստ ուներ հարյուր տարի առաջ ապրող հասարակության համար, կարող է անիմաստ, երբեմն էլ տարօրինակ թվալ այսօրվա սերնդի համար:

Ախուրյանում շատ տոներ կապված են քրիստոնեական դավանանքի հետ, սակայն դրանցից շատերը՝ Նոր տարին, Վարդավառը, Տյառնդառաջը, պահպանում էին ազգային և հայ հին հեթանոսական կրոնի և հավատամքների վերապրուկները:

Ախուրյանում և՛ հնում, և՛ հիմա գրեթե բոլոր տոները նշվում են մեծ ոգևորությամբ և ուրախությամբ [2, էջ 2] :

Ամանոր կամ Նոր տարի. Ըստ՝ Վ. Բդոյանի, հայերը Նոր տարին նշել են մարտի 21- ին՝ զարնանային գիշերահավասարի օրը: «Բնությունը հարություն է առնում զարնան սկզբին, և հայ մարդը այդ օրն էլ դարձրել է Նոր տարի և նշել շքեղ տոնախմբությամբ՝ փառաբանելով բնության զարթոնքը, ակնկալելով բերքառատ տարի» [1, էջ 31]: Այս տոնին գյուղում նախապատրաստվում էին մի քանի շաբաթ առաջ:

Ամանորի սովորույթները խմբավորվում են հետևյալ երևույթների շուրջ.

- Բնակարանը, բնակավայրը և մարդու մարմինն ու հոգին մաքրելը, հարդարելը,
- ծխական ուտեստները,
- ծխական այցելությունները,
- Բախտագուշակությունները (անձնական, ընտանեկան)
- հաջողության ապահովելուն միտված և չարը կանխարգելող հմայական խոսքերը, ծխական մաղթանքները:

Նոր տարվա տոնին նախապատրաստվելու ընթացքում բնակարանի մաքրությանն առանձնակի կարևորություն էր տրվում: Ոչ միայն մաքրվում էր բնակարանը, այլև հնարավորինս դուրս էր նետվում անպետք իրերը, նորոգվում էին քանդված մասերը: Հանվում և մաքրվում էր ողջ ամանեղենը, լվացվում էր ողջ սպիտակեղենը: Ընտանիքի բոլոր անդամները լողանում էին և հագնում տոնական հագուստ: Եթե ընտանիքում գծություններ կային, աշխատում էին լուծել գծության առիթները՝ հաշտեցնելով գծովածներին:

Նոր տարվա գլխավոր նախապատրաստությունները ուտելիքի շուրջ էին: Քանի որ տոնը ընկում էր պասի շրջանում, ուստի պատրաստում էին այնպիսի կերակուրներ, որոնք թույլատրվում էին պասի ժամանակ: Պատրաստում էին ձեթով բակլա, լոբի, ավելյուկ, ձավարով տոլմա, որը կոչվում էր պասուց տոլմա, այսինքն՝ պասի ժամանակ թույլատրվող տոլմա [4, էջ 39]:

Նոր տարուց երկու օր առաջ թխում էին հատուկ տոնի համար նախատեսված հաց, ասում էին, որ Նոր տարին նոր հացով է պետք սկսել, այդ օրը թխում էին նաև «կաղանդի հաց», որով գուշակում էին, թե ինչպիսի տարի պետք է լինի, եթե հացը բշտում էր, ուրեմն տարին առատ էր, եթե ոչ՝ սուղ տարի էր լինելու [4, էջ 9]:

Պասի ավարտին երիտասարդ տղաները և աղջիկները շրջում էին գյուղում և «կաթուղիկ գցում», որի մեջ տանտիկինները դնում էին տարբեր քաղցրավենիքներ և մրգեր: Սա տարածված էր նաև Լոռիում, սակայն այնտեղ, դարձվում էր Ամանորի գիշերը:

Հունվարի 6-ին միաժամանակ Քրիստոսի մկրտության տոնն էր, եկեղեցում մեծ ժամեր-

գություն էր տեղի ունենում, մկրտում էին խաչը: Այդ օրը կոչվում էր նաև ջրօրհնեք: Եկեղեցու ժամերգությունից հետո մարդիկ օրհնած ջուր էին տանում տուն, քսում իրենց աչքերին, շուրթերին, շաղ տալիս տան անկյուններում:

Այդ օրը իրար բարևելիս ասում էին. «Քրիստոս ծնվեց և հայտնվեց», «Օրհնյալ է Ծնունդը Քրիստոսը», «Մեզի ձեզի մեծ ավետիս»:

Սուրբ Ծնունդի օրը բոլորը մատաղ էին անում և բաժանում հատկապես կարիքավոր և հիվանդ մարդկանց [4, էջ 12]:

Ծննդյան տոնի հաջորդ օրը մեռելոց էր, որի ժամանակ մարդիկ այցելում ու օրհնել էին տալիս իրենց մերձավորների գերեզմանները [6, էջ 38]:

Սուրբ Սարգիս. տոնը ինչպես Սբ. Սարգսի պաշտամունքը մեծ ժողովրդականություն ուներ հայոց մեջ, հատկապես երիտասարդների շրջանում, և պահպանվում էր մինչև մեր օրերը: Այն նշելու հաստատուն օր չկար: Սբ. Սարգսի տոնը նշում էին Զատիկից 63 օր առաջ: Երիտասարդները գիտեին, որ Սբ. Սարգիսը սիրո կողմնակիցն է, «սիրո ճանապարհը» բացողը և սիրահարների օգնականը:

Սբ. Սարգիսը ժողովրդական պատկերացումներում պատկերվում էր գորշ կամ սպիտակ ձիով: Այս տոնի նախորդող օրերին բոլորը, հատկապես երիտասարդները, պաս էին պահում, իսկ որոշ երիտասարդներ՝ ծոմ [3, էջ 56]:

Ծոմապահ երիտասարդներն ու օրիորդները ուրբաթ երեկոյան աղի բլիթ էին ուտում, որպեսզի երագում տենեն, թե ով է իրենց ջուր տալու: Հավատում էին, որ նա, ով իրենց երագում ջուր կտար նրա հետ էլ կամուսնանային: Այդ օրը երեկոյան տան տիկինը սկուտեղով փոխինձ էր դնում դրսում: Շաբաթ առավոտյան առաջին գործը այդ փոխինձի ստուգումն էր, եթե Սբ. Սարգսի ձիու պայտի հետքը նշմարում էին սկուտեղով փոխինձի վրա՝ ուրախանում էին և հայտնում բոլորին [3, էջ 65-68]:

Այդ փոխինձով «խաշիլ» էին պատրաստում, որոշ վայրերում երիտասարդ աղջիկները դրանից մի պատառ դնում էին պատուհանին և հետևում, թե թռչունները որ կողմ կտանեն:

Ախուրյանում մեղրով կամ պանրով բրդում էին դնում, և հետևում, թե թռչունները որ կողմ կտանեն այն, այդ կողմում էլ կլինեք ամուսինը, իսկ եթե թռչունը պատառը կտցահարում և չէր թոցնում, նշանակում էր, որ պատառի տեր աղջիկը կամ տղան երբեք չի ամուսնանալու:

Ս. Սարգսի տոնին հաճախ քամի էր բարձրանում և մարդիկ հավատում էին, որ այդ ժամանակ Սուրբ Սարգիսը կովում է չարի դեմ, որի պատճառով էլ փոթորիկ էր բարձրանում [2, էջ 18]:

Տյառնդառաջ կամ Տրնդեգ. Հայ առաքելական եկեղեցու տերունական, անշարժ տոներից է, որը նշվում է փետրվարի 14-ին, Սուրբ Ծնունդից 40 օր հետո:

Տոնի պաշտոնական անունը բացատրվում է Քրիստոսի կենսագրության այն իրադարձությամբ, որ հրեաները օրենքի համաձայն Փրկչի ծննդյան 40-երորդ օրը նրա ծնողները որդուն տաճար տարան: Այստեղ նրան ընդառաջ եկավ խոր ծերության հասած և տիրոջ գալստյանն սպասող Սիմոն ծերունին, որտեղից և տոնի անունը՝ Տյառնդառաջ: Տոնական հանդիսությունները, սակայն ունեն հնագույն ավանդույթներ և առնչվում են կրակի մաքրագործող գործության հանդեպ ունեցած հավատի հետ: Տյառնդառաջին վառվող կրակը գարնան ավետիսի խորհրդանշական դեր է կատարում:

Ախուրյանում տոնի նախընթաց օրը՝ 13-ին, բոլոր նորապսակները գնում էին եկեղեցի, ու երեցփոխը մի-մի վառած մում էր տալիս: Եկեղեցու ժամերգությունից հետո այդ մումերը տանում էին տուն, այդ մումերից էլ վառում էին նախօրոք պատրաստված ծառի ճյուղերը կամ խոտը ու երեք անգամ թոնում այդ կրակի վրայից: Տարեցները այրել են իրենց թաշկինակները կամ սեղանի ծածկոցի ծայրը և այդ մոխրից թափել դեմի երդիկից ներս, կրկնելով հետևյալ խոսքերը.

«Մեր հավերը կոթան եղին,

Մեր կովերը՝ ճոթան»:

Մոխրի մի մասն էլ պահում էին, որ գարունը խառնեին սերմացուի հետ, որպեսզի բերքը առատ լինեք [2, էջ 18]:

Ամուլ հարսներն էլ այրել են իրենց զգեստի ծայրերը, որպեսզի Աստված վերցնի իրենց ամլությունը: Այդ տարվա նորապսակները մի

կնոջ ուղեկցությամբ քավորի և քավորկնոջ հետ պտտվում էին կրակի շուրջ՝ ձեռքերին աղանձ, բոված սիսեռ, ոսպ և բաժանում անցորդներին:

Այսպիսով Տյառնդնդառաջ տոնի ծեսերի և արարողությունների հիմնական նպատակը բարեհաջող բերքի, մարդկանց առողջության ու սերնդաճի ապահովումն էր, չարի կանխարգելումը:

Ծաղկագարդ. Թեև ոչ մեծ շուքով, բայց տոնը Ախուրյանում տոնում էին Զատիկից մեկ շաբաթ առաջ: Այս օրը եկեղեցում ժամերգություն էր արվում, որից հետո քահանաները ուռենու օրհնած ճյուղեր էին բաժանում ներկաներին: Այդ օրը նշանված աղջկներին տարել են եկեղեցի, կանանց շարքում կանգնեցրել, քող են քաշել դեմքերին, հինայած ձեռքերին մոմ տվել [4, էջ 21]:

Նույն օրը երեխաները կարկաչեքը ձեռքերին, շրջել են տնետուն և երգել:

Կարկաչա, կարին կաչա,

Սև եզան՝ սև սամուրեն

Կարմիր եզան՝ օղն ու կոճակ,

Կարմիր հավկիթս դուրս բերեք,

Թե չէ կսեմ պոճատ իծուն

Գուկա կոտրե՛ ձեր ձձուն:

Երգերն ավարտելուց հետո գյուղացիները երեխաներին ձու էին տալիս, որը պահում էին մինչև գատիկ:

Ծաղկագարդի երեկոյան աճուրդով բացվել է «դոնբացեքի» վարագույրը. ով որ շատ գումար է տվել, նա է բացել վարագույրի ծայրը [3, էջ 128]:

Ծաղկագարդին հաջորդող յոթ օրերը ունեն իրենց անունները: Գյուղում ասում էին.

Ահա եկավ երկուշաբթին՝

Շալկած բերավ երեքշաբթին,

Մարդասպան չորեքշաբթին,

Մեջքդ կոտրի հինգշաբթի,

Կորի ուրբաթ,

Կորի շաբաթ,

Զան կիրակի՝ կեր ու պարի [2, էջ 21]:

Զատիկ. «Զատիկ» բառը հայոց կենցաղում ուներ «տոն», «ուրախություն» իմաստը: Ժողովուրդը դարեր շարունակ Հիսուս Քրիստոսի Ծնունդն ու Հարության տաղավար տոները տարբերակել են՝ Փոքր Զատիկ և Մեծ Զատիկ անվանումներով:

Շատ վայրերում Ջատիկ բառը հոմանիշ է տոն բառին [5, էջ 10]: Այս տոնը համապատասխանում է եկեղեցական Մր. Հարության տոնին, բայց շարժական տոն է, այսինքն՝ նշելու հաստատուն օր չունի:

Համբարձում. Ջատիկից ուղիղ 40 օր անց նշում են Համբարձումը, որը շատ տեղերում կոչվում է Վիճակ կամ Կաթնապրի տոն: Տոնը նշվում էր հինգշաբթի օրը, այս տոնի հետ ժողովուրդը կապել է վիճակ հանելու սովորության հետ: Տոնի նախընթաց օրը աղջիկները ծաղիկներ են հավաքում ու ջանգլույում ասում: Սա տարածված էր Հայաստանի բոլոր մարզերում: Երեկոյան, աղջիկները յոթ աղբյուրից ջուր էին վերցնում և ծաղիկները դնում ջրի մեջ: Գիշերը ջրով տարան դնում էին երդիկում, որ աստղերը հմայեն:

Կիրակի առավոտյան աղջիկները գնում էին վիճակ հանելու: Տարրայի մեջ ամեն մեկը մի իր էր գցում: Մեկին հարսի զգեստ էին հագնում և գլխին քող գցում, բոլորը շրջան կազմած նստում էին, մի տարեց կին սկսում էր աղոթել, հետո երգում էին ու «փոքրիկ հարսիկին» խնդրում էին մի իր հանել տարրայից [4, էջ 7]:

Վարդավառ. Եկեղեցական պաշտոնական տոնացույցում տոնը կոչվում է «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն» և նշվում է Ջատիկից 98 օր հետո՝ հունիսի 27-ից մինչև օգոստոսի մեկը ընկած ժամանակահատվածում ընկած որևէ կիրակի:

Հայոց մեջ Վարդավառը հնագույն արմատներ ունեցող տոներից է: Նրա մեջ հասցրել են արտացոլվել հայոց պատմության և ամառային տոնակատարությունների բոլոր դրվագներից՝ Նոյի պատմությունը, Հայկի և Բելի ավանդազրույցը, Անահիտ և Աստղիկ դիցուհիների կերպարները և այլն:

Ավանդազրույցի համաձայն, երբ Նոյը հասնում է Մասիսի գագաթը և այնտեղից իջնում Նախիջևան, այդ օրվանից սկսվում է հայոց Նավասարդ ամիսը: Եվ որպեսզի ջրհեղեղի հետ կապված հիշողությունը չմոռացվի, Նոյը պատվիրում է իր որդիներին իրար վրա ջուր լցնել [3, էջ 201]:

Ախուրյանում տոնը անվանում էին «Վարդևոր»: Այս տոնին շատ հաճախ գյուղացիները ուխտի էին գնում դեպի մոտակա սրբավայրեր:

Խաղողօրհներ կամ Վերափոխում Մր. Աստվածնի. Այս տոնը նշվում էր ողջ քրիստոնյա աշխարհը, ընդունված էր այն նշել օգոստոսի 15-ին: Տոնը կապված էր ժամերգություն էր լինում, որից հետո օրհնում էին խաղողը և բաժանում բնակիչներին [2, էջ 33]:

Սուրբ խաչ կամ Խաչվերաց. Մեպտեմբերի 14-ին նախորդող կամ հաջորդող կիրակի օրը նշվում էր քրիստոնեական տոնացույցում՝ Խաչվերաց, ժողովրդի մեջ տարածված Սբխեչ կամ Ուլնոց անուններով հայտնի տոնը [6, էջ 112]:

Ախուրյանում այն հայտնի էր Ուլոց, Ուլան դրան և Օղլաղ դրան անուններով, նշանակում էր ուլերի կոտորած, որովհետև այդ օրը ուլ էին մորթում, առանց կտրատել կախում թոնիրը, իսկ տակին ամանով ձավարով փլավ էին դնում, որին անվանում էին քաշկա:

Այսպիսով վերոհիշյալ շարադրանքից ակնհայտ է դառնում, որ մեր ժողովրդական, եկեղեցական բնույթի ծեսերը այս կամ այն չափով կիրառվել է նաև ախուրյանցիների կողմից, ուր դրանք այլ ազգագրական շրջանների համեմատ ունենին որոշակի առանձնահատկություններ, ինչպես տոնածիսական համալիրի կայացման, այդպես էլ տարբեր անվանումների կտրվածքներով: Ամփոփելով տոների վերաբերյալ շարադրանքը, կարելի է ասել, որ Ախուրյանում տարածված էին այնպիսի տոներ, որոնք լայն տարածում ունեին նաև Հայաստանի այլ ազգագրականությունում, բայց չնայած դրան տարբերվում էին թե՛ իրենց անվանմամբ և թե՛ կանոններով: Ցավոք պետք է նշենք, որ տոների մեծ մասը մոռացության է տրվել, և շատ դեպքերում դրանց մասին մնացել են միայն աղոտ հիշողություններ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Բդոյան Վ.**, Հայ ազգային ծեսերն ու տոները: - Երևան 1952:
2. **Գալոյան Ա.**, ԴԱՆ, տետր 2:
3. **Խառատյան Հ.**, Հայ ժողովրդական տոները: - Երևան, 2005:
4. **Հովհաննիսյան Ա.**, ԴԱՆ, տետր 1:
5. **Մալխասեանց Ս.**, - Երևան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչություն, 1944:
6. **Մկրտչյան Ս.**, Տոներ: - Երևան, 2010:

Сдана/Հանձնվել է՝ 16.04.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 19.04.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 22.04.2020

Струнный Квартет Константина Агапаровича Орбеляна

Меликян Н. З.

Соискатель отдела музыки Института искусств НАН РА,
Преподаватель Ереванского государственного колледжа эстрадно-джазового искусства
(специальное фортепиано) (Ереван, Армения)
naira.melikyan11@gmail.com

Ключевые слова: Константин Агапарович Орбелян, Струнный Квартет, VI Всемирный фестиваль молодежи и студентов, джаз, Эстрадный оркестр Армении

Կոնստանտին Աղապարոնի Օրբելյանի լարային քառյակը

Մելիքյան Ն. Զ.

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի երաժշտության ֆակուլտետի հայցորդ, Երևանի էստրադային և ջազային արվեստի պետական քոլեջի դասախոս (մասնագիտական դաշնամուր)
(Երևան, Հայաստան)
naira.melikyan11@gmail.com

Ամփոփում: «Կոնստանտին Աղապարոնի Օրբելյանի լարային քառյակը» - հոդվածը նվիրված է կոմպոզիտորի առաջին խոշոր դասական ստեղծագործությանը, որը նրան բերեց հսկայական հաջողություն, ոսկե մեդալ և հաղթանակ Երիտասարդության և ուսանողների VI համաշխարհային փառատոնում:

Վճռորոշ բառեր՝ Կոնստանտին Աղապարոնի Օրբելյան, լարային քառյակ, Երիտասարդության և ուսանողների VI համաշխարհային փառատոն

String Quartet of Konstantin Agaparon Orbelian

Melikyan N. Z.

Applicant, Department of Music, Institute of Arts, NAS RA
Lecturer in Yerevan State College of Pop and Jazz Art (special piano) (Yerevan, Armenia)
naira.melikyan11@gmail.com

Abstract: “String Quartet of Konstantin Agaparon Orbelian” - the article is dedicated to the **composer's** first major classical work, which brought him tremendous success, a gold medal and victory at the VI World Festival of Youth and Students.

Keywords: Konstantin Orbelian, String Quartet, VI World Festival of Youth and Students

Струнный квартет Константина Агапаровича Орбеляна – это первое крупное сочинение, которое принесло молодому композитору незаурядный успех. Струнный квартет, как жанр академической музыки (как правило, для двух скрипок, альты и виолончели) имел в XX веке большое распространение. Некоторые авторы отходили от классической 4-х частной структуры, сонатной формы, но популярность жанра была очень высока в середине XX века и привлекала многих молодых композиторов, в том числе молодого студента музыкального училища К.Орбеляна. Конечно, на него повлияли квартеты композиторов имевших для него незыблемый авторитет. Квартет А.И.Хачатуряна (1933г.), Н.Я. Мясковского(1943г. 9-й, ре минор в 3-х частях), 15 квартетов Д.Д. Шостаковича, и конечно его любимого педагога Э.М.Мирзояна (1947г.) и др...

В 1952 году вынужденно отдалившись от легкого жанра и оставив работу в Эстрадном оркестре, К.Орбелян поступил в музыкальное училище им. Р.Меликяна. Этому способствовала музыкальная среда, в которую он попал. Это плеяда молодых, талантливых армянских композиторов – Александр Арутюнян, Арно Бабаджанян, Эдвард Мирзоян, и конечно же А.И. Хачатурян, которые вывели армянскую музыку за пределы республики, страны и явились лицом яркой и самобытной национальной творческой школы. И именно они стали для К.Орбеляна образцом, а вскоре и личными друзьями. Имея уже к этому времени долголетний музыкальный опыт, основанный только лишь на чистой практике и природной одаренности. К.Орбелян говорил: «Я все слышал, но ничего не знал» [1, с. 13]. Все эти обстоятельства: напряженная обстановка в оркестре, разговоры о некой «идеологической

чуждости», напоминания о том, что он «сын врагов народа» и конечно же человеческая зрелость (24 года), когда он всерьез задумался о своем призвании и месте в жизни подтолкнули заняться своим профессиональным образованием и поступить на композиторское отделение, в класс Эдварда Михайловича Мирзояна. Благодаря своему учителю молодой композитор обратился к планомерной профессиональной учебе. Велика роль Э.М.Мирзояна в становлении Орбеляна-композитора. Э.М.Мирзоян был невероятно одаренным педагогом, воспитавшим целое поколение талантливых композиторов: Мартын Вардазарян, Арташес Картарян, Айк Манвелян, Ваге Айрапетян...и мн.др... (с 1943 г преподавал в Ереванской государственной консерватории, а с 1952года также преподавал в муз.училище им Р.Меликяна). «За блеском эстрадного, джазового музицирования, которым Орбелян безусловно покорял даже самых искушенных музыкантов, Мирзоян угадал гораздо более глубинные пласты музыкальных и индивидуальных возможностей его натуры. Мирзоян помог сформироваться не только профессиональным навыкам, но, и это главное, способствовал становлению творческой личности композитора, рождению Орбеляна-художника» [1, с. 12]. Отношения двух музыкантов, ученика и учителя, прошли разные стадии и с годами переросли в прочую, теплую человеческую привязанность. Поступив на первый курс, пришлось также наверстать упущенное в общеобразовательных предметах, получив аттестат зрелости к концу первого курса. (Однако было не просто в 24 года сидеть на школьной скамье с 14-15 летними однокурсниками). А углубленные занятия теоретическими предметами, раскрыли перед молодым музыкантом его собственные большие возможности и подвели под них прочную теоретическую основу. Уроки композиции, проходившие в классе Эдварда Михайловича Мирзояна, привели к переводу после окончания первого курса сразу на последний, четвертый курс. Именно за эти студенческие, училищные годы он сочинил вторую и третью части струнного квартета. Огромная жажда знаний и явно незаурядные способности, а самое главное, проявление поистине нечеловеческих усилий привели к окончанию училища экстерном, за два года.

Окончив муз. училище с отличием, К. Орбелян в 1952 поступил в Ереванскую государственную консерваторию им. Комитаса. Несмотря на бурную жизнь: концертмейстерские подработки в балете, создание балетных миниатюр, которые были поставлены Главным балетмейстером театра В. Варковицким (пользовались

большим успехом и много лет не сходили со сцены), организованный на радио инструментальный квинтет, который явился шагом к возвращению в любимый мир джаза - все это не помешало быть прилежным студентом консерватории. И только уже в консерватории К. Орбелян закончил начатый в училище струнный квартет, сочинив две большие части – первую и последнюю, четвертую.

В мае 1956 в Москве, Управление учебных заведений Министерства культуры СССР и Союза Советских композиторов СССР организовало смотр творчества молодых композиторов – студентов и аспирантов высших музыкальных учебных заведений страны. В нем приняли участие студенты композиционных отделений Московской ордена Ленина государственной консерватории им. Чайковского, Государственного музыкального-педагогического института им. Гнесиных, Ленинградский ордена Ленина государственной консерватории им. Римского Корсакова, Белорусской, Тбилисской, Харьковской, Алма-Атинской и др. консерваторий. Ереванская государственная консерватория им.Комитаса была представлена группой студентов – композиторов классов Г.Егизаряна и Э. Мирзояна. Исполняли струнные квартеты К. Орбеляна и Д.Т Татевосяна, соната для виолончели и фортепиано А. Тертеряна и др. композиторов. Концерты проходили в Малом зале Московской консерватории с большим успехом, которому способствовали исполнители - квартет им. Комитаса, студент Московской консерватории Ю.Егизарян и др. В Центральном доме композиторов Москвы состоялось обсуждение и выступившие композиторы и педагоги отметили высокий профессиональный уровень студентов-композиторов Ереванской консерватории [2].

После дебютного успеха в Москве струнный квартет Орбеляна не выходил из репертуара Заслуженного коллектива Арм. ССР квартета им. Комитаса. 10 февраля 1957г. в малом зале Арм. Филармонии в концерте армянской камерной музыки, квартет им. Комитаса в своей программе с участием лауреата международного конкурса пианиста Виктора Мержанова, наряду с фортепианным квинтетом Э.Оганесяна, квартетом Степаняна исполнил квартет К.Орбеляна [3; 4].

Череда конкурсов и фестивалей в 1956году, следующих один за другим, на которых исполнялся квартет все более популяризовали его, каждый раз получая все более высокую оценку зрителей и жюри.

В мае 1957г. Был проведен первый молодежный фестиваль Армении, где организационный комитет присвоил К.Орбеляну звание лауреата,

II-ое место и серебряную медаль за струнный квартет [5; 6].

В июле 1957г. в Москве состоялся Всесоюзный молодежный фестиваль, где Э. Оганесян удостоился первой премии за свой фортепианный квинтет, а струнный квартет К.Орбеляна получил вторую премию [7; 8]. Газета «Комсомолец» дала очерк фестиваля под названием «Представители Армении – лауреаты конкурсов Всесоюзного фестиваля молодежи» [9]. В статье Г.Акопяна «Посланцы Армении на фестивале» писалось: «Лучшие представители армянской молодежи включены в состав делегации многонациональной советской делегации..... Нашу талантливую молодежь представляют композиторы Эдгар Оганесян, Константин Орбелян, певцы Эдуард Багдасарян, Аршавир Карапетян, канонистка Анжела Атабекян, дудукист Дживан Гаспарян и др.» [10].

А уже 11августа 1957 в газете «Комсомолец» под заголовком «Посланцы Армении – Лауреаты фестиваля» были опубликованы имена победителей VI Всемирного фестиваля молодежи и студентов. Газета писала: «В течении десяти дней в театрах, концертных залах, клубах Москвы продолжались международные художественные конкурсы VI Всемирного фестиваля молодежи студентов. Сотни художественных коллективов и индивидуальных исполнителей многих стран мира приняли участие в конкурсах. 8 августа состоялось торжественное закрытие конкурсов..... На конкурсах с большим успехом выступали молодые представители Армении. Все участвующие от Армении в Международных конкурсах фестиваля коллективы и индивидуальные исполнители стали лауреатами.

Звание Лауреата и золотую медаль получили молодая канонистка Анжела Атабекян и композитор Константин Орбелян за струнный квартет.

Звание лауреата и Серебряную медаль получили композитор Эдгар Оганесян за струнный квинтет, певцы А.Айдинян и А.Карапетян и дудукист Дживан Гаспарян.

Звание лауреата и бронзовую медаль получил мужской хор, скрипач Генрих Смбалян и др.» [11]. В том же номере газеты в статье Ал. Саакяна «Посланцы Армении на VI Всемирном фестивале молодежи студентов» описывается поездка делегации молодежи из Армении на VI Всемирный фестиваль в город Воскресенск. На разных концертных площадках города Воскресенска проходили концерты лауреатов фестиваля, дружеские встречи.

Все центральные и местные газеты освещали итоги на VI международном фестивале молодежи студентов мира, [12] а телестудия Еревана

27 августа включила в свою программу фильм «Московский фестиваль» [13].

Квартет принес большую популярность композитору и очень полюбился слушателям. Квартет им. Комитаса включил его в свою гастрольную программу в город Ленинакан 24 января., [14] 30января 1958 г. прозвучал в малом зале Арм. Филармонии.

17 мая 1958г., в новостроенном Доме композиторов Еревана, для участников первой Закавказской «Музыкальной Весны», был организован камерный концерт. Квартет им. Комитаса (в составе: А.Габриелян, Р.Давидян, Г.Талалян, С.Асламзян) исполнил квартеты К.Орбеляна и Э.Мирзояна, а также камерные произведения А.Бабаджаняна, А.Степаняна, К.Закаряна и др. [15].

Благодаря всем этим успехам Константин Агапаронович Орбелян был принят в Союз композиторов СССР.

О том, что творчество К.Орбеляна стало заметным явлением, свидетельствует письмо Арама Ильича Хачатуряна, адресованное молодому композитору [1, с. 16-17].

«Дорогой Котик! Пишу это письмо тебе из подмосковного санатория «Барвиха». Здесь я нахожусь после двухмесячного пребывания в Кремлевской больнице из-за кровотечения язвы двенадцатиперстной кишки. Все это у меня случилось после моего последнего приезда в Армению.

Цель моего письма еще раз сказать тебе, что ты очень даровитый человек и что тебе следует заняться композицией по –настоящему. О чем ты думаешь? Ведь ты зря расточаешь свое огромное дарование.

Чтобы ты меня правильно понял бы, я хочу тебе сказать, что я не только положительно отношусь к легкому жанру, к твоему оркестру, но и считаю, что ты делаешь очень важное дело в своем эстрадном оркестре. Причем ты часто пишешь легкую с большим вкусом, и, если так можно выразиться, пишешь легкую музыку без кавычек. Работая в этом жанре ты можешь быть вполне уважаем, вполне обеспечен и вполне ценим.

Таким образом, ценя твою работу в эстрадном оркестре, тем не менее, я предлагаю тебе бросить это дело, заниматься эстрадным оркестром от случая к случаю.

Тебе нужно переехать в Москву и серьезно начать систематически заниматься теорией композиции. Не подумай, что я хочу, чтобы ты учился бы у меня. У кого ты будешь учиться – это вопрос второстепенный, важно, чтобы ты учился бы.

Я бы хотел бы, чтобы ты ответил бы мне на это письмо. Я хочу знать – что ты думаешь по этому поводу. Пока советую тебе не терять время и писать произведения в духе твоего квартета.

Если можно будь еще острее в своем гармоническом языке и помни, чтобы джазовые звучности не отразились бы в твоих сочинениях. Так называемой левизны не бойся в своих сочинениях потому, что ты столь реалистичен и народен в своих слушаниях, т.е. ты слышишь правильно – тебе не страшны увлечения островами и формальными конструкциями.

Конечно, все это должно быть ограничено. Нельзя ставить перед собой задачи конструкции голой формы не думая о содержании. Так что пойми меня правильно.

Извини меня, что вторгаюсь в твои внутренние дела, но мой долг, долг старшего, долг совести, сказать тебе и предупредить тебя.

Прими мой привет и передай привет всем композиторам.

Твой Арам Хачатурян 27.09 1958г. Барвиха».

Так что же из себя представляет это сочинение, удостоенное золотой медали на композиторском конкурсе, посвященном Всемирному фестивалю 1957года и которое принесло такой грандиозный успех композитору в 27-28 лет?

Струнный Квартет К.Орбеляна – это произведение полное юношеской энергии, лирической непосредственности, прочно связанное с армянской народной музыкой, где следует, прежде всего, отметить живость его мелодии, естественность развития мысли и самое главное цельность сочинения.

Особенно интересно представлены первая часть и финал произведения. Они объединены общностью тематического содержания, романтической приподнятостью и насыщенной патетикой. Используя элементы главной партии из первой части, автор существенно драматизировал и трансформировал их в финале квартета. Еще в экспозиционных разделах интенсивное развитие получают основные музыкальные образы. Таковы, например, главная и побочная темы в экспозиции первой части, где обе написаны в динамической трехчастной схеме.

Главная партия *Allegro patetiko* с самого начала подвергается активному развитию. Нельзя не отметить известную близость ее характера и рисунка с началом Девятого квартета Н. Мясковского (ре минор в 3-х частях) написанного в 1943 году. А певучая и элегическая поначалу побочная партия получает еще больше напряженности развития. Одной из сильных сторон дарования молодого композитора, как отмечали критики Л.Кренкель и Н.Пейко (Н.И.

Пейко-был педагогом по инструментовке Э. Мирзояна в Московской музыкальной студии при Доме культуры Армянской ССР) в статье про К.Орбеляна, [16, с. 45] являлось умение придавать яркую мелодическую выразительность широко развернутым разработочным построениям. И именно этим дарованием К.Орбелян часто пользовался в создании своих сочинений, а также в джазовых импровизациях.

Связь тематического материала с армянскими народными истоками особенно ярко проявилась в побочной партии первой части. Постепенно нисходящее движение мелодической линии (*gis-fis-e-d-cis*) надо отметить как одну из национальных черт, ясно ощущаемое в приведенном примере. Типичную для многих мелодий народов Востока эту структурную особенность, уловили даже многие русские классики (ярчайший пример – вступление и заключение «Грузинской песни» С.Рахманинова) [16, с. 45].

Постепенным включением инструментов *pizzicato* начинается разработка. Этот прием был очень свойственен для эпохи, новатором которого был Веберн: исполнение быстрых пассажей *pizzicato*. И конечно же, этот эффект настораживает внимание слушателя перед драматургическим, наиболее важным разделом первой части.

Кульминация разработки представляет собой драматизированный марш – прием хоть и не новый, но в данном случае использованный очень выразительно. В репризе наиболее интересна лаконичная кода, особенно ее патетическое заключение; в начале коды автор использовал так называемую «гамму Римского Корсакого» или лад уменьшенного септаккорда («гамма тон-полутон»). В данном случае оно использовано довольно механично, видимо это тенденция к джазовой музыке, ... может это и имел в виду А.И.Хачатурян предупреждая чтобы «джазовые звучности не отражались в сочинениях».

Как уже говорилось выше, финал как бы продолжает развивать драматическое начало, заложенное в первой части квартета. Рефрен преобразовывает начальные интонации ее главной партии в плане драматизированного армянского народного танца.

Очень интересен по своей структуре финал квартета. Лирически-взволнованный первый эпизод финала по настроению близок побочной партии первой части, в то время как по рисунку он несколько напоминает главную партию.

Во втором эпизоде финала *Andante fun`ebre*, продолжающем развитие главной партии первой части, он приобретает черты траурного марша, достигая кульминации своего развития.

Вторая часть квартета – это традиционно стремительное легкое скерцо с распевной средней частью, которая служит необходимой разрядкой между драматической первой и лирически напряженной третьей частями. Музыковеды Н.Пейко и Л.Кренкель назвали вторую часть «Дивертисментной».

Если в финале квартета большую роль играют эпизоды, вырастающие из трансформированной главной темы, первой части, то третья часть квартета, это выразительное певучее Andante me sto, так же как и первый эпизод финала, интонационно и эмоционально связана с побочной партией Allegro. Эту связь можно усмотреть не только в характере музыки, но и в близости мелодических образов, сходстве фактуры, а также и в особенностях развития.

Элегическая по своему характеру тема третьей части, вначале, как и в побочной партии первой части, приобретает затем экспрессивно – патетический характер. В этой части, как и в других, много выразительной полифонии: лирический дуэт первой скрипки то с альтom, то с виолончелью на фоне других голосов второго плана.

Московская критика писала: «Молодой композитор показал в квартете хорошее владение классическими приемами, позволяющими достичь сочетания многообразия и единства в крупной форме. Это осуществлено на основе музыки,- пусть еще не очень самостоятельной, как в целом, так и в деталях, но очень живой, непосредственной и эмоционально заражительной.

Струнный квартет иногда считают одним из самых «немассовых» камерных жанров. В то же время в этом жанре многие выдающиеся композиторы прошлого и настоящего времени создали ряд замечательных произведений. Вслед за классиками творчество советских композиторов (достаточно назвать хотя бы Н.Мяковского, Д. Шостаковича, В. Щебалина) показало, что при всей скупости средств, а отсюда и «строгости» композиторских приемов, квартетная музыка способна нести в себе прекрасный мир мыслей и чувств, вполне доступных широкому кругу слушателей. И, конечно, квартетная музыка способна выражать эти мысли и чувства средствами, не менее яркими и доходчивыми, чем любой другой жанр музыкального искусства» [16, с. 45].

Список использованной литературы

1. **М.Берко** Константин Орбелян Ереван. Луйс. 1990.
2. «**Коммунист**» «Смотр творчества молодых» корп. газ. «Коммунист» Ереван 11мая 1956г. №110.
3. «**Սովետական Հայաստան**» Ереван, газета №35, 10 февраля 1957 объявление на армянском языке.
4. «**Коммунист**» объявление «Вечер армянской камерной музыки» газ. Ереван 9февраля 1957г. №34
5. **Անժելա Ճահնարարյան** «Երիտասարդական ֆեստիվալի լաուրեատները» газ.«Ավանքարդ», Ереван 1июля №66 1957г
6. **Լ. Միրջանյան** «Բոցկտուն է ֆեստիվալի ջաիր». Газ. Ереван «Գրական թերթ», 1957г. 9 июня №21 на арм.яз.
7. **ՏԱՍՍ** ; «Երիտասարդության համամիութենական ֆեստիվալի գեղարվեստական կոնկուրսներում հաղթողները» «**Սովետական Հայաստան**», 1957г. 5 июля №157.
8. **Հ.Խանջյան** «Ֆեստիվալի մեր լաուրեատները». газ. «Սովետական Հայաստան», .Ереван 1957г.24 июля №173 на арм. Яз.
9. **ТАСС** «Представители Армении лауреаты конкурсов Всесоюзного фестиваля молодежи» газ «**Комсомолец**», Ереван 1957г.12июля №83.
10. **Գ.Հակոբյան** «Հայաստանի պատվիրակները ֆեստիվալում» газ. «Սովետական Հայաստան» Ереван 28 июля 1957г.на арм. .яз.
11. **Ал.Саакян** «Посланцы Армении на VI всемирном » газ. «Комсомолец» 11 августа 1957г. №96.
12. **ՏԱՍՍ** «Սոսկվայի ֆեստիվալում» «**Սովետական Հայաստան**» газ. 10 августа 1957г. №188 на арм.яз.
13. Երեվանի հեռուստատեսության ստուդիա» объявление, газ.«**Սովետական Հայաստան**» Ереван 25августа,№201.
14. «**Բանվոր**», объявление на арм. языке, газ. Леникан 23 января, №19.
15. **ՏԱՍՍ** «Երեկ կոմպոզիտորների տանը» Газ. «**Սովետական Հայաստան**»,Ереван, 18мая 1957г, №116 на арм.яз.
16. **Л. Кренкель, Н. Пейко** «Струнный квартет К.Орбеляна» Жур.«Советская Музыка» №12 Москва. 1957г.

Сдана/Հանձնվել է՝ 20.04.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 22.04.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 26.04.2020

«Կարմրահեր կինը». ոճիր և պատիժ»

Դանիելյան Մ. Դ.

ԵՊՀ Հայ գրականության ամբիոնի մագիստրոս (Երևան, Հայաստան)

danielyanmane96@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ այլաբանություն, խորհրդանիշ, հոգեբանություն, հոգեվերլուծություն, հայր և որդի, ոճիր և պատիժ, կարմրահեր կին, ջրհոր, ճակատագիր

""Рыжеволосая женщина". преступление и наказание"

Даниелян М. Д.

Магистр кафедры Армянской Литературы ЕГУ (Ереван, Армения)

danielyanmane96@mail.ru

Аннотация: В этой статье по роману Орхана Памука «Рыжеволосая женщина» мы рассмотрели сюжетные и психологические связи между сочинением вышеуказанного автора и трагедией Софокла «Царь Эдип», подчеркивая литературно-художественную ценность романа «Рыжеволосая женщина».

Писатель продолжает дело своих предшественников (Софокл, Достоевский, Фирдуси) и по-новому выявляет тему фатализма, которая наилучшим образом отражает параллели напряженных взаимоотношений отец-сын, сын-отец.

Ключевые слова: Аллегория, символ, психология, психоанализ, комплекс, преступление, наказание, отец и сын, отечественный, рыжеволосая женщина, колодец, судьба

""The Red-haired Woman". Crime and punishment"

Danielyan M. D.

Master of the Department of Armenian Literature (Yerevan, Armenia)

danielyanmane96@mail.ru

Abstract: In this article, based on Orhan Pamuk's novel "The Red-haired Woman", we examined the plot and psychological links between the work of the above author and the tragedy of Sophocles "Oedipus Rex", emphasizing the literary and artistic value of the novel "The Red-haired Woman".

The writer continues the work of his predecessors (Sophocles, Dostoevsky, Firdusi) and re-identifies the theme of fatalism, which best reflects the parallels of tense father-son, son-father relationships.

Keywords: Allegory, symbol, psychology, psycho-analysis, complex, crime, punishment, father and son, native, red-haired woman, well, fate

Ֆերիտ Օրհան Փամուք՝ թուրք գրող, հասարակական գործիչ, միջազգային մի շարք հեղինակավոր մրցանակների դափնեկիր: 2006թ. արժանացել է Գրականության Նոբելյան մրցանակի՝ Նոբելյան հանձնախմբի հետևյալ ձևակերպմամբ. «Նրան, որն իր քաղաքի մեյնսթրիմիկ հոգու որոնումներում հայտնագործել է մշակույթների բախման և խաչաձևման նոր խորհրդանիշեր»: Գրողի ստեղծագործությունները թարգմանվել են աշխարհի ավելի քան 50 լեզուներով, այդ թվում՝ նաև հայերեն: Հայտնի է Հայոց ցեղասպանության հարցի վերաբերյալ իր քաղաքացիական կեցվածքով, որը հակասում է թուրքական պաշտոնական դիրքորոշմանը: Փամուկն այն սակավաթիվ թուրքերից մեկն է, որը 1915թ. Եղեռնի առնչությամբ կիրառել է «ցեղասպանություն» բառը [5]:

Օրհան Փամուքի «Կարմրահեր կինը» վեպը լույս է տեսել Թուրքիայում 2016-ին, երբ նա

արդեն համբավավոր գրող էր. այս վեպը պիտի նոր քայլ լիներ հեղինակի հռչակը նաև Արևմուտք տարածելու գործում:

Վեպի բազմաթիվ գրախոսություններում նշվում են մի շարք հեղինակների և գործերի անուններ, որոնց ազդեցությունները ակնհայտ են Փամուքի վրա՝ Ֆիրդուսիից մինչև Սոփոկլես, Ստենդալից մինչև Կալվինո, Մանից մինչև Կաֆկա, Պրուստից մինչև Դոստոևսկի, Ֆոկներից մինչև Բորխես, Ջոյսից մինչև Էկո... Հետաքրքիր է, որ այդ ազդեցությունների ընդգծումը ոչ միայն չի ստվերում փամուքյան բնագիրը, այլև տեղի է ունենում ուղիղ հակառակը: Փամուքն ամենալավը գիտի այդ ազդեցությունների մասին և չի էլ փորձում թաքցնել դրանք: Իր ստեղծագործություններում Փամուքն օգտագործում է արևմտյան գեղագիտական ու փիլիսոփայական կոնցեպտներ, արևելյան գեղարվեստական սկզբունքներ, դիմում սուֆի միստիկների, այլաբանությունների,

համեմատում, հակադրում և փորձում ընդհանրացնել իսլամի և քրիստոնեության, Արևմուտքի և Արևելքի կրոնափիլիսոփայական, գեղագիտական և կենսահայեցողական մոտեցումներն ու սկզբունքները: Մա մի յուրօրինակ վեպ է, որում ուրույն փոխակերպմամբ զուգադրված են «Էդիպ արքայի», «Ռոստամ և Սոհրաբի», «Համլետի» սյուժեները, ինչպես նաև ակնհայտ են Դոստոևսկու «Ոճիր և պատիժ» ու «Կարամազով եղբայրներ» վեպերի մոտիվները: Ինչպես վերոնշյալ վեպերում, այնպես էլ «Կարմրահեր կինը» վեպում արծարծվում է ինքնության որոնման ու ճակատագրապաշտության թեման:

Այս ստեղծագործությունն այն եզակիներից է, որը միաժամանակ կարելի է քննել մի քանի մեթոդներով՝ հոգեվերլուծական, պատմահամեմատական, ստրուկտուրալիստական և այլն:

Ոչինչ հենց այնպես չի լինում... Հենց այս ենթատեքստն է սքողված Օրհան Փամուքի «Կարմրահեր կինը» վեպում:

«Կարմրահեր կինը» վեպի դիպաշարը զարգանում է Ստամբուլին մոտ գտնվող փողոցի մի քաղաքում՝ Օնգյորենում: Գլխավոր հերոսի՝ երիտասարդ Ջեմի համար բախտորոշիչ են դառնում թափառաշրջիկ թատրոնի դերասանուհու՝ Կարմրահեր կնոջ հետ անսպասելի հանդիպումը և նրանց միջև առաջացած տարերային սերը: Անակնկալ ձևով փոփոխվում է սյուժետային կոնցեպցիան. բնությունը դառնում է հերոսի ներաշխարհի լավագույն արտահայտամիջոցը. «ամպերը ցրվել էին, արևը դուրս էր եկել, մեր անխոտ, կիսաչոր հողն անգամ գույն էր ստացել: Սև ծովի ուղղությամբ մանուշակագույն բարձունքները տարօրինակ կապույտ էին ստացել...» [2, էջ 28]:

Թեև վեպը կրում է «Կարմրահեր կինը» խորագիրը և շատ առանցքային դեպքեր պատվում են կարմրահեր կնոջ շուրջ, ինչն էլ արդեն ինքնին հուշում է կրքի, կատարվելիք ոճի ու թափվելիք արյան անխուսափելիության մասին, բայց պետք է փաստել, որ այն, նախ և առաջ, երկ է ճակատագրի անխուսափելիության մասին, որը լավագույնս արտահայտվում է որդի-հայր, հայր-որդի չստացված հարաբերությունների զուգահեռներում:

Առանձնակի արժեք է ներկայացնում գրողի ստեղծագործության ներկայակալը: Գույնի գործածությունը կարևոր բաղադրիչ է, և, չնայած գունապնակը այդքան էլ խայտաբղետ չէ (կա ընդամենը հինգ գույն՝ կարմիր, սև, նարնջագույն, կապույտ, մանուշակագույն), այնուամենայնիվ այն խոսում է և դիպուկ: Մարդկային մտքի գաղտնարաններում կարմիրը բոլոր ժամանակներում ասոցացվում է վառ զգացմունքների՝ կրքի, տառապանքների,

անհնազանդության ու ցավի հետ: Օրհան Փամուքի հերոսների համար էլ կարմիրը դառնում է ամենատարբեր հոգեվիճակների ու հույզերի արտահայտման միջոց, երիտասարդության, կյանքի արևածագի, նորայծուխ ու անփորձ և փորձված ու կորսված սերերի հակադրամիասնության խորհրդանիշ:

Վեպի կայացման կարևոր բաղադրիչը պատմողի ձայնն է, ավելի ճիշտ՝ երկձայնությունը. վեպը երկու պատմող ունի, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է դեպքերը իր անունից և իր տեսանկյունից: Առաջին երկու գլուխներում պատմությունը պատմում է գլխավոր հերոսը, որը արդեն պատկառելի տարիքում էր: Իսկ երրորդ գլուխը, որը վերնագրված է «Կարմրահեր կինը», պատմվում է հենց Կարմրահերի կողմից: Գրքի առաջին էջերից տեսնում ենք հորից լքված մի երեխայի. տանից է հեռացել հայրը, բայց ոչ տղայի մոքերից. դա է պատճառը, որ ամբողջ վեպի ընթացքում մենք զգում ենք հոր ներկայությունը: Հեղինակն այստեղ օգտագործում է տարածամանակյա հատույթը և, դեպքերն արագացնելով, հերոսին բերում է երկաթուղի, ինչն էլ խորհրդանշում է անցյալը, այսինքն՝ սկիզբը: Տասնյոթամյա պատանին կյանքում առաջին անգամ հեռանում է մորից և մեկնում Օնգյորեն՝ վարպետ Մահմուդի հետ ջրհոր փորելու: Հերոսների ճանապարհը երկարում է, և թվում է, թե անհնար կլինի հասնել վերջնակետին, սակայն «միայն մայր մտնող արևի այրող շողերի ներքո կարողացանք դուրս գալ քաղաքից...» [2, էջ 15]:

Օրհան Փամուքի այս ստեղծագործությունը ամբողջովին կառուցված է Ֆրոյդի հոգեվերլուծության մեթոդի վրա. Ֆրոյդը վերլուծում է մարդու հոգեկան կառուցվածքի անտեսանելի շերտերը, կապը այնկողմնային աշխարհի հետ, բնագոյների և գիտակցության հարաբերությունը, մարդու վարքագիծը և գործունեությունը պայմանավորող ներքին հոգեկան ազդակները՝ նա մարդկային հոգու ձևավորումը բաժանում է երեք ոլորտի՝ Այն (Իդ), Ես (Էգո) և Գեր Ես (Սուպեր Էգո):

Այնը մարդու հոգևոր աշխարհի անգիտակցականի մակարդակն է, որտեղ հիմնականում գործում են բնագոյները, որոնք էլ տրամաբանության չեն ենթարկվում: Այն-ի հակումների մեջ Ֆրոյդը առաջնային տեղ է հատկացնում սեքսուալ հակմանը: Ըստ Ֆրոյդի՝ սեքսուալ հակումը դրսևորվում է ամենավաղ հասակից, նա կարծում է, որ տղա երեխայի մոտ երեք տարեկանից դա ի հայտ է գալիս, քանի որ մոր կուրծքը ծծող երեխան ոչ միայն կաթի պահանջ ունի, այլև էրոտիկ հաճույք է զգում՝ մոր կուրծքը ծծելով: Մի քանի տարի անց տղա երեխան հորը իբրև հակառակորդ է ընկալում ու նրա նկատմամբ թշնամանք տածում. Ֆրոյդը սա

անվանում է Էդիպյան բարդույթ՝ մատնանշելով Սոփոկլեսի «Էդիպ արքա» ողբերգությունը: Էդիպի բարդույթը, ըստ Փրոդյի, ամբողջությամբ դրսևորվել է համաշխարհային գրականության երեք նշանակալից գործերում՝ Սոփոկլեսի «Էդիպ արքա»-ում, Շեքսպիրի «Համլետ»-ում և Դոստոևսկու «Կարամազով եղբայրներ»-ում: Երեքում էլ կա հայրասպանություն և մրցակցություն կնոջ պատճառով [4, էջ 351]:

Հենց այսպիսի հոգեբանությամբ է տառապում Օրիան Փամուքի հերոսը՝ Ջեմը, ով անգիտակցորեն սիրահարվում է իրենից մոտ քսան տարի մեծ Կարմրահեր կնոջը (պատահական չէ նաև կնոջ տարիքը՝ երեսուներեք), տարվում նրանով, այցելում նրանց թատրոն (ինչը արգելել էր անել վարպետ Մահմուդը), ապա խոսում Կարմրահեր կնոջ հետ, իսկ հետո կնոջ իսկ ցանկությամբ քնում նրա հետ, ինչն էլ ամբողջ կյանքում մնում է նրա հիշողության մեջ, դառնում նրա ճակատագրի խեղաթյուրման պատճառն ու ճակատագրական սխալը:

Հերոսը վարպետ Մահմուդին որպես հայր էր ընդունում, սիրում նրան որդու պես ու նեղանում նրանից, ինչպես որդին հորից: Սակայն, Կարմրահեր կնոջից իմանալով, որ վարպետը բազմիցս այցելել է թատրոն, խոսել ու շփվել կնոջ հետ, սկսում է խանդել վարպետին: Եվ հենց այդ մտքերի պատճառով էլ ուշադրությունը շեղվում է, և դույլը ջրհորից հանելիս ընկնում է ցած՝ անհայտ թողնելով այնտեղ գտնվող վարպետի ճակատագիրը: Տղան շփոթմունքի մեջ փորձում է օգնություն խնդրել Կարմրահեր կնոջից, բայց հուսալքվում է, երբ իմանում է, որ նրանք մեկնել են: Հերոսը վերադառնում է ջրհորի մոտ: Ճանապարհին «խոտերի արանքով ինչ-որ բանի վրա կանգնեցի ու խշրտոց լսեցի: Հետո տեսա կրիային: Եթե վարպետ Մահմուդի ու իմ բացած ճանապարհը ընտրեք, կկարողանար թաքնվել խոտերի արանքում: Բայց մտքով չէր անցել: Իմ անցնելիք ճանապարհն էր ընտրել՝ ճակատագրի պես, իսկ այժմ փորձում էր խուճապահար փախչել: Գուցե ես էլ էի նույն բանն անում՝ մտածելով, որ փախչում եմ իմ ճակատագրից, գուր քայլում էի սխալ ճանապարհով...» [2, էջ 113]:

Կրիան ասոցացվում է հարստության ու հաջողության հետ, բայց երբեմն էլ այն տղամարդու պտղաբերության սիմվոլն է համարվում. վեպի վերջում պարզաբանվում է կրիայի ու Ջեմի հանդիպումը. երջանիկ ու սիրով ընտանիք ստեղծած Ջեմը երեխաներ չունեւ և համակերպվել էր այդ մտքի հետ՝ բացելով ընկերություն և այն կոչելով «Սոհրաբ», սակայն տարիներ անց պարզվում է, որ Կարմրահեր կնոջ հետ անցկացրած երեկոն եղել է ճակատագրական...

Այսպիսով, չիմանալով՝ ինչ անել և վախենալով բանտում կորցնել երիտասարդ տարիները՝ Ջեմը դիմում է փախուստի՝ հոր հին ճամպուրկը ձեռքին... Վեպի գրեթե ողջ ընթացքում զգում ենք միֆական Էդիպ արքայի և պարսկական վիպերգության հերոսների՝ Ռոստամի ու Սոհրաբի ներկայությունը, որոնց մոտիվներով էլ զարգանում է վեպի սյուժեն: Տասնյոթամյա պատանու շուրթերով պատմվող Էդիպ արքայի առասպելը հետագայում գուգահեռվում է հերոսի կյանքի ու ճակատագրի հետ:

Ինչպես «Էդիպ արքա» ստեղծագործության մեջ, այնպես էլ այստեղ մեղսագործության մեղմացումը դրսևորվում է նրանով, որ հորը սպանելու անգիտակցական ցանկությունը իրականության մեջ արտապատկերվում է որպես ճակատագրի պարտադրանք: Տարիներ անց, երբ Ջեմը իմանում է որդու գոյության մասին, ցանկանում է հանդիպել, բայց որդին միշտ հրաժարվում է: Եվ մի օր էլ, ներկայանալով որպես որդու ընկեր, հորը տանում է նույն ջրհորի մոտ, որտեղ ժամանակին նա թողել էր վարպետին՝ կարծելով, թե մեռած է, որը, սակայն, ողջ էր մնացել և հետագայում հայրական խրատներ տվել Ջեմի որդուն՝ Էնվերին: Եվ հենց այդտեղ՝ նույն ջրհորի մոտ, որդին, խլելով հոր ձեռքից ատրճանակը, սպանում է նրան և կատարում ճակատագրի պահանջը....

Ինչպես Սոփոկլեսի պիեսում, սույն վեպում ևս, երբ բացահայտվում է ոճրագործությունը, հերոսը այն ճակատագրի վրա չի բարդում և կրում է իր պատիժը [1, էջ 242-296]. դա, ըստ Փրոդյի, թեև բանականության օրենքների համաձայն արդարացի չէ, սակայն հոգեբանորեն միանգամայն ճիշտ է:

Վեպի վերջում փակագծերը բացվում են. հերոսն արդեն բավականին մեծ է, երբ իմանում է, որ իրականում իր հայրն ու Կարմրահեր կինը սիրահարված են եղել, սակայն հանգամանքների բերումով բաժանվել են միմյանցից և ստեղծել իրենց ընտանիքները, որոնք սակայն երկար կյանք չեն ունեցել: Մի քանի անհաջող ամուսնություններից հետո Գյուրջինյան՝ Կարմրահեր կինը, իր դարչնագույն մազերը ներկել էր կարմիր. մազերը կարմիր ներկելը իրար հետևած տարաբախտ սիրո հիշողություններից ազատվելու փորձ էր: Կինը տարիներ շարունակ թատրոնում էր աշխատում և խաղում Սոհրաբի մոր՝ Թեմմինեի դերը. «Իմ տեսածը կարծես հուշ էր, որն ապրել ու մոռացել եմ: Կարմրահեր կինը երկու ռազմիկի հետևում կանգնած, տառապում է: Նա էլ միմյանց սպանել ցանկացող տղամարդկանց պես զոջում է... Գուցե այդ տղամարդիկ էլ կարմրահեր կնոջ ու նրա շրջապատի մարդկանց պես մի ընտանիքից էին» [2, էջ 88]:

Այս ներկայացումից հետո հերոսը տարվում է «Ռոստամ և Սոհրաբ»-ի պատմությամբ [3]: Իր ամբողջ կյանքում նա կարդում է այդ պատմությունն ու, շրջելով տարբեր երկրների թանգարաններով, դիտում է իրանական նկարները՝ պատկերված հոր և որդու մենամարտով: Սոհրաբի ու Ռոստամի պատմությունը և՛ ծանոթ էր նրան, և՛ օգնում էր Էդիպի պատմությունը վերստին իմաստավորել: Այս երկու պատմություններում զարմանալի նմանություններ կային, բայց տարբերություններն ավելի ակնհայտ են: Էդիպը սպանում է հորը, Սոհրաբը՝ սպանվում հոր կողմից: Մեկում որդին է հոր մարդասպանը, մյուսում՝ հայրը որդու: Բայց այդ մեծ տարբերություններով էլ ավելի են ընդգծվում նմանությունները. Սոհրաբը, Էդիպի պես, ընթերցողին գրեթե միշտ հիշեցնում է, որ հորը չի ճանաչում ու նրան երբեք չի տեսել:

Բոլոր հերոսների մահն էլ միանգամից է լինում, ընթերցողի համար անսպասելի. Ռոստամը, երկար մենամարտից ու խաբեությունից հետո, որդուն գետին է տապալում, թուրն արագ խրում մարմնի մեջ, ճեղքում կուրծքն ու սպանում որդուն, Էդիպը «անծանոթ հորը» ճանապարհին վայրկենական հիմար գայրույթի պատճառով է սպանում, նույն կերպ էլ Էնվերը ակնթարթային գայրույթի պահին խլում է հոր ատրճանակն ու դառնում հայրասպան. «Այդ պահին և՛ Էդիպը, և՛ Ռոստամը չէին հասկանում ինչ են անում: Կարծես Աստված մի պահ խլում էր հայրերի և որդիների խելքը, որպեսզի կարողանան իրար հանգիստ սպանել» [2, էջ 168]:

Եվ՝ Էդիպը, և՛ Սոհրաբը կորած հայրերին փնտրելիս իրականում իրենց քաղաքից են հեռանում ու դավաճանի կարգավիճակում հայտնվում: Երկու պատմության մեջ էլ ոչ թե ազգային արժեքներն ու ազգային զգացմունքներն են շեշտվում, այլ ընտանիքի, արքայի, հոր ու դինաստիայի կապվածությունը: Այդ պատճառով այդ դիլեմայի վրա շեշտ չի դրվել, բայց հայրերին փնտրելիս և՛ Էդիպ արքայազնը, և՛ Սոհրաբը իրենց երկրների թշնամիների հետ են համագործակցել ու չեն կարողացել խույս տալ ի վերուստ որոշված ճակատագրից. նույն ճանապարհն է անցնում նաև Էնվերը՝ դանդաղ մոտենալով ոճրագործությանը: Չնայած բոլոր խեղդող զգացմունքների՝ մեղքի ու զղջման, այնուամենայնիվ գլխավոր հերոսը միշտ հետ է կանգնում Օնգյորեն գնալու գաղափարից, քանզի Սոհրաբի ու Էդիպի պատմությունները տարիներ շարունակ կարդալն ու քննարկելը իր ազդեցությունն էր թողել. սկսել էր վախենալ, բացի այդ. «Օնգյորեն գյուղաքաղաքում մանկության հեքիաթների պես ինչ-որ չարագուշակ բան կա կարծես...» [2, էջ 173]:

Հանգամանքների բերումով Ջեմը գնում է Օնգյորեն և հենց այդ ժամանակ է, որ վարպետ Մահմուդի և սեփական մեղքի հետ առերեսվելու վախը երեսուն տարի անց վերածվում է որդու հետ հանդիպելու անհանգստությանը: Վեպում չկա մի էջ, որտեղ չհիշատակվի հայրը՝ իր կերպարի ամբողջությամբ. հոր կերպարն ամենուր ուղեկցում է ընթերցողին և վերջում ասվում է, որ «հայրը երեխային ստեղծելուց հետո որդուն մինչև կյանքի վերջը պաշտպանող, նրան տեր կանգնող ուժեղ, սիրալիր մարդ է: Աշխարհի սկիզբն ու կենտրոնն է: Եթե քեզ լավ ես զգում, գիտես, որ նա կա, որ գալու է ու քեզ սիրով պաշտպանելու է... Եթե առանց հոր ես մեծանում, չես հասկանում, որ աշխարհն ունի կենտրոն ու սահմաններ, կարծում ես, թե կարող ես ամեն ինչ անել: Բայց հետո չես իմանում ինչ անել, փորձում ես աշխարհում իմաստ, կենտրոն փնտրել, գտնել մեկին, ով քեզ կասի՝ ո՛չ» [2, էջ 223]: Հենց այստեղ է, որ բացվում են հերոսի որդու՝ Էնվերի գայրույթի գլխավոր փակագծերը. այն ոչ թե հայրն է, այլ՝ անհայրությունը:

Օրհան Փամուկը իր ստեղծագործության մեջ միֆի տարբեր ձևեր է կիրառել, որոնցից մեկն էլ երիտասարդ տղայի անտառապահ դառնալն է, որտեղ էլ կնքվում է նրա ճակատագիրը, հանդիպումը վարպետի հետ, ապա ջրհոր փորելը: Ինչպես գիտենք, շատ դեպքերում անտառը խորհրդանշում է մեռյալների աշխարհ տանող ճանապարհը: Այսինքն՝ անտառի միջով հերոսը տեղափոխվում է դեպի ջրհոր՝ անդրաշխարհ: Հաճախ ջրհորը բացատրվում է որպես կապ անցյալի հետ և կապ անդրաշխարհի հետ: Երկու իմաստներն էլ դրսևորված են վեպում: Առաջին աղերսը՝ կապ անցյալի հետ, պարզվում է այն ժամանակ, երբ տարիներ անց իմացվում է, որ գլխավոր հերոսի՝ Ջեմի հայրը և Ջեմի որդու մայրը՝ Կարմրահեր կինը, ունեցել են սիրո պատմություն: Խորհրդանշական է նաև այն փաստը, որ հերոսը այնքան ժամանակ չի իմանում, որ այդ ջրհորից ջուր է գտնվել, որքան ժամանակ չգիտեր, որ որդի ուներ: Այսինքն՝ որդու և ջրի իմաստները միաձուլվում են. այն է՝ նոր կյանք:

Վեպում առկա են նաև Ֆրոյդի երազատեսության տարրեր: Հենց երազի միջոցով է, որ Այշեն՝ Ջեմի կինը, իմանում է սքողված «մարդասպանի» ինքնությունն ու փորձում արագորեն հասնել ամուսնուն՝ որպեսզի կանխի ոճիրը, բայց ուշանում է...

Վեպի վերջում տեսնում ենք լացող կնոջ երկու կերպար. ինչպես Սոհրաբի մոր, այնպես էլ այս երկու կնոջ լալահառաչ ողբից աշխարհը լռել էր. այժմ ամբողջ աշխարհն այդ ջրհորի պես լուռ էր...

Վեպի ժանրին տիրապետելու իր հմտություններով ու կիրառված բոլոր ինքնատիպ

լուծումներով հանդերձ՝ Փամուքի վեպի գրականության ամենամեծ գաղտնիքը իր նյութի հանդեպ դրսևորած անսահման սերն է:

Յուրաքանչյուր հերոսի Օրհան Փամուքը վերաբերվում է որպես իր հարազատ որդու: Հաճախ էլ, ինչպես այս ստեղծագործության մեջ, հեղինակը խաղարկում է իր կերպարը՝ էլ ավելի առեղծվածային ու խորքային դարձնելով վեպը:

Վեպի կերտման կարևոր բաղադրիչներից է սերը, սերը ոչ միայն կնոջ և տղամարդու միջև, այլև անհաս ու չստացած սեր հայրերի և որդիների միջև, որի բացակայությունը անմիջական կերպով ազդում է կյանքի ու կերտվելիք բնավորության վրա, փոխում է ճակատագիրն ու ապրելիք տարիների իմաստը:

Վեպը ուղղակի և անուղղակի կերպով նույնացնելով արևմտյան և արևելյան գրականության երկու զարդերի՝ «Էդիպ արքայի» ու «Ռոստամ և Սոհրաբի» հետ՝ Փամուքը հանգում է այն եզրակացության, որ ոչ ոք չի կարող փախչել իրականությունից... Այսպիսով՝ ճակատագրապաշտությունը դիտարկելով որպես վեպի կարևոր ու գլխավոր մոտիվ՝ գրողը

հերոսի ձեռքն է տալիս ճակատագրի կողմից նախատեսված կարմիր կծիկը, որի թելը ամբողջ պատմության ընթացքում ուղեկցում է հերոսին ու հասցնում մինչև պատմության սկզբնավերջը՝ ջրհորը:

Օգտագործած գրականության ցանկ

1. **Հին հունական ողբերգություններ**, Երևան, 1999, - 508 էջ:
2. **Փամուք Օ.**, Կարմրահեր կինը: - Երևան, 2017, - 268 էջ:
3. **Ֆիրդուսի**, Շահնամե: - Երևան, 1975, - 525 էջ:
4. **Ֆրոյդ Չ.**, Հոգեվերլուծության ներածություն: - Երևան, 2002, - 470 էջ:
5. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%95%D6%80%D5%B0%D5%A1%D5%B6_%D5%93%D5%A1%D5

Շժանա/Հանձնվել է՝ 13.05.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 16.05.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 19.05.2020

Քրիստոսը և իր Եկեղեցին ըստ Դումիտրու Քահանա Ստանիլուաեի աստվածաբանության

Տ. Հեթում քահանա Թարվերդյան

Ախթալայի Ս. Աստվածածին Վանքի Վանահայր, Գուգարաց Թեմ

(Ախթալա, Հայաստան)

ter.hetum1988@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Քրիստոնեություն, ուղղափառություն, Եկեղեցի, Սուրբ Հոգի, Քրիստոս, խորհուրդ, Դումիտրու քահանա Ստանիլուաե

Христос и Его Церковь в богословии прот. Думитру Станилоэ

Иерей Хетум Тарвердян

Настоятель монастыря Св. Богородицы в Ахтале, Гугаркская епархия (Армения, Ахтала)

ter.hetum1988@gmail.com

Резюме: Это статья посвящена выявлению характерных особенностей Православия по богословию профессора протоиерея Думитру Станилоае, исходя из непреходящего опыта церковной духовной жизни во Христе как богообщения и обожения. Содержание православной веры и молитвы тождественно опыту древней Церкви и обращено к каждому человеку и человечеству в целом, какие бы исторические этапы ни затрагивали историческое бытие Церкви христовой как свидетельницы Пасхального благовестия о тайне воскресения и победы Жизни над смертью.

Ключевые слова: христианство, Православие, Церковь, святой дух, Христос, таинства, протоиерей Думитру Станилоэ

Christ and His church in theology of Dumitriu Staniloae

Fr. Hethoum Tarverdyan

(Armenia, Akhtala)

ter.hetum1988@gmail.com

Abstract: This article is devoted to revealing the characteristic features of Orthodoxy according to the theology of Professor Archpriest Dumitru Staniloae, based on the enduring experience of church spiritual life in Christ as communion and deification. the content of the Orthodox faith and prayer is identical to the experience of the ancient Church and is addressed to every person and humanity as a whole, no matter what historical stages affect the historical existence of the Church of Christ as witnesses to the Easter message of the mystery of the resurrection and the victory of Life over death.

Keywords: Christianity, Orthodoxy, Church, Holy Spirit, Christ, sacraments, perfection, Archpriest Dumitru Staniloae

20-րդ դարն ուղղափառ աստվածաբանության զարգացման առանձնահատուկ շրջան էր: Հունական եկեղեցում կային այնպիսի անուններ, ինչպիսիք են **Խ. Յաննարասը, Հովհաննես մեթոքալոյիտը (Չիզիուլաս), Ի. Ռոմանիդիսը** և այլք: Ռուսական աստվածաբանությունը ևս տվեց հայտնի աստվածաբանների աստղաբույլ, ովքեր, սակայն, խորհրդային կարգերի պատճառով, ապրում էին Ռուսաստանի սահմաններից դուրս: Նրանցից արժանի է հիշատակել **Գ. Ֆլորովսկիին, Վ. Լուսկիին, Պ. Եվդոկիմովին, Ս. Վերխովսկուն, Ա Շմեմանին, Ն. Աֆանասենին** և այլն: Սերբական եկեղեցու ներկայացուցիչներից անհրաժեշտ է նշել **Հուստինիանոս (Պոպովիչին), Աթանաս եպիսկոպոսին, Ամփիլոքոս (Ռադովիչին):** Կարելի է առանձնացնել անգլիական

հատուկ ուղղափառ ավանդույթ, որն իր մեջ ներառում է այնպիսի աստվածաբաններ, ինչպիսիք են **մեթոքալոյիտ Կալիստոսը, Է. Լաուս քահանան** ու ուրիշներ: Փրանսիական ամենավաղ ներկայացուցիչներից է **Օ. Կլեմանը:**

Վերոնշյալ ժամանակաշրջանի ռումինական աստվածաբանությունը հայտնի դարձավ համաշխարհային աստվածաբանական հանրությանը, որը հիմնականում պայմանավորված է Դումիտրու քահանա Ստանիլուաեի աշխատանքներով: Նա, իրավամբ, Ռումինիայի ոչ միայն աստվածաբանության, այլև հոգևոր ավանդույթների զարգացման ամենաազդեցիկ և նշանակալից գործիչն է: Կյանքի հետաքրքիր ընթացքը և բեղմնավոր գիտական և աստվածաբանական աշխատանքի շնորհիվ նրան

լայնորեն ճանաչեցին նաև հայրենիքի սահմաններից այն կողմ:

Դ. Ստանիլոն դեռևս բացահայտված չէ հայ ուսումնասիրողի կողմից տարբեր պատճառներով: Կարևոր փաստերից մեկն այն է, որ ռումինացի աստվածաբանի ամենակարևոր գործերը չեն թարգմանվել հայերեն, ինչը լոջորեն բարդացնում է Հայաստանի աստվածաբանական համայնքի ծանոթությունը տվյալ հեղինակի հետ:

Աստվածաբանության անցյալ՝ 20 – րդ դարը կոչվում է Էկզիստենցիալիզմի (գոյության փիլիսոփայություն) և մարդաբանության դար, երբ, հատկապես, շեշտվել են մարդու խնդիրը և նրա գոյությունը: Բայց եթե մենք անդրադառնանք եկեղեցական գիտական խնդիրներին, ապա 20-րդ դարը նաև եկեղեցականագիտության դար էր, երբ տարբեր քրիստոնեական եկեղեցիների միջև ակտիվ երկխոսությունը լուրջ հարցեր էր առաջացնում՝ հասկանալու եկեղեցու բնույթն ու սահմանները:

Դ. Ստանիլոն, ով Էկումենիկ շփումների ակտիվ մասնակից և կողմնակից էր, անհերքելի ճանաչում է վայելում՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ Ստանիլոնի Էկումենիկ շփումները ունեին իրենց հիմնական նպատակը՝ ուղղափառ եկեղեցու հոգևոր փորձը կիսել այլ քրիստոնեական դավանանքների հետ:

Բայց այժմ մենք կցանկանայինք առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել քրիստոսաբանության երկխոսության կատեգորիաներին և, որպես հետևանք, Դումիտրու քահանա Ստանիլոնի Էկկլեզիոլոգիան (ուսումնասիրում է եկեղեցու էությունը, բնությունը և կառուցվածքը):

Աստվածաբանական բանականության այս պարադիգմը, նախևառաջ, կարելի է գտնել նրա **«Ուղղափառ եկեղեցու դոգմատիկներ»** [1, էջ 84] երկրորդ հատորում, **«Աստծո անմահ պատկեր»** [1, էջ 84-85], **«Հիսուս Քրիստոս կամ մարդու վերականգնում»** [1, էջ 86] գրքերում, ինչպես նաև մի շարք հոդվածներում: Մեր կարծիքով, աստվածաբանական այս հայեցակարգը աստվածաբանական ստեղծագործական պրոցեսի ամենահետաքրքիր պտուղներից մեկն է: Ստանիլոնն այսօր անհերքելի արդիականություն ունի. ինչպես նշել է պրոֆ. Կոնստանտին Կոման, Դ. Ստանիլոնն տեղափոխեց Քաղկեդոնի խորհրդի քրիստոնեությունը դեպի աստվածաբանական էության և էներգիայի տարանջատման հիման վրա կառուցված աստվածաբանական դիսկուրսի կենտրոն, որի հիմքը Ս. Գրիգոր Պալամասի աստվածաբանական հայացքներն էին [1, էջ 80]:

Ըստ Դ. Ստանիլոնի. «Քրիստոսով մեզ տրվեց հիմնարար խարխիս Աստծո հասկացողության համար» [3, էջ 109]: Աստծո խոսքի

երկրնական հիպոստատը ոչ միայն փրկության և աստվածացման սկիզբն է, այլև ստեղծվածի և չկիրառվածի միջև Աստծո և մարդու միջև երկխոսության բարձրագույն սահմանն է: Հետևաբար Քրիստոսը մեզ միանգամից երկու իրականություն է բացահայտում. Նա մեզ է բացահայտում Աստծուն և ցույց է տալիս, թե ինչ է պետք մարդուն: Է. Բարտոլոմեոսը նշում է, որ մարմնացումը «Էպիստեմոլոգիական հիմք է մարդու փրկության համար և ամբողջ տիեզերքի վերափոխման ներկայություն» [6, էջ 222]:

Քրիստոնեական դիսկուրսում Էպիստեմոլոգիայի (ուսմունք գիտելիքի էության, հավաստիության և համոզմունքի ռացիոնալության մասին) շեշտը չափազանց կարևոր է երկխոսության աստվածաբանության համատեքստում, որը զարգացնում է Դումիտրու Ստանիլոնին: Իհարկե, պետք է խոսել այն մասին, թե ով է Տեր Հիսուս Քրիստոսը և ինչ է նա արել մարդու համար, և երկրորդ հարցը, ոչ պակաս կարևոր, մարդկանց կողմից Քրիստոսի ընկալումն է և բացահայտումը՝ Փրկիչ Աստծո իրականության իրական ընկալման միջոցով: Ստանիլոնն այսպիսի խոսքեր ունի. «Հավատի միջոցով բացահայտվում է Քրիստոսի մեջ Աստծո իրական հայտնությունը: Միրո միջոցով հավատացյալներին բացվում է Քրիստոսում հարստության կատարյալ ընկալման հեռանկարը: Միրո միջոցով հնարավոր դարձավ, որ հավատացյալները միասնության հասնեն Քրիստոսի և միմյանց հետ... Հույսի միջոցով, ինչը բացահայտում է ապագա լիարժեք մասնակցությունը Քրիստոսի առատությանը և դեպի Նրան առաջ շարժվելը» [3, էջ 109]:

Այսպիսով, Քրիստոսը ոչ միայն փրկություն է, այլև փրկության, Աստծո, մարդու և տիեզերքի բացահայտում: Տեր Հիսուս Քրիստոսը աստվածային ինքնագույն և ինքնաբացահայտման բարձրագույն իրականությունն է: Հետևաբար, լինելով Լոգոսի լինելիությունը, նա մեզ բացահայտում է Աստծո անհատական էակը, որն իր հերթին ընդգրկում է ամբողջ իրականությունը դրա ճանաչման հնարավորության մեջ: Հարկ է նշել, որ երկխոսության, կամ հաղորդակցության պարադիգմը հատկապես վառ է արտահայտվում եռյակաբանության մեջ: Ստանիլոնի՝ Աստծո ստեղծման, հայտնության և իմացության աստվածաբանության մեջ ակնհայտ է, որ քրիստոսաբանությունն ունի նաև երկխոսության գաղափարը կիրառելու իր ձևը: Խոսելով Քրիստոսի մասին, Ստանիլոնն նշում է հետևյալը. «Մարդ (այսինքն՝ Աստծո Որդին Քրիստոս) մարդկանց մեջ էր, Նա, որի կենտրոնը իր մեջ չէր, այլ Աստծո մեջ, քանի որ նա ուրիշ մարդ չէր, այլ Աստված:

Նրա հետ այլ+ մարդկանց կողմից հաստատված փոխհարաբերությունները ոչ թե Աստծո սահմաններից դուրս ապրող փոխհարաբերություններ էին, այլ Աստծո հետ փոխհարաբերություններ: Նա մեր կենտրոնն է, քանի որ այս հիպոստատիկ կենտրոնը ուժ ունի Աստծուն գրավելու և բարություն ճառագելու այնպիսի եղանակով, որ այն գերազանցում է այն, ինչ կարելի է ասել զուտ մարդկային կենտրոնների մասին: Հավերժության համար մարդկային և անձնական կենտրոնը, որը նույնպես աստվածային է, տեղադրվել է ստեղծման կենտրոնում» [4, էջ 42]:

Տեր Հիսուս Քրիստոսը, մարդը լինելով իր տեսանելի արտաքինով, բնական հայտնության կրող էր, քանի որ յուրաքանչյուր մարդ Աստծո պատկերն է և իր գոյությամբ վկայում է Նրա էության մասին: Բայց Քրիստոսի երկխոսությունը կայանում է նրանում, որ Նա աստվածամարդ էր, և նրա աստվածային բնությունը ընկալվում է, որպես գերբնական հայտնություն, այսինքն՝ Աստծո Թագավորության մասին միայն վկայում է մարդկային անձը՝ Քրիստոս: Այսպիսով, Քրիստոսը առավել վառ օրինակ է այն փաստի, որ բնական և գերբնական հայտնությունները անբաժան են և գտնվում են երկխոսական էքզիստենցիալ միասնության մեջ: Քրիստոսը և՛ մարդու, և՛ Աստծո պատմությունն է: Հետևաբար, յուրաքանչյուր մարդ, ով Քրիստոսի Մարդուն դնում է իր գոյության կենտրոնում, միանում է Աստծուն և, հետևաբար, տեղափոխվում է աստվածայնություն: Ըստ Է. Բարտոլիի՝ Քրիստոսը Իր- մարմնավորման միջոցով ցույց տվեց, որ մարդկային բնությունն ունի «թափանցիկություն» Աստծո համար, այսինքն, իր բուն իմաստով, այն ունակ է աստվածացման [6, էջ 224]:

«Քրիստոսի մարդկային բնությունը զգում է կատարյալ մաքրություն և բացարձակ աստվածային սեր՝ հազեցված և ներթափանցված չմշակված աստվածային էներգիաներով: Այսպիսով, որոշակի իմաստով, մարդկության և Աստծո միջև երկխոսությունն ամբողջությամբ իրականացվում է Որդու կողմից, որի արդյունքում այս երկխոսությունը շարունակվում է մեր մեջ Նրա Խոսքի միջոցով» [6, էջ 226]:

Ըստ պրոֆեսոր Դումիտրու Ստանիլոանի, Քրիստոս, ով մարմնավորում էր Լոգոսը, ցույց տվեց, որ մարդ արարածն է՝ «առավել ընդունելի դառնալու Աստծո հայտնության միջոց» [7, էջ 164]: Նա շարունակում է. «Մեր մարդկությունը հասնում է իր գագաթնակետին Քրիստոսի մեջ, քանի որ մասնակցում է սիրող ընկերակցությանը և Նրա աստվածային հիպոստատի բացարձակ կերպարին և դրանով իսկ մասնակցում է Նրա բացարձակ ազատությանը» [7, էջ 168]: Պատկերավոր խոսելով՝

Ստանիլոանն ճանապարհ է գտնում հետևյալ պարադոքսի հետ. ստրկությունը Քրիստոսին իրական ազատությունն է (և այստեղ չի կարելի ուղղակիորեն զուգահեռ տեսնել Սուրբ Պողոսի աստվածաբանության հետ): Այսինքն՝ անհամեմատելի բարձր անձնավորության համար, սեփական անձից անվերապահ և կամավոր հրաժարվելը իրական ազատության պայման է: Երկխոսության կատեգորիան բացահայտվում է նոր եռանդով՝ Քրիստոսով փրկության հասկանալու գործում: Ըստ Դ. Ստանիլոանի, փրկությունը անհնար է ընդհանրական և տիեզերագիտական համատեքստից դուրս [6, էջ 227]: Ընդհանրական մոտեցումը բնորոշվում է երկխոսության կատեգորիայով, բայց պրոֆեսոր Դումիտրուի համար այն գոյության մի ամբողջ ընկալում է՝ ինչպես «լինել»: Մարդը կոչվում է ոչ միայն անձնական փրկություն, այլ համայնքային փրկություն: Քրիստոսի ընկերակցությամբ մարդկանց մի համայնք ժառանգում է փրկության պարզևներն իրենց ամբողջության մեջ, և ոչ միայն անհատապես: Այս ընդհանրական մոտեցման օրինակները կարելի է գտնել Սուրբ Գրքում: Մասնավորապես «Գործք Առաքելոց»-ում Պողոս առաքյալը ասում է այս արտահայտությունը. «Հավատացեք Տեր Հիսուս Քրիստոսին, և դուք և ձեր ամբողջ տունը կփրկվեն» (Գործք ԺԶ. 31):

Ակնհայտ է, որ փրկության ուղերձը ուղղված է ոչ միայն անհատականությանը, այլև ձգտում է համախմբել համայն անհատականությունը: Ավելին, նախադրյալ պետք է լինի, որ այս համայնքի մարդիկ կապված լինեն միմյանց հետ Քրիստոսի հանդեպ սիրո և հավատքի միջոցով: Եկեղեցին՝ Քրիստոսի Մարմնի կոչելը հենց հուշում է, որ բոլոր անդամները կարծես միմյանց հետ կապվել են Հաղորդության խորհրդի մեջ՝ չկորցնելով իրենց անձնական ինքնությունը: Այսպիսով, պրոֆեսոր Դումիտրու քահանա Ստանիլոանի մոտեցումը խորապես արմատավորված է քրիստոնեության ակունքներում, որտեղ մարդկությունը դիտվում է իր սոտերիոլոգիական (փրկչական) ամբողջականության մեջ, որում, սակայն, մարդը չի լուծվում, այլ ակտուալ է: Նա գրում է. «... Աստված ոչ միայն պատմությունը առաջնորդում է այն աստիճանի, որտեղ ինքն իրեն դրսևորելու է, այլև եկել է ուղղակիորեն պատմության մեջ, որպեսզի ամեն պահի գործի դրա մեջ» [8, էջ 165]:

Քրիստոսը եկեղեցու խորապես, ներքին գործողության իրականությունն է: Նրա շնորհը վերևից գերակատարված չէ, դա պատվաստում չէ, այլ ունյովողական բնութագիր: Եթե մենք հաստատում ենք, որ Քրիստոս գտնվում է եկեղեցու ներսում, ապա նա յուրաքանչյուր քրիստոնյայի ներսում է, բոլորին միասին պահելով մեկ հասարակական տարածքում:

Որդու մարմնացումը, ըստ Է. Մեյթի, Երրորդության մեջ անհատականության բազմակարծության նշան է, քանի որ Երրորդությունը եզակի հասարակություն է՝ բնության և անձնական բազմազանության միասնությամբ: Եվ Քրիստոսն այն անձնավորությունն է, որը եկել է անհատականությունների համար, հետևաբար՝ այն փրկությունը, որը Նա քարոզում էր անհատականության լեզվով, երկխոսության և հաղորդակցման լեզվով, կարող է մարդկանց գաղափար հաղորդել Աստծո՝ որպես անձի արժեքային հարթության, իսկ անձի՝ որպես Աստծո կերպարի [9, էջ 155]:

Եթե մենք խոսում ենք եկեղեցաբանության մասին, որպես օրգանականորեն կապված քրիստոսաբանության հետ, ապա պրոֆեսոր Դումիտրու չի առանձնացնում եկեղեցին որպես առանձին իրականություն՝ ստեղծված աշխարհից դուրս: Նրա պատկերացմամբ՝ եկեղեցին այն միջոցն է, որով տիեզերքը հասնում է դեպի վերջնական աստվածայնացում և հոգևորացում՝ այն թափանցիկ դարձնելով Աստծուն [10, էջ 131-132]:

Եկեղեցին, հիմնվելով Քրիստոսի խնայող գործերի վրա, որոնք կազմում են մեկ և բաղկացուցիչ իրադարձություն, հասկացվում է նաև ամբողջական տեսանկյունից: Այսինքն՝ եկեղեցու ծնունդը տեղի չի ունեցել միայն Քրիստոսի խաչի տառապանքով, այլ տարածվում է մինչև Պենտեկոստեն [10, էջ 132]:

Օգտագործելով Քրիստոսի ծառայության՝ որպես մարգարեի, արքայի և քահանայի ծառայության ավանդական տարբերությունը, Դումիտրու Ստանիլոսեն նույնացնում է աստվածային ներկայության այդպիսի տեսակները հենց Եկեղեցուն: «Քրիստոսը շարունակում է ուսուցանել Իր Եկեղեցին որպես Մարգարե՝ լուսավորելով նրան, որ հասկանա Իր խոսքերն ու փրկարար գործերը յուրաքանչյուր պատմական համատեքստում» [4, էջ 238]:

Այսպիսով, Քրիստոսի ծառայությունը որպես մարգարե տալիս է եկեղեցուն կրթական գործառնություն: Քրիստոսի ծառայությունը՝ որպես քահանա, եկեղեցուն իրավունք է տալիս նշելու եկեղեցու ծնունդը [11, էջ 11]:

Եկեղեցին կոչվում է ըստ Ստանիլոսեի «Նոր Հաղորդությունը» [5, էջ 13], որտեղ իրականացվում է Հիսուս Քրիստոսի հաղորդությունը: Եկեղեցին իրականություն է, «որի մեջ Աստծո Խոսքը վերականգնում և ավելի բարձր մակարդակի վրա է բարձրացնում իր միասնությունը աշխարհի հետ, միասնություն, որը թերի էր արարքի և մարդկային մեղքի պատճառով դրա թուլացման միջոցով» [5, էջ 13]: Դումիտրու քահանա Ստանիլոսեի հասկացության մեջ եկեղեցին Քրիստոսի շարունակական հաղորդությունն է [5, էջ 13], այն ուղիղ

հաջորդականություն ունի Իր մարմնավորման հետ՝ որպես մուտք դեպի մարդու պատմություն: Ռ. Ռոբերտսոնը այստեղ նշում է, որ եկեղեցին, չնայած Քրիստոսի շարունակական մարմնացում է, բայց այն չպետք է խառնվի Քրիստոսի հետ: Այն չի լուծվում դրա մեջ: Եկեղեցին համագործակցում է ամբողջ Սուրբ Երրորդության հետ՝ միավորված Նրա Աստծո Որդու և Սուրբ Հոգու հետ, ովքեր պաշտում են իր մարդկային իրականությունը [12, էջ 19]:

Այսպիսով, ըստ Դումիտրու Ստանիլոսեի, եկեղեցին ձևավորվում է Հաղորդության միջոցով [13, էջ 100], քանի որ Հաղորդությունը լիովին իրական է Որդու և Սուրբ Հոգու ներկայության իրականության մեջ: «Եկեղեցին տեսանելի է, քանի որ դա փրկության սովորական և հատուկ գործիք է նրանց համար, ովքեր մասնակցում են սրբություններին և ապրում են տեսանելի աղոթքի համայնքում: Բայց եկեղեցական կազմակերպությունից դուրս, դրա կողքին կան շատ մարդիկ, ովքեր կատարում են Աստծո կամքը, և որոնք, ըստ երևույթին կատարելով Նրա կամքը, իրենց մեջ կրում են Աստծո ներկայությունն ու գործողությունը և, այդպիսով, նպաստում են Աստծո խաղաղության պլանների կատարմանը՝ դրանով իսկ լրացնելով Քրիստոսի գործերը եկեղեցու միջով» [14, էջ 531]:

Խոսելով եկեղեցու բնույթին մասին՝ Դումիտրուն գրում է. «Եկեղեցին դիտվում է որպես կենդանի օրգանիզմ, որը պահպանվում է Սուրբ Հոգու կողմից միասնության մեջ, ընկալվում է, որպես եկեղեցուն միջանձնային փոխհարաբերություններ, որպես անձնական հոսք, որը ծագում է Քրիստոսից՝ որպես գլուխ, և անդամներ կապում միմյանց և գլխի հետ: Դա անհնարին է դարձնում Քրիստոսի խորհրդավոր մարմնում առաքելության իրականացմանը եկեղեցական համայնքից ներս...: Սուրբ Հոգին, որը հասկացվում է, որպես բոլոր հավատացյալների և բոլոր հոգևորականների փոխհարաբերություններ, անհնար է դարձնում անհատապաշտությունը, որպես այդպիսին և նվիրապետական բացառիկությունը» [15, էջ 47]: Նման աշխույժ անհատական մոտեցմամբ Դումիտրու քահանա Ստանիլոսեն եկեղեցական իրականությանը չափազանց կարևոր է համարում Սուրբ Երրորդության անձերի միմյանց հարաբերության և առաքելության ճանաչումը: Երրորդության ներսում միջանձնային ենթադրողականությունը պետք է իր մարմնավորումը գտնի եկեղեցում, մարդկանց միջև, այդ դեպքում եկեղեցական համայնքն ու անհատ քրիստոնյան կկարողանան իրականացնել իրենց ունեցած նպատակը՝ աստվածացումը: Եթե համայնքը համահունչ չէ Երրորդության կյանքին, ապա այդ նմանության

բացակայության պատճառով աստվածացման ուղղությամբ շարժման ներքին դինամիկան կլինի կամ թույլ կամ անհնար: Յուրաքանչյուր քրիստոնյա կոչված է նմանվել Քրիստոսին, և եկեղեցին, որպես համայնք, պետք է դառնա Երրորդության նման: Պրոֆեսոր Դումիտրու Նշում է. «Սուրբ Երրորդությունն ինքնին արտացոլված է երկնային և եկեղեցական նվիրապետության եռամաս

թագավորությունում և նրանց գործունեության մեջ: Աստված այն Հայրն է, ով իջնում է մեզ Իր Որդու և Խոսքի միջոցով, վերջինս մեր ներսից իջնում է Սուրբ Հոգու միջոցով, փորձի լիարժեքության միջոցով» [16, էջ 74]:

Ամփոփելով մտքը, չի կարելի չհասկանալ, թե ինչպես են օրգանականորեն տարբեր աստվածաբանական թեմաները հյուսվում միմյանց՝ իրենց ամբողջության մեջ ստանալով իսկական պատկերացում: Եկեղեցին Քրիստոսի մարմին դիտարկելը այնպիսի օրգանական մոտեցում է, որը թույլ է տալիս մեզ տեսնել այն ոչ թե մեկուսացման մեջ, այլ իրադարձությունների, աստվածաբանական խնդիրների և դրանց համատեքստում: Դումիտրուն իր քրիստոսաբանության և եկեղեցաբանության մեջ կարևոր է դարձնում իր աստվածաբանական շինությունները՝ ընթերցողներին գրելով դարաշրջանի լեզվով: Եկեղեցու համատեքստում անհատականության և անձերի միջև երկխոսության խնդիրը արտահայտվում է հատուկ ձևով՝ Քրիստոսի համատեքստում, որպես ստեղծված և չկիրառված, աստվածային և մարդու միջև երկխոսության վերջնակետ: Դումիտրուն ոչ միայն տեսաբան էր, այլև փորձեց աստվածաբանությունը դարձնել եկեղեցական կյանքի և մտքի անբաժանելի մաս: Ելնելով վերը նշված մտքերի օրինակից՝ մենք կարող ենք ասել, որ Քրիստոսի՝ որպես անհրաժեշտ և կենդանի փրկող անձնավորություն համարելը, որը ապրում է Իր Եկեղեցու անդամների մեջ՝ անընդհատ վերակենդանացնելով Իր ներկայությամբ և Սուրբ Հոգու շնորհով, կառուցում է քրիստոնեական հավատքի հիմնալի դինամիկ պատկեր՝ հենց որպես կյանքի ուղի, և ոչ թե վարդապետություն:

Օգտագործած գրականության ցանկ

1. **Տ. Հեթում քահանա Թարվերդյան** Սուրբ հայրերի ավանդության անխոնջ թարգմանիչը և մեկնաբանը՝ Դումիտրու քահանա Ստանիլոա: // «Регион и мир», գիտավերլուծական հանդես, հատոր X, № 6, 2019:

2. **Коман К. протопресв.** Священник Думитру Станилоэ: переводчик, истолкователь и продолжатель святоотеческой традиции // XVII Ежегодная богословская конференция ПСТГУ: Материалы. Т. 1. М.: Изд-во ПСТГУ, 2008:
3. **Stăniloae D.** Teologia Dogmatică Ortodoxă. Vol. I. București, 2003:
4. **Stăniloae D.** Teologia Dogmatică Ortodoxă. Vol. II. București, 2003:
5. **Stăniloae D.** Teologia Dogmatică Ortodoxă. Vol. III. București, 2003:
6. **Bartos E.** Dynamics of Deification in the Theology of Dumitru Stăniloae // Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology / Ed. by **L. Turcescu**. Iași, Oxford, Palm Beach, Portland: The Center for Romanian Studies, 2002:
7. **Stăniloae D.** Chipul nemuritor al lui Dumnezeu. Vol. I. București: Cristal, 1995. Stăniloae D. Revelation as Gift and Promise // Theology and the Church / Tr. R. Barringer. N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 1980:
8. **Stăniloae D.** Revelation as Gift and Promise // Theology and the Church / Tr. R. Barringer. N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 1980:
9. **Matei E.** The Practice of Communion in Social Trinitarism: A Theological Evaluation with Reference to Dumitru Stăniloae and Jürgen Moltmann: A Dissertation ... Doctor of Philosophy. Pasadena, 2004:
10. **Mănăstireanu D.** Dumitru Stăniloae's Theology of Ministry // Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology / Ed. by L. Turcescu. Iași, Oxford, Palm Beach, Portland: The Center for Romanian Studies, 2002:
11. **Turcescu L.** Introduction // Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology / Ed. by **L. Turcescu**. Iași, Oxford, Palm Beach, Portland: The Center for Romanian Studies, 2002:
12. **Roberson R. G.** Contemporary Romanian Orthodox Ecclesiology. The Contribution of Dumitru Stăniloae and Younger Colleagues. Romae, 1988:
13. **Miller Ch.** The Gift of the World. Edinburg: T&T Clark, 2000:
14. **Stăniloae D.** Coordinatele ecumenismului din punct de vedere ortodox // Ortodoxia. 1967. № 4:
15. **Stăniloae D.** Sfintul Duh și sobornicitatea Bisericii // Ortodoxia. 1967. № 1:
16. **Drăgulin G.** Pseudo-Dionysios the Areopagite in Dumitru Stăniloae's Theology // Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology / Ed. by **L. Turcescu**. Iași, Oxford, Palm Beach, Portland: The Center for Romanian Studies, 2002:

Տճանաչման/հանձնվել է՝ 14.05.2020
 Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 17.05.2020
 Принята/Ընդունվել է՝ 19.05.2020

Աշտարակի հուշարձանների տարածքի դիզայնական կազմակերպման սկզբունքները

Ոսկանյան Ռ. Գ.

Հայաստանի Գեղարվեստի Պետական Ակադեմիա, ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
rubenvoskanyan.e34@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Աշտարակ, պատմամշակութային հուշարձան, լանդշաֆտ, թանգարան, դիզայն, առաջարկ, պատմական, մշակութային ժառանգություն, արգելոց, պահպանություն

Принципы проектирования территории памятников г. Аштарак

Восканян Р. Г.

Государственная академия художеств Армении, аспирант (Ереван, Армения)
rubenvoskanyan.e34@gmail.com

Аннотация. Принимая во внимание опыт сохранения уникальность творческих образов во время инновационного и функционального дизайна современных городов, были представлены необходимые научные подходы и основные цели города Аштарак, чтобы сохранить индивидуальные характеристики города, которые объединяют материальные и духовные ценности различных периодов строительства, и является целью представленной статьи.

Необходимо создать принципы оформления памятников, г. Аштарак так как они, к сожалению, отсутствуют при сохранении и музейном хранении памятников. А также отсутствует согласованная последовательность действий и логическое направление. Координировать и организовать его исторический центр, имеющий большое значение для изучения и утверждения перспектив развития города, где централизовано его историческое и культурное наследие. Таким образом, для более правильной и системной организации восстановления и сохранения города необходимо установить принципы, направление и последовательность проектирования территории памятников.

Ключевые слова: Аштарак, историко-культурный памятник, ландшафт, музей, дизайн, предложение, историческое, культурное наследие, заповедник, консервация(защита)

Principles of designing the territory of the monuments of Ashtarak

Voskanyan R. G.

State Academy of Fine Arts of Armenia, Postgraduate student (Yerevan, Armenia)
rubenvoskanyan.e34@gmail.com

Abstract: Taking into account the attempts to preserve the unique and unprecedented creative character of modern cities during their innovational and functional construction, the necessary scientific approaches and objectives of reconstruction for the city of Ashtarak to preserve the individual characteristics of the city that combine the material and spiritual values of various periods of construction, are hereby presented and constitute the purpose of the articles.

It is necessary to create design organization principles for Ashtarak monuments, for they, within the scope of preservation and museum storage of monuments, are, unfortunately, missing. Also there is no agreed sequence of actions and logical direction. To coordinate and organize its historical center, where its historical and cultural heritage is centralized: this is of great importance for the study and approval of the development prospects of the city. Thus, for a more correct and systematic organization of the restoration and preservation of the city, it is necessary to establish the principles, direction and sequence of designing the territory of monuments.

Keywords: Ashtarak, historical and cultural monument, landscape, museum, design, offer, historical, cultural heritage, natural reserve, conservation

Ժամանակակից քաղաքների նորարարական և ֆունկցիոնալ նախագծման ընթացքում դրանց ինքնատիպ ու անկրկնելի ստեղծագործական կերպարները պահպանելը հանդիսանում է կարևոր սոցիալ և մշակութային խնդիր ամբողջ աշխարհի համար: Հայաստանում այդպիսի փորձ կա արդեն Երևանի, Գյումրիի,

Գորիսի, Վանաձորի համար: Այնտեղ հատկապես սուր են դրված պատմամշակութային տարածքների պահպանման, վերականգնման և վերակառուցման խնդիրները, որոնք իրենց անմիջական տեղն են գրավում այդ քաղաքների ժամանակակից վերահատակագծման ընթացքում: Աշտարակ քաղաքի համար նույն-

պես անհրաժեշտ են գիտական մոտեցումներ և վերակառուցման հիմնական միջոցառումներ՝ պահպանելու համար այդ քաղաքի անհատական հատկանիշները, որոնք միավորում են տարբեր ժամանակաշրջանների կառուցապատման նյութական և հոգևոր արժեքները, որոնք և հանդիսանում են ներկայացվող հողվածի նպատակը (նկ.1): Գիտական խնդիրներն են ներքոհիշյալ ստրատեգիաների իրականացումը, ինչպես նաև՝ միջավայրի վերակառուցման, դիզայներական նախագծման, միջավայրի տարածական կազմակերպման, գոտևորման, առաջարկությունների ամրագրման քննարկումն ու անդրադարձումը Աշտարակի կառուցապատման մեջ:

ա. Ստեղծել Աշտարակի հուշարձանների տարածքների դիզայներական կազմակերպման սկզբունքներ, քանի որ դրանք որպես այդպիսիք Աշտարակ քաղաքի հուշարձանների պահպանման ու թանգարանացման մեջ, ցավոք, բացակայում են: Այդ սկզբունքների ստեղծումը թույլ կտա հուշարձանի վերականգնման կամ թանգարանացման ժամանակ ճշգրտորեն կատարել նաև դրանց տարածքների դիզայներական նախագծում:

բ. Պատմամշակութային տարածքների դիզայներական կազմակերպման սկզբունքներ ձևավորելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել գործողությունների համակարգված հաջորդականություն ու տրամաբանական ուղղություն: Դա հնարավորություն կտա կատարել տարածքի դիզայներական կարգավորման միջոցառումներ՝ չխախտելով հուշարձանապահպանության սկզբունքները, որը հակառակը, կխթանի վերջիններիս պահպանմանը, հեշտացնելով հուշարձանի նշանակության ու ժամանակաշրջանին համապատասխան դիզայներական կարգավորումներ կազմակերպելը:

գ. Աշտարակ քաղաքի համար քաղաքաշինական զարգացման հեռանկարների ուսումնասիրման ու հաստատման համար խիստ կարևոր է դրա պատմականորեն ձևավորված կենտրոնը (նկ.2), որտեղ կենտրոնացված է դրա պատմամշակութային ժառանգությունը: Հայտնի է, որ Աշտարակը հնում եղել է գյուղ, որը բաժանված է եղել հինգ թաղերի՝ Բերդաթաղ, Վերին թաղ (կամ ս. Մարիանեի թաղ), Ամենափրկչի թաղ, Կարմրավորի թաղ և Կա-

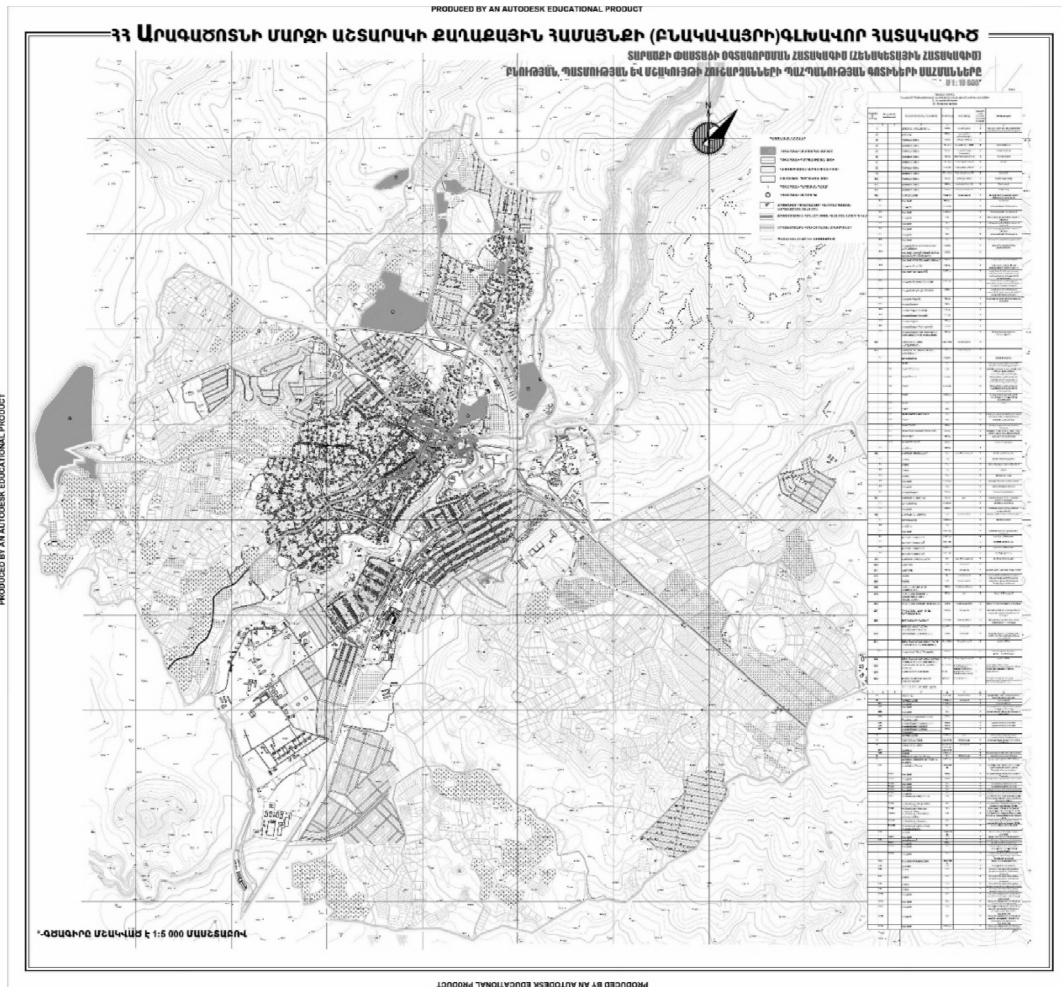
վահանքի թաղ [1, էջ 165]: Հենց այդ հնագույն «թաղ»-երն են ձևավորում Աշտարակյան պատմական կենտրոնը: Քաղաքի հասարակական նշանակության տարածքների նախագծման համար նախկինում չեն դիտարկվել, ուսումնասիրվել ու առաջարկվել նրա կառույցների՝ որպես քաղաքի հիմնական ու ամբողջական միջուկի պահպանությունն ու վերափմաստավորումը: Կատարվել է միայն պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառում, ցուցակագրում, որի հիման վրա 2002թ. ՀՀ կառավարության թիվ 628 որոշման համաձայն հաստատվել է դրանց պահպանության պետական ցուցակը [2]: Քաղաքի կենտրոնում պատմական շենքերի պահպանության կազմակերպումը անբաժանելի է ամբողջական քաղաքի զարգացման հետ կապված հարցերից:

դ. Աշտարակի համար հատկանշական է դրա միջնադարյան պաշտամունքային ճարտարապետությունը, որն իր յուրատիպ առանձնահատկություններով առանձնանում է հայկական քաղաքների մեջ: Դրա պահպանությունն ու նոր քաղաքաշինական կառուցապատման սկզբունքներին հարմարեցումը հանդիսանում է քաղաքի տարածքային նախագծման և ժամանակակից օգտագործման հետ կապված կարևորագույն խնդիրը:

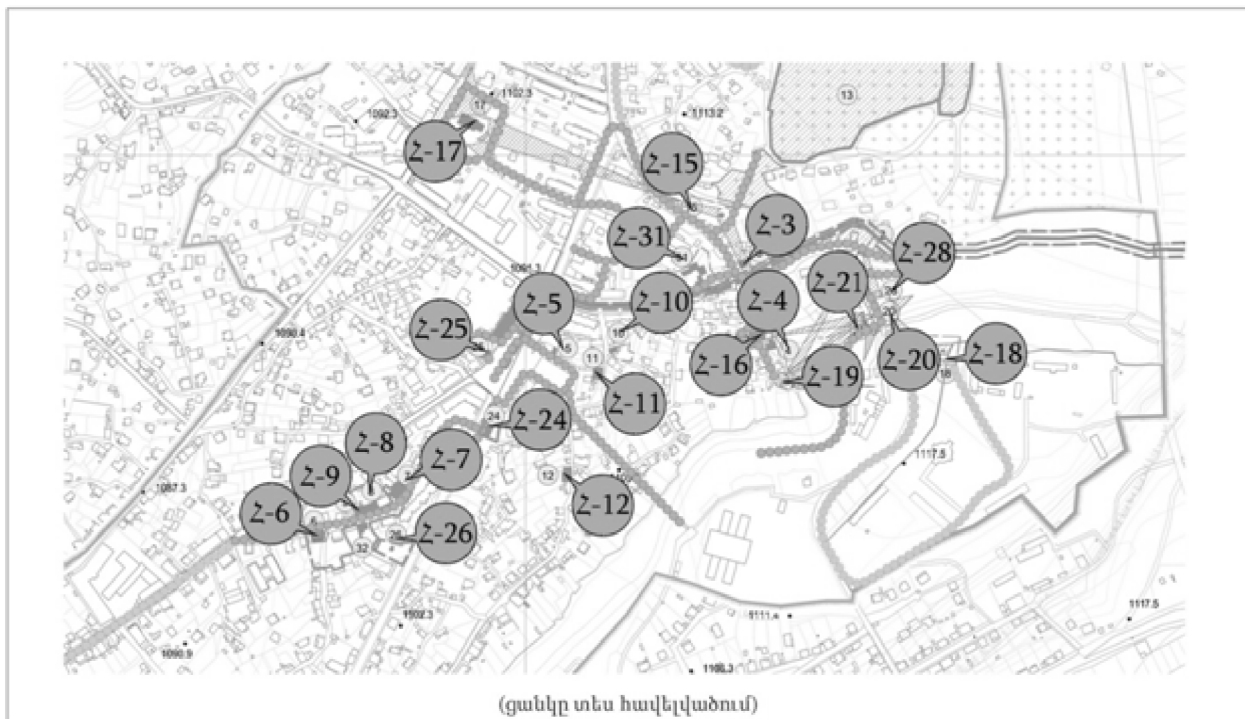
1. Քաղաքային վերակառուցման սկզբունքները

Հայաստանի պատմաճարտարապետական հուշարձաններով հարուստ քաղաքներում դրանց տարածքների նախագծային կազմակերպման փորձը ցույց է տվել, որ այնտեղ առաջին հերթին պահպանության տակ են վերցվել «Հուշարձանների պահպանության ցուցակում» գտնվող հուշարձանները: Դրանց մասին կան համապատասխան վարչական օրենսդրություն և կանոնակարգ, որի շնորհիվ այդ կառույցները գտնվում են պետական պահպանության շրջանակներում:

Գյումրի քաղաքի պետական այդ ցուցակներում գրանցված են մոտ 500 բնակելի տուն, 8 եկեղեցի, 4 պատմական գերեզմանոց, 5 դամբարանադաշտ, մոտ 200 հասարակական շենք, այդ թվում՝ Կումայրի արգելոցի, Երկաթգծի, Զորակայանի համալիների, զբոսայիների, մշակութային պալատների, տուն-թանգարանների շինությունները, ինչպես նաև առանձին

Նկ.1 Աշտարակ քաղաքի գլխավոր հատակագիծ

Նկ. 2. Աշտարակ քաղաքի կենտրոնի և դրա հարակից հուշարձանները

Աղյուսակ 1.

Հ3-Բնակելի տուն, 1888թ	Հ15-Կարմրավոր եկեղեցի	Հ28-Ջրաղաց
Հ4-Բնակելի տուն, 19-րդ դ. վերջ	Հ16-Ծիրանավոր եկեղեցի	Հ31-Նահատակի գերեզման
Հ5-Բնակելի տուն, 1910թ	Հ17-Ս. Մարիանե եկեղեցի	
Հ6-Բնակելի տուն, 1904թ	Հ18-Ս. Սարգիս եկեղեցի	
Հ7-Բնակելի տուն, 19-րդ դ. վերջ	Հ19-Սպիտակավոր եկեղեցի	
Հ8-Բնակելի տուն, 19-րդ դ. վերջ	Հ20-Կամուրջի մնացորդներ 10-րդ դ.	
Հ9-Բնակելի տուն, 20-րդ դ. սկիզբ	Հ21-Կամուրջ 17-րդ դ.	
Հ10-Բնակելի տուն, 1837թ	Հ24-Հուշայուն Ա. Այվազյանին	
Հ11-Բնակելի տուն, 1895թ	Հ25-Հուշադրյուն	
Հ12- Բնակելի տուն, 1896թ	Հ26-Հուշարձան Ն. Միսակյանին	

կանգնած 50-ից ավել հուշարձան և մեկ տասնյակ որմնակար [3]:

Վանաձորի, Գորիսի, Դիլիջանի և ՀՀ մնացած բոլոր մեծ ու փոքր քաղաքի, ավանի ու այլ պատմական տարածքների համար կազմված պետական ցուցակներում հաշվառված են այդ տարածաշրջանների պատմական և ճարտարապետական արժեք ներկայացնող հնագիտական /դամբարանադաշտ, հնավայր, քաղաքատեղի, բերդ, ամրոց, քարայրներ/ և միջնադարյան ճարտարապետական հուշարձաններ /եկեղեցի, վանական համալիրներ, կամուրջ, բնակելի և հասարակական շինություններ, խաչքարեր և այլն/: Այդ պատմական հուշարձանների ցուցակները, սակայն, բավարար հիմք չեն հանդիսացել դրանց պահպանման և հետագա օգտագործման համար:

Չնայած, որ այդպիսի հուշարձանները հատկապես արժեքավոր են տարածքային նախագծման ընթացքում, սակայն երբեմն նկատելիորեն անտեսվում են

- հուշարձանների արժեքներն ու դրանց բազմակողմանի նշանակությունները ուժային տարբեր կառույցների, քաղաքային, վարչական և պոստենցյալ ներդրողների կողմից,

- թանգարանային համալիրների պահպանությունը, ձևավորումը և զարգացումը,

- ամբողջ վարչական կառույցների գործողությունների բաժանումն ու նախագծման հիմնական խնդիրներին դրանց համապատասխանեցումը:

Նման հակասություններից հեռու մնալու նպատակով անհրաժեշտ է լիարժեք ուսումնասիրել քաղաքի պատմամշակութային ժառանգությունն ու հետագա նպատակային օգտագործման համար կազմել դրանց դիզայն-րական կազմակերպման նախագիծ:

2. Քաղաքի դիզայն-րական նախագծում

Քաղաքի վերակառուցման խնդիրը քննարկելիս անհրաժեշտ է հնավորինս պահպանել պատմական արժեքավոր շենքերը և միևնույն ժամանակ նոր կյանք ու շահագործման նոր հնարավորություններ ներդնել դրանց մեջ:

Քաղաքային պլանավորման միջամտության տեսանկյունից հին քաղաքի պատմական միջավայրում հնարավոր է մշակել քաղաքային հողերի բաժանման և պատմա-ճարտարապետական ժառանգության պահպանման նորարարական գաղափարների պաշտպանված և կարգավորված արգելոցների մի քանի տարբերակներ: Դրանք միավորված են մեկ պահպանական հասկացությամբ, որտեղ քաղաքային լանդշաֆտին միջամտելու համար կիրառվում են տարբեր աստիճանի խստության որոշ սահմանափակումներ [4]:

Սովորաբար, նախագծման ուղին սկսվում է դրա ֆունկցիոնալ և տեխնիկական հիմքի վերաբերյալ իրազեկումից, որը որոշում է դրա օբյեկտիվ հատկությունները: Ավելին, նախագծման ընթացքում անպայման անհրաժեշտ է ընտրել կիրառվելիք ջանքերի նպատակահարմար կողմերից մեկը՝ կենտրոնանալ կա՛մ լայնորեն հասկացվող կյանքի գործընթացների (առարկայական բարդությունների, շրջակա մի-

ջավայրի իրավիճակների, տեղեկատվական համակարգերի) օպտիմալ կազմակերպման, կա՛մ նեղ ֆունկցիոնալ (կառուցողական, տեխնոլոգիական) առաջադրանքների առավել ճշգրիտ լուծման վրա, կամ պարզել վերջնական արդյունքի տեղեկատվական և հուզական բաղադրիչը [5, էջ 30-31]:

3. Արգելավայրերը՝ կազմակերպված բավական խիստ սահմանափակումներով ստեղծումը ամենատարածված տեսակն է ճարտարապետական անսամբլի շրջանակներում:

Մրանք ոչ միայն վանքեր, մատուռներ, այգիներ, հրապարակներ և փողոցներ են, որոնք ունեն բնական սահմաններ՝ ամրոցների պատերի, ցանկապատերի և բնական արգելքների տեսքով: Այս տեսակը ներառում է նաև յուրահատուկ և ինտեգրված քաղաքային պլանավորման համալիրները, ինչպիսիք են հնագույն քաղաքների կենտրոնները, եթե նույնիսկ դրանք մասնակիորեն կորցրել են իրենց տարրերը:

4. Պահպանության գոտիների ստեղծումը, որոնք առավել բազմազան են և ունեն երեք կատեգորիաների տարածքներ:

- Առաջիններն այն տարածքներն են, որոնք հարակից են օտար միջավայրում առանձին կանգնած պատմական կամ ճարտարապետական հուշարձաններին: Այդ տարածքների սահմանները որոշվում են՝ հաշվի առնելով հիմնական ու կարևոր հուշարձանի տեսանելիությունն ապահովող ու պահպանող պայմանների ստեղծումը: Հին և նոր շենքերի մասշտաբները և ճարտարապետությունը համակարգված են շրջակա միջավայրի հետ, իսկ բարձրությունները սահմանափակում են դիտողների տեսողական ընկալման ունակությունն առավել գերակշռող կողմից պահպանելու սկզբունքներով (նկ.1):

-Քաղաքային պլանավորման մեջ տարածքի երկրորդ կարգավորումը կառույց է, որտեղ ամբողջ քաղաքային լանդշաֆտը պատմական հուշարձան է: Դրա հիմնական մասը հենց այս քաղաքի համար հատուկ կառուցապատումն է: Այն բնութագրվում է այն փաստով, որ ճարտարապետական արժեքավոր կառույցների հետ միասին այստեղ գերիշխող են նաև քաղաքի պատմական միջա-

վայրի տարրերով հագեցած այլ շինությունները:

- Երրորդ կարգի տարածքները հուշարձանների արգելոցային շրջաններ են, որոնց զարգացումը կարող է ազդել դրանց ընկալման վրա: Այստեղ հեռավոր կետերից դիտման հեռանկարների բացահայտումը պետք է որոշվի պլանավորման մեթոդներով:

Կանոնակարգող տարածքները շրջակա տարածքների արտաքին սահմաններին հարակից տարածքներ են: Այդ տարածքների սահմանափակումները այնքան էլ խիստ չեն, և թույլատրվում են ավելի ազատ արմատական վերափոխումներ: Նոր կառուցապատումը թույլատրվում է, սակայն սահմանափակելով հարկի բարձրությունը և ապահովելով պատմական և ճարտարապետական անսամբլի ընկալումը գերիշխող հիմնական առանցքի ուղղությամբ: Բացառություն չեն կազմում նաև այնպիսի վերադասավորության հնարավորությունները, երբ հաշվի է առնվում եղած կառուցապատման շարունակական պահպանումը [6]:

5. Աշտարակ քաղաքի դիզայնի և առաջարկների ներկայացումը

Հաշվի առնելով վերը նշված պատմամշակութային տարածքների պահպանության և դրանց դիզայնի կազմակերպման նախագծային սկզբունքները, կարելի է ընտրել Աշտարակ քաղաքի համար ամենահարմար և ընդունելի տարբերակները: Դրա հիմքում պետք է դրվեն քաղաքի կարևոր և նշանավոր շինությունների հասանելիության, տարածքների պահպանության և նպատակային շահագործման խնդիրների կատարումը:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում առանձնացրել ենք հուշարձանների մի քանի խմբեր, որոնք միավորվել են իրենց պատմական և ճարտարապետական հատկանիշներով: Աշտարակ քաղաքի համար դրանք են՝

- միջնադարյան պաշտամունքային կառույցները՝ եկեղեցիներ կից կամ առանձին պատմական ու խաչքարային գերեզմանոցներով,

- կամուրջները,

- կենցաղային՝ կոմունալ կառույցները (19-20-րդ դդ. բաղնիքը),

- հուշարձան-կոթողները,

- Բնակելի պատմական տներ /ներառյալ Պ.Պոռոշյանի տուն-թանգարանը/:

Քանի որ քաղաքի պատմաճարտարապետական հիմք կազմող միջնադարյան հուշարձանները /Ծիրանավոր, Սպիտակավոր, Կարմրավոր, ս.Սարինե եկեղեցիները, 10-րդ և 17-րդ դարերի կամուրջները և 1900 թ, բաղնիքը/ հիմնականում կենտրոնացված են և գտնվում են նույն տարածքում, ապա դրանց հետագա պահպանության և հասանելիության համար նպատակահարմար կլինե՞ր ընտրել արդեն վերևում առաջարկված սկզբունքներից երկրորդ տարբերակը: Այս դեպքում նախագծման կազմակերպման ընթացքում դիզայներական մոտեցումները ոչ միայն կպահպանեն հուշարձաններին կից լանդշաֆտն ու շրջակա միջավայրերն, այլև կօգտագործեն դրանք միջնադարյան կառույցների ավելի շահավետ ներկայացման համար: Միջավայրի կազմակերպման ժամանակ հուշարձանները կարող են պահպանել իրենց պատմական միջավայրերը, իսկ շրջակա տարածքներում իրականացվող քաղաքաշինական կառուցատուրմն ապագայում հաշվի կառնվի դրանց շահագործման և հասանելիության խնդիրները:

Աշտարակ քաղաքում առկա են նաև մի քանի այլ տիպի պատմական հուշարձաններ, որոնց տարածքների պահպանության համար հարկավոր են նախագծման այլ սկզբունքներ: Դրանք քաղաքամերձ շրջաններում պահպանված միջնադարյան ճարտարապետության, այսպես կոչված, «փոքր ծավալներն են», որոնք ներկայացվում են խաչքարային արվեստի անկրկնելի նմուշներով: Դրանք հիմնականում տեղակայված են արդեն պահպանական միջավայր ստեղծած տարածքներում՝ պատմական գերեզմանոցներում:

Քաղաքի հյուսիս-արևելյան մասում, Ապարան տանող ճանապարհի աջ կողմում տարածվում է միջնադարյան գերեզմանոց՝ 13-20-րդ դարերի խաչքարերով ու տապանաքարերով: Դրանցից առավել արժեքավոր են 13-րդ դարի խաչքարերն իրենց պատկերազարդ ինքնատիպ հորինվածքներով, որոնցով արժևորվել է հայկական դեկորատիվ արվեստի կազմավորման ամենակարևոր ժամանակահատվածը:

Խաչքարերով գերեզմանոցներ տարածվում են նաև Կարմրավոր, Ծիրանավոր և

ս.Սարինե եկեղեցիների շուրջ, որոնցով էլ պայմանավորվել է դրանց ցուցադրման հասանելիությունն ու լուծվել են պահպանության խնդիրները: Հիմնականում 7-13-րդ դարերի այդ խաչքարերը ամբողջացրել են ճարտարապետական հուշարձանների շրջակա տարածքները, առանց որոնց դրանք կկորցնեին իրենց պատմական միջավայրերը:

Քանդակային արվեստի հետագա զարգացման արդյունք են ներկայիս հուշարձանադրյուններն ու հուշարձան-կոթողները՝ նվիրված պատմական այս կամ այն իրադարձությանը կամ պատմական նշանավոր դեմքին: Սրանցից կարելի է առանձնացնել 1974 թ. Երկրորդ աշխարհամարտի զոհերին նվիրված /ճարտ. Վ. Թալալյան/, 1980 թ. քաղաքի արևմտյան եզրին՝ Թալին տանող ճանապարհին կանգնեցված Վանի 1915 թ. հերոսամարտին նվիրված /ճարտ. Ջ. Թորոսյան/, ինչպես նաև Արտեմի Այվազյանի և Նորայր Միսակյանի հուշարձանները: Սրանք բոլորը միասին կազմում են Աշտարակ քաղաքի մշակութային ամբողջականության կազմավորման բաղկացուցիչ մասերը:

Քաղաքի մշակութային միջավայրի հիմնական և արժեքավոր մյուս հատվածը դրա բնակելի պատմական շինություններն են: Դրանք հիմնականում պահպանվել են Ղափանցյան, Սաժումյան, Աբովյան, Այվազյան, Է. Հակոբյան փողոցներում, Ն. Աշտարակեցու հրապարակի վրա: Դիզայներական նախագծերի հիմքում դրանցով է պետք կողմնորոշվել և գտնել զարգացման ուղղություններ, քանի որ այդ շինությունների ճարտարապետական կերպարների շնորհիվ է քաղաքը ստանալի յուրատիպ արժևորվում:

Բնակելի տների մեջ անհրաժեշտ է առանձնացնել Պ. Պոռոշյանի տուն թանգարանն՝ իրեն հարող տարածքով և պահպանական գոտիներով: Այն արդեն գտնվում է պահպանվող հուշարձանների ցուցակում և հանդիսանում է քաղաքի պատմաճարտարապետական ժառանգության անբաժանելի մասը:

Բնակելի տների տարածքների դիզայներական կազմակերպումը պահանջում է ամենաբազմակողմ և մանրակրկիտ ուսումնասիրություն, քանի որ տեղադրությունն ինքնին առաջադրում է որոշակի դժվարություն-

ներ: Դրա համար կառանձնացնենք մի քանի ուղղություններ, որոնք կօգնեն դրանց տարածքների հետագա պահպանության և քաղաքային նախագծման պայմաններում:

Հաշվի առնելով Աշտարակ քաղաքի վերը նշված պատմաճարտարապետական մի քանի տիպի հուշարձանների առկայությունը, առաջարկում ենք դրանց տարածքների դիզայնական կազմակերպման համար ընտրել հետևյալ մի քանի սկզբունքները.

- միավորել հուշարձաններն ըստ դրանց պատմական արժեքների,
- միավորել հուշարձաններն ըստ դրանց տեղադրության,
- քաղաքային հատակագծում նշել դրանց մոտեցման ուղիներն ու առանձնահատկությունները,
- քաղաքային միջավայրում առանձնացնել դրանց միավորող հնարավորությունները,
- ներկայացնել հուշարձանները միասնական արգելոց-թանգարանի սկզբունքներով,
- դիտարկել դրա մեջ յուրաքանչյուր հուշարձանի հասանելիությունը, տարբեր հնարավոր կետերից դիտարկելության հնարավորությունները,
- բնակելի տների պարագայում վերականգնել դրանց պատմական տեսքը, վերականգնել դրանց նախնական նշանակությունը կամ առաջարկել նոր օգտագործման հնարավորություններ,
- վերականգնման ժամանակ ապահովել դրանց միջավայրի կազմակերպումը քաղաքաշինական ժամանակակից չափորոշիչներով,
- նոր շինությունների նախագծում կամ հին կառույցների ձևափոխություն համաձայն հաստատված նախագծի պահանջների,
- արգելոցի սահմաններում կատարել մասնակի շինարարություն՝ տարածքի բարելավման, բարեկարգման և զարգացման նպատակներով
- ապահովել մարդատար տարբեր տրանսպորտային միջոցների մոտեցումն ու կայանման պայմանները.

Կարգավորված պահպանության բնագավառում հատուկ պայմանավորվածությամբ կարելի է առանձնացնել հնագիտական արժեքավոր մշակութային շերտ ունեցող տարածքները, որտեղ մինչև հետազոտական աշխատանքների ավարտը չպետք է իրականացվեն այդ տարածքների պահպանության խախտ-

ման հետ կապված որևէ շինարարություն կամ կանաչապատում:

Ժամանակակից Աշտարակ քաղաքն աճում է և պահանջում ոչ միայն պատմական միջավայրի վերականգնում, այլև բնակարանային ֆոնդերի մեծացում: Հետևաբար, հնացած շինությունների փոխարինման և պատմական հյուսվածքների մեջ նոր բնակելի կառույցների ներդրման հարցը միշտ եղել է վերակառուցման բարդ գիտատեխնիկական և գործնական խնդիրը: Պատմական քաղաքները կարիք ունեն այնպիսի բնակավայրերի զարգացման հեռանկարներ, որտեղ դրանք կպահպանեն իրենց անհատականությունը և միաժամանակ կհամապատասխանեն կենդանի միջավայրի և ընթացիկ շինարարական մեթոդների մասին եղած ժամանակակից գաղափարները:

Դիզայնների համար հատուկ դժվարություններ են առաջանում այն դեպքերում, երբ պատմական կենտրոնի տարածքում պետք է կառուցել նոր մեծ հասարակական շինություններ: Այստեղ կարևոր է, որ նոր շենքերը պատմական միջավայրում ներկայացնելիս ժամանակակից ճարտարապետական ձևը դառնա գոյություն ունեցող կառուցվածքի մի մասը՝ անկախ նրանից, թե արդյոք դա նոր ճարտարապետական ձև է կամ հաջող ռճաբանություն:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Երվանդ Ճահագիզ**, Աշտարակի պատմությունը: - Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն: 1987:
2. **ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցանկ**, Արագածոտնի մարզ: 2002:
3. **ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցանկ**, 2002:
4. **Никифоров А. А.**, Зоны охраны объектов культурного наследия - правовой инструмент сохранения исторической среды памятника истории и культуры. 2015.
5. **Шимко В. Т.**, Основы дизайна и средовое проектирование, Учебное пособие. - Москва, 2005.
6. **Долгов А. В., Бердюгина Ю. М.**, Теоретический анализ понятия «территория памятника». // Академический вестник. УРАЛНИИПРОЕКТ, РААСН, 3/2014.

Տժանա/Հանձնվել է՝ 24.05.2020

Рецензирования/Գրախոսվել է՝ 26.05.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 29.05.2020

«Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ ծախսերի կազմի և կառուցվածքի վերլուծությունը

Գրիգորյան Գ. Վ.

ՀՊՏՀ, Բանկային գործի և ապահովագրության ամբիոնի մագիստրանտ

(Երևան, Հայաստան)

grigrig97@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ, ծախսեր, հորիզոնական և ուղղահայաց մեթոդներ, բացարձակ և հարաբերական շեղումներ

Анализ состава и структуры затрат СЗАО «Росгосстрах Армения»

Григорян Г. В.

АГЭУ, магистр кафедры банковского дела и страхования (Ереван, Армения)

grigrig97@mail.ru

Резюме: В ходе своей деятельности компании сталкиваются со многими проблемами, наиболее важной из которых является правильное управление доходами и расходами. Для устранения и эффективного управления такими проблемами компании должны применять факторный анализ и другие методы для выявления любых колебаний, которые могут подорвать прибыльность компании и позволить их устранить. Анализ экономической деятельности очень важен для управления организациями, а также для принятия эффективных управленческих решений в рыночной экономике. В результате анализа вырабатывается стратегия развития организации, оценивается уровень выполнения бизнес-плана, выявляются уровни повышения эффективности экономики.

Ключевые слова: Росгосстрах Армения СЗАО, затраты, горизонтальные и вертикальные методы, абсолютные и относительные отклонения

Analysis of the composition and structure of costs of Rosgosstrakh Armenia ICJSC

Grigoryan G. V.

ASUE, master at chair of Banking and Insurance (Yerevan, Armenia)

grigrig97@mail.ru

Abstract: In the course of their operations, companies face many problems, the most important of which is the proper management of revenues and expenses. For the elimination and effective management of such problems, companies need to apply factor analysis and other methods to identify any fluctuations that would undermine the profitability of the company and enable them to be eliminated. An analysis of economic activity is very important for the management of organizations as well as for effective management decisions in a market economy. The analysis elaborates the development strategy of the organization, evaluates the level of business plan execution, reveals the tiers of increasing the efficiency of the economy.

Keywords: Rosgosstrakh Armenia ICJSC, costs, horizontal and vertical methods, absolute and relative deviations

Ապահովագրական գործունեության ընթացքում ընկերությունները ոչ միայն ստանում են եկամուտներ, այլև կատարում են որոշակի ծախսեր, որոնք ընկերության անխափան աշխատանքի գլխավոր նախապայմաններից են: Ապահովագրողի խնդիրն է ապահովագրական պայմանագրով նախատեսված իրադարձության ի հայտ գալու դեպքում ապահովադիրներին տրամադրել ստանձնած ռիսկի չափով փոխհատուցում: Ըստ այդմ, ընկերությունները պետք է կարողանան ճիշտ հաշվարկել ապագա ռիսկերը,

սահմանել օպտիմալ սակագներ, որպեսզի խուսափեն հետագա անվճարունակության խնդիրներից:

Իր գործունեության ընթացքում ապահովագրական ընկերությունը կատարում է ծախսեր, որոնցից մի քանիսը, կապված գործունեության ընդլայնման հետ, կարող են մնալ անփոփոխ, իսկ որոշները՝ փոփոխվել: Սակայն, ապահովագրական գործունեության բնույթից կախված, ընկերության ծախսերի մեջ գերակշռում են փոփոխուն ծախսերը, քանի որ դրանք կապված են հնարավոր ռիսկի

առաջացման հետ, ստույգ կանխորոշել հնարավոր չէ և կարող են փոփոխվել ամեն տարի [1]:

«Ռուսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերի հիմնական ուղղությունները ապահովագրական հատուցումներն են, ձեռքբերման ծախսերը, այլ ապահովագրական, ֆինանսական և այլ ծախսերը: Նախ ներկայացնենք ընկերության ամենամեծ ծախսեր պահանջող բաժնի տարեկան ցուցանիշները՝ ապահովագրական հատուցումները, այնուհետև վերլուծենք ծավալային առումով ամենամեծ կշիռ ունեցող ուղղությունները:

Որպես տեղեկատվական աղբյուր ծառայել են «Ռուսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ հրապարակային հաշվետվությունները 2014-2018 թթ. համար:

2014-2018 թթ. ընթացքում ընկերությունը ապահովագրական հատուցումների գծով կատարել է 31 723 608 հազար ՀՀ դրամ ծախս, որից վերաապահովագրողի մասը կազմել է 7 542 200 հազար ՀՀ դրամ կամ 23,77 %: Զուտ ապահովագրական հատուցումները ստացվել են 24 181 408 հազար ՀՀ դրամ կամ 76,22 % (Աղյուսակ 1):

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 1-ից, ապահովագրական հատուցումների մեջ 2014 թ. հատուցումները մեծ բաժին են կազմում: Պատճառը հրդեհից և բնական աղետներից ապահովագրության դասով խոշոր հատուցման հետ է կապված, որի ընթացքում տրվել է 4 829 600 հազար ՀՀ դրամ ապահովագրական հատուցում, ինչի մեջ վերաապահովագրողի մասը կազմել է 4 796 800 հազար ՀՀ դրամ: Հատուցումների մեջ հաջորդ խոշոր մասնաբաժինը պատկանում է ցամաքային ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրությանը՝ 3 680 051 հազար ՀՀ դրամ կամ 2014 թ. համախառն հատուցումների 35,7 %-ը:

2015 թ. տրված հատուցումները նախորդ տարվա համեմատ նվազել են մոտ 55,8 %-ով և կազմել 4 544 406 հազար ՀՀ դրամ: Վերաապահովագրողի մասը կազմել է 7,92 % կամ 359 936 հազար ՀՀ դրամ, իսկ զուտ ապահովագրական հատուցումները՝ 92,08 % կամ 4 184 470 հազար ՀՀ դրամ: Ապահովագրական հատուցումների ծավալով ամենամեծ տեսա-

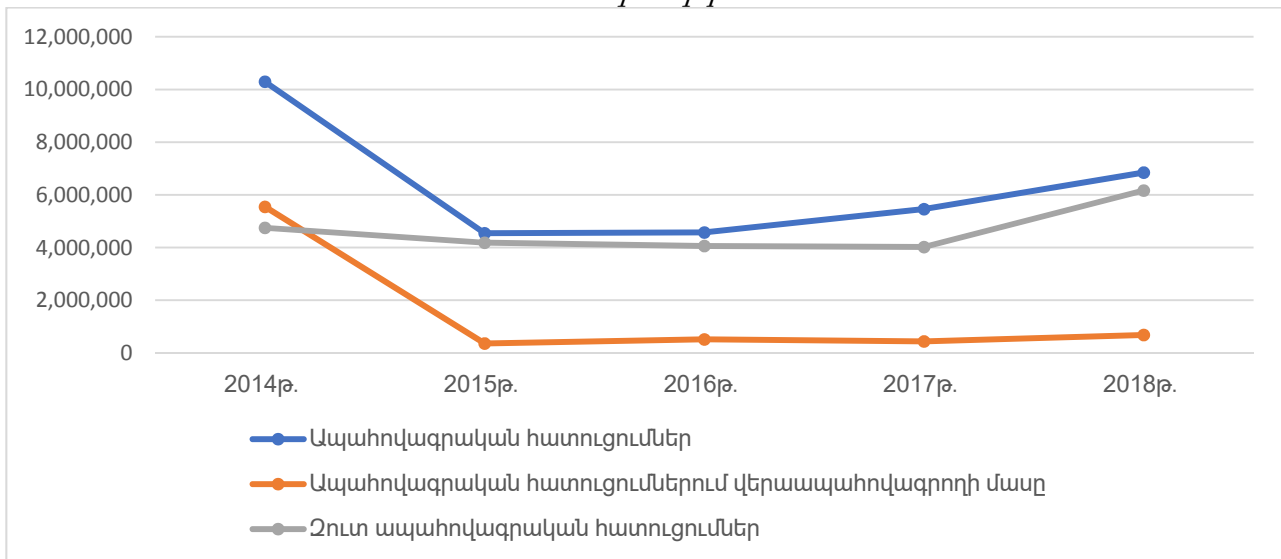
կարար կշիռն ունի ԱՊՊԱ-ն՝ մոտ 70 %, այնուհետև՝ առողջության ապահովագրությունը՝ 19,72 % և ցամաքային տրանսպորտի ապահովագրությունը՝ 6,6 %, իսկ ապահովագրության մյուս դասերով տրված հատուցումները ոչ մեծ ծավալ են կազմում: Եթե չհաշվենք 2014 թ. տեղի ունեցած խոշոր հատուցումը, ապա 2015 թ. ապահովագրական հատուցումները ոչ միայն մնացել են նույն մակարդակին, այլև ապահովագրության որոշ դասերով նույնիսկ նվազում են արձանագրել, ինչը բավականին առաջընթաց է 2015 թ. համար: Տեսանելի նվազում գրանցվել է ԱՊՊԱ-ի և ֆինանսական վնասների ապահովագրության դասերով՝ համապատասխանաբար նվազելով 17,3 % և 68,8 % և կազմելով 3 043 129 հազար ՀՀ դրամ ու 186 269 հազար ՀՀ դրամ: Ապահովագրության մյուս դասերով էական փոփոխություններ չեն եղել և մնացել են հիմնականում 2014 թ. մակարդակին:

2016 թ. ընթացքում ապահովագրական հատուցումները գրեթե նույն մակարդակին են մնացել և կազմել 4 574 368 հազար ՀՀ դրամ, իսկ վերաապահովագրողների մասնաբաժինը տրված հատուցումներում ավելացել է 42,66 %-ով և կազմել 513 511 հազար ՀՀ դրամ կամ 11,22 %: Արդյունքում զուտ ապահովագրական հատուցումները նվազել են 2,9 %-ով և դարձել 4 060 857 հազար ՀՀ դրամ: Ապահովագրական հատուցումների տեսակարար կշիռը ավելացել է ցամաքային տրանսպորտի ապահովագրության դասով՝ 26,6 %-ով՝ կազմելով 380 123 հազար ՀՀ դրամ, որից վերաապահովագրողի մասնաբաժինը կազմել է 43,67 %, ինչը գրեթե նույն մակարդակի վրա է նախորդ տարվա համեմատ: Ֆինանսական վնասների ապահովագրության դասով ապահովագրական հատուցումները ավելացել են մոտ 60 %, իսկ վերաապահովագրողի մասնաբաժինը կազմել է 66,2 % կամ 197 532 հազար ՀՀ դրամ՝ նախորդ տարվա 12,7 %-ի փոխարեն: Առողջության ապահովագրության դասով տրամադրված հատուցումները նվազել են 20 542 հազար ՀՀ դրամով և կազմել 875 781 հազար ՀՀ դրամ: Ապահովագրության մյուս դասերով էական փոփոխություններ չեն դիտվել: Չնայած համախառն հատուցումների ծավալը փոքր-ինչ աճել էր, այնուամենայնիվ վերաապահովագրողի կողմից տրված հատուցումներ-

Աղյուսակ 1. 2014-2018 թթ. ընթացքում «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի տրամադրած ապահովագրական հատուցումները հազար ՀՀ դրամ

Տարի	Ապահովագրական հատուցումներ	Ապահովագրական հատուցումներում վերաապահովագրողի մասը	Զուտ ապահովագրական հատուցումներ
2014 թ.	10 297 593	5 546 858	4 750 735
2015 թ.	4 544 406	359 936	4 184 470
2016 թ.	4 574 368	513 511	4 060 857
2017 թ.	5 458 745	439 015	5 019 730
2018 թ.	6 848 496	682 880	6 165 616
Ընդամենը	31 723 608	7 542 200	24 181 408

Գծապատկեր 1.

Աղյուսակ 2. 2014-2015 թթ. «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի բացարձակ և հարաբերական շեղումների վերլուծությունը

Ծախսերի կատարման ուղղությունները	2014 թ.		2015 թ.		Շեղումը	
	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Ըստ գումարի (հզր ՀՀ դրամ)	Ըստ կառուցվածքի (%)
ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	874 857	9,84	896 323	11,22	+21 466	+1,38
ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	126 261	1,42	171 146	2,14	+44 885	+0,72
ԱՊՊԱ	3 680 051	41,42	3 043 129	38,1	-636 922	-3,32
ՁԵՌՔԲԵՐՄԱՆ ԾԱԽՍԵՐ	933 265	10,5	909 727	11,39	-23 538	+0,89
ԱՅԼ ԾԱԽՍԵՐ	2 442 773	27,49	2 499 961	31,3	+57 182	+3,81
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԾԱԽՍԵՐ (ՆԵՐԱՌՈՒՄԱՆ ՍՅՈՒՍ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)	8 884 279	100	7 986 589	100	-897 690	-

րի աճի շնորհիվ ընկերության զուտ ապահովագրական հատուցումները անկում են գրանցել, ինչը խոսում է ավելի ճիշտ վերաապահովագրական քաղաքականություն վարելու մասին՝ ի տարբերություն նախորդ տարիների:

2017 թ. ընթացքում ապահովագրական հատուցումների ծավալները կտրուկ աճ են գրանցել ապահովագրության գրեթե բոլոր դասերով: Համախառն հատուցումները աճել են 19,3 %-ով և կազմել 5 458 745 հազար ՀՀ դրամ: Վերաապահովագրողի կողմից տրված հատուցումները կազմել են 439 015 հազար ՀՀ դրամ կամ համախառն ապահովագրավճարների 8,04 %-ը: Եթե համեմատենք նախորդ տարվա նույն ցուցանիշի հետ, կտեսնենք, որ վերաապահովագրողի տոկոսային մասը նվազել է մոտ 3 %: Արդյունքում՝ զուտ ապահովագրական հատուցումները կազմել են 5 019 730 հազար ՀՀ դրամ, ինչը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 23,6 %: Ապահովագրական հատուցումներում մեծ տեսակարար կշռով ավելացել են առողջության ապահովագրությունը, որի հատուցումների աճը նախորդ տարվա համեմատ կազմել է 26,6 %, ապահովագրության նոր դասով՝ սոցիալական փաթեթի շահառուների առողջության ապահովագրության դասով տրվել են 244 344 հազար ՀՀ դրամ հատուցումներ, ԱՊՊԱ-ի գծով ապահովագրական հատուցումները աճել են 15,4 %-ով ու կազմել 3 286 414 հազար ՀՀ դրամ, իսկ նվազում գրանցվել է միայն ֆինանսական վնասների ապահովագրության դասով՝ 2016 թ. համեմատ նվազելով 62,46 %-ով և կազմելով 111 933 հազար ՀՀ դրամ:

2018 թ. նույնպես աչքի չի ընկնում ապահովագրական հատուցումների ծավալների նվազմամբ: Սակայն այստեղ, ի տարբերություն անցած 4 տարիների, նկատվել էր ապահովագրավճարների ծավալների աճ, ինչը որոշ չափով նվազեցնում է ապահովագրական հատուցումների գծով ծախսերը: Ընթացիկ տարում ապահովագրական հատուցումները նվազել են ցամաքային տրանսպորտի, բեռների, հրեհի և բնական աղետների ու աջակցության ապահովագրության դասերով՝ յուրաքանչյուր դասով համապատասխանաբար 23,09 %, 96,1 %, 71,7 % և 61,88 %-ով, սակայն մյուս դասերով տեսանելի աճ են գրանցել,

մասնավորապես՝ սոցիալական փաթեթի շահառուների առողջության ապահովագրության դասով հատուցումները նախորդ տարվա համեմատ ավելացել են մոտ 3 անգամ՝ կազմելով 837 808 հազար ՀՀ դրամ, առողջության ապահովագրության դասով ավելացել են 15,8 %-ով՝ կազմելով 1 284 431 հազար ՀՀ դրամ: Թերևս ամենամեծ աճը գրանցվել է ԱՊՊԱ-ի և ֆինանսական վնասների ապահովագրության դասերով, որոնցով ապահովագրական հատուցումները ավելացել են համապատասխանաբար 16,5 % և 350 %, իսկ դրամական արտահայտությամբ երկուսը միասին՝ 938 259 հազար ՀՀ դրամ:

Այժմ տեսնենք, թե ընկերությունը վերլուծվող ժամանակաշրջանում հատուցումների ինչպիսի ցուցանիշներ է արձանագրել խոշոր ուղղություններով, վերլուծենք դրանց կազմը և կառուցվածքը ու տանք ծախսերի օպտիմալացման մեր տեսակետները:

Ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի վերլուծությունը կատարվում է հորիզոնական և ուղղահայաց մեթոդներով [2]: Հորիզոնական մեթոդի միջոցով որոշվում է ծախսերի կազմը՝ դրանց առանձին տեսակների բացարձակ արժեքներն ու փոփոխությունները, իսկ ուղղահայաց մեթոդի միջոցով՝ ծախսերի կառուցվածքը՝ տեսակարար կշիռներն ու դրանց փոփոխությունները: Գնահատենք վերլուծվող կազմակերպության՝ «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի կողմից 2014-2018 թթ. Ընթացքում կատարված ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի փոփոխությունները և ներկայացնենք ըստ տարիների այդ փոփոխությունների արդյունքում տեղ գտած բացարձակ և հարաբերական շեղումների համեմատական աղյուսակները (Աղյուսակ 2)

Վերլուծությունը կիրականացնենք այն ուղղություններով, որոնք ամենամեծ տեսակարար կշիռն են կազմում ընկերության ծախսերի կազմի մեջ: Ընկերության ծախսերը 2014-2018 թթ. ընթացքում ամենաշատը ուղղվել են ԱՊՊԱ-ի գծով: 2015 թ. նախորդ տարվա համեմատ նույն դասով ընկերության ծախսերը նվազել են 636 922 հազար ՀՀ դրամով և կազմել 3 043 129 հազար ՀՀ դրամ: Ըստ կառուցվածքի նվազումը եղել է 3,32 % և կազմել 38,1 %: Նվազում արձանագրվել է նաև ձեռքբեր-

ման ծախսերի գծով՝ 23 538 հազար ՀՀ դրամով, սակայն կառուցվածքային առումով նախորդ տարվա համեմատ նկատվել է աճ՝ 0,89 %-ով: Գումարային առումով նվազում, իսկ կառուցվածքային առումով աճը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ծախսերի մյուս ուղղություններով նկատվել է ավելի մեծ նվազում, ինչի արդյունքում ընդհանուր կառուցվածքի մեջ ձեռքբերման ծախսերի տեսակարար կշիռը աճել է:

Ներկայացված ուղղություններով ծախսերի տեսակները արձանագրել են աճ. Մասնավորապես՝ առողջության, ցամաքային տրանսպորտի ապահովագրության և այլ ծախսերի գծով աճը կազմել է համապատասխանաբար 21 466 հազար ՀՀ դրամ, 44 885 հազար ՀՀ դրամ և 57 182 հազար ՀՀ դրամ, իսկ կառուցվածքային առումով՝ 1,38 %, 0,72 % և 3,81 %: Սակայն կարող ենք փաստել, որ ընկերությունը կարողացել է դրական արդյունքի հասնել՝ նվազեցնելով ծախսերը: Ընդհանուր առմամբ 2015 թ. ընկերության ծախսերը նվազել են 897 690 հազար ՀՀ դրամով, ինչը նախորդ տարվա համեմատ 10,1 %-ով ցածր է: Նվազումը նաև պայմանավորված է այն ուղղություններով, որոնք ներառված չեն աղյուսակ 2-ում: 2016 թ. իրականացրած գործունեության արդյունքում ընկերությունը կրել է 7 642 112 հազար ՀՀ դրամի ծախս (Աղյուսակ 3): Տվյալ ցուցանիշը 2015 թ. համեմատ նվազել է 344 477 հազար ՀՀ դրամով: Ամենամեծ նվազումը կապված է ԱՊՊԱ-ի դասով ապահովագրական հատուցումների նվազման հետ՝ 185 920 հազար ՀՀ դրամ, իսկ կառուցվածքային առումով նվազումը կազմել է 0,72 %: Որոշակի նվազում է արձանագրվել նաև առողջության ապահովագրության դասով՝ 20 542 հազար ՀՀ դրամ՝ կազմելով 875 781 հազար ՀՀ դրամ: Մյուս խոշոր ուղղություններով կատարված ծախսերը աճել են փոքր քանակությամբ, այդ իսկ պատճառով ընդհանուր ծախսերի մեջ էական փոփոխությունների պատճառ չեն հանդիսացել: Տարին կարելի է բարեհաջող համարել, քանի որ նախորդ տարվա համեմատ նկատվել է ծախսերի նվազում:

Նույնը չենք կարող արձանագրել 2017 թ. համար: Ընդհանուր առմամբ, 2016 թ. համեմատ ծախսերի ծավալը ավելացել է 1 269 715 հազար ՀՀ դրամով: Նշանակալի աճ է գրանց-

վել գրեթե բոլոր ուղղություններով (Աղյուսակ 4):

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 4-ից, ամենամեծ աճը գրանցվել է ԱՊՊԱ-ի դասով, որտեղ ապահովագրական հատուցումների ծավալները ավելացել են 440 049 հազար ՀՀ դրամով: Այնուհանդերձ, կառուցվածքային առումով նվազում է արձանագրվել՝ 0,39 %, ինչը հետևանք է այն բանի, որ մյուս ուղղություններով ավելի մեծ աճ է արձանագրվել: Նույնը կարող ենք ասել այլ ծախսերի վերաբերյալ. կառուցվածքային առումով գրանցվել է 1,82 % նվազում, սակայն բացարձակ առումով ծախսերի ծավալի աճը կազմել է 255 257 հազար ՀՀ դրամ: Ցամաքային տրանսպորտի և ձեռքբերման ծախսերի ցուցանիշները գրանցել են նվազման միտում՝ համապատասխանաբար 23 963 հազար ՀՀ դրամով և 49 558 հազար ՀՀ դրամով, սակայն ծախսերի խավալի վրա ազդեցության չափը փոքր տոկոս է կազմել: Նախորդ 2 տարիների համեմատ ընկերության ծախսերը ավելացել են, ինչը, բնականաբար, ընկերության գործունեության վրա բացասական ազդեցություն է թողնում: Ծախսերի այդպիսի աճը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ սոցիալական փաթեթի շահառուների առողջության ապահովագրության նոր դասով տրվել են բավականին մեծ ծավալի հատուցումներ՝ 244 344 հազար ՀՀ դրամ, ինչը չէր կարող չանդրադառնալ ծախսերի ծավալի վրա:

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 5-ում, 2018 թ. «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերը հաշվետու ժամանակաշրջանում գերազանցում են բոլոր տարիների ցուցանիշներին:

Ծախսերի նվազում է արձանագրվել միայն ցամաքային տրանսպորտի ապահովագրության և ձեռքբերման ծախսերի ուղղություններով՝ համապատասխանաբար 55 372 հազար ՀՀ դրամ և 109 197 հազար ՀՀ դրամով:

Կառուցվածքային առումով ամենամեծ նվազումը գրանցվել է հենց ձեռքբերման ծախսերի գծով, իսկ աճը՝ սոցիալական փաթեթի շահառուների առողջության ապահովագրության դասով՝ 4,96 %, ինչը բացարձակ առումով կազմել է 593 464 հազար ՀՀ դրամ՝ արձանագրելով աճի երկրորդ ամենաբարձր ցուցանիշը:

Աղյուսակ 3. 2015-2016 թթ. «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի բացարձակ և հարաբերական շեղումների վերլուծությունը

Ծախսերի կատարման ուղղությունները	2015թ.		2016թ.		Շեղումը	
	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Ըստ գումարի (հզր ՀՀ դրամ)	Ըստ Կառուցվածքի(%)
ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	896 323	11,22	875 781	11,45	-20 542	+0,23
ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	171 146	2,14	214 093	2,8	+42 947	+0,66
ԱՊՊԱ	3 043 129	38,1	2 857 209	37,38	-185 920	-0,72
ՋԵՌՔԲԵՐՄԱՆ ԾԱԽՍԵՐ	909 727	11,39	935 023	12,23	+25 296	+0,84
ԱՅԼ ԾԱԽՍԵՐ	2 499 961	31,3	2 516 410	32,92	+16 449	+1,62
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԾԱԽՍԵՐ (ՆԵՐԱՌՅԱԼ ՄՅՈՒՍ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)	7 986 589	100	7 642 112	100	-344 477	-

Աղյուսակ 4. 2016-2017 թթ. «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի բացարձակ և հարաբերական շեղումների վերլուծությունը

Ծախսերի կատարման ուղղությունները	2016թ.		2017թ.		Շեղումը	
	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Ըստ գումարի (հզր ՀՀ դրամ)	Ըստ Կառուցվածքի(%)
ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	875 781	11,45	1 109 268	12,44	+233 487	+0,99
ՍՈՑՔ ՓԱԹՔ ՇԱՀՔ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	-	-	244 344	2,74	+244 344	+2,74
ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	214 093	2,8	190 130	2,13	-23 963	-0,67
ԱՊՊԱ	2 857 209	37,38	3 297 258	36,99	+440 049	-0,39
ՋԵՌՔԲԵՐՄԱՆ ԾԱԽՍԵՐ	935 023	12,23	885 465	9,93	-49 558	-2,3
ԱՅԼ ԾԱԽՍԵՐ	2 516 410	32,92	2 771 667	31,1	+255 257	-1,82
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԾԱԽՍԵՐ (ՆԵՐԱՌՅԱԼ ՄՅՈՒՍ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)	7 642 112	100	8 911 827	100	+1 269 715	-

Աղյուսակ 5. 2017-2018 թթ. «Ռոսգոսստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ-ի ծախսերի կազմի ու կառուցվածքի բացարձակ և հարաբերական շեղումների վերլուծությունը

Ծախսերի կատարման ուղղությունները	2017թ.		2018թ.		Շեղումը	
	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Գումարը (հզր ՀՀ դրամ)	Կառուցվածքը (%)	Ըստ գումարի (հզր ՀՀ դրամ)	Ըստ Կառուցվածքի(%)
ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	1 109 268	12,44	1 284 431	11,8	+175 163	-0,64
ՍՈՑՔ ՓԱԹՔ ՇԱՀՔ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	244 344	2,74	837 808	7,7	+593 464	+4,96
ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	190 130	2,13	134 758	1,23	-55 372	-0,9
ԱՊՊԱ	3 297 258	36,99	3 844 402	35,34	+547 144	-1,65
ՁԵՌՔԲԵՐՄԱՆ ԾԱԽՍԵՐ	885 465	9,93	776 268	7,13	-109 197	-2,8
ԱՅԼ ԾԱԽՍԵՐ	2 771 667	31,1	3 634 318	33,41	+862 651	+2,31
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԾԱԽՍԵՐ (ՆԵՐԱՌՅԱԼ ՄՅՈՒՍ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)	8 911 827	100	10 876 015	100	+1 964 188	-

Ամենամեծ բացարձակ աճը արձանագրվել է այլ ծախսերի գծով՝ 862 651 հազար ՀՀ դրամ: 2018 թ. եկամուտների աճի հետ մեկտեղ տեսնում ենք՝ աճել են նաև ծախսերի ծավալները: 2017 թ. համեմատ ծախսերի ծավալը աճ է գրանցել 1 964 188 հազար ՀՀ դրամով, ինչը 2014-2018 թթ. ընթացքում աճի ամենաբարձր ցուցանիշն է:

Ծախսերի վերլուծությունից կարող ենք նկատել, որ ընկերության ծախսերը վերջին տարիներին համեմատաբար ավելացել են պարտադիր ապահովագրության տեսակներով, չնայած այն հանգամանքին, որ նույն ուղղություններով մեծացել են նաև եկամուտները: Ընկերությունը հիմնականում կարողացել է պահպանել Կենտրոնական բանկի կողմից սահմանած նորմատիվները [3]: Ծախսերի օպտիմալացման նպատակով ընկերությունը պետք է հիմնվի սակագնային ավելի ճիշտ քաղաքականության վրա, քանի որ, ինչպես երևում է ներկայացված տվյալներից, ծախսերը ավելի մեծ արագությամբ են աճում, քան եկամուտները: Ընկերությունը պետք է կար-

գավորի նաև անձնակազմի գծով ծախսերը, որը 2018 թ. աճ է գրանցել մոտ 74 %-ով՝ ավելանալով մոտ 495 000 հազար ՀՀ դրամով, ինչը բավականին մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում ընկերության ծախսերի մեջ: Կարող ենք նաև նկատել, որ կամավոր ապահովագրության դասերով ընկերությունը, ի տարբերություն պարտադիր ապահովագրության տեսակների, ավելի բարվոք վիճակում է, քանի որ ծախսերի աճը պայմանավորված է եկամուտների համապատասխան աճով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Руденков И.А.** Страховое дело, Курс лекций. — Минск: БГУ, год неизвестен. — 170/459 с.
2. **Մարգարյան Ա., Առաքելյան Կ.** Տնտեսական գործունեության վերլուծություն/ Երեվան, Տնտեսագետ, 2005, էջ. 192,
3. http://www.rgs.am/uploads/Normatives_Q4_2018.pdf

*Տճանաչանմանվել է՝ 23.03.2020
Րեցենզирована/Գրախոսվել է՝ 26.03.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 02.04.2020*

Ինտերնետ բանկինգը ՀՀ առևտրային բանկերում, դրանց համեմատական վերլուծությունը, զարգացման խոչընդոտները

Հարությունյան Գ. Մ.

Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարան (Երևան, Հայաստան)
gorharutyunyan01999@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ անվտանգություն առցանց միջավայրում, առևտրային բանկ, առցանց տիրույթ, ինտերնետ բանկինգ, հեռահար բանկային սպասարկում, մոբայլ բանկինգ, մոբայլ հավելված

Интернет банкинг в коммерческих банках, их сравнительный анализ, препятствия при развитии

Арутюнян Г. С.

Армянский Государственный Экономический Университет (Ереван, Армения)
gorharutyunyan01999@gmail.com

Аннотация. В современных условиях РА почти каждый тот или иной сталкивается с деятельностью банков и в последние времена в РА бурно развивается дистанционное бан-ковское обслуживание- интернет банкинг. Это можно считать развивающимся направлением в банковском системе РА, которое выгодно и для банков и для клиентов во многих отношениях. Предмет исследования для многих пока не так глубоко изучён, поэтому он содержит не только сравнительный анализ интернет банкинга розличных коммерческих банков, но и в виде социологического опроса среди клиентов.

Ключевые слова: безопасность в онлайн среде, коммерческий банк, онлайн среда, интернет банкинг, удаленное банковское обслуживание, мобайл банкинг, мобайл приложение

The internet banking in Armenian commercial banks, its comparative analysis, barriers for development

Harutyunyan G. S.

Armenian State University of Economics (Yerevan, Armenia)
gorharutyunyan01999@gmail.com

Abstract: Almost everyone somehow faces banks' activities in the present conditions in Republic of Armenia and the long distance banking (internet banking) has developed very quickly lately. It can be considered to be one of the developing branches in the Armenian banking system, which is beneficial for both the bank and the customers. Subject of the study is not clear yet for most of the people, so it includes not only comparative analysis of the commercial banks' internet bankings, but also one within the customers in the form of sociological research.

Keywords: online security, commercial banking, online banking, Internet banking, remote banking, mobile banking, mobile application

Ներկայումս յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ չի կարող պատկերացնել իր գործունեությունն առանց այս կամ այն չափով բախվելու առևտրային բանկերի կողմից առաջարկվող ծառայություններին: Այդ ծառայություններից են նաև ամբողջ աշխարհում լայն, ինչպես նաև վերջին շրջանում Հայաստանում արագ տեմպերով տարածում ունեցող ինտերնետ բանկային ծառայությունները, որոնց այլ կերպ անվանում են ինտերնետ բանկինգ:

Ինտերնետ բանկինգը հեռահար բանկային սպասարկման տեխնոլոգիա է, որը հնարավորություն է տալիս բանկի հաճախորդներին կառավարել իրենց բանկային հաշիվներն ու

օգտվել այլ բանկային ծառայություններից աշխարհի ցանկացած կետից [1]: Ինտերնետ բանկինգ ներդրած բանկերի հիմնական նպատակներից է հաճախորդին Տեղեկատվական ամսանաձյուղ մոտենալուց, ձեռքագրվել համաշխարհային խնդիր համարվող հերթերից և բարձրացնել գրավչությունը հաճախորդների շրջանակում ու մրցակցությունը շուկայում: Ինտերնետ բանկինգի հիմքը դրվեց 1980-ական թվականներին ԱՄՆ-ում [2], որից հետո, ինքնին, կրել է մի շարք փոփոխություններ ու զարգացումներ: Համակարգը կարող է հանդել գալ հեռախոս բանկինգի, ինտերնետ բանկինգի, մոբայլ բանկինգի, վիդեոբանկինգի և այլ դրսևորումներով, որոնք

բոլորն էլ, ներդրված են ՀՀ առևտրային բանկերում՝ տարբեր մակարդակներով:

Ուսումնասիրելով ՀՀ առևտրային բանկերի առաջարկած ինտերնետ բանկինգի էվոլյուցիան, հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ սկզբում ներդրվել է հիմնականում հեռախոս բանկինգը, այնուհետև ինտերնետ բանկինգը և վերջում՝ մոբայլ բանկինգը: Հեռախոս բանկինգի պարագայում հաճախորդը որոշակի պայմանների հիման վրա կարողանում է տիրապետել հաշիվներին ցանկացած տեղից, ցանկացած պահին հեռախոսագանգի միջոցով: Այս ծառայությունը ՀՀ-ում գործող առևտրային բանկերից մատուցում են Ամերիա բանկն ու ՎՏԲ Հայաստան բանկը: Սրա պարագայում հաճախորդը ստանում է բանկային ծածկագրեր, որը հեռախոսագանգի ժամանակ նույնականացման հիմքն է: Բանկերը թույլատրելի գործարքներում ու դրանց սահմանաչափերում ունեն սահմանափակում, որի հիմնական պատճառներից մեկը բարձր ռիսկի առկայությունն է: ՏՏ ոլորտի սրընթաց զարգացման արդյունքում այս համակարգի կիրառությունը այդքան լայնածավալ չէ՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ ծառայությունը վճարովի է նշված 2 բանկերում էլ:

Սրանից հետո թափ ստացավ ինտերնետ բանկինգի կիրառությունը, որը կիրառելի էր սկզբում միայն բրաուզերների միջոցով՝ հիմնականում համակարգիչներից, որը հետագայում վերաճեց մոբայլ բանկինգի՝ կիրառվելով հեռախոսային ծրագրերի միջոցով: Մոբայլ բանկինգ ծառայությունը մատուցում են ՀՀ-ում գործող 17 առևտրային բանկերից 15-ը՝ բացի Արցախբանկ ՓԲԸ-ն ու Մելլաթ բանկ ՓԲԸ-ն, որոնցից առաջինը ունի ներդրած դեռևս միայն ինտերնետ բանկինգ:

Ամբողջ աշխարհում գործող առևտրային բանկերն առաջարկում են ավելի քան 250 տարբեր բանկային ծառայություններ ու ապրանքներ, որոնցից ինտերնետ բանկինգի միջոցով հաճախորդը կարող է կատարել որոշները՝ կախված իրեն սպասարկող բանկի պայմաններից, օրինակ՝

- դիտել ընթացիկ հաշիվների ու քարտային հաշիվների մուտքագրումներ/ելքագրումները,
- կատարել դրանց միջև փոխանցումներ,
- կատարել այլ բանկեր փոխանցումներ,

- կիտել ավանդների և վարկերի ընթացիկ կարգավիճակը, դրանցում կատարվող գործառնությունները,
- կատարել վերջիններիս հետ գործողություններ՝ մարումներ, հավելումներ,
- կատարել կոմունալ վճարներ,
- արտարժույթի փոխանակում,
- հաշիվների քաղվածքի բեռնում և այլն:

Սրանցից յուրաքանչյուրը, կախված ներդնող բանկից, ունի իրենց սահմանափակումներն ու սակագները: Այս համակարգով գործառնություններ կատարելը հաճախորդին ապահովում է ժամանակի խնայում, ցանկացած պահին գործարքների վերահսկողություն, մոնիթորինգ, աշխատանքի հարմարություն:

Ինչպես արդեն վերը նշվեց, ՀՀ-ում գործող առևտրային բանկերից 16-ը ներդրել են ինտերնետ բանկինգ տարբեր մակարդակներով: Դրանք տարբերվում են ոչ միայն առաջարկվող ծառայությունների ծավալով, այլև դրանց սակագներով, գրանցման հարմարավետությամբ, դիզայնով, օգտագործման հեշտությամբ և ամենակարևորը՝ անվտանգությամբ: ՀՀ-ում գործող մոբայլ բանկինգ ծառայություն մատուցող բանկերից յուրօրինակ տարբերակ է առաջարկում ԱյԴի բանկ ՓԲԸ-ը: Բանկը գործունեության սկզբնական շրջանում առաջարկում էր իր սեփական մոբայլ բանկինգն ու ինտերնետ բանկինգը (վերջինս մինչև այժմ էլ գործում է նույն մոդելով), սակայն 2018 հոկտեմբերի 20-ին Idram-ը հայտարարեց ԱյԴի Բանկի հետ համատեղ նոր թվային հարթակի գործարկման մասին [3]: Ինքնին, մինչ այդ գործող Idram-ը խորապես փոփոխությունների էր ենթարկվում և իր մեջ ներառում ոչ միայն առցանց դրամապանակ նաև ԱյԴի Բանկի մոբայլ բանկինգը: Կարծես հաճախորդին ներկայացվում է 2-ը 1-ում համակարգ, որը, ինքնին, ավելի հեշտ էր կառավարել ու օգտագործել: Համակարգի կարևորագույն առավելություններից է այն, որ, չնայած համագործակցությունը ստեղծվել է ԱյԴի Բանկի հետ, սակայն համակարգում կարելի է կցել միջազգային վճարային համակարգի ցանկացած քարտային հաշիվները առանց որևէ սահմանափակումների, ինչը անհնար էր նախկին բանկային հավելվածի տարբերակում ու մինչև հիմա գործող շատ բանկերի կողմից ներդրված հավելվածներում:

Հնարավոր է օգտվել միայն դրամապանակի ծառայություններից՝ չլինելով ԱյՖի բանկի հաճախորդ, և, ի լրումն սրա, հնարավոր է դառնալ վերջինիս հաճախորդը, առանց բանկի մասնաճյուղ մոտենալու, անձնագրային տվյալների առցանց ներբեռնման միջոցով: Այս ծրագրի միջոցով հնարավոր է իրականացնել մի շարք բանկային ու ոչ բանկային գործարքներ. ոչ միայն ներբանկային և միջբանկային փոխանցումներ, կոմունալ վճարներ, այլ նաև պետություն ուղղվող փոխանցումներ՝ գույքահարկի, ԴԱՀԿ և այլ վճարների տեսքով, առանձնացված բաժիններով ու խմբերով փոխանցումներ հատուկ սոցիալական կայքերի հաշիվներ, որոշ խաղային ու բուքմեյքերային կայքերի: Այստեղ կարելի է առանձնացնել հատկապես 2 կարևոր անկյունքար. բանկը թույլ է տալիս փոխանցում կատարել այլ բանկերի քարտերին ոչ միայն քարտի հաշվեհամարի միջոցով, այլև քարտի հերթական համարի միջոցով, և 2-րդ՝ ամենամեծ առավելությունը, ինքնին, Swift միջազգային փոխանցումների իրականացումն է: Բանկը թույլ է տալիս նաև մի հպման միջոցով բանկում ներդնել ավանդ, կամ բացել քարտային ու բանկային հաշիվներ՝ առանց բանկի մասնաճյուղ մոտենալու: ԱյՖի բանկի ինտերնետ բանկինգը հրաշալի օրինակ է վերլուծության ու համեմատության համար, քանի որ մատուցում է հաճախորդին ավելի քան 200 տարբեր ծառայություններ: Հավելվածը առաջարկում է նաև օգտատերերին կատարել վճարումներ գործընկեր վաճառքի կետերում QR կոդով ու ստանալ Cashback-եր ըստ պետական ճշգրտությամբ: Սակայն, այսքան առավելությունների հետ զուգահեռ, հավելվածը կատարված փոխանցումների մեծ մասը կատարվում են միջնորդավճարով. կախված նրանից, թե փոխանցումը կամ վճարումը կատարվում է բանկինգից կամ դրամապանակից, միջնորդավճարը կարող է լինել տարբեր: Բացի սրանից հավելվածում քարտային գործարքների մեծ մասը հնարավոր է կատարել միայն Arca պրոցեսինգային կենտրոնի կողմից թողարկված քարտերի միջոցով(այս խմբին չեն պատկանում ՎՏԲ Հայաստան բանկի, Յունիբանկի, Հայֆիզնես բանկի որոշ քարտատեսակներ):

ՀՀ առևտրային բանկերում ներդրված ու բավականին հաջողության հասած ինտերնետ բանկինգի օրինակներից է նաև Ինեկոբանկ ՓԲԸ-ի ինտերնետ բանկինգը: Բանկը թվային բանկինգի մեջ առաջատարներից է համարվում. առաջարկում է ոչ միայն ինտերնետ բանկինգ, մոբայլ բանկինգ, այլ նաև InecoPay ծառայությունը: Ինտերնետ ու մոբայլ բանկինգների միջոցով կարելի է իրականացնել գրեթե նույն գործարքները, ինչ նախորդ տարբերակում, բացառությամբ օրինակ՝ մասամբ Swift փոխանցման, որը հնարավոր է կատարել միայն ինտերնետ բանկինգի միջոցով, պետություն ուղղվող որոշ տեսակի փոխանցումների: Կրկին կարելի է ներդնել ավանդներ, բացել քարտային ու բանկային ընթացիկ հաշիվներ առանց բանկի մասնաճյուղ մոտենալու: Չնայած այն հանգամանքին, որ այս պարագայում գործ ունենք միայն բանկինգի հետ, ոչ թե կից դրամապանակի հետ, ինչպիսին էր ԱյՖի բանկի կողմից ներդրված տարբերակը, Ինեկոբանկի դեպքում հավելվածում նույնպես հնարավորություն կա կցելու այլ բանկերի կողմից թողարկված քարտեր: Այսպիսի ծառայություն է առաջարկում նաև Արարատ Բանկ ՓԲԸ-ի կողմից վերաթարմեցված մոբայլ բանկինգը: Վերջինիս ծառայություններից կարելի է օգտվել նույնիսկ բանկի հաճախորդ չլինելու դեպքում: Ինեկոբանկի կողմից մատուցվող առցանց ծառայությունների մի մասը նույնպես ունեն պարտադիր միջնորդավճարներ՝ մեծամասամբ նրանք, որոնք կատարվում են համակարգում կցված այլ բանկային քարտի միջոցով: InecoPay-ի պարագայում գրեթե գործ ունենք նախորդ բանկինգում կիրառվող նույն QR կոդով վճարումների հետ: Վաճառքի կետերում վճարում կարելի է կատարել առանց քարտի օգտագործման՝ միայն մոբայլ բանկինգի միջոցով սկանավորելով կոդը: Այս բանկը ունի իր առանձնահատկություններից մեկը՝ վարկավորման բնագավառում. բանկի հաճախորդը ունի հնարավորություն վարկ ձեռք բերելու տանից, առանց բանկ մոտենալու 1 Click ծառայության միջոցով [4]: Սա հասանելի է ինտերնետ ու մոբայլ բանկինգի տարբերակներով: Հաճախորդը ընտրում է անհրաժեշտ վարկի գումարի չափը ու վճարման ժամկետը՝ նախապես վարկի պայմաններին ու սակագներին ծանոթա-

նալով: Հաճախորդի տվյալներով վերլուծությունը կարող է տնել ըուպեներ, որից հետո հաճախորդի հաշվին փոխանցվում է հաստատված վարկի գումարը: Նմանատիպ ծառայություն է առաջարկում նաև Էվոկաբանկ ՓԲԸ-ը իր EvocaTouch հավելվածով մատուցվող SingleTouch-ի միջոցով: Բանկի ներկայացրած տվյալներով արդեն մոտ 55000 ֆիզիկական անձ ստացել է նման վարկեր [5]: Վարկառուների տեսանկյունից վարկավորման նման տեսակները բավականին գրավիչ են, հատկապես շուտափույթ պայմաններում, սակայն բանկերի կողմից հաճախորդների վարկավորման իրականացումը առանց վճարունակության պատշաճ ուսումնասիրության, բերեց նրան, որ միտումներ կան ԿԲ-ի կողմից խիստ վերահսկողության սահմանում բանկերի նման ծառայությունների նկատմամբ:

ՎՏԲ Հայաստան Բանկ ՓԲԸ-ի կողմից ներդրված ինտերնետ ու մոբայլ բանկինգը, ի տարբերություն, նախորդ բոլոր բանկերի առաջարկած բանկինգների, առաջարկում է ավելի սակավ ծառայություններ. օրինակ անհնար է կատարել միջազգային Swift փոխանցումներ, պետքույժե ուղղվող վճարումներ: Սակայն պետք է առանձնացնել, որ այս բանկինգով կատարվող ցանկացած գործարք կատարվում է առանց միջնորդավճար՝ սկսած գրանցումից մինչև այլ բանկ փոխանցումներ: Սակայն սրանից զատ ՎՏԲ Հայաստան բանկը 2019 թվականի կեսերին առաջարկեց ՀՀ բանկային շուկայում նախկինում երբևէ գոյություն չունեցող այլ ծառայություն՝ վիդեոբանկինգ [6]: Սրա միջոցով բանկի հաճախորդները աշխարհի ցանկացած կետից կարող են կապ հաստատել բանկի աշխատակցի հետ Skype-ի միջոցով և «տալ հանձնարարական» աշխատակցին կատարել իր գործարքները իր փոխարեն: Հաճախորդների նույնականացումը կատարվում է ավելի խորագնին կերպով, քան կկատարվեր մասնաճյուղում՝ անվտանգության նկատառումներից ելնելով: Շատերը կարող են ասել, թե որն է սրա էությունը, եթե արդեն կան ինտերնետ բանկինգը կամ մոբայլ բանկինգը: Այս պարագայում մեծանում է անվտանգությունն ու վստահությունը, քանի որ գործարքները կատարելու են բանկի աշխատակցիներ, ինչպես բանկի մասնաճյուղում. դա չի նշանակում, որ նրանք սխալա-

կան չեն, սակայն դա հասցվում է հնարավորինս նվազագույնի: Այս տարբերակը ավելի նպատակահարմար է նաև այն հաճախորդների համար, որոնք դժվարանում են օգտվել նորագույն տեխնոլոգիաներից: Եթե ինտերնետ կամ մոբայլ բանկինգի պարագայում հաճախորդները հիմնականում պետք է նախապես մոտենան բանկերի մասնաճյուղեր հայտի լրացման, գրանցման համար, ապա վիդեոբանկինգը չի պահանջում կատարել նախօրոք որևիցե գործողություն:

Վերը ներկայացրած օրինակները ՀՀ-ում այն բանկերն են, որոնք հնարավորինս մեծ պահանջարկ ունեն ինտերնետ բանկինգի ոլորտում: Մնացած բանկերի կողմից ներդրված ինտերնետ կամ մոբայլ բանկինգը գրեթե առաջարկում են այն նույն ստանդարտ ծառայությունները, որը կարելի է հանդիպել նախորդ քննարկվածների մոտ: Կատարված ուսումնասիրության հիման վրա կարող ենք ասել, որ շուկայում առաջատար տեղ գրավելու հիմքեր ունի ԱյԴի բանկը՝ իր մոբայլ բանկինգով: Այդուհանդերձ, ուսումնասիրվող նորարարական բանկային ծառայության, մասնավորապես ինտերնետ բանկինգի, զարգացման նկատառումով առկա են խոչընդոտներ արդի պայմաններում ՀՀ-ում ինտերնետ բանկինգի զարգացման խոչընդոտ կարելի է դիտարկել ՀՀ ֆինասականան շուկայում գործող վճարային համակարգերը՝ իրենց հավելվածներով (Telcell Wallet, Easy Wallet, Idram), քանի որ դրանք, ինքնին, կատարում են գրեթե բոլոր այն գործողությունները, որոնք կպարունակի որևէ ստանդարտ ինտերնետ բանկինգ: Սրանք հնարավորություն են տալիս հեշտույթյամբ կցել բոլոր բանկերի վճարային քարտերը մեկ տեղ: Եվ հենց այս խոչընդոտը ԱյԴի բանկի համար կարելի է համարել հաղթահարված, քանի որ 2-ը մեկտեղվում են: Դեռևս առաջատար չլինելը, հավանաբար, կապված է շուկա դեռևս նոր մուտք գործելու հետ և՛ որպես բանկ, և՛ որպես յուրօրինակ մոբայլ բանկինգ: Ինտերնետ բանկինգի համար կարևոր առավելություն կարելի է համարել միջազգային փոխանցումների (Swift) առկայությունը, որը, ինչպես փաստվեց, որոշ բանկեր սպասարկում են առցանց տիրություն: Սրանք, ինքնին, ռիսկային փոխանցումներին կարելի է դասել, քանի որ պետք է պարունակեն գու-

մարը ստացող բանկի, հաճախ նաև միջնորդ բանկի վավերապայմանները, որոնց ոչ ճշգրիտ կամ թերի տեղադրումը համակարգում, կարող է սխալ փոխանցման արդյունք դառնալ: Եվ հատկանշական տարբերությունների մեկը, որը հաճախորդի համար միգրացիոն ամենակարևորն է, ինտերնետ բանկինգի ծառայությունների սակագներն են: Ինքնին դրա գրանցումը, ակտիվացումը գրեթե միշտ համարվում է անվճար, սակայն հիմնական ծառայությունները կատարվում են միջնորդավճարով, հատկապես այն պարագայում, երբ տվյալ բանկի մոբայլ բանկինգը թույլ է տալիս իրեն կցել այլ բանկային քարտեր նույնպես՝ օր.՝ Արարատբանկ, Ինեկոբանկ: ՎՏԲ Հայաստան բանկի առաջարկած հավելվածը, ինչպես վերը ասվել է արդեն, շատերի հետ համեմատ առաջարկում է ծառայությունների ավելի քիչ ծավալ, սակայն ցանկացած գործողություն իրականացվում է անվճար:

Հետազոտությունն ավելի ամբողջական տեսքի բերելու համար իրականացվել է սոցիոլոգիական հարցում տարբեր առևտրային բանկերի ինտերնետ բանկինգի ծառայություններից օգտվողների շրջանակում՝ տարբեր տարիքային խմբերով: Նախ թիրախային խմբերին անդրադառնալով՝ պետք է նշել, որ ՀՀ-ում ինտերնետ/մոբայլ բանկինգ օգտվողների շրջանակում գերակշիռ մաս են կազմում՝ 18-30 տարեկան անձիք, այնուհետև 31-49, և օգտվողների ամենաստվար զանգվածը 50 և ավելի բարձր տարիքային խումբն է. ըստ այս սոցիոլոգիական հարցման արդյունքների, որին մասնակցել է 150 անձ, տարիքային հարաբերակցությունը կազմում է համապատասխանաբար 67.3%, 26.6%, 6.1 %: Այս հանգամանքը պայմանավորված է ՀՀ-ում տարիքի մեծացմանը զուգահեռ համացանցի նկատմամբ հասանելիության և համակարգիչների ու smartphone-ների օգտագործման դժվարությունների հետ: 50 և ավելի բարձր տարիքի անձանց մեծ մասը ինտերնետ բանկինգի օգտագործմանը տալիս է բացասական պատասխան՝ նշելով, որ պարզապես դժվարանում է օգտվել նորագույն տեխնոլոգիաներից ու համացանցից, չնայած օգտվում են բանկային ծառայություններից: Հարցումը կարելի է համարել բավականին արդյունավետ ու վստահելի, քանի որ հարցվողների մոտ 40.7%-ը

օգտվում է ինտերնետ բանկինգի տարբեր ծառայություններից 1 տարուց ավել, և օգտագործման հաճախականությունը բնութագրելիս մոտ 44.7%-ը օգտվում է շատ հաճախ, 37.3%-ը՝ հաճախ, 12.0%-ը՝ հազվադեպ, և վերջապես 6%-ը՝ շատ հազվադեպ: Սա, ինքնին, ցույց է տալիս, որ այն հաճախորդները, որոնք օգտվում են այդ ծառայություններից, նախընտրում են օգտվել բավականին մեծ հաճախականությամբ՝ խուսափելով նույնը կատարել բանկի մասնաճյուղ մոտենալով: Հարցման անկյունաքարային հարցերից էր նաև թե քանի առևտրային բանկի ինտերնետ բանկինգի ծառայություններից են օգտվում հարցվողները: Հարցվողների շուրջ 51.3%-ը օգտվում է ընդամենը մեկից, իսկ մոտ 29.3%-ը՝ 2, իսկ մնացածը ավելի շատ քանակի բանկերի ծառայություններից: Հատկանշական էր այն, որ հաճախորդը արդեն օգտվելով որևիցե բանկի ինտերնետ բանկինգից՝ զուգահեռ լինելով նաև այլ բանկի հաճախորդ՝ կցանկանա՝ արդյոք օգտվել 2-ից: Պատասխանը անշուշտ դրական էր, քանի որ արդեն մեկ անգամ օգտվելը առաջ է բերում պահանջ մնացած բոլորից օգտվելու՝ ավելի բազմազան ծառայությունների շրջանակից օգտվելու համար:

Այն հարցին, թե որ բանկի ինտերնետ բանկինգից են ավելի շատ օգտվում, իսկ որից՝ ամենագոհը, պատասխանը հազվադեպ էր տարբերվում: Այս հարցերի արդյունքները նախընտրելի է լինեն այնպես, որ 2-րդ հարցում այդ բանկի տոկոսային հարաբերությունը լինի մեծ կամ գոնե հավասար 1-ին հարցում ձևակերպված թվին, հակառակ պարագայում դա ցույց կտա, որ հաճախորդները օգտվում են ամենից շատ տվյալ բանկի ինտերնետ բանկինգի ծառայություններից, սակայն գոհ են այլ բանկի առաջարկից: Այսպես, արդյունքում ունենք այնպիսի պատկեր, որ նույնիսկ որոշ առևտրային բանկեր չեն ընտրվել հարցվողների կողմից որպես ամենից շատ օգտագործվող կամ ամենից շատ գոհացնող ինտերնետ բանկինգ առաջարկողներ: Երկու պարագայում էլ առաջատար բանկը Ինեկո բանկն էր համապատասխանաբար 26.7% ու 34.7% հարաբերակցությամբ, ինչը ցույց էր տալիս, որ մեծամասամբ այս բանկի կողմից ներդրված բանկինգը գոհացնում է հաճախորդներին: 2-րդ տեղը ՎՏԲ Հայաստան

բանկն էր՝ 22% ու 18% հարաբերակցությամբ: Այստեղ արդեն բախվում ենք հակառակ դեպքին, որք հաճախորդները, ճիշտ է, օգտվում են մեծամասամբ տվյալ բանկի առաջարկածից, սակայն ավելի գոհ են այլ բանկից: 3-րդը Ամերիաբանկը 15.3% ու 15.3% թվային հարաբերակցությամբ, այնուհետև Ակբա Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկը՝ 8% ու 5.3%, Արդշին Բանկը՝ 6.7% ու 8%, ԱյԴԻ Բանկը՝ 6.7% ու 5.3%, Կոնվերս Բանկը՝ 5.3% ու 5.3%, ԷյՋ-Էս-Բի-սի Բանկը՝ 2.7% ու 2.7%, Արարատ Բանկը՝ 2.7% ու 1.3% և Էվոկա ու Հայ Էկոնոմ Բանկերը հավասարապես՝ 1.3% ու 1.3%: Հարցվողների մի ստվար զանգված նախընտրել է հրաժարվել պատասխանել այս հարցերին: Սրանից կարելի է եզրակացնել, որ ամենաբարենպաստ պայմաններում գտնվում է Ինեկո Բանկը, ոչ միայն այն պատճառով, որ ունի օգտվողների մեծ շրջանակ, այլ նաև գոհունակության ճնշող գերակշիռ մակարդակ համեմատ մյուս բանկերի:

Ըստ վերոշարադրյալի, ինտերնետ բանկինգի միջոցով, կախված բանկից, կարող են իրականացնել մի շարք բանկային ու ոչ բանկային գործառնություններ: Հարցման արդյունքում կարող ենք առանձնացնել այդ գործառնությունները՝ ըստ դրանց կիրառման հաճախականության նվազման կարգի.

1. քարտային ու բանկային հաշիվների դիտում- ընտրել է հարցվողների շուրջ 79.3%-ը,
2. կոմունալ կամ բջջային օպերատորների վճարումներ- ընտրել է 56.7%-ը,
3. ներբանկային, միջբանկային փոխանցումներ- 52%,
4. վարկերի մարումներ, ավանդների համալրումներ- 33.3%,
5. քարտերի թողարկման, ընթացիկ հաշիվների բացման առցանց հայտեր- 12%,
6. պետական, հարկային վճարներ- 11.3%,
7. վարկերի, ավանդների առցանց հայտեր- 7.3%:

Ստացված արդյունքները բավականին խոստումնալից են, քանի որ մեծամասնությունը չի օգտագործում այն միայն հաշիվների կամ գործող փաթեթների դիտման համար:

Ինտերնետ բանկինգի կիրառումը պահանջում է համացանցի պարտադիր առկա-

յություն, որը արդեն կարող է առաջ բերել անվտանգության հետ կապված որոշակի խնդիրներ կամ երկմտանք հաճախորդների մոտ: Սակայն այս առումով հարցվողների մեծամասնությունը՝ 53.3%-ը ունի ճավելին քան անվտանգ՝ կարծիքը իր ինտերնետ բանկինգի վերաբերյալ, իսկ 29.3%-ը՝ ճրացարձակ անվտանգ: Ընդամենը 13.3%-ը բանկինգի անվտանգության նկատմամբ ունի չեզոք կարծիք, և միայն 4.1%-ը կարծում է, որ դա ունի բավականին ակնառու վտանգներ համացանցով օգտագործման հետ կապված:

Այս ամենից հետո հարց է ծագում, թե հաճախորդը բանկ ընտրելիս ինչքանով է հաշվի առնում ինտերնետ բանկինգի առկայությունը ու դրա որակը. պարզվում է 40.7%-ը շատ ուշադրություն է դարձնում, 34.7%-ը որոշ չափով է դարձնում ուշադրություն, 16%-ը՝ չեզոք, իսկ 8.6%-ի համար դա նշանակություն չունի բանկ ընտրելիս:

Եվ վերջապես, բանկերի կողմից կիրառվող քաղաքականությունը պետք է միտված լինի խթանելու ու խրախուսելու իրենց հաճախորդներին ավելի շատ օգտվելու իրենց կողմից մատուցվող նորարարական բանկային ծառայություններից՝ ինտերնետ բանկինգի ծառայություններից: Այս առումով հարցվողները առաջարկում են, թե որոնք են իրենց համար առաջնային պայմանները ավելի ինտենսիվ օգտագործման համար: Հարցվողների 51.3%-ը կարծում է, որ բոնուսային համակարգի առկայությունը կխթանի համակարգի կիրառումը. որոշ բանկեր, ինչպես վերը արդեն որոշ չափով քննարկվել է, առաջարկում են Qashback-ների ձևով համակարգ, որը կարող ենք համարել հիմք հետագայում արդեն բոնուսային ավելի ձևով համակարգի ներդրման համար: 39.3%-ը կարծում է, որ կարևոր հանգամանք է անվտանգության բարձրացումը: Բազմաթիվ համակարգեր այսօր գործում են VASCO Data Security ընկերության Digipass սարքերով, որոնք համաշխարհային առաջատար են առցանց համակարգերի համար իդենտիֆիկացիոն սարքեր արտադրող կազմակերպությունների մեջ: Համակարգերից օգտվելը պահանջում է հաճախորդի կողմից նախապես ընտրված մուտքանունի ու ծածկագրի միջոցով, որոնք սահմանելիս համակարգը նույնպես ունի մի

շարք չափանիշներ՝ ապահովելով դրանց հնարավորինս բարդ լինելը: 26%-ը կարծում է, որ համակարգի օգտագործման պարզությունը կարող է ավելի խթանել դրա տարածումը, և զարմանալիորեն տոկոսային հարաբերակցությամբ նվազագույն՝ 18.6% մասնաբաժին են կազմում այն հաճախորդները, որոնք կարծում են, որ համակարգի անվճար լինելն է խթանիչ:

Այս տոկոսային միավորները պետք է պարտադիր դիտարկել որոշակի շեղումներով, քանի որ, նախ, հարցման թիրախային խումբը մեծ չէ, և յուրաքանչյուր հարցում ունի իր բացառությունները, որոնք մասնակիորեն կարող են փոխել հետազոտության արդյունքը:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարող ենք փաստել, որ ինտերնետ բանկինգը ՀՀ-ում գտնվում է ակտիվ զարգացման փուլում, մինչև նույն ժամանակ առկա են խոչընդոտներ, որոնցից հատկանշական է առանձնացնել՝ միջին ու բարձր տարիքի մարդկանց մոտ նորագույն տեխնոլոգիաներին ադապտացվելու դանդաղ տեմպերը, անվստահությունը առցանց համակարգում գործառնությունների նկատմամբ: Սակայն սա միայն հաճախորդի տեսանկյունից դիտարկելը նվազագույնը սուբյեկտիվ մոտեցում է. թերացում կարելի է համարել բանկերի կողմից հաճախորդներին համակարգին ու դրանում պարունակվող ծառայություններին օգտվելու կանոններին

ծանոթացնելու ոչ պատշաճ իրականացումը ու դրանցից օգտվելու հիմնական կանոնների բացակայությունը կամ լինելու պարագայում՝ թերիությունը: Այդուհանդերձ, ներկայումս ու հետագայում, անշուշտ, ինտերնետ բանկինգը դեռևս կմնա հաճախորդի համար իր միջոցների կառավարման յուրօրինակ գործիք, բայց քանի որ յուրաքանչյուրն էլ նախընտրում է հարմարավետությունն ու ժամանակի խնայողությունը, կընդլայնի դրա օգտագործման ծավալները ու կդառնա այս ծառայության նկատմամբ մեծ պահանջարկ ներկայացնող:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. http://www.armsoft.am/?p=hamakarger_internet_banking&lang=am
2. Banking and finance on the Internet/ Mary J. Cronin editor/ 1988 by John Wiley & Sons/ Page 41
3. https://www.idbank.am/news/?news=2407&fbclid=IwAR2X80eJr5QGmwIlbDF8Dh07Zr1bJ6rPh1awLzY_CbsrWlec3imNxOnUU7U
4. <https://www.inecobank.am/hy/Individual/consumer-loans/1-click>
5. <https://banks.am/am/news/fintech/18169>
6. <https://www.vtb.am/am/remote-control-view/video-banking>
7. “Электронные банковские услуги” – Т.Н.Минина, к.э.н., Финансовая академия при Правительстве РФ

Շժանա/Հանձնվել է՝ 22.01.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 25.01.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 01.02.2020

Մասնակցային բյուջետավարումը տեղական ինքնակառավարման համակարգում: Քաղաքականություն թե՞ արդյունավետ կառավարում

Պետրոսյան Ս. Մ.

Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարան, ասպիրանտ

(Երևան, Հայաստան)

samsonpetrosyan95@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ մասնակցային կառավարում, բյուջե, քաղաքականություն, բնակչություն, ռեսուրս

Совместное бюджетирование в системе местного самоуправления. Политика или эффективное управление?

Петросян С. М.

Армянский Государственный экономический Университет (Ереван, Армения)

samsonpetrosyan95@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается система совместного бюджетирования как наиболее четкая форма участия населения в местном самоуправлении. В этом контексте в статье дается определение совместного бюджетирования, его методы и их значение для повышения эффективности управления. Важность системы совместного бюджетирования заключается в том, что она как ресурсосберегающий инструмент, имеет огромный вклад в расширение прав и возможностей граждан путем поощрения их вовлечения в процессах управления. Посредством совместного бюджетирования население получает возможность стать участником в распределении доступных ресурсов, участвовать в решении проблем сообщества, потому что они сами, жители сообщества, более осведомлены о проблемах своего сообщества.

Ключевые слова: совместное управление, бюджет, политика, население, ресурс

Participatory budgeting in the local self-government system: Policy or efficient governance?

Petrosyan S. M.

Armenian State University of Economics (Yerevan, Armenia)

samsonpetrosyan95@gmail.com

Abstract: The article discusses the participatory budgeting system as the clearest form of local government participation of residents. In this context, the article discusses the definition of participatory budgeting, its methods and their importance in enhancing management effectiveness. The importance of a participatory budgeting system is that it, as a resource-saving tool, has a huge contribution to empowering citizens by promoting their involvement in governance processes. Through participatory budgeting, the population gets the opportunity to become a participant in the allocation of available resources, to participate in solving community problems, because the community residents themselves are most aware of their community's problems.

Keywords: participatory management, budget, policy, population, resource

Ժամանակակից աշխարհում կառավարման հիմնախնդիրների փոփոխությունները անհրաժեշտություն առաջացրին կառավարման նոր համակարգի ձևավորմանը, որը ճկուն և արդյունավետ կերպով կնպաստեր կառավարվող համակարգի նպատակների իրականացմանը: Այդպիսի յուրօրինակ համակարգ է մասնակցային կառավարման համակարգը: Մասնակցային կառավարման համակարգում կարևորագույն և անքակտելի բաղադրիչ է համարվում մասնակցային բյուջետավարումը: **Մասնակցային բյուջետավարման ընդհանուր միասնական սահմանում գոյություն չունի,**

սակայն ընդհանուր առմամբ մասնակցային բյուջետավարումը բնութագրվում է քաղաքացիների կողմից համայնքի բյուջեների առաջնահերթությունների սահմանում և ռեսուրսների բաշխման գործընթացում մասնակցություն: Սա ժողովրդավարական գործընթաց է, որում համայնքի անդամներն ուղղակիորեն որոշում են, թե ինչպես ծախսել իրենց համայնքի բյուջեի մի մասը: Մասնակցային բյուջետավարման հաջողության համար անհրաժեշտ են նախ՝ համայնքի ղեկավարի կողմից քաղաքական կամքի ցուցաբերում, որն անհրաժեշտ է

համայնքում մասնակցային որոշումների ընդունման համար, և երկրորդ՝ քաղաքացիական կամք, որը անհրաժեշտ է բնակչության կողմից անձնական շահերի ստորադասումը հանրային շահերին: Այս երկու պայմանների բավարարման արդյունքում սկիզբ է առնում մասնակցային բյուջետավարման համակարգի ծնունդը: Մասնակցային բյուջետավարման գործընթացը իր մեջ ներառում է բնակչության շրջանում գաղափարների հավաքագրում, վերլուծություն և գնահատում, բնակչության հետ համատեղ որոշումների կայացում, գաղափարների իրագործում և վերահսկողություն [1]:

Մասնակցային բյուջետավարումը հնարավորություն է ընձեռում բնակչությանը կառավարման գործընթացի մասնակիցը դառնալ և ուղղակի ազդեցություն ունենալ հանրային ռեսուրսների բաշխման վրա: Մասնակցային բյուջետավարումը համարվում է կառավարման արդյունավետ գործիք, որը նպաստում է քաղաքացիների գորացմանը, նրանց ներգրավմանը կառավարչական գործընթացներին և մասնակիցը դառնալու լավ կառավարմանը, այն հնարավորություն է տալիս նվազեցնել տնտեսության արատավոր երևույթները ինչպիսիք են՝ հոփանալորչությունը և կոռուպցիան: Մասնակցային բյուջետավարումը համարվում է կառավարման ապակենտրոնացման բարձր մակարդակ: Կառավարման տեսաբանները (Հայեկ, Վեյնգաստ) պնդում են, որ նման ապակենտրոնացման մոտեցումը դրականորեն է ազդում ժողովրդավարության և հանրային ծառայությունների մատուցման որակի վրա, կառավարչական մարմինները առավել տեղեկացված են լինում բնակչության խնդիրներին և նախասիրություններին [2]: Մասնակցային բյուջետավարումը սկզբնավորվել է 1980-1990թթ.-ին, երբ Բրազիլիայի համայնքային բնակչությունը առաջադրեց 2 հիմնախնդիր տեղի իշխանություններին. առաջինը հանրային ծառայությունների որակի բարելավումն էր, երկրորդը՝ տեղական նշանակության որոշումների ընդունմանը բնակչությանը մասնակցելու իրավունքը: Եվ այս առումով մասնակցային բյուջետավարումը լավագույն լուծումն էր ստեղծված իրավիճակին՝ մի կողմից այն տրամադրում է զգալի և շոշափելի օգուտներ քաղաքացիներին հանրային ծառայությունների տեսքով, մյուս կողմից՝ այն շատ արժեքավոր գործիք է քաղաքացիների վստահությունը մեծացնելու համար: Մասնակցային բյուջետավարումը առաջին անգամ կիրառվել է Բրազիլիայի Պորտո Ալեգրի քաղաքում, որի բնակչությունը կազմում է 1,4 միլիոն: 1988թ. -ին Պորտո Ալեգրի

քաղաքում տեղի է ունենում իշխանափոխություն. նոր իշխանությունները ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակությունը և համայնքային ասոցիացիաները նախաձեռնում են քաղաքի կառավարմանը բնակչությանը մասնակից դարձնելու կառուցակարգերի մշակմանը: Քաղաքային կառավարման մարմինները ստանձնում են պատասխանատվություն իրականացնելու այն ծախսային ուղղությունները որոնք քննարկվել և առաջարկվել են բնակչության մասնակցային մարմինները, այդպիսով քաղաքային կառավարումը էլ ավելի թափանցիկ դարձնելով: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ապահովել բնակչության բոլոր շերտերի մասնակցությունը քաղաքի կառավարմանը, հատկապես աղքատ բնակչության հատվածը, այն նաև բարձրացնում է մատուցվող ծառայությունների որակը այն ոլորտներում որոնք անտեսված են եղել քաղաքային իշխանությունների կողմից [3]:

Պորտո Ալեգրի քաղաքի օրինակելի փորձը ներկայումս կիրառում են աշխարհի շատ երկրներում: Մասնակցային բյուջետավարման կառուցակարգերը առավել զարգացած են Լատինական Ամերիկայի երկրներում, մասնավորապես, Պերուում երկրի սահմանադրությամբ ամրագրված է, որ մասնակցային բյուջետավարում պետք է իրականացվի տեղական ինքնակառավարման բոլոր մակարդակներում: Մասնակցային բյուջետավարման փորձը կիրառվում է նաև Ֆրանսիայի տեղական ինքնակառավարման համակարգում: Այստեղ գործում են խորհրդակցական մարմիններ, որոնք քննարկում են թաղային և համայնքային նշանակության ծրագրեր: Խորհրդակցական մարմինները կարող են որոշել բյուջեի ծախսային մասի 10%-ը: Ընդ որում խորհրդակցական մարմիններին հատկացվում է գումար գործունեությունը իրականացնելու համար մոտ 15000 եվրոյի չափով: Մեծ Բրիտանիան նույնպես անմասն չի մնում մասնակցային բյուջետավարման ընթացակարգերից, այստեղ տեղական միավորների հաջող փորձը ստիպեց իշխանություններին գործընթացը օրենսդրորեն կարգավորել և ստեղծել համապատասխան կառուցակարգեր: Մեծ Բրիտանիայում բյուջետային եկամուտների 1-20%-ը կարող են տնօրինել մասնակցային միավորները: 2008թ. -ին Մեծ Բրիտանիայում մշակվել է «Մասնակցային բյուջետավարման ազգային ռազմավարություն», որը նպատակ ուներ ամբողջ երկրի տարածքում տեղական մակարդակով իրականացնել մասնակցային բյուջետավարում [4]: Այսօր կարող ենք նշել, որ

այս նախագիծը գրեթե ամբողջությամբ իրագործվել է արդեն:

Ընհանուր առմամբ բոլոր նշված երկրներում մասնակցային բյուջետավարման հաջողության հիմք է ծառայել Պորտո Ալեգրի քաղաքի փորձը: Եվրոպական երկրներում ակտիվ դերակատարություն են ունեցել նաև հասարակական կազմակերպությունները, որոնց ակտիվ մասնակցությամբ է կյանքի կոչվել մասնակցային բյուջետավարման հաջողակ մոդելը: Ուսումնասիրելով վերը նշված երկրների փորձը հարկ ենք համարում նշել, որ հաջողության բանալին այն է, որ նշված գրեթե բոլոր երկրներում մասնակցային բյուջետավարման նախաձեռնությունն ի սկզբանե ցուցաբերվել է տեղական իշխանությունների կողմից, այլ ոչ քաղաքացիական հասարակության: Այս փաստը ևս մեկ անգամ ապացույցն է այն բանի, որ հաջողության արձանագրման համար անհրաժեշտ է օրենսդրական կարգավորումը, ձևական և պարտադիր կանոնների առկայությունը: Այս մոտեցումը երաշխիքն է այն բանի, որ երկրում «կեղծ» մասնակցային բյուջետավարման գործընթացներ չեն իրականացվում, և տեղական բյուջեի քննարկումները և պլանավորումը իրականացվում է քաղաքացիական հասարակության իրական մասնակցությամբ: Վ. Բայերլեի [5] կողմից «կեղծ» բյուջետավարման երևույթը որակվում է որպես «մասնակցային բյուջետավարման լույս, որը կորցրել է իր հոգին»:

Ուսումնասիրելով մասնակցային բյուջետավարման Պորտո Ալեգրի քաղաքի փորձը, ինչպես նաև դրա կիրառումը Լատինական Ամերիկայի և եվրոպական մի շարք երկրներում, կարող ենք պնդել, որ նշված մոդելը կարող է յուրատեսակ նախադեպ դառնալ ՀՀ համայնքների՝ հատկապես Երևան քաղաքի համար: Հաշվի առնելով, որ Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր համայնքները չունեն բավականաչափ ռեսուրսներ քաղաքացիների կարիքները հոգալու համար, ուստիև այս պարագայում վերջիններիս մասնակցության ապահովումը դուրսին չէ: Քաղաքացիներն իրենց հերթին չեն

վստահում իշխանություններին, քանի որ վերջիններս իրենց հետ երբևէ հաշվի չեն նստում [6]: Քաղաքացիները տարբեր կարծիքներ են հայտնում և առաջարկություններ անում որոշ թեմաների շուրջ, իսկ համայնքների ղեկավարների համար իրատեսական չէ այնպիսի որոշման կայացումը, որն ընդունելի լինի թեկուզ մեծամասնության համար, ուստի կարևորելով մասնակցային բյուջետավարման անհրաժեշտությունը Տեղական ինքնակառավարման մակարդակում կարծում ենք, որ նշված մեթոդի զարգացումը ՀՀ-ում կբարձրացնի կառավարման արդյունավետության որակը, կձևավորի բնակչության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համագործակցության ուրույն դաշտ: Ընդհանուր առմամբ կարող ենք պնդել, որ մասնակցային բյուջետավարումը տեղական ինքնակառավարմանը բնակչների մասնակցության առավելագույն աստիճանի և ամենախստակ ձևաչափն է:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Արտաշեսյան Ա., Մարգարյան Դ.**, Քաղաքացիական մասնակցությունը որոշումների կայացմանը տեղական մակարդակում, 2018թ.
2. **Brian Wampler**, A Guide to Participatory Budgeting
3. **Anwar Shah**, Participatory Budgeting; 2016
4. Giving more people a say in local spending: Participatory Budgeting: a national strategy, (2008), <https://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2013/10/PB-UK-national-strategy.pdf>
5. **Հայրապետյան Ռ.**, Մասնակցային կառավարման զարգացման ուղղությունները տեղական ինքնակառավարման համակարգում, Երևան 2015թ., էջ 68
6. Տեղական ժողովրդավարության ամրապնդումը Հայաստանում. Քաղաքացիների մասնակցության ուղեցույց, 2015թ.

Сдана/Հանձնվել է՝ 23.03.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 26.03.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 01.04.2020

Ծառայությունների արտահանման հիմնախնդիրը Հայաստանում

Թարփոշյան Հ. Վ.

Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի հիմնադրամ,
Ֆինանսներ և վերահսկողություն, մագիստրանտ (Երևան, Հայաստան)

hakob.tarposhyan@univ-lyon3.fr

Վճռորոշ բաներ՝ ծառայություններ, արտահանում, ավելացված արժեք, տնտեսական անվտանգություն, շահութաբերություն

Проблема экспорта услуг в Армении

Тарпошян А. В.

Французский университет в Армении, Факультет финансов и надзора (Ереван, Армения)

hakob.tarposhyan@univ-lyon3.fr

Резюме: Экспорт услуг играет важную роль в экономике Армении, поскольку на их долю приходится более 46% общего экспорта.

В начале статьи описываются условия, благоприятные условия объемам экспорта в Армении, и его роль в экономике. Затем были проанализированы динамика объемов экспорт услуг и доля в общем объеме экспорта за последние 10 лет, сопоставлены страны региона.

В статье также затрагиваются целевой индикатор экспорта и его осуществимость в плане действий правительства на 2019–2023 годы.

Были также представлены аргументы в пользу необходимости изменения экспортной политики.

Ключевые слова: услуги, экспорт, добавленная стоимость, экономическая безопасность, рентабельность

The problem of exporting services in Armenia

Tarposhyan H. V.

French University in Armenia, Faculty of Finance and Supervision (Yerevan, Armenia)

hakob.tarposhyan@univ-lyon3.fr

Abstract: Service export plays an important role for the economy of Armenia, considering the fact that it covers more than 46% of total exports.

The following article, first of all, thoroughly describes the favorable conditions for the volume of service export in Armenia and its role for the economy. Furthermore, we have analysed the dynamics of its volumes and weight in total exports over the last 10 years, comparing with the countries of the region.

The article also touches upon the target index of export in the Government's 2019-2023 Action Plan and its feasibility.

There have also been presented arguments for the need to change the export policy.

Keywords: Services, Export, Value Added, Economic Security, Profitability

Գաղտնիք չէ, որ ապրանքների և ծառայությունների արտահանումը տնտեսության համար ունի կարևոր և մեծամասամբ դրական ազդեցություն թե մակրո, և թե միկրո միջավայրում: Հայաստանի տնտեսության համար արտահանման կարևորությունն ավելի մեծ է՝ հաշվի առնելով համախառն արտաքին պարտքի ծավալը, ինչը գրեթե հավասար է ՀՆԱ-ին [1; 4] և պարտքի ընթացիկ սպասարկման համար անհրաժեշտ արտադրությունը, որը մեծամասամբ տնտեսության մեջ հայտնվում է հենց արտահանման միջոցով:

Արտահանումը բաղկացած է երկու հիմնական բաղադրիչներից՝ ապրանքների արտահանում և ծառայությունների արտահանում: Համաշխարհային տնտեսության մեջ

ապրանքների արտահանման կշիռը արտահանման մեջ տարեց տարի նվազում է, սակայն դա պայմանավորված է ոչ թե ապրանքների արտահանման ծավալների անկումով, այլ ծառայությունների արտահանման ծավալների ավելի արագ աճով [2]:

Ծառայությունների ծավալների առաջանցիկ աճը պայմանավորված է առնվազն մի քանի հանգամանքով: Առաջին՝ ծառայությունների ոլորտների շահութաբերությունը շատ ավելի բարձր է, քան օրինակ, մշակվող արդյունաբերության կամ հանքարդյունաբերության շահութաբերությունը [3]:

Երկրորդ՝ ի տարբերություն ապրանքների արտահանման, որոնք պահանջում են որոշակի մաքսային ձևակերպումների հետ կապված

ընթացակարգեր և տրանսպորտային ծախսեր, ծառայությունների արտահանման դեպքում դրանք բացակայում են, քանի որ ծառայությունների արտահանումը ընդամենը ոչ ռեզիդենտին մատուցված ծառայությունն է, որի մատուցումը հեռահաղորդակցության միջոցների շնորհիվ դարձել է արագ և քիչ ծախսատար, ինչպես օրինակ՝ ֆինանսական ծառայությունները, խորհրդատվական ծառայությունը կամ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և բիզնես ընթացակարգերի վաճառքը (Օինակ՝ Ֆրենչայզ): Արդյունքում, որոշակիորեն նվազում են ծառայությունների արտահանման ծախսերը՝ վերջինս դարձնելով առավել շահութաբեր:

Հայաստանում ծառայությունների արտահանման ծավալները 2018-ի արդյունքներով կազմում է մոտ 2,07 մլրդ դոլար, ինչը 2012-ի համեմատ գրեթե 50%-ով ավելին է: Այլ կերպ ասած, վերջին 7 տարիներին միջին աճը կազմել է գրեթե 5,8%:

Գծապատկեր 1-ում կարելի է տեսնել, որ ծառայությունների արտահանման աճի տեմպը կտրուկ նվազել է 2015 թվականին, ինչը ակնհայտորեն պայմանավորված է նավթի համաշխարհային գների անկմամբ և դրա հետևանքով Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսության վիճակի վատթարացմամբ: Հաշվի առնելով ՀՀ տնտեսության և բազմաշերտ կապերը ՌԴ-ի հետ, ինչպես օրինակ՝ տրանսֆերտները, օտարերկրյա ներդրումները և արտաքին առևտուրը՝ ՌԴ-ի վիճակի փոփոխությունն ուղղակիորեն ազդում է Հայաստանի տնտեսության և այս դեպքում մասնավորապես՝ ծառայությունների արտահանման ծավալների վրա:

Հայաստանի ՀՆԱ-ի մեջ առավել կտրուկ աճում են ծառայությունների հենց այն ոլորտները, որոնց արտահանումն ունի աճի առավել բարձր տեմպ և տարեց տարի ավելացող կշիռ՝ ծառայությունների արտահանման մեջ: Դրանք են՝ Տեղեկատվության և կապի (J), Ֆինանսական և ապահովագրական գործունեության (K), Մշակույթի, զվարճությունների և հանգստի (R) ոլորտները [4]: Սակայն, միևնույն ժամանակ, դրանք ունեն փոքր կշիռ, ի համեմատ ճանապարհորդության, որին

բաժին է ընկնում արտահանման ահռելի մասը՝ 59%, ընդ որում, այս ցուցանիշը վերջին 10 տարվա ընթացքում համեմատաբար կայուն է:

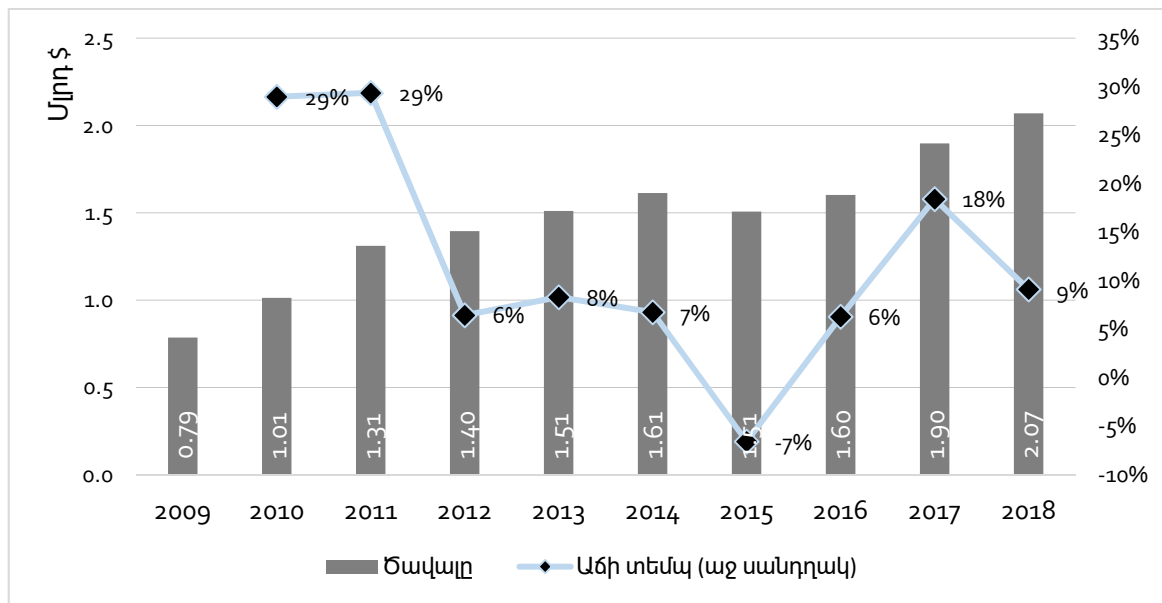
Այսպես, Հայաստանից արտահանվող ծառայությունների կշիռը ամբողջ արտահանման մեջ բավականին բարձր է՝ և կազմում է գրեթե կես՝ 46% [2]: Այս ցուցանիշով տարածաշրջանի երկրներից Հայաստանը զիջում է միայն հարևան Վրաստանին (57%) [2]: Վրաստանի ֆենոմենը ակնհայտորեն բացատրվում է տուրիստական հանգստավայրերի մեծ թվով: Եվ իրոք, Վրաստանից ծառայությունների արտահանման մեջ ճանապարհորդությունը Հայաստանի նույն ցուցանիշից ավելին է մոտ 2,7 անգամ և կազմում է ծառայությունների արտահանման մեծ մասը՝ 72%-ը:

Տարածաշրջանի մյուս երկրների՝ ՌԴ-ի (13%), Ուկրաինայի (15%), Ադրբեջանի (19%) և Թուրքիայի (22%) [2], արտահանման մեջ ծառայությունների կշիռները զիջում են Հայաստանի նույն ցուցանիշին:

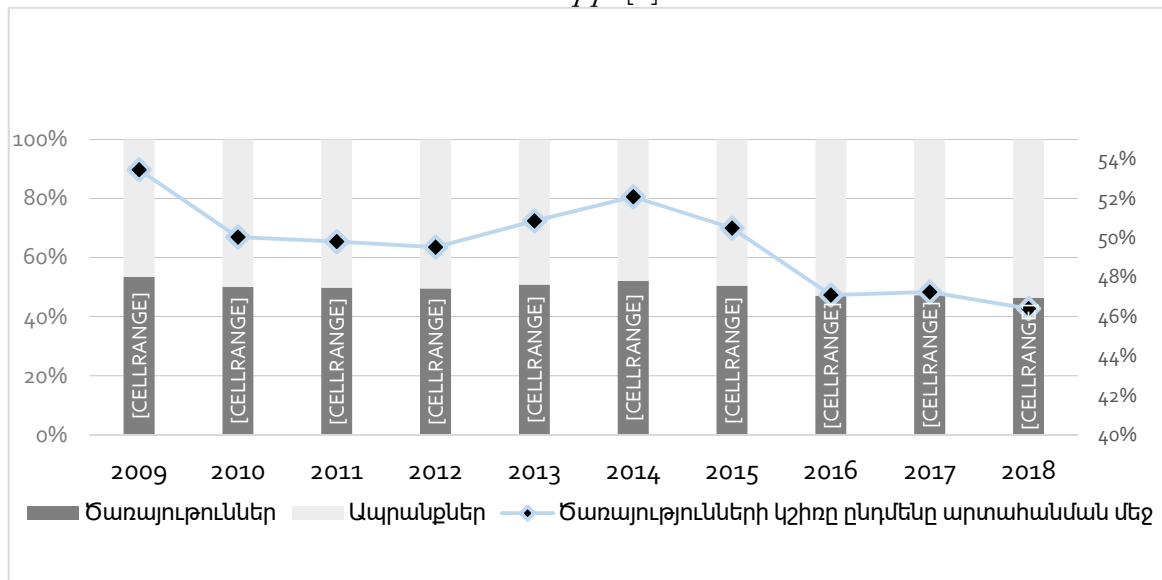
Չնայած դրան, Հայաստանում ծառայությունների արտահանման կշիռը ընդհանուր արտահանման մեջ նվազում է: Միայն վերջին 10 տարիների ընթացքում այն կրճատվել է ավելի քան 7,1 տոկոսային կետով, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ ծառայությունների արտահանման ծավալները պակաս արագությամբ են աճում, քան ապրանքների արտահանումը (5,8%-ը՝ 7,6%-ի համեմատ): Եվ սա այն դեպքում, երբ ըստ ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի, Հայաստանում ծառայությունների ոլորտների թողարկման մեջ ավելացված արժեքը կազմում է 72%՝ ապրանքների 55%-ի փոխարեն: Որպես այդպիսին, ավելացված արժեքը որևէ անձի, ձեռնարկության, ոլորտի, կամ կառավարող մարմնի կողմից ստեղծած արդյունքն է, առանց միջանկյալ սպառման [5]:

Այստեղից կարելի է անել հետևություն, որ Հայաստանից արտահանման մեջ տարեց տարի նվազում է ավելացված արժեքը և դրա փոխարեն ավելանում է բնական ռեսուրսները: Այլ խոսքով երկիրը «աշխատատար» ծառայությունների փոխարեն արտահանում է այլ ռեսուրսներ՝ «կապիտալատար» ապրանքներ:

¹ Դրանց կշիռը ծառայությունների արտահանման մեջ 2018թ-ին կազմում է 13.3% 2012թ-ի 6.3%-ի համեմատ [2]

Գծապատկեր 1. ՀՀ-ից ծառայությունների արտահանման ծավալները և աճի տեմպը 2009-2018թթ. [2]

Գծապատկեր 2. Հայաստանից ծառայությունների արտահանման ծավալների վերջին 10 տարիների ընթացքում [2]

Այսպիսով, ինչպես վերևում արդեն նշվեց, Հայաստանի համար արտահանման խթանումը ունի ռազմավարական նշանակությունը, այդ թվում՝ ազգային արժույթը կարգավորելու և արտաքին պարտքը սպասարկելու համար: Արտահանման ծավալների աճի կարևորությունը ամրագրվել է նաև 2019 թվականի փետրվարին հաստատված կառավարության 2019-2023թթ. գործունեության հրնգամյա ծրագրով, որի համաձայն՝ ապրանքների և ծառայությունների արտահանման զգալի աճը պետք է դառնա Հայաստանի տրն-

տեսական առաջընթացի հիմնական շարժիչը: Ծրագրային ժամանակահատվածի ավարտին ապրանքների և ծառայությունների արտահանումը ՀՆԱ-ի նկատմամբ պետք է հասնի 43-45 տոկոսի [6], որը 2018-ին կազմել է 36% [1; 4]:

Ինչպես արդեն նշվեց, ի տարբերություն ապրանքների արտահանման, ծառայությունների արտահանումը, մեծամասամբ չի պահանջում հատել երկրի սահմանը: Հայաստանի դեպքում այս փաստը կարող է լինել տնտեսական աճի «բանալին»՝ հաշվի առնելով ցամաքային հաղորդակցության սահմանա-

փակ հնարավորությունները և ջրային սահմանների բացակայությունը: Մինչդեռ, ապրանքների արտահանման վրա սևեռվելը բավականին ռիսկային է երկրի համար: Ներկայումս, Հայաստանն ունի ընդամենը 2 բաց սահման, ընդ որում, Իրանի դեպքում արտահանման ծավալները շատ սահմանափակ են, բացի այդ հայտնի չէ, թե միջազգային հակամարտություններով պայմանավորված, ինչպիսի խնդիրներ կարող են առաջանալ այս ուղղությամբ արտահանելու համար:

Հետևաբար, որպես նշված ռիսկերը կառավարելու, մեղմելու կամ խուսափելու միջոց կարող է ծառայել ծառայությունների արտահանման կշիռը մեծացնելուն միտված խթանող տնտեսական քաղաքականության որդեգրումը, քանի որ այդպիսով փակ սահմանները չեն խոչնդոտում արտահանմանը և հետևաբար նաև տնտեսական բարձր ակտիվության ապահովման համար:

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանում տարեց տարի նվազում է ծառայությունների տեսակարար կշիռը արտահանման կազմում, չնայած դրա առավել բարձր շահութաբերությանը: Ծառայությունների արտահանման խթանումը կարող է մե-

ծապես նպաստել արտաքին և ներքին ռիսկերի կառավարման միջոցով տնտեսական անվտանգության երաշխիքների բարելավմանը՝ հաղիսանալով որպես տնտեսական աճին նպաստող կարևոր գործիք:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ ԿԲ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
2. UN Comtrade ՄԱԿ-ի տվյալների բազա <https://comtrade.un.org/data/>
3. Damodaran 2019 http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/datafile/roe.html, 7. Forbes 2015 <https://www.forbes.com/sites/sageworks/2015/02/01/the-10-highest-return-industries-by-roe/#19f2b59323c0>
4. ԱՎԿ 2019 <https://www.armstat.am/am/?nid=82>
5. ՄԱԿ 2002 <https://www.oecd.org/sdd/its/2404428.pdf>
6. Կառավարություն 2019 <https://www.e-gov.am/sessions/>

Տժնայ/Հանձնվել է՝ 15.02.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 20.02.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 21.02.2020

Современные особенности и закономерности конкурентоспособности в банковской сфере

Симонян А. С.

Российско – Армянский университет,
Институт экономики и бизнеса (Ереван, Армения)
aleksandrsimonyan1996@gmail.com

Ключевые слова: конкуренция, банковская сфера, закономерность

Բանկային համակարգում մրցունակության ժամանակակից առանձնահատկություններն ու օրինաչափությունները

Միմոնյան Ա. Ս.

Ռուս-Հայկական Համալսարան
Բիզնեսի և տնտեսագիտության ինստիտուտ (Երևան, Հայաստան)
aleksandrsimonyan1996@gmail.com

Ամփոփում: Տվյալ գիտական աշխատանքում դիտարկվել է մրցակցության էությունը բանկային ոլորտում, իրեն բնորոշ գծերը, կատարվել է տարբեր երկրների համեմատական վերլուծություն, բացահայտվել են որոշակի օրինաչափություններ:

Վճռորոշ բառեր: մրցակցություն, բանկային ոլորտ, օրինաչափություն

Modern features and patterns of competitiveness in the banking sector

Simonyan A. S.

Russian – Armenian University
The institute of economics and business (Yerevan, Armenia)
aleksandrsimonyan1996@gmail.com

Abstract: In this scientific work was considered the essence of competition in banking sphere, main characteristics, comparative analysis of competition in different countries was made, different patterns were discovered

Keywords: Competition, Banking Sphere, pattern

Несмотря на то, что система банковской конкуренции является объектом интенсивного изучения, как и исследователей разных направлений, так и политических структур, мировой кризис 2008 года показал, что необходимы новые подходы к пониманию особенностей банковской конкуренции. Многие американские ученые и экономисты, оценивая деятельность банковских систем, ставили ударение прежде всего на кредитный риск и риск дефолта, однако не отдавали должное почтение риску ликвидности, что и послужило причиной мирового кризиса 2008, начавшись в сфере кредитования, а затем по эффекту домино перешедший во все остальные финансовые сектора. В то же время, экономический кризис России 2014, в следствие чего многие банки России были национализированы и закрыты, показал необходимость эффективного взаимодействия Центрального Банка и Правительства, для создания оптимальной структуры и экономики и банковского сектора.

Безусловно, кризисные явления в банковской сфере указали на важность применения систем-

ного подхода к изучению банковской конкуренции, так как упущение даже самых незначительных факторов оказывает огромный ущерб банковской системе.

Для осознания сущности системы банковской конкуренции, крайне важно определить само понятие конкуренция. Существует множество определений конкуренций, но все они п влияние конкуренции на стабильный рост экономики. Ниже представлены некоторые определения конкуренции.

- «Конкуренция – соперничество, повышающее цены при избытке спроса и понижающие цены при избытке предложения» [1], - Адам Смит.
- «Конкуренция – стремление как можно лучше удовлетворить критерии доступа к редким благам», - П. Хайне [2].
- «Конкуренция –соперничество старого с инновациями», - И. Шумпетер [3].
- «Конкуренция – динамичный процесс, развивающийся непрерывно, меняющий ландшафт, новые товары, которые непосредственно

появляются новые товары, новые производственные процессы, новые сегменты», - М. Портер [4].

Принцип «невидимой руки» Адама Смита заключается в том, что рыночная конкуренция сама регулирует распределение ресурсов, так как следствием конкуренции является вытеснение фирм производящие ненужную продукцию, более того, любые изменения во внешней среде организации мгновенно отражаются на эффективности их деятельности. Деятельности организаций в модели Адама Смита направлены на максимальное удовлетворение потребностей потребителей.

Исследования А. Смита являются фундаментальными. однако, на практике, очень часто ни потребители, ни организации не располагают полным перечнем информации относительно к рынку, следовательно каждый из них склонен к нерациональному решению, что отражается на эффективности рынка. Но в тоже время данная нерациональность преодолевается посредством интенсивной конкуренции, так как многие компании стараются опередить своих конкурентов в получении и обработке информации, а затем использовать данную информацию для привлечения потребителей. Данный постулат является центральным в исследованиях П. Хайне, который утверждал, что стремление получить редкие блага стимулирует рациональность.

Автор теории «созидательного разрушения» И. Шумпетер подчеркивает негативный аспект совершенной конкуренции, так как часто инновационные идеи и технологии не процветают под давлением консерваторов, которые предпочитают сверхприбыли и риску, стабильность. По мнению Шумпетера, эффективная конкуренция является динамичной, такого рода конкуренция происходит во всех сферах деятельности человека. Конкуренция по Шумпетеру стимулирует предпринимательский дух и новаторство, а каждая компания должна стремиться монополизировать свою деятельность с помощью инновационных программ. Шумпетер является одним из немногих ученых, которые утверждали, что монополии не причиняют вреда экономике, так как они носят временный характер и не встречаются в чистом виде. Плюсы монополий заключается в концентрации прибыли, с помощью которых становится возможным проводить исследовательские работы и разрабатывать инновации.

Майкл Портер также большое значение инновациям и динамичному развитию конкуренции. Согласно Портеру конкурентоспособность организаций определяет конкурентоспособность государств. А конкурентоспособность организа-

ций целиком и полностью зависят от их конкурентных преимуществ, частота которых зависят от инновационности предприятия. В то же время, Портер утверждает, что государство должно вмешиваться в экономику для поддержания внутреннего спроса и развития факторов производства.

Из таблицы 1 видно, как структура рынка и понятие конкуренции менялись с течением времени. Для каждого периода характерны свои особенности. Более того, проблемы теорий ранних периодов становились главными постулатами последующих. Изучение эволюции конкуренции имеет большой резонанс для понимания экономических процессов происходящих в современном мире.

Безусловно, эволюции понятия конкуренции отражается и на банковскую систему, однако ситуация гораздо сложнее. Вопросы относительно системы конкуренции банков вызывают много споров. Банк, будучи участником рынка, стремится завоевать сегмент рынка и обслуживать его, как можно дольше [5, с. 5].

С другой стороны конкуренция в банковской системы есть динамическое соперничество организаций, выдающие кредиты, в процессе которого банки стремятся захватить особое положение на рынке депозитов, инвестиционных услуг, а также аналогичных финансовых рынках [6, с. 52].

Таким образом, банковская конкуренция является прежде всего динамическим процессом соперничества коммерческих банков и прочих финансовых организаций, которые, как и коммерческие банки генерируют свой доход посредством спреда депозитов и кредитов, стремящиеся заполучить конкретное место на рынке банковских услуг. Исходя из эволюции конкуренции, представленных в таблице 1, можно заключить, что процентные ставки, по которым банки выдают кредиты и привлекают депозиты, при большем количестве игроков на рынке и равным количеством информации о внешней среде должны быть равны. Такая конкуренция стимулирует денежно – кредитные организации к оптимизации своей деятельности и обеспечению основ для самосовершенствованию.

Различается межвидовая конкуренция банковской системы и внутривидовая. Внутривидовая конкуренция относится непосредственно к банкам, предлагающие аналогичный спектр услуг по близким ценам (процентным ставкам). Межвидовая конкуренция относится к организациям разных сфер экономической деятельности.

Ученый	Эпоха	Структура рынка	Ключевой элемент
А. Смит	Кон. XVIII в.	Рынок абсолютен	Невидимая рука
И. Шумпетер	Нач. XX в.	Хозяйствующие субъекты стремятся захватить рынок	Инновационность против консерватизма
П. Хайне	Сер. XX века	Рынок иррационален	Поиск информации
М. Портер	Вторая пол. XX в.	Государство стимулирует конкуренцию	Конкурентные преимущества

Таблица 1 Эволюция понятия конкурентоспособности

С точки зрения рынка банковских услуг различают: кредитный рынок, рынок депозитов, рынок инвестиционного посредничества и рынок услуг (обслуживание клиентов, финансовый консалтинг и т.д.)

Конкуренция между участниками рынка банковской системы осуществляется по двум направлениям: ценовой конкуренции и неценовой конкуренции. Разумеется, банковская система конкуренции отличается от конкуренции других субъектов экономической деятельности, граница между ценовой и неценовой конкуренции крайне растворима и часто невидима. Банк может маневрировать процентной ставкой, ценами на финансовое консультирование и посредничество. Также в системе банковской конкуренции, широко используется концепция управления потребителями, в результате чего постоянные клиенты часто получают кредиты по более низким ставкам.

Гораздо чаще банки прибегают к неценовой конкуренции, главной сутью которой является повышение качества предоставляемых услуг с целью формирования устойчивых потребительских предпочтений. Данный вид конкуренции направлен на создание новых видов продукции, модернизацию старых, повышение эффективности управления и т.д.

В истории банковской конкуренции целесообразно выделить два периода. Первый затрагивает отрезок от 1940-го года до начала 1970-ых и второй – от 1970-х по настоящее время [7].

В первый период, процентные ставки, количество инвестиций и степень взаимодействия банков с хозяйствующими субъектами в развитых странах, сильно регулировалось, что в свою очередь привело к стабильности банковской системы, ослабив при этом конкуренции. Во втором периоде произошла непосредственная либерализация банковской системы, в результате чего конкуренция возросла и многие банки ушли с рынка. Более того, данная либерализация оказала разное влияние на национальные модели банковских систем. Так например, в США и Великобритании, где фундаментально население не приветствует регулирование государства, либерализация повысила эффективность системы,

а в странах материковой Европы, оказала противоположный эффект.

Тем не менее, либерализация банковских систем усилила их значимость в экономике развитых стран, укрепила их содействие с хозяйствующими субъектами и способствовала развитию мирового рынка в целом

Безусловно, согласно исследованиям представленные в первом подпункте, конкуренция влияет позитивно на деятельность организаций в том числе и банков, но необходимо брать во внимание и то, что рынок далеко не всегда совершенен. Банки нуждаются в регуляции, особенно когда модель банковской системы предполагают высокое соотношение долга к доходам. Также необходимо подчеркнуть и моральную точку зрения регулирования банка, так как банки сосредотачивают в себе вклады населения. В случае кризиса банка, при отсутствии каких либо регулятивных норм, банк попросту не выдаст депозиты, что крайне негативно скажется на доверии населения.

Тем не менее, либерализация банковской системы является ключевым фактором конкурентоспособности банковской системы, которая приводит к основным факторам конкурентоспособности банковской системы:

- диверсификация и консолидация
- концентрация и завоевание рыночной доли
- конкурентные политики банков.

Множество исследований, направленные на изучение деятельности банков, подчеркивают относительную низкую отдачу от эффекта масштаба, аргументируя это тем, что банки после слияния и погашения не всегда начинают работать лучше [8]. Безусловно, при горизонтальном объединении операции выпрямляются, административные расходы также сокращаются в относительном выражении. Однако, данное сокращение расходов прямо не отражается на эффективности деятельности банков если активы, вновь образовавшего банка не диверсифицированы. Коммерческим банкам для снижения риска своего портфеля необходима диверсификация, то есть необходимы вложения в активы, некоррелированные друг с другом. Касательно банков, необходимо представление кредитов физичес-

ким и юридическим лицам, на разные суммы, которые будут использованы в разных отраслях. При хорошо диверсифицированном портфеле, у банка появляется стимул вкладывать (выдавать кредит или инвестировать) в высоко рискованные активы, что непременно приводит к консолидации банка.

Другим важным аспектом деятельности банка, является концентрация и завоевание рыночной доли. В банках, в отличие от других экономических субъектов, завоевание рыночной доли и выход на новые рынки не приносит пользу. Это обусловлено, тем что конкуренция на данных рынках совершенно. Многие национальные банки, будучи лидерами на региональных рынках, расширяясь и укрепляясь, не выдерживают конкуренции с международными банками. Это связано с инвестиционной деятельностью, так как крупные международные организации сотрудничают с конкретной группой банков, где конкуренция крайне интенсивна.

Процесс разработки стратегий в банке подразделяется на следующие шаги.

1. Анализ положения банка на рынке кредитно-денежных организаций. Выявление положений конкурентов.
2. Анализ внешней макро среды (Pest analysis). Анализ микросреды. (потребителей, акционеров, партнеров, сотрудников)
3. Анализ отрасли всей кредитной среды.
4. Формирование конкурентных стратегий
5. Анализ эффективности стратегий.
6. Анализ рисков стратегий.
7. Реализаций стратегий.
8. Контроль и оценка

Исторически сложилось так, что структура банковской отрасли Канады была относительно стабильной. Например, с 1920 по 1980 год Канада последовательно имела 11 банков. Кроме того, до 1980 года отрасль финансовых услуг сегментировалась (по законодательству, регулированию и практике) в виде отдельных «столпов»: коммерческого банкинга, трастового бизнеса, страхового андеррайтинга и брокерской деятельности, а сделок с ценными бумагами. Существовали также ограничения на вхождение иностранных банков на канадский рынок [9].

За последние 25 лет, с изменениями рыночной практики и серией пересмотров руководящего финансового законодательства, произошла значительная эволюция канадской банковской отрасли. Эти изменения вызваны прежде всего особенностью всего федерального законодательства в отношении финансовых учреждений, в том числе Закона о банках, является положение о закате, которое требует периодического пересмотра политики и законодательства, регу-

лирующего финансовые услуги. Этот процесс формального обзора привело к важным законодательным изменениям в 1980, 1987, 1992, 1997 и 2002 годах, которые способствовали развитию более диверсифицированной и более ориентированной на рынок деятельности со стороны канадских банков. Кроме того, важные изменения в законодательстве о деятельности иностранных банков в Канаду были сделаны в 1980 и 1999 годах [10].

В частности, пересмотры Закона о банках 1980 года позволили банкам создавать дочерние компании на различных рынках финансовых услуг, таких как венчурный капитал и ипотечное кредитование. Дочерние компании по ипотечным кредитам могут привлекать вклады, которые были освобождены от резервных требований (которые существовали в то время). В результате банки могли более эффективно конкурировать на рынке ипотечного кредитования с трастовыми компаниями, чьи депозиты не подлежали резервным требованиям. Кроме того, иностранным банкам было разрешено создавать дочерние банки в Канаде. До этого пересмотра возможность вступления иностранного банка была ограничена поправками к Акту Банка в 1967 году. В 1987 году канадским банкам (как отечественным, так и иностранным) было разрешено инвестировать в корпоративных дилеров ценных бумаг, а также распространять государственные облигации. Все крупные банки впоследствии вложили значительные инвестиции в бизнес ценных бумаг и приобрели контроль над большинством существующих инвестиционных дилеров. Поправки 1987 года также позволили финансовым посредникам осуществлять брокерскую деятельность. После законодательных изменений в 1992 году канадским банкам было разрешено войти в трастовый бизнес посредством создания или приобретения трастовых компаний. Большинство трастовых компаний впоследствии были приобретены крупнейшими банками Канады. В связи с этим финансовые трудности, с которыми столкнулись многие трастовые компании после краха спекулятивного бума недвижимого имущества в конце 1980-х годов, способствовали способности банков приобретать их. В 1997 году новое законодательство включало различные изменения в обновлении и пересмотре поправок, принятых в 1992 году.

В 1999 году (в соответствии с положениями Североамериканского соглашения о свободной торговле) иностранным банкам было разрешено напрямую создавать филиалы в Канаде без создания дочерней компании. Однако филиалы иностранных банков были ограничены в своей

деятельности; то есть депозиты в таких филиалах должны иметь минимальную стоимость в размере 150 000 долл. США. К концу 2006 года помимо 22 внутренних банков в Канаде действовало 50 иностранных банков, в том числе 26 филиалов иностранных банков и 24 отделения иностранных банков. Наконец, законодательные изменения в 2002 году предусматривали умеренное увеличение диапазона возможностей бизнеса, доступных канадским банкам; например, им разрешалось владеть финансовыми компаниями.

Канада имеет высококонцентрированный банковский рынок; например, на крупнейшие шесть банков приходится более 90 процентов активов в банковской системе. Формальные меры концентрации в банковской сфере (такие как индекс Херфиндаля-Хиршмана) обычно находятся в диапазоне, который указывает на то, что экономисты будут интерпретировать как среднюю или высокую степень концентрации рынка [11].

Однако важно иметь в виду, что такие оценки не учитывают конкуренцию (особенно в сфере розничной торговли и малого бизнеса), предоставляемую кредитными союзами и поселениями, в которых в Канаде около 1000, и которые особенно перспективны в некоторых регионах страны, таких как Британская Колумбия, Саскачеван, Квебек и части атлантических провинций. Страховые компании являются еще одним источником конкуренции в сфере финансовых услуг; действительно, основные компании по страхованию жизни относятся к числу самых крупных финансовых компаний в Канаде.

Традиционно считалось, что более концентрированная отрасль менее конкурентоспособна и способна обеспечить экономическую эффективность. Однако эмпирическое исследование этой идеи дает неоднозначные результаты. Для экзамена-

Немецкая банковская индустрия состоит из трех так называемых столпов или секторов: коммерческих, сберегательных и кооперативных. Банки во всех трех секторах являются универсальными банками. Им разрешается собирать депозиты и предоставлять кредиты наряду с проведением торгов на финансовых рынках как за свой счет, так и от имени клиентов. В дополнение к этим универсальным банкам мы рассматриваем в этом отчете специализированные ипотечные банки. В соответствии с классификации Deutsche Bundesbank (2013) также выделяются крупные и региональные банки [12].

Коммерческие банки находятся в частной собственности и в основном включены как частные ограниченные партнеры как зарегистрированные в наличии фирмы (Aktiengesellschaft,

AG). Только около 5% банков, рассмотренных в этом отчете, представляют собой так называемые Kapitalgesellschaften. Еще меньшая доля банков публично котируется со свободным плавающим капиталом. Распределение форм регистрации показано на рисунке 2.

Сберегательный банк является двухуровневой системой. Выделяются крупные региональные центральные учреждения небольших региональных сберегательных банков. Сберегательный банковский сектор придерживается принципа региональной демаркации. С 2013 года существует 12 региональных ассоциаций, которые определяют региональные рынки своих сберегательных банков-членов на местном уровне. Региональные правительства владеют сберегательными банками. Как правило, муниципалитеты владеют местными сберегательными банками, которые в свою очередь, вместе с одним или несколькими из 16 немецких регионов. Региональные сберегательные банки являются в первую очередь поставщиками розничных банковских услуг частным клиентам и главным образом малым и средним предприятиям (МСП). Тем не менее, некоторые местные сбережения сейчас довольно велики, а также напрямую связаны с оптовой банковской деятельностью. Региональные сберегательные банки являются в первую очередь поставщиками банковских услуг частным клиентам и главным образом малым и средним предприятиям (МСП). Тем не менее, некоторые местные сбережения сейчас довольно велики, а также напрямую связаны с оптовой банковской деятельностью. Ответственный Банк Германии часто выступает в качестве центра обмена информацией для своих местных партнеров, проводит оптовую деятельность, такую как операции рефинансирования на рынках облигаций или участвует в деятельности на рынке капитала, например, структурирование финансовых продуктов для инвестиционного портфеля местных сберегательных банков.

Кооперативные банки также являются двухуровневой системой. Местные кооперативы - это самые маленькие банки в Германии и взаимно принадлежащие участникам-вкладчикам. Они также сосредоточены на кредитовании МСП и домашних хозяйств, но также предоставляют инвестиции и другие продукты, которые структурированы центральными кооперативами. Эти банки действуют как клиринговые палаты и являются участниками на рынке капитала.

За последние два десятилетия число банков резко сократилось в банковском секторе Германии. Снижение с 3717 банков, подотчетных надзорному отделу Deutsche Bundesbank в конце 1993 года, составило 1,686 банков, сообщивших

на конец 2012 года, что составляет 55%. Большая часть этого сокращения количества банков обусловлена слияниями и приобретениями внутри компании. Слияния и поглощения в разных секторах не допускаются.

Снижение числа банков было наиболее заметно среди региональных кооперативных банков (-60%), региональных сбережений (-40%) и ипотечных банков (-48%). Это было также заметно среди региональных коммерческих банков (-29%). Аналогичная картина возникает при рассмотрении ветвей.

Потенциальным объяснением этого является возможное отключение определенных видов деятельности в отдельных юридических лицах, которые не обязаны сообщать немецким надзорным органам. В то время как такие реорганизации менее вероятны для розничной деятельности, которые должны были сообщать бы, по всей вероятности, и надзирателю Германии, они могут иметь отношение к определенной инвестиционной банковской деятельности. Поэтому нельзя исключать, что из-за этого происходит некоторое сокращение активов.

Второй причиной сокращения совокупного актива может быть (резко) сокращение числа банков в период с 2008 по 2009 год. Мы обнаруживаем, что на рынок вышло только 21 новый банк, а 58 вышли из него. Входящие банки составляли всего 16,5 млрд. В Евро банковских активах. Выходящие банки составили млрд 428. Евро. Остальная часть 758,5 млрд. Евро (= 1,170-42 + 16,5) в активах банков была, таким образом, потеряна в так называемой интенсивной марже, т. Е. Сокращении баланса между существующими банками.

В С 1993 года количество банков сократилось на 55%, в основном из-за слияний и поглощений среди региональных кооперативных и сберегательных банков. Банковская система в целом неуклонно росла до 2008 года, когда совокупные активы рассматриваемых банков составляли 366% от номинального ВВП в Германии. После сокращения на 13% в период с 2008 по 2009 год система оставалась примерно того же размера. Основная доля сокращения совокупного актива после финансового кризиса произошла среди коммерческих банков и касалась преимущественно межбанковской деятельности и других активов и обязательств, которые, вероятно, будут включать значительную долю торговых активов и обязательств.

Бизнес-модели значительно различаются по всем основным направлениям инвестиционной деятельности и рефинансированию. Региональные банки, в частности сбережения и кооперативы, в основном занимаются розничной торгов-

лей, такими как сбор депозитов и кредитование клиентов. Главные учреждения этих подразделений имеют крупные балансовые доли в межбанковских активах и пассивах, что является основной их функцией обмена. Особенно крупные коммерческие банки, а также Landesbanken и центральные кооперативы, вкладывают значительную долю своих активов в торговлю и прямые участия. Финансирование в значительной степени зависит от оптовых рынков. Ипотечные банки также сильно зависят от оптового рефинансирования и при учете значительных 8% совокупных банковских активов демонстрируют самый резкий спад совокупной доли рынка.

Региональные кооперативные и сберегательные банки в среднем являются наиболее прибыльными банковскими группами с точки зрения возврата капитала и активов, тогда как ипотечные банки являются наименее прибыльными. Коэффициенты нормативного капитала примерно в два раза превышают капитализацию по отношению к валовым общим активам, что свидетельствует о важности риска при оценке капитализации банковской системы. Региональные коммерческие банки в среднем наиболее капитализированы. В некотором роде в соответствии с различиями в рентабельности региональные сбережения и кооперативы, а также коммерческие компании демонстрируют самые высокие доли неработающих кредитов. Коэффициенты затрат и доходов являются самыми низкими для государственных сберегательных банков.

На состояние 2015 года банковская система Израиля является крайне развитой. При росте рентабельности собственного капитала, который достиг максимального уровня с 1989 года, также продолжает тенденцию к снижению рисков, с которыми сталкиваются банки, в первую очередь в кредитном риске.

Фоновые факторы, которые способствовали повышению прибыльности банковской системы и ее расширенной деятельности, по-видимому, являются тенденцией к росту экономической активности в Израиле и за рубежом за последние три года и расширению деятельности на рынке капитала.

Центральными компонентами роста прибыльности банковской системы в 2010 году стали рост чистых процентных доходов и сокращение резерва по займам. Продажа дочерних компаний и холдинговых компаний также способствовала росту прибыли в этом году для банковских групп, и ожидается, что она будет укрепляться, учитывая единовременную прибыль, которую банки будут регистрировать, продавая свои запасы в управляющих компа-

ниях, и взаимные фонды. Также в рамках этой структуры банкам будет разрешено работать в области консультирования пенсионных фондов и продуктов страхования жизни в будущем, и это, как ожидается, увеличит долю банков и процентные доходы.

Несмотря на вмешательство государство, банки в Израиле функционируют крайне эффективно, активно взаимодействуют с МСП Израиля и предоставляя специальные кредиты венчурным и технологическим компаниям. Безусловно, во многом данная заслуга принадлежит Центральному Банку Израиля, который обеспечивает крайне низкую ключевую ставку - 0.1%. В то же время, одной из самых важных задач Центрального Банка замедление роста цен. Для оптимизации соотношения цен и процентной ставки Центральный Банк Израиля проводит различные исследования и строит различные экономические модели, чаще всего векторную авторегрессию.

Совершенно противоположная ситуация наблюдается в Канаде, где имеется большое количество относительно малых частных банков. Конкуренция в такой среде гораздо ближе к совершенной, вследствие чего банки, соперничая друг с другом постоянно должны развиваться и совершенствоваться. Более того, так как наличие большого количества хозяйствующих субъектов ведет к уравниванию цен, банки в Канаде должны ставить упор на неценовую конкуренцию, то есть развивать маркетинг, оптимизировать структуру управления, предлагать новые услуги, обучать персонал и т.д.

В Германии степень вмешательства государства относительно Канады и Израиля занимает промежуточное положение. Система банковской конкуренции полностью соответствует административному делению государства. Крупные банки Германии (земельные банки) выступают в качестве главных кредиторов регионов. Они кредитуют крупный бизнес и средние банки, которые в свою очередь кредитуют коммуны и малые банки, кредитующие средний бизнес. Данная иерархия непосредственно повышает стабильность банковской системы конкуренции.

Банковская система РА по своей структуре больше всего совпадает с Канадской структурой банковской системе, так как в ней задействовано большое количество относительно небольших банков, предоставляющие банковские услуги по схожим процентным ставкам. Однако, начиная с 2015, после увеличения ЦБ Армении нормы минимального резервирования банковского ка-

питала, наблюдается большой разрыв в активах крупных банков. Данная тенденция заметно увеличилась в период с 2016 по 2017. Если она сохранится, безусловно, система конкуренции банковской системы ухудшится. В данном случае, конкуренция будет заменена стабильностью, а самая структура будет гораздо больше напоминать банковскую систему Израиля с большим регулированием Центрального банка.

Список использованной литературы

1. **Адам Смит** «Исследование о причине богатства народов». Г. 1776
2. **Пол. Хайне** «Экономический образ мышления». Г. 1973.
3. **И. Шумпетер** «Сущность и основные содержания теоретической политэкономии». Г. 1908.
4. **М. Портер** «Международная конкуренция». Г. 1990.
5. **Михайлова М. В.** Роль конкурентной стратегии современного коммерческого банка // Финансы и кредит. 2008. № 36.
6. **Лутошкина Н. К.** Банковская конкуренция и конкурентоспособность: сущность, понятие, специфика // Финансы и кредит. 2011. № 46.
7. «World banking competition: Xavier Vives». Year 2017 <http://blog.iese.edu/xvives/files/2011/09/102.pdf>
8. Deregulation, market power and risk behaviour banks. Vicente Sallas. Year 2017
9. **Bikker, J. and K. Haaf.** 2002. "Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry." *Journal of Banking and Finance* 26 (11): 2191–2214.
10. **Boyd, J. and M. Gertler.** "Are Banks Dead? Or Are the Reports Greatly Exaggerated?" *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review* Year 2006
11. **Nathan, A. and E. Neave.** "Competition and Contestability in Canada's Financial System: Empirical Results." *Canadian Journal of Economics* 22 (3) Year 1999.
12. **Basu, S. and J. Fernald** Aggregate productivity and aggregate technology. *European economic Review* Year 2002 46, 963–991.

Электронные ресурсы

- 1) <http://blog.iese.edu/xvives/files/2011/09/102.pdf>
- 2) <http://www.boi.org.il/en/AboutTheBank/ObjectivesAndFunctions/Pages/MonetaryPolicy.aspx>
- 3) <https://www.cba.am/ru/SitePages/fscfobanks.aspx>
- 4) <https://home.kpmg.com/am/en/home/insights/2017/02/arb2016q1.html>

Сдана/Հանձնվել է՝ 02.03.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 09.03.2020

Принята/Շնորհվել է՝ 11.03.2020

Ինստիտուտների դերն ու նշանակությունը

Միքայելյան Թ. Վ.

Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարան, ասպիրանտ

(Երևան, Հայաստան)

taguhi.mikayeyan@yandex.com

Վճռորոշ բառեր՝ ինստիտուցիոնալ համակարգ, ոչ ֆորմալ ինստիտուտ, ֆորմալ ինստիտուտ, թվային ինստիտուտ

Роль и значение институтов

Микаелян Т. В.

Армянский Государственный экономический Университет (Ереван, Армения)

taguhi.mikayelyan@yandex.com

Резюме: В современную эпоху институты и институциональная система стали важными и определяющими для экономических показателей. Важно изучать институты и раскрывать их особенности. В данной статье рассматривается трансформация поколений институтов. О средствах трансформаций являются развитие вариантов передачи информации. Представлены особенности нового поколения институтов, цифровых институтов.

Ключевые слова: Институциональная система, неформальный институт, формальный институт, цифровой институт

The role and importance of institutions

Mikayelyan T. V.

Armenian State University of Economics (Yerevan, Armenia)

taguhi.mikayelyan@yandex.com

Abstract: In the modern era, institutions and the institutional system have become significant and decisive for economic performance. It is important to study institutions and discover their peculiarities. The article examines the generational transformation of institutions, as well as reveals the means of generational transformation, that is the development of information transfer options. The article introduces the features of the new generation digital institutions.

Keywords: Institutional system, non-formal intitute, formal institute, digital intitute

Արդի ժամանակաշրջանում ինստիտուտները և ինստիտուցիոնալ համակարգի կայացվածությունը դարձել են նշանակալի և որոշիչ պետությունների տնտեսական ցուցանիշների համար: Heritage Foundation [1], The Freedom House [2] անկախ կազմակերպությունները, The world economic forum [3]-ը ներկայացնում են ամբողջ աշխարհում պետությունների գրանցած ամենամյա ինստիտուցիոնալ առաջընթացները և հետընթացները: The Heritage Foundation անկախ հետազոտական կազմակերպությունը երկրների ինստիտուցիոնալ միջավայրը գնահատում է «Օրենքի գերակայություն» (որի մեջ ներառվում են «Սեփականության իրավունքներ», «Արդարադատության համակարգի արդյունավետություն», «Կառավարության ներգրավվածություն» ենթացուցանիշները), «Կարգավորման արդյունավետություն» (որի մեջ ներառվում են

«Գործարար միջավայրի անկախություն», «Աշխատաշուկայի անկախություն» և «Դրամական հատվածի անկախություն» ենթացուցանիշները), «Կառավարության չափ» (որի մեջ ներառվում են «Հարկային բեռ», «Կառավարության ծախսեր», «Հարկային միջավայրի առողջություն» ենթացուցանիշները), «Բացշուկաներ» (որի մեջ ներառվում են «Առևտրի ազատություն», «Ներդրումների ազատություն» և «Ֆինանսական ազատություն» ենթացուցանիշները) ցուցանիշների միջոցով[4]: The Freedom House անկախ վերլուծական կազմակերպությունը յուրաքանչյուր տարի պետություններին դասակարգում է ըստ ազատության աստիճանի «Քաղաքական իրավունքներ» (որի մեջ ներառվում են «Ուստրական գործընթաց», «Քաղաքական բազմակարծություն», «Կառավարության գործառույթ» ենթացուցանիշները) և «Քաղաքացիական ազատություն»

(որի մեջ ներառվում են «Արտահայտվելու և Հավատքի ազատություն», «Աստիացիաների և կազմակերպությունների ազատություն», «Օրենքի գերակայություն», «Անձնական ազատություն և իրավունքներ» ենթացուցանիշները) ցուցանիշների միջոցով [5]: Համաշխարհային մրցունակության ամենամյա զեկույցը [6], որը ներկայացվում է The world economic forum [6]-ի կողմից, հիմնված է 12 հենասայուն—ցուցանիշների վրա, որոնցից առաջինը «Ինստիտուտներ» ցուցանիշն է: Այս ցուցանիշի մեջ ներառվում է «Անվտանգություն», «Մոցիական կապիտալ», «Ստուգումներ և հաշվեկշիռ», «Հանրային ոլորտի ներկայացում», «Թափանցիկություն», «Սեփականության իրավունքներ», «Կորպորատիվ կառավարում», «Կառավարության ապագա կողմնորոշում» ցուցանիշները: Գերակշիռ պետությունների դեպքում ինստիտուտների ցուցանիշների և տնտեսական ցուցանիշների միջև կապը ուղիղ համեմատական են: Այսինքն էքստրաակտիվ ինստիտուտներ ունեցող երկրներում գրանցվում են ցածր տնտեսական ցուցանիշներ, ինկյուզիվ ինստիտուտներ ունեցող պետություններում գրանցվում են առավել բարձր տնտեսական ցուցանիշներ: Ըստ Freedom House-ի ազատ պետություններ են համարվում ԱՄՆ-ն (86 միավոր), Ճապոնիան (96 միավոր), Գերմանիան (94 միավոր), Մեծ Բրիտանիան (94 միավոր), որոնք գլխավորում են ՀՆԱ ցուցանիշով առաջին հնգյակը: Բացառությունների շարքում են Ասիական վագրերը, Չինաստանը, որտեղ անկախ քաղաքական ռեժիմից տնտեսական ինստիտուտների ազատականությունը պահպանվում է, ինչի արդյունքում էլ բարձր ցուցանիշներ են գրանցվում տնտեսական հատվածում: Մինգապուրը մենք կդասենք բացառություն երկրների շարքին: Այն ըստ 2019 թվականի տվյալների գտնվում է 51-րդ տեղում և որակվում է որպես «մասամբ ազատ» պետություն: Ազատության ցուցանիշով, քաղաքական իրավունք և քաղաքացիական ազատություն դասակարգիչներում Մինգապուրը «4» միավոր ունի: Ընտրական գործընթացը պետությունում հնարավոր «12»-ից գնահատվում է նվազագույն միավորով՝ «4»: Ներկայիս օրենսդիր մարմնի ընտրությունները ևս արդար չեն համարվում և դասակարգվում են հնարավոր

«4»-միավորից «2» միավոր: Քաղաքական բազմակարծության և մասնակցության դասիչով Մինգապուրը գնահատվում է հնարավոր «16»-ից «8» միավորով: Այստեղ իշխող քաղաքական կուսակցությունը դոմինանտ դեր է կատարում, ի տարբերություն քաղաքական ընդդիմության՝ ունի ֆինանսական մեծ միջոցներ, ստանում է լրատվամիջոցների աջակցությունը քաղաքական ընտրարշավների ժամանակ, մեծ կապ կա գործարար և պետական էլիտայի միջև, որը հանգեցնում է օլիգարխիկ միտումների: Կառավարության գործողությունները գնահատվում են հնարավոր «12» միավորից «7» միավոր: Հիմնականում նշվում է, որ Մինգապուրում բարձր մակարդակի վրա է պայքարը կոռուպցիայի դեմ, սակայն տեղի կորպորատիվ տնտեսական համակարգի արդյունքում պետական և մասնավոր հատվածի միջև կապը բավականին սերտ է՝ շատ պետական պաշտոնյաներ աշխատում են մասնավոր ընկերությունների խորհուրդներում: Դատարանների անկախությունը հնարավոր «4» միավորից գնահատվել է նվազագույն «1» միավոր: Կառավարությունը անմիջական ազդեցություն ունի դատական որոշումների վրա: Սակայն կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ գործարար հատվածին առնչվող գործերում պահպանվում է անաչառությունը, քանի որ երկրի ներդրումային միջավայրը անմիջականներն կապված է առողջ դատական համակարգի հետ: Մասնավոր հատվածի նկատմամբ առողջ դատաիրավական համակարգի և ինկյուզիվ ինստիտուտների կիրառման արդյունքում 2019 թվականի տվյալներով Մինգապուրում 1 շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն կազմել է 63.987 ԱՄՆ դոլար: Բացառությունների շարքում է նաև Չինաստանը, որը Համախառն Ներքին Արդյունքի ցուցանիշով աշխարհում 2019 թվականին եղել է երկրորդ տեղում [7], սակայն Freedom House-ի տվյալներով նա հանդիսանում է «ոչ ազատ» պետություն: Այս դեպքում պետությունները իրակացնում են ինստիտուցիոնալ միջավայրի դիվերսիֆիկացման ռազմավարություն՝ էքստրաակտիվ ինստիտուտները համադրում են ինկյուզիվ տնտեսական ինստիտուտներին:

Ինստիտուտ կատեգորիայի համար հանդիպում ենք բազմաթիվ սահմանումների

տարբեր դիսցիպլինաների շրջանակներում: Իսկզբանե այն դիտարկվել է սոցիոլոգների կողմից: Սոցիոլոգիայում ինստիտուտ հասկացությունը սահմանվում է, որպես «կանոնների և ստանդարտացված վարքագծի մոդելների սահմանված կարգ» [8]: Հասկացությունը շատ դեպքերում գործածվում է երկիմաստ: Մեկ այլ սահմանմամբ՝ «ինստիտուտները պատմության ընթացքում ձևավորված և հաստատված, կայուն և ինքնավերարտադրվող սոցիալական փոխհարաբերությունների տեսականներ են, որոնք կոչված են բավարարելու այս կամ այն տեսակի մարդկային պահանջմունքները» կամ «կանոնավոր կարգավիճակների և դերերի համակարգ, որը ապահովում է մարդկանց պահանջմունքների բավարարման ընդունված գործընթացի անընդհատությունը և ինքնավերարտադրումը» [9]:

Տ. Վերլենը ինստիտուտը սահմանում է «մտքի կարծրատիպ», «ազդակներին արձագանքելու սովորությային տարբերակներ», «հասարակության և անհատի հարաբերությունների և նրանց կողմից իրականացվող առանձին գործառնությունների վերաբերյալ ընդհանրացված մտածելակերպ» [10]: Ա. Աուգանը ինստիտուտը սահմանում է, որպես «որոշակի կանոններ», «գաղափար», որոնք հատուկ են մարդկանց խմբերին [11]: Նա ինստիտուտի գործածության մի շարք տարբերակներ է դիտարկում:

Աճեմօղլին և Ռոբինսոնը «Ինչու՞ են ազգերը կործանվում» աշխատանքում ներկայացնում են այն տեսությունները, որոնք նախկինում համարվել են երկրների զարգացման տարբերությունների պատճառ: Դրանք են եղել աշխարհագրական դիրքը և բնակլիմայական պայմանները, ղեկավարների տգիտությունը, մշակույթի ազդեցությունը [12]: 17-րդ դարում Շարլ Մոնտեսքյոն ներկայացրեց երկրների զարգացվածության և աշխարհագրական դիրքի, բնակլիմայական պայմանների կապը, որի գաղափարները հետագայում զարգացրեց տնտեսագետ Ջ. Մաքսը: Տեսությունը, որ շոգ կլիման հանգեցնում են աղքատության հերքեցին Սինգապուրը, Մալազիան իրենց օրինակներով, երկու Նոգալես քաղաքները, որոնք գտնվում են տարբեր պետությունների սահմաններում: ԱՄՆ-ի Արիզոնա

նահանգի տարածքում գտնվող Նոգալես քաղաքը և Մեքսիկայի տարածքում գտնվող Նոգալես քաղաքը գտնվում են նույն աշխարհագրական դիրքում, սակայն առաջինում գործում են ինկլյուզիվ ինստիտուտներ և բարեկեցիկ կյանք, իսկ երկրորդում՝ գերիշխում են մեքսիկական ոչ ֆորմալ էքստրաակտիվ ինստիտուտները և կյանքի ցածր մակարդակը: Նույն տրամաբանությամբ չի հիմնավորվում Հարավային և Հյուսիսային Կորեաների, Արևմտյան և Արևելյան Գերմանիաների տնտեսական ցուցանիշները, սակայն նրանք գտնվում են նույն աշխարհագրական դիրքերում:

Տնտեսության զարգացման և մշակույթի կապի տեսության ջատագովներից էր Մաքս Վեբերը: Թերևս այս տեսությունը ևս հերքվում է, սակայն մշակույթը հանդիսանում է ոչ ֆորմալ ինստիտուցիոնալ համակարգը: Ուստի կարելի է, ասել, որ այս տեսությունը տնտեսության զարգացման և ինստիտուտների կապը ներկայացնող տեսության նախահիմքն է:

Համաձայն տգիտության տեսության, երկրները աղքատ են դառնում ղեկավարների տգիտության պատճառով: Սակայն Հարավային և Հյուսիսային Կորեաների զարգացման տարբերությունների պատճառը իրենց ղեկավարների կրթվածության պատճառը չէ, խնդիրը առավել խորքային է՝ պատճառը տարբեր ինստիտուցիոնալ սահմանափակումներն են:

Աճեմօղլին և Ռոբինսոնը զարգացրեցին էքստրաակտիվ և ինկլյուզիվ ինստիտուտների տեսությունը: Ինկլյուզիվ ինստիտուտները գործում են ի օգուտ ամբողջ հասարակության շահի: Ինկլյուզիվ ինստիտուտների մաս են կազմում մասնավոր սեփականությունը պաշտպանող իրավունքները, անկողմնակալ դատախիրավական համակարգը, բոլոր քաղաքացիների համար հավասար հնարավորությունները, շուկա մուտք գործելու ազատ հնարավորություն և այլն: Էքստրաակտիվ ինստիտուտների դեպքում հասարակության մեծ հատվածի կողմից ստեղծված արդյունքը յուրացվում է մի ստվար զանգվածի կողմից: Էքստրաակտիվ ինստիտուտների դեպքում գերակայում են մասնավոր սեփականության իրավունքների խախտումը, անառողջ դատախիրավական համակարգը, կոռուպցիան, չկայացած դատախիրավական համակարգը: Իսկ երկրում գործող ինստիտուտների տեսակը

կախված է ղեկավարների կողմից հետապնդվող տնտեսական շահից:

Պետք է նշել, որ մինչ ինստիտուցիոնալիստներն էլ գրեթե բոլոր տնտեսագետները կարևորել են տնտեսական անկախությունն ու ազատականությունը: Ա. Սմիթը խոսել է տնտեսական ազատության և շուկայի անտեսանելի ձեռքի մասին [13], Ա. Օնորեն 1961 թվականին ստեղծում է իրավունքների փունջը (տիրապետման, օգտագործման, կառավարման, եկամտի ստացման, օտարման, անվտանգության, ժառանգությամբ փոխանցման, անժամկետ օգտագործման, վնասակար օգտագործման արգելման, պատասխանատվության համար գանձվող գումարի և մնացորդային բնույթի իրավունքները): Ներկայացվել է մրցակցության տեսակները և տեսական առավելությունը տրվել է կատարյալ մրցակցությանը, շուկա մուտք գործելու ազատությանն ու տնտեսավարողների իրավահավասարությանը: Շուկայական տնտեսության պայմաններում արդար բաշխման շրջանակներում քննարկվել են Պարետո արդյունավետ, Էգալիտարիստական և ուտալիտարիստական բաշխման կոնցեպցիաները: Տնտեսական ազատության, տնտեսավարողների իրավական հավասարության, արդար բաշխման հիմնախնդիրները միշտ առաջնային են եղել բոլոր տնտեսագիտական դպրոցների համար: Թերևս Հայեկը նշել է, որ Էվոյուցիան չի կարող լինել արդար [14]:

Ամբողջացնելով մեր դիտարկումները մի քանի գաղափարներ առանձնացնենք՝

1. Ինստիտուտ հասկացության դերի և նշանակության առավել հստակեցման համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրա ծագումնաբանությունը: Խ. Գրետ-խենը և Ս. Լեվիտսկին ոչ ֆորմալ ինստիտուտների ձևավորման մի քանի բնույթ են ներկայացնում: Գտնում են, որ ոչ ֆորմալ ինստիտուտները կարող են հանդիսանալ վերնախավի մտադրության արդյունք, ինչպես մեքսիկական «dedadzo» ոչ ֆորմալ ինստիտուտը: Մեքսիկայում երկարատև ժամանակ նախագահները չեն ընտրվել ըստ ընտրական կարգի, այլ գործող նախագահը առաջադրել է թեկնածուների և ընտրել իրեն իրավահաջորդողին: Երկրորդ տարբերակում՝ ոչ ֆոր-

մալ ինստիտուտները, ինչպիսիք են կոռուպցիան և այլն, ծագում են ապակենտրոնացված գործընթացների արդյունքում [15]: Ջ. Նայթը ոչ ֆորմալ ինստիտուտները համարում է կանոնների էություն, որոնց իրացումը չի պարտադրվում երրորդ կողմի կողմից, այն կամ ինքնաիրացվում է կամ պարտադրվում է ոչ ֆորմալ տարբերակով: Դրանք իրենց մեջ ներառում են կոնվենցիաները, նորմերը և կանոնները, որոնք բխում են մշակույթից և կրոնից [16]: Կ. Վիլյամսոնը նշում է, որ ոչ ֆորմալ ինստիտուտները տարբերակվում են կարգերից, համոզմունքներից, ավանդույթներից, նորմերից և սովորույթներից մինչև մասնավոր դատական համակարգերի [17]: Ս. Պայովիչը ոչ ֆորմալ ինստիտուտների շարքին է դասակարգում ավանդույթները, սովորույթները, բարոյական նորմերը, կրոնական հավատալիքները և բոլոր վարքային նորմերը [18]: Վերոգրյալ գաղափարները կարևոր են, սակայն ինստիտուտների ծագման էությունը հստակ չեն բացահայտում: Ինստիտուտները ստեղծվել են մարդու կողմից ցեղախմբում աշխատանքի բաժանման և հասարակական կարգի պահպանման համար: Օրինակ ավանդույթ հասկացությունը լատիներենից թարգմանվում է փոխանցել, տալ, ուսուցանել, վաղ ժամանակներից հաստատված և պահպանված կարծիք, սովորույթ [19]: Գրերի բացակայության ժամանակ որպես ոչ ֆորմալ ինստիտուտների գործադրման միջոց է եղել բանավոր խոսքն ու պարտադրանքը: Չինաստանում մինչև հիմա էլ առավել բարձր են արժեքավորվում և գործում բարոյական նորմերի, վարքականոնների մասին պատկերացումները: Գրերի ստեղծմամբ ինստիտուտ հասկացությունը ևս Էվոյուցիայի է ենթարկվել և ձևավորվել են գրավոր իրավունքները, կարգուկանոնը հստակեցնող փաստաթղթերը: Արևելյան մշակույթին հատուկ են հայրիշխանությունը, կոլեկտիվիզմը, համայնքայնությունը, դավանապաշտությունը, ավանդապաշտությունը, բազմապիսի սոցիալական կարգերը [20]: Ամենավաղ պետական

քաղաքակրթությունները զարգացել են հենց Հին արևելքում՝ Հին Եգիպտոսում, Հին Հնդկաստանում, Հին Չինաստանում: Արևելյան բռնատիրական կարգին հատուկ են եղել միապետի իշխանական կարգը, որը եղել է միակ օրենսդիր և դատական մարմինը: Կրոնական հավատալիքները և բարոյական նորմերը հանդիսացել են հասարակության կառավարման միջոցներ:

Հին արևելքի իրավունքը հետևյալ հիմքերն է ունեցել [21].

➤ Իրավունքի հիմնական աղբյուրն են հանդիսացել սովորույթները, որոնք ամբողջ համայնքի կողմից են ստեղծվել և երկար ժամանակ գրի չեն առնվել, եղել են բանավոր և մտապահվել են ցեղակիցների կողմից: Սովորույթները պահպանվել են որպես իրավունքի հիմնական աղբյուր նաև այն ժամանակ, երբ հայտնվել են գրավոր իրավական փաստաթղթերը, բրահմանյան գրառումները:

➤ Իրավունքը կրել է կրոնի խիստ ազդեցությունը: Եգիպտական, վավիլոնյան, չինական իրավունքը որոշակի փոխադարձ կախվածության մեջ է եղել այն ժամանակի կրոնական հավատալիքների և մշակույթի հետ: Իրավախախտումը դիտարկվել է որպես միաժամանակյա կրոնական և բարոյական նորմերի խախտում:

Իհարկե գրաճանաչությունը և իրավունքի ֆորմալացումը դժվար են կայացել, քանի որ ղեկավարների համար դա շահավետ չէր կարող լինել: Բանավոր, ոչ ֆորմալ ինստիտուտները առավել ճկուն կարող է օգտագործել միապետը, իսկ հստակ գրի առնված օրենքները այդքան ճկուն չեն և չեն կարող առնչվել միապետին և նրա իշխանությանը: Պատմությունից հայտնի է, որ ստրուկներին, ցածր դասակարգին արգելել են գրաճանաչ լինել: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում դեռ 1800-ական թվականներին գրեթե բոլոր նահանգներում գործել է «Ստրուկների կրթության արգելման» օրենքը: Գրաճանաչության զարգացումն ու ֆորմալ ինստիտուտների հստակ գործարկումը պահանջել են հասարակության մեծ կամքի ներդրում: Ներկայումս ֆորմալ իրավական դաշտում մարդիկ իրենց

իրավունքը հստակ չեն կարողանում իրացնել դրանց չիմացության և համապատասխան կրթության բացակայության պատճառով: Բանկային ոլորտում առավել վառ օրինակներից է ժամկետից շուտ վարկը մարելու վարկառուի իրավունքը, որը բավականին ժամանակ չարաշահվում էր ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից: Նման օրինակները բազմաթիվ են և բխում են քաղաքացիների ֆորմալ ինստիտուտների վերաբերյալ թերի տեղեկատվությունից: Թվային տեխնոլոգիաների զարգացմամբ ձևավորվել են ինստիտուտների հաջորդ տեսակը՝ թվային ինստիտուտները՝ խելացի պայմանագրերի և թվային աշխարհում իրավական նորմերի տեսքով: Երրորդ սերնդի ինստիտուտներից սպասումները առավել մեծ են հատկապես այն տարածաշրջաններում, որտեղ քիչ են արմատավորված ֆորմալ ինստիտուտները, քանի որ այդտեղ կյանուսպին «ինստիտուցիոնալ ծուղակի» [22] ֆենոմենից: Պատահական չէ, որ հանրահայտ «Բլոկչեյն համաժողովը» 2016 թվականին կայացավ Մարակեշում: Համաժողովի մասնակիցները Ռիչարդ Բրանսոնի գլխավորությամբ, առաջարկել են օգտագործել բլոկչեյն տեխնոլոգիաները Աֆրիկայի տնտեսության զարգացման համար: Միլիարդատեր Ռիչարդ Բրանսոնը համաժողովներից մեկում ասել է, որ բլոկչեյնը այն տեխնոլոգիան է, որը տնտեսական հեղափոխություն կիրականացնի զարգացող երկրներում [23]: Համաժողովի մասնակիցները նշել են, որ եկել են Աֆրիկա, քանի որ այդտեղ կա հնարավորություն, այդտեղ բիզնեսի աճի համար տարածք կա [24]: Աֆրիկայի անձեռակերտությունը ֆորմալ ինստիտուտների կողմից առավել դյուրին կլինի խելացի ինստիտուտների ներդրման համար, քանի որ երկու սերնդի ինստիտուտների միջև մրցապայքար չի լինի: Իսկ զարգացած երկրներում կամ զարգացող երկրներում, որտեղ քաղաքական ինստիտուտների արմատները բավականին խորն են մրցապայքարը բավականին սուր կլինի և սերնդափոխությունը առավել դանդաղ կընթանա: Հարավային Աֆրիկայի Հանրապետությունը առաջին երկրներից է, որը համաձայնվել է, իր պետությունում ներդնել բլոկչեյն տեխնոլոգիայի վրա հիմնված կադաստրային ծառայությունները՝ արդյունքում կբացառվի անօրինական ճանապարհներով

տարածքների սեփականաշնորհումը, որը երկար տարիներ գործում է այդ այդտեղ: Ստացվում է, որ Հարավային Աֆրիկայի Հանրապետությունում հնարավոր չի եղել օրինականացնել հողի սեփականաշնորհման գործընթացը ֆորմալ ինստիտուտների շրջանակներում, քանի որ քաղաքական ինստիտուտները և կազմակերպությունները չեն կարողանում հաստատել օրինականության կարգեր: Նշանակում է, որ երկրորդ սերնդի ինստիտուտները հարմար չեն, լիարժեքորեն ստեղծված չեն նման քաղաքակրթություններին պատկանող երկրների համար: Այդ երկրներին անհրաժեշտ է մարդկային գործոնից ձերբազատված ինստիտուտներ, որոնք են երրորդ սերնդի ինստիտուտները: Նման երկրներին անհրաժեշտ են ոչ թե ներկա սերնդի ինստիտուտները, այլև լավագույն ապագայի ինստիտուտները, որոնք մենք կանվանենք «the future best» [25] ինստիտուտներ:

2. Ինստիտուտը մարդածին հասկացություն է: Պայմանավորված այդ հանգամանքով հաճախ ինստիտուտի էքստրասկտիվությունը կամ ինկլյուզիվությունը խիստ կապված է տնտեսական շահից, որը հետապնդվում է ինստիտուտը ներդրողների կողմից: Ստրուկտուրայի գրաձանաչությանը խոչընդոտող օրենքը բխել է ԱՄՆ կառավարության շահից: Ինչու՞ են առաջանում «ինստիտուցիոնալ ծուղակները», ինչու՞ են ներդրվում հասարակության ստվար զանգածի շահին միտված ֆորմալ ինստիտուտները: Պատճառը դեկավարող վերնախավի մասնավոր շահի սպասարկումն է: Ինկլյուզիվ ինստիտուտի անգործությունն ու անտեսումը ևս պայմանավորված է այդ հիմնախնդրով: Նման գործընթաց է ընթանում հիմա ֆորմալ և թվային ինստիտուտների միջև: Թվային ինստիտուտները իրենց գործունեությամբ նվազեցնում են մարդկային գործունե և բավականին կազմակերպությունների կարիք այլևս չի զգացվի: Նոտարական գրասենյակները, առևտրային և կենտրոնական բանկերը, կադաստրային ծառայությունները և մի շարք կազմակերպություններ թվային ինստիտուտների դարաշրջանում սպառվելու են: Ստացվում է, որ նման կազմա-

կերպություններն պայքարելու են ֆորմալ ինստիտուտների պահպանման և թվային ինստիտուտների չգործարկման համար, որը ևս մի ստվար հատվածի մասնավոր շահից է բխում:

3. Ինստիտուտները Էվոյուցիայի են ենթարկում տեղեկատվության փոխանակման տարբերակների փոխակերպման հետ միասին: Տեղեկատվության փոխանցման բանավոր տարբերակից գրավոր տարբերակին անցման արդյունքում ձևավորվել են ֆորմալ, փաստաթղթային ինստիտուտները: Տեղեկատվության փոխանցման գրավոր տարբերակից թվային տարբերակին անցման արդյունքում ստեղծվել են խելացի-թվային ինստիտուտները: Ինստիտուտների Էվոյուցիոն հաջորդ մակարդակը կլինի տեղեկատվության փոխանցման այլ տարբերակի ծագման արդյունքում:

4. Երկրի ինստիտուտների որակի և տնտեսական ցուցանիշների միջև կապը ուղիղ համեմատական է: Ժամանակի ընթացքում այս կապը ձեռք է բերում մուլտիպլիկատոր-աքսելերատորի էֆֆեկտ: Երկրի բարձր տնտեսական ցուցանիշները նպաստում են ինստիտուտների որակի բարելավմանը, իսկ ինստիտուտների որակի բարելավումը նպաստում է տնտեսական ցուցանիշների էլավելի բարձրացմանը: Օրինակը դիտարկենք Հարաֆային Աֆրիկայի պետության, Նիգերիայի, Քենիայի և մյուս աֆրիկյան երկրների համար: Ավտոմեքենաների տրանսպորտի նիգերական միությունը մի շարք մասնավոր անհատների հետ գործարկել են տրանսպորտային համակարգ, որը հիմնված է բլոկչեյն տեխնոլոգիայի վրա: Այդ ծրագիրը կբարձրացնի ճամփորդողների անվտանգությունն, հաշվառումն ու ապահովագրությունը: Նիգերիայի ներկայացուցիչների պալատի անդամ Սոլոմոն Ադաեկուն նշել է, որ Աֆրիկան չի եղել առաջին, երկրորդ, և երրորդ արդյունաբերական հեղաշրջման մաս, սակայն չորրորդ արդյունաբերական հեղաշրջումը անվրեպ չի անցնելու Աֆրիկայի կողքով: Այդ պատճառով աֆրիկյան պետությունները շահագործված

են բլոկչեյն տեխնոլոգիաների ներդրման համար: Բլոկչեյն տեխնոլոգիայի մյուս նորամուծություններից են էլեկտրոնային ընտրությունները: Առաջին էլեկտրոնային ընտրությունները բլոկչեյն տեխնոլոգիայի հիման վրա ևս իրականացվել են Աֆրիկայում՝ Սյերրա-Լեոնե պետությունում [26], իսկ տնտեսական բարձր ցուցանիշներ ունեցող գերակշիռ պետություններում այդ մասին անգամ խոսք չի գնում: Արդյունքում՝ Աֆրիկայում տնտեսական թռիչք է սպասվում, ինչպես ժամանակին Չինաստանում եղավ: Չինաստանի տնտեսական թռիչքը սինգապուրյան ինկյուբիվ ինստիտուտների ներկրման արդյունքն էր: Տնտեսական թռիչքն էլ իր հերթին Չինաստանին տանում է ինստիտուցիոնալ համակարգի բարելավմանն ու ինկյուբիվությանը:

5. Դասական տնտեսագիտական դասագրքերում շուկայի ձևավորման բազում նախադրյալներից է տնտեսական սուբյեկտների հարաբերական ազատությունն ու անկախությունը, տնտեսական ազատությունը պաշտպանող օրենսդրությունը և իրավական դաշտը [27]: Ինստիտուտների և շուկայի, տնտեսական հարաբերությունների միջև աղերսը բացարձակ հստակ է: Պրոֆեսոր Գ. Ե. Կիրակոսյանի և պրոֆեսոր Ի. Ե. Խլդաթյանի խմբագրությամբ «Տնտեսագիտության տեսություն» ուսումնական ձեռնարկում շուկան սահմանվում է, որպես տնտեսական և իրավական նորմերով գործող համակարգ, որն ունի որոշակի գործողության սկզբունքներ:

Շուկայի ձևավորման նախադրյալներն են հանդիսանում [28].

- աշխատանքի հասարակական բաժանումը, սեփականության բազմաձևությունը,
- տնտեսական սուբյեկտների հարաբերական ազատությունը և ինքնուրույնությունը,
- ռեսուրսների ազատ փոխանակությունը, ռեսուրսների սահմանափակությունը, փողի ծագումը, գների գատականացումը,

- տնտեսական ազատությունը պաշտպանող օրենսդրությունը և իրավական դաշտը:

Ստացվում է շուկայի կայացման նախադրյալը համապատասխան ինստիտուտներն են, իսկ շուկայի ձախողումը արդեն ենթադրում է ինստիտուտների անկատարության մասին: Տնտեսագետները շուկայի բացասական կողմերն են համարում այն, որ հարաբերությունները խիստ նյութականացված են, բացակայում է սոցիալական արդար բաշխման սկզբունքը, չի հոգում հասարակական նշանակության բարիքների մասին, առաջացնում է բնապահպանական հիմնախնդիրներ և ստվերային շուկայի հիմնախնդիրը [29]: Նման իրավիճակների պատճառը թվային, ֆորմալ և ինչու չէ ոչ ֆորմալ ինստիտուտների՝ բարոյական նորմերի և վարքականոնների անկատարությունն են: Արդյունքում որքան հստակ և կայացած լինեն ինստիտուտները, այնքան արդյունավետ կլինի շուկայի աշխատանքը:

6. Երբեմն երկրները կարող են վարել դիվերսիֆիկացված ինստիտուցիոնալ ռազմավարություն՝ էքստրաակտիվ քաղաքական ինստիտուտները կարող են համադրել ինկյուբիվ տնտեսական ինստիտուտների հետ և հակառակը՝ ինկյուբիվ քաղաքական ինստիտուտները կարող են համադրվել էքստրաակտիվ ինստիտուտների հետ: Նման պետությունները կազմում են բացառությունների շարքը: Վառ օրինակ Մինգապուրը, որը վարելով էքստրաակտիվ ինստիտուտների ռազմավարություն քաղաքական շրջանակներում՝ մասնավոր հատվածում պահպանում է ինստիտուտների ինկյուբիվությունը: Պետությունները զուգահեռաբար կիրառում են նաև մի քանի սերնդի ինստիտուտներ միաժամանակ: Չինաստանում ասույթ կա «Կարևոր է այն թեղու ում ես ճանաչում, այլ ոչ թե ինչ գիտես»: Այս ասույթը բացահայտում է չինական «գուանսի» ոչ ֆորմալ ինստիտուտը: Դա ոչ ֆորմալ հարաբերությունների տեսակ է, որը վստահություն է ձևավորում մարդկանց միջև: «Գուանսի»-ի միջոցով հնարավոր է լուծել բավական հարցեր առանց ֆորմալ ինստիտուտների միջամտության [30]: Այսինքն ինստիտուցիոնալ համակարգի հաջորդ առանձնահատկությունը նրա ճկունությունն է, որի միջոցով կախված նպատակահարմարությունից

կարող են գործածվել տարբեր սերնդի ինստիտուտներ:

Ամփոփելով մեր դատողությունները կարող ենք եզրահանգել, որ երկրի ինստիտուցիոնալ միջավայրը ու տնտեսությունը փոխկապակցված և փոխադարձաբար միմյանց վրա ազդող բարդ, հարաշարժ զարգացող համակարգ են ձևավորում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Տնտեսագիտության տեսություն ուսումնական ձեռնարկ, խմբ. տ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Ե. Կիրակոսյանի և տ.գ.թ., պրոֆ. Ի. Ե. Խլղաթյանը – Եր. Տնտեսագետ, 2009, էջ 139: [28]
2. Տնտեսագիտության տեսություն ուսումնական ձեռնարկ, խմբ. տ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Ե. Կիրակոսյանի և տ.գ.թ., պրոֆ. Ի. Ե. Խլղաթյանը – Եր. Տնտեսագետ, 2009, էջ 142: [29]
3. Տնտեսագիտության տեսություն ուսումնական ձեռնարկ, խմբ. տ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Ե. Կիրակոսյանի և տ.գ.թ., պրոֆ. Ի. Ե. Խլղաթյանը – Եր. Տնտեսագետ, 2009, էջ 164: [30]
4. Չարգացման ժամանակակից մարտահրավերներ: Գիտաժողովի նյութեր, I/ ՀՊՏՀ: -Եր.: Տնտեսագետ, 2015, էջ 104: [14]
5. Аузан А. А. Институциональная экономика для чайников. – М.: Фэшнпресс, 2011 с. 6. [12]
6. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс. 1984 с. 200.201. [11]
7. Большой толковый социологический словарь. Том 1: Пер. Сангл. М.: Вече, АСТ, 2001.С. 248. [9]
8. Веселова Л. С. Роль неформальных отношений (гуаньси) с социальной жизни КНР после 1949 года: историография вопроса Санкт-Петербургский государственный университет, с. 112.
9. Гретхен Хелмке, Стивен Левитски Неформальные институты и сравнительная политика, 2007 г. [16]
10. Дарон Аджемоглу, Джеймс Робинсон, Почему одни страны богатые, а другие бедные. Москва, АСТ, г, 2016, с. 118-159. [13]
11. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. М., 1986. – С. 778. [20]
12. История государства и права зарубежных стран: учебник для бакалавров / М. Н. Прудников. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2013. с. 38. [21, 22]
13. Общая социология: Учебное пособие / Под общ. Ред. Проф. А. Г. Энфендинова. М.: ИНФРА-М, 2000 с. 215,222. [10]
14. Полтерович В. М., Институциональные ловушки и экономические реформы, ЦЭМИ РАН и РЭШ, Москва, г. 1999 [23]
15. Knight J, Institutions ans Social Conflict. – Cambridge: Cambridge University Press , 1992. P. 171. [17]
16. Pejovich S. Introduction. –In: Pejovich S. ed. The Economics of Property Rights: Cultural, Historical, Legal, and Philosophical Issues. Vol. 1. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2001. P. 4. [19]
17. Williamson C. R. Constructing Institutions. Mississippi State University, December 18, 2012 . [18]
18. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=219129.P.4.
19. <https://rb.ru/news/vybory-blokchejn/> [27]
20. <https://www.cnbc.com/2016/10/03/richard-branson-blockchain-could-create-economic-revolution-in-emerging-markets.html> [24]
21. <https://www.forbes.ru/milliardery/364731-bezumcy-v-afrike-zachem-richardu-brensonu-konferenciya-po-blokcheynu-v-marrakeshe> [25]
22. <http://portal.tpu.ru:7777/SHARED/h/HUBUS/metodichka/tutorial/econ.pdf> [15]
23. <https://freedomhouse.org/> [2,5]
24. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf [6]
25. <https://www.weforum.org/> [3,7]
26. <https://www.heritage.org/> [1,4]
27. [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%BF%D0%BE_%D0%92%D0%92%D0%9F_\(%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%BF%D0%BE_%D0%92%D0%92%D0%9F_(%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B) B) [8]

Տճանա/Հանձնվել է՝ 03.04.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 06.04.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 10.04.2020

Social and Economic Factors Influencing Occupational Choices in Armenia: Multiclass Logistic Regression Analyses

Gishyan K.

University of Bath (United Kingdom)

kg634@bath.ac.uk

Martirosyan D.

École Polytechnique Fédérale de Lausanne (Switzerland)

davit.martirosyan@epfl.ch

Keywords: Multinomial Logistic Regression · Classification · Career Choices

Զբաղվածության վերաբերյալ նախընտրությունները ձեռնարկող սոցիալ-տնտեսական գործոնները Հայաստանում. բազմաչափ լոգիստիկ ռեգրեսիոն վերլուծություն

Գիշյան Կ.

Բաթի համալսարան (Մեծ Բրիտանիա)

kg634@bath.ac.uk

Մարտիրոսյան Դ.

Լոզանի դաշնային պոլիտեխնիկական դպրոց (Շվեյցարիա)

davit.martirosyan@epfl.ch

Ամփոփում: Հոդվածում դիտարկվում են Հայաստանի Հանրապետությունում բարձրագույն կրթություն (բակալավրի կամ մագիստրոսի աստիճան) ունեցող անհատների՝ զբաղվածության վերաբերյալ նախընտրությունները ձևավորող գործոնները: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել, թե ինչպես են սոցիալ-տնտեսական գործոններն ազդում անհատների մասնագիտական ընտրության վրա: Չնայած հետազոտության հիմնական առարկան զբաղվածության հիմնական/ընդհանուր մոդելն է, այնուամենայնիվ, զբաղվածության վերաբերյալ սեռային/գենդերային նախընտրությունների տարբերությունները բացահայտելու նպատակով բերված են նաև առանձնացված արդյունքներ կանանց և տղամարդկանց համար: Համապատասխան գնահատականներ ստանալու նպատակով Հայաստանի Հանրապետության աշխատուժի 2017թ. հետազոտության տվյալների հիման վրա կիրառվել են բազմաչափ լոգիստիկ ռեգրեսիայի մոդելներ, իսկ մոդելի համապատասխանության որակը գնահատելու համար՝ դասակարգման չափորոշիչներ: Առանձնացվել են զբաղվածության նախընտրության սեռային տարբերիչ առանձնահատկությունները տղամարդկանց և կանանց համար, ինչպես նաև հստակեցվել են հետազոտության հետագա ուղղությունները:

Վճռորոշ բառեր: բազմաչափ լոգիստիկ ռեգրեսիա, դասակարգում, մասնագիտական ընտրություն

Социально-экономические факторы, формирующие предпочтения о занятости в Армении: многомерный логистический регрессионный анализ

Гишян К.

Батский университет (Великобритания)

kg634@bath.ac.uk

Мартirosян Д.

Федеральная политехническая школа Лозанны (Швейцария)

davit.martirosyan@epfl.ch

Аннотация: В данной статье исследуются основные факторы, влияющие на выбор профессии гражданами Армении, получившими степень бакалавра или магистра. Предметом исследования является определение влияния на данное решение социально-экономических факторов. Помимо основной модели, также были рассмотрены отдельные модели для мужчин и женщин с целью выявления возможных различий между гендерами. В качестве модели была применена многоклассовая логистическая регрессия, обученная на данных опроса рабочей силы Армении в 2017 году, а оценка качества результатов осуществлялась с помощью классификационных метрик. В завершении, предоставлены полученные наборы признаков для мужчин и женщин, показывающие разницу, которая существует между гендерами при выборе профессии, и идентифицированы направления дальнейшего исследования.

Ключевые слова: многоклассовая логистическая регрессия, классификация, выбор профессии

1 Introduction and Literature Review

Career choice has become a complex science with the advent of informational technology and job competition (Quinter & Edwards, 2011). The selection of a particular occupation determines the current earnings as well as the future earnings of individuals which are closely linked with household consumption, health, and general status in the society (Harper & Haq, 1997; Freeman, 1971). In addition, Kerka (1998) states that the choice of the career is influenced by factors such as personality, interests, globalization, and information resources. In an educational setting, certain variables are believed to have particular importance. According to Blau & Kahn (1996) and Bayard et al. (2003), the suitability for the job for high-school students is greatly influenced by the ethnic background, level of achievement, job characteristics, and the choice of science subjects.

The results of the multinomial logistic regression analysis provided by Nasir (2005) demonstrate that education is a significant variable for all of the categories except craft and production workers, and the likelihood of having a higher paying job such as managerial, professional, teaching and medical rather than agricultural increases with the years of education. Nasir (2005) also states that marriage does not influence the occupational choice, however having younger children in the family increases the odds of being in teaching, agriculture, and craft rather than in agriculture. Furthermore, the results show that the odds of women being involved in medical, teaching and craft related occupations are high, and the odds of men being in managerial and administrative, sales and production-related occupations are high relative to agricultural-related jobs. There is also evidence (Zveglic & van der Meulen Rodgers, 2004) that in comparison to females, males are more likely to be employed in higher-paying occupations.

This paper provides a set of key social and economic variables that impact the occupational choices of those Armenians who have obtained either a bachelor's or a master's level of education. Further estimation of male and female models indicate that occupational differences exist in choosing a profession after graduation. By observing the results and the goodness of fit, the model for the female category provides the highest result in terms of F1 score (0.54), followed by the overall model (0.52) and the model for the male category (0.3). The model for the female category also provides a relatively high recall measure. Given the true values, 61.6% of the time the model correctly classifies the desired categories. The model for the male category provides the lowest classification measure of the three models.

2 Data and Methodology

We conduct the analysis using a logit model which is directly derived from multinomial logistic regression. Multinomial logistic regression, also known as Softmax Regression, has the following form:

$$\Pr[(Y)_i = c] = \frac{\exp(\beta_c^T X_i)}{\sum_{j=1}^K \exp(\beta_j^T X_i)}$$

The equivalent logit model can be written in the following way:

$$\frac{\ln(\Pr(Y_i = 1))}{\Pr(Y_i = K)} = \beta_1^T X_i$$

...

$$\frac{\ln(\Pr(Y_i = K - 1))}{\Pr(Y_i = K)} = \beta_{K-1}^T X_i$$

where K is the number of possible target variable outcomes and also the pivot class, and $K - 1$ is the number of independent binary logistic regression models built. In the binary case where $K = 2$, softmax regression reduces to logistic regression, showing that it is a generalization of the logistic regression ('Softmax Regression').

Our study is based on the Armenian Labour Force Survey Questionnaire results for the year 2017 provided by the Armenian National Statistical Committee. The survey covers the entire territory of the Republic of Armenia, where the surveyed units are randomly selected private households (*Instructions for Filling in the Labour Force Survey Questionnaire*, 2016). It overall provides comprehensive information for 28,464 individuals with respective social and economic characteristics and their working behaviors.

All the multiclass categorical variables in the dataset have been converted into dummy variables. The final set of significant variables in the models are presented below:

- *Gender* – “Male” is the base category
- *Part-Time* – “Full-Time” is the base category
- *Married* – “Never Married” is the base category
- *Income-2* – Wage category of “55,000” AMD (minimum wage), “up to 55,000” is the base category
- *Income-3* – Wage category of “55,001-100,000” AMD, “up to 55,000” is the base category
- *Education Relation-2* – Category of “No, my education/qualification is higher”, “Yes, it Corresponds” is the base category

- *Job Kind-2* – Category of “Temporary/Seasonal” jobs, “Permanent/Unlimited” is the base category
- *Job Kind-3* – Category of “Casual/One-time” jobs, “Permanent/Unlimited” is the base category
- *Marz-2* – Category of “Aragatsotn” region, “Yerevan” is the base category
- *Marz-9* – Category of “Syunik” region, “Yerevan” is the base category
- *Job Engagement-5* – Category of “1-2 years” job engagement, “Up to 3 months” is the base category

In the survey, there is a question about how much income the participant received last month (“Exact Wage”). If one abstains from mentioning an exact numeric amount, an approximate wage is specified for belonging to the relevant income group as part of another variable (“Approximate wage”). Due to this fact, we encounter data sparsity in the “Exact Wage” and “Approximate wage” variables. To overcome this problem, we divide the “Exact Wage” variable into categories corresponding to the categories of “Approximate wage” variable and combine these variables into one column, which includes 10032 observations. In addition, the variables corresponding to the educational level and the profession obtained from formal education are highly correlated, thus the latter is removed.

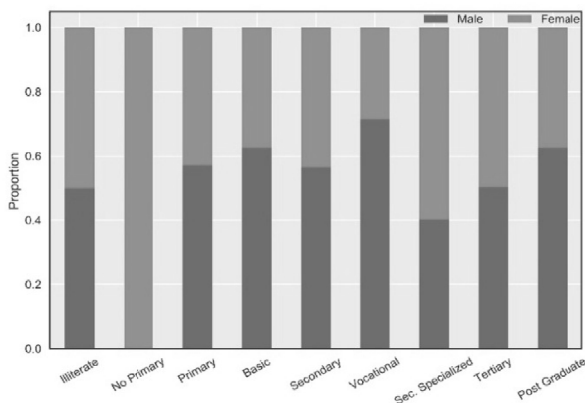
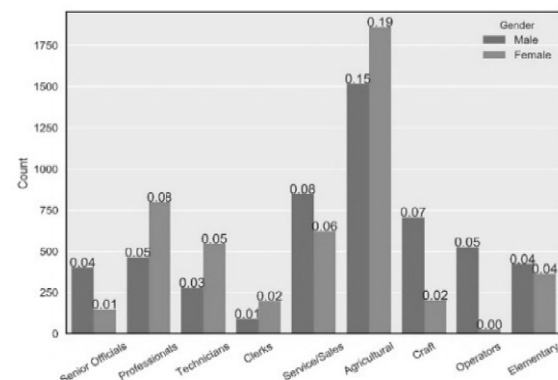

Figure 1: Education Categories and Gender Proportion

As the focus of the paper is to find out the occupational determinants of the individuals who have completed a secondary specialized level of education (Bachelor's or Master's level), we take another subset of the data to get only observations corresponding to this level of education which leaves us with 2028 observations, 1214 of which are female (60%) and the rest are male. From Figure 1, we can see that given the highest educational

qualification of the individual is “No Primary”, all of these individuals are female. In addition, in the “Vocational” education section, females have the lowest proportion, which indicates that males are more prone to getting a short-term institutionalized education, completing a diploma or a certificate program. From Figure 2, one may also observe that the biggest proportion of individuals (34%) are in the “Agricultural” section, which is an interesting finding given the level of education that these individuals hold.

Figure 2: Occupation Categories and Gender

3 Results

3.1 Overall Significant Model

In the logit model, "Legislator, Senior Officials, Managers" category is taken as the base category for the dependent variable, and the empirical results provide some insightful findings (see Table 1). The “Married” variable, is significant for all except for the "Professionals" and “Skilled Agriculture” categories. It also shows that if a person is married, compared to an unmarried person the odds are less for working in the remaining occupations, which might be an indication that non-married people are generally more favored by the employers.

Working in a part-time position increases the odds for a person to work in a technician-professional, skilled-agricultural or an elementary-occupational position, but decreases the odds for working in an operator-assembling position, which indicates that this specialty requires more full-time employees. The “Income-2” variable represents the AMD 55,000 minimum wage category. As the minimum wage regulations differ depending on the employment status of the person, for example, the minimum wage law may not apply to self-employed individuals, wages below the minimum wage threshold are also present in the data. It shows that earning a minimum wage rather than a lower than the minimum wage decreases the chance of having

Table 1: Overall Significant Logit Model

Variables	Main Occupation Categories							
	Professionals	Technicians Professionals	Clerks	Service and Sales	Skilled Agriculture	Craft	Operators Assemblers	Elementary Occupations
const	-7.617*** (0.000)	-2.321*** (0.098)	-2.805** (0.061)	-0.024 (0.977)	-4.617*** (0.010)	-0.602 (0.548)	5.596*** 297.736)	-2.799*** (0.061)
Gender	2.456*** (11.658)	2.038*** (7.627)	2.013*** 7.482	0.656** (1.924)	0.948*** (2.58)	-0.137 (0.872)	-2.461*** (0.085)	0.911** (2.486)
Part-Time	1.199 (3.315)	1.129** (3.092)	0.357 (1.428)	0.626 (1.877)	3.29*** (26.931)	0.829 (2.290)	-2.616*** (0.073)	1.508*** (4.518)
Married	0.490 (1.632)	-0.763* (0.467)	-0.845* (0.429)	-1.178*** (0.308)	-0.042 (0.959)	-0.836* (0.434)	-1.001* (0.365)	-1.182** (0.307)
Income-2	-0.867 (0.420)	1.686** (5.394)	1.908** (6.736)	1.492** (4.444)	-1.424 (0.241)	0.00 (1.000)	0.43 (1.537)	-1.18** (6.843)
Income-3	1.323* (3.756)	1.04*** (2.831)	0.614 (1.848)	0.74** (2.097)	-1.20** (0.301)	1.00*** (2.719)	0.718* (2.051)	0.65* (1.916)
Education Relation-2	-3.900*** (0.020)	-1.416*** (0.243)	-0.340 (0.712)	0.978*** (2.660)	1.712*** (5.538)	1.136*** (3.114)	1.391*** (4.018)	2.133*** (8.442)
Job Type-2	-0.000 (1.00)	0.956 (2.602)	-1.11*** (0.330)	2.026*** (7.584)	4.889*** (131.87)	3.087*** (21.911)	0.658 (1.930)	2.651*** (14.172)
Job Type-3	0.000 (1.000)	2.240* (9.388)	-0.00 (1.000)	1.776 (5.906)	-2.370*** (0.094)	4.535*** (93.203)	-0.000 (1.000)	-0.404 (0.668)
Marz-2	-2.343*** (0.096)	-0.827 (0.438)	-1.790** (0.167)	-1.488*** (0.227)	-3.160*** (0.042)	-2.354*** (0.095)	-2.130** (0.119)	-3.623*** (0.027)
Marz-9	0.000 (2.471)	0.069 (1.156)	-0.655 (0.226)	1.257 (0.420)	0.066 (0.304)	1.603* (1.114)	0.379 (0.307)	-2.567*** (0.187)
Job- Engagement-5	0.000 (0.796)	0.000 (4.912)	-0.431 (2.287)	2.595*** (10.215)	1.121** (1.937)	1.457** (4.557)	1.718*** (4.467)	0.707 (3.44)
Pseudo R Square	0.278							
Recall Score	0.585							
Precision Score	0.527							
F1 Score	0.523							

an elementary-occupational working job, which indicates that people earning at least as much as the minimum wage are more likely to employed in other occupations, such as technicians-professional, clerks service and sales-related jobs. “Income-3” variable is significant for all occupational categories except for the clerks, and it shows that earning a salary from this range decreases the chance of being in a skilled agricultural position, which can be regarded as a sign that skilled agricultural workers are more employed in higher paying jobs. “Education Relation-2” variable represents those individuals who think their education/qualification is higher than their current job’s qualification, and it shows that people who think accordingly are less likely to be employed in a professional or a technician-professional position. The variable has

positive coefficients for all other categories except for the clerks. Having a temporary or a seasonal job (“Job Kind-2”) increases the odds of being employed in service and sales, skilled-agricultural, craft, and elementary-occupational positions, while decreases the odds of working as a clerk. Casual-one-time job (“Job Kind-3”) shows that such a job increases the odds of being in a technician-professional or belonging to a craft-occupational category, but decreases the odds of working in a skilled-agricultural position, which is represented by seasonal job characteristics.

The “Marz-2” variable represents the Arago-tsothn region, and it negatively impacts all the categories except for the clerk. The coefficients show that being from this region, compared to those

Table 2: Logit Model for the Occupational Choices for Men

Variables	Main Occupation Categories							
	Professionals	Technicians Professionals	Clerks	Service and Sales	Skilled Agriculture	Craft	Operators Assemblers	Elementary Occupations
const	0.00 (1.00)	0.029 (1.029)	0.584 (1.792)	0.966 (2.628)	3.944*** (0.019)	-0.182 (0.834)	0.715 (2.044)	0.00 (1.00)
Part-Time	-2.675*** (0.069)	0.917 (2.502)	-1.369 (0.254)	0.078 (1.081)	3.492 *** (32.849)	0.885 (1.089)	-0.786 (0.456)	-0.001 (0.990)
Married	0.000 (1.000)	-0.624 (0.536)	0.000 (1.000)	-0.820 (0.441)	-0.018 (0.982)	-0.327 (0.721)	-0.115 (0.891)	-1.217* (0.296)
Income-2	0.000 (1.00)	2.137** (8.471)	0 (1.00)	2.382*** (10.825)	1.817 (6.153)	-0.197 (0.821)	-0.579 (0.561)	3873*** (48.07)
Income-3	1.790*** (5.992)	0.083 (1.086)	0.308 (1.361)	0.482 (1.619)	-1.406*** (0.245)	0.446 (1.561)	0.265 (1.304)	0.718 (2.049)
Education Relation-2	-1.028** (0.358)	-0.200 (0.818)	- ** (0.021)	0.575 (1.777)	1.609*** (4.998)	0.869* (2.383)	1.297*** (3.658)	1.013* (2.753)
Job Type-2	-0.000 (1.000)	0.693 (2.000)	0.000 (1.000)	2.466*** (11.774)	5.224*** (185.725)	3.679** *	-1.263*** (0.283)	3.250*** (25.778)
Job Type-3	0 (1.000)	3.542*** (34.548)	0.000 (1.000)	0 (1.000)	-0.833 (0.435)	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)	0 (1.000)
Marz-2	-0.124 (0.883)	-0.975 (0.377)	- * (0.059)	0.000 (1.000)	0 (0.435)	- ** (0.011)	-3.890*** (0.020)	-3.903*** (0.020)
Marz-9	0 (1.000)	0.069 (1.072)	-0.655 (0.520)	1.257 (3.513)	0.066 (1.068)	1.603* (4.968)	0.379 (1.460)	-2.567 (0.077)
Job-Engagement-5	0 (1.000)	0 (1.000)	-0.431 (0.65)	2.596*** (13.397)	1.121** (3.069)	1.457** (4.294)	1.718*** (5.573)	0.706 (2.027)
Pseudo R Square	0.183							
Recall Score	0.351							
Precision Score	0.251							
F1 Score	0.3							

people who are from Yerevan, decreases the odds of working in all remaining occupational positions. Being from the Syunik region ("Marz-9") increases the odds of working in a craft position and decreases the odds of having an elementary occupation, compared to the individuals from Yerevan. Working in the current job for 1-2 years ("Job Engagement-5") increases the odds of being in sales and services, skilled-agricultural, craft, and operator-assembler positions, and is insignificant for the remaining variables. As "Up to 3 months" is the base variable for this category, it shows that shorter job engagement is not favored in such jobs. "Gender" variable is significant for all occupations except for the craft, and the statistical significance for the remaining professions indicates that male and

female Bachelor and Master graduates behave differently when choosing their occupation. To further assess the importance of the variables that may differ based on gender we build two separate multinomial logit models, and the results are discussed in the next section.

3.2 Models for Males and Females

For the separate models, the significance of the variables differs. The "Part-Time" variable is highly significant and increases the odds for both genders being in the skilled-agricultural field. The "Married" variable for the female gender positively affects the odds of having a "Professional" occupation rather than being a senior official or a legislator. Earning a minimum wage as a male

Table 3: Logit Model for the Occupational Choices for Women

Main Occupation Categories								
Variables	Professionals	Technicians Professionals	Clerks	Service and Sales	Skilled Agriculture	Craft	Operators Assemblers	Elementary Occupations
const	0.000 (1.000)	1.827 (6.215)	0.000 (1.000)	0 (1.000)	-2.673** (0.069)	-2.242 (0.106)	0.000 (1.000)	-1.537 (0.215)
Part-Time	0.944 (2.570)	0.721 (2.057)	0.479 (1.514)	0.755 (2.127)	3.080 *** (21.736)	1.197 (3.311)	-1.612 (0.200)	1.325 (3.760)
Married	0.988** (2.685)	-0.097 (0.907)	0.035 (1.036)	-0.595 (0.551)	-0.506 (1.659)	-0.521 (0.594)	0.000 (1.000)	-0.197 (0.821)
Income-2	0.000 (1.000)	0.585 (1.794)	1.146 (3.144)	0.430 (1.537)	-4.721*** (0.009)	0.000 (1.000)	-1.457 (0.233)	0.000 (1.000)
Income-3	1.007* (2.737)	1.114* (3.048)	1.132* (3.101)	0.835 (2.306)	-1.531** (0.216)	1.488** (4.430)	1.023 (2.780)	0.513 (1.670)
Education Relation-2	-0.841* (0.431)	-2.130*** (0.119)	0.000 (1.000)	1.374** (3.951)	1.940*** (6.960)	2.117** * (8.302)	0.00 (1.000)	2.351*** (10.491)
Job Type-2	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)	-0.421 (0.657)	2.262** (9.597)	5.073*** (159.571)	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)
Job Type-3	0.000 (1.000)	4.808*** (122.456)	0.000 (1.000)	2.560 (12.932)	-2.050** (0.129)	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)	0.000 (1.000)
Marz-2	-1.770* (0.170)	0.780 (2.182)	-0.746 (0.474)	-1.302 (0.272)	-3.089** (0.046)	0.000 (1.000)	-1.950 (0.142)	-5.138*** (0.006)
Marz-9	-2.583*** (0.076)	0.063 (1.065)	-0.665 (0.514)	-2.154 (0.116)	0.066 (0.156)	0.000 (1.000)	-2.942*** (0.053)	-2.397** (0.091)
Job- Engagement- 5	-1.286 (0.276)	-0.108 (0.898)	0.015 (1.015)	0.719 (2.052)	-1.360 (0.257)	1.033 (2.810)	1.153 (3.169)	0.000 (1.000)
Pseudo R Square	0.245							
Recall Score	0.616							
Precision Score	0.509							
F1 Score	0.547							

increases the odds of being in a technician-professional, service and sales, and an elementary-occupational position. For women, however, the variable is insignificant for all except for the skilled-agricultural occupation, where earning a minimum wage decreases the odds of working in such a field. “Education Relation-2” is completely insignificant for the females for the “Clerk” category, however, very significant for the males, showing that those males who think that their educational level is higher than their job current job position have a very little probability of having a clerk occupation. Another interesting difference comes from the “Job Engagement-5” variable, showing that males who have been working in their current positions for 1-2 years are likely to be in the service and sales, skilled-agricultural, craft,

operator, and assembler-positions, however, the respective variable is insignificant for all female categories, showing that for Bachelor’s or Master’s female graduates, this variable has no statistical importance. Further results can be found in Table 2 and Table 3.

4 Conclusion and Discussion

In this paper, we contribute by identifying a set of features that are important in determining a person's occupation given he or she has completed a Bachelor's or a Master's level of study. We show that the “Gender” variable is significant in the main model, thus we build logistic regression models for males and females separately. The results show that differences exist based on gender on having a certain occupation, and the Pseudo R Square and F1

classification score indicate the overall importance and better goodness of fit of the female model compared to the male one (see Table 3). The paper establishes the basis for further research for deeper understanding the gender preferences for choosing a specific occupation. Further analysis may be conducted by combining observations from multiple years for a more complete model and outcomes. Variance Inflation Factor analysis, and baseline classification models such as KNN and Decision Tree Classifier, can be constructed for evaluating the performance of the Logistic regression as a multilabel classification model.

References

1. **Bayard, K., Hellerstein, J., Neumark, D., & Troske, K.** (2003). New evidence on sex segregation and sex differences in wages from matched employee-employer data. *Journal of labor Economics*, 21(4), 887–922.
2. **Blau, F. D., & Kahn, L. M.** (1996). Wage structure and gender earnings differentials: an international comparison. *Economica*, S29–S62.
3. **Freeman, R.** (1971). The market for college trained manpower.
4. **Harper, B., & Haq, M.** (1997). Occupational attainment of men in Britain. *Oxford Economic Papers*, 49(4), 638–650. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2663697>
5. *Instructions for filling in labour force survey questionnaire.* (2016). State Council of Statistics of RA. Retrieved from <https://www.armstat.am/file/doc/99506713.pdf>
6. **Kerka, S.** (1998). *Career development and gender, race, and class.* eric digest no. 199. ERIC.
7. **Nasir, Z. M.** (2005). An analysis of occupational choice in Pakistan: A multinomial approach. *The Pakistan Development Review*, 44(1), 57–79. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41260703>
8. **Quinter, M., & Edwards, K.** (2011). Factors influencing students career choices among secondary school students in Kisumu Municipality, Kenya. *Journal of emerging trends in educational research and policy studies*, 2(2), 81–87
9. Softmax Regression. (n.d.). UFDL. Retrieved from <http://ufdl.stanford.edu/tutorial/supervised/SoftmaxRegression/>
10. **Zveglich, J. E., & van der Meulen Rodgers, Y.** (2004). Occupational segregation and the gender wage gap in a dynamic East Asian economy. *Southern Economic Journal*, 70(4), 850–875. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4135276>

Տժան/Հմհմնվել է՝ 08.04.2020
 Քեւնշրոյան/Գրիմրուվել է՝ 11.04.2020
 Քրնյա/Ընդունվել է՝ 14.04.2020

РЕЦЕНЗИИ

Петросян Ара, Немного о многом. – Ер.: Авт. изд., 2020. – 180 с. ISBN 978-9939-0-3318-1

Перед всеми мыслящими и смелыми людьми однажды встает вопрос о смысле жизни, они анализируют проблемы общества, ищут ответы на вопросы. И такие размышления нередко приводят к мысли о необходимости переустройства общества. Но... для этого надо сначала разработать философскую доктрину, описывающую истинный путь, некий свод принципов и правил. Опереться в таких размышлениях на догматы современной науки оказалось сложно – повсюду обнаружилось огромное количество заблуждений и противоречий, интеллектуального мусора, который мешает трезво взглянуть на мир уже многим поколениям. И тогда автор пустился в собственные поиски, в результате которых родился этот замечательный и нетривиальный образец научного размышления.

В книге «Немного о многом» изложена оригинальная теория, раскрывающая логику процессов во Вселенной и определяющая место человека в ней. Мысли и положения этой работы вскрыли ограниченность, узость, а то и полную неадекватность применяемых «добротных» научных положений. Эффект работы можно сравнить с тем, как на фоне архаичного и примитивного отношения людей к природе наукой были обнаружены взаимосвязанные экологические циклы, показавшие узость эгоистичного подхода к оценке природных явлений. Например, в деревнях воспринимали волка только как опасного хищника и разбойника, губящего овец. Мог ли крестьянин разобраться в глобальных системных экологических связях и обнаружить полезные функции волка как санитара леса? Он

оценивал все только с точки зрения своей безопасности и личной выгоды и переносил эти оценки в сказки. А чем современные люди отличаются от тех крестьян? Все, что в краткосрочной перспективе приносит им какие-либо проблемы, воспринимается как зло. На этом близоруком фундаменте построена целая цивилизация. Но в природе и в космосе нет зла. Зло есть только в головах людей, в их оценках. Зло часто является производным от недопонимания современной цивилизацией сути природных процессов, от антропоцентрического ее восприятия, полагающего, что все в этом мире существует исключительно для конкретного человека, который очень субъективно оперирует понятиями Добра и Зла, и при этом защиту своих частных интересов видит в основе общественного устройства.

Беспоощадно констатируя дефекты современной цивилизации, которые исходят от непонимания универсальности процессов в физическом, биологическом и социальном мире, автор на базе развитого им синтетического мышления предпринимает собственное научное изыскание, позволяющее осознать принцип подобия всего во Вселенной, увидеть общую логику, общий смысл мироздания, частью которого является и человек. В новой модели общества на первый план, по убеждению автора, должен быть выведен принцип гармонии – интересы целого всегда выше интересов части. Принцип гармонии предполагает согласование частей целого и относится к человеку в той же мере, как и к другим элементам мироздания. Человек должен жить и развиваться, согласно логике мироздания, а не противореча ему.

Отсюда начинается фейерверк блестящих идей автора, входящих в противоречие с устоявшимся мнением многих специалистов. Например, по мнению автора, складывается абсурдная ситуация с провозглашенным приоритетом прав человека, отдельной личности. Интересы целого оказываются принесены в жертву в угоду интересам части. И тогда абсолютному большинству людей приходится создавать себе неудобства ради «свободы самовыражения» деструктивных элементов общества, которым конституция эту свободу самовыражения предоставляет. Далее, по его мнению, существующая сегодня демократическая система принятия важных решений абсолютным большинством населения противоречит вселенским законам, а ее ошибочность и даже опасность была в истории продемонстрирована неоднократно. Ведь траектория развития

человеческой цивилизации, согласованная с траекторией Вселенной, реализуется вне зависимости от того, понимает ли большинство людей эти траектории. Мнение большинства может быть и справедливым, и ошибочным – от этого истинные интересы человечества никак не изменятся. Сам лозунг о свободе и равенстве, по мнению автора, опасен и разрушителен для социума – мы получаем искусственное уравнивание людей, которое оборачивается насилием над одними и развращением других.

Автор в своей книге подвергает уникальному анализу логику развертывания Вселенной и в результате комплексного рассмотрения картины мира находит определенные закономерности. В итоге им предложена теория, в которой общество и человек рассматриваются как логичный и естественный продукт мироздания, подчиняющийся единым законам Вселенной. Этот, весьма ценный результат авторской работы, надеюсь, станет настольным руководством для всех нынешних социал-экономистов и политических управленцев. И возможно, послужит основой для разработки той социальной теории, которая будет положена в фундамент дальнейшего развития не только Армении, но и будущей цивилизации. Кончина нынешней цивилизации уже состоялась. И в этом плане очень своевременна публикация книги А. Петросяна, провозглашающая переход к другой, здоровой и гармоничной цивилизационной модели.

Отметим, что все теоретические построения, предложенные в книге, базировались на основных законах Вселенной, справедливость которых подтверждается на протяжении всего времени наблюдения человеком мироздания:

- **принцип причинности** – одно событие влияет на другое, произошедшее позже (любое событие имеет предшествующую ей причину);

- **законы сохранения** – энергии, импульса, массы и пр.;

- **закон неубывания энтропии** (хаоса).

В книге сформулированы четыре основных постулата, на которых базируется эта теория:

1. Все сущее, противостоящее энтропии, состоит из трех сущностей: информации, материи и энергии. Эта троичность наблюдается во всем, что мы рассматриваем во Вселенной.

2. По мере повышения иерархических уровней во Вселенной, материя и энергия от бесконечности стремятся к ничтожному количеству, а информация – от ничтожного к бесконечности.

3. Количество методов структурирования во Вселенной конечно и повторяется на всех иерархических уровнях.

4. Траектория движения части во времени в целом не может противоречить траектории движения и смыслу общего.

Эти четыре постулата вместе с тремя основными законами мироздания стали фундаментом для размышлений о принципах, согласно которым должно проектироваться будущее общество, избавленное от нынешних проблем и противоречий. Новый трехмерный мир будет основан на равноценности трех сущностей (обобщенных информации, энергии и материи). Информация как самостоятельная ценность – ее отличительный признак. Информация, знание должно стать в новом обществе ценностью, сопоставимой с властью и деньгами, что принципиально отличает будущую модель от всех предыдущих.

Интегральное, синтетическое мышление должно дополнить аналитическое – это путь к пониманию смыслов и инструмент построения нового общества. Относительность и, как следствие, двойные стандарты нашей жизни должны быть заменены на абсолютные критерии. Гармоничность становится синонимом Добра, понятие правды должно быть заменено истиной, которая не что иное, как интересы общего. Принцип гармонии, положенный в основу идеологии и права, в конечном итоге будет защищать интересы и каждого отдельного человека, являющегося гармоничной частью общества, системы. Основная цель – построение общества, в котором люди получают свою необходимую долю счастья. Один из путей к счастью – обеспечить движение человека, не допустить его застой и духовную смерть. Искусственное создание препятствий и кризисов и их преодоление не является оптимальным способом стимулировать движение.

Акцент сделан на создании и накоплении сущего – это суть человека, его главное свойство и цель. Именно трехвекторность общества обеспечивает каждому человеку возможность реализовывать свое стремление к созданию и накоплению сущего – за счет неограниченных возможностей производства и накопления информации, знаний, навыков, за счет творческой. Базовыми взаимоотношениями в обществе будущего должны быть объединение и сотрудничество ради общей выгоды и создания общего блага.

Данная книга – это, с одной стороны, идеологический базис, на котором предлагается начать разрабатывать новую модель общества, а с другой стороны – приглашение к обсуждению и совместной работе с вовлечением заинтересованных лиц и экспертов, ради общей выгоды и создания общего блага.

Григорьян Э. Р., доктор философских наук, профессор социологии.

Содержание**ПОЛИТИКА**

Шакарянц С. Э. Коронавирус – подмена Третьей мировой войны или прелюдия к ней?	5
Ованнисян А. Ю. История формирования и развития китайской диаспоры	26
Ружанский В. Г. Израильские аналитики о Касеме Сулеймани	31
Нагдалян М. К. Психологические аспекты политического манипулирования	36

ПРАВО

Казарян А. А. Теория "частного деликта" и её выражение в проектных положениях организации дел частного обвинения	39
Бегларян К. С. Геноцид: переосмысление понятия	47

ИСТОРИЯ

Погосян /Хахбакян/ Г. Г. Памятники армянской архитектуры и топонимики в Ливане	52
Хачатрян А. Г. Террористические проявления в Синьцзян-Уйгурском автономном районе (конец 20-го - начало 21 века)	100
Саргсян С. Т. Жизнь и деятельность М. Таматяна (предпартийный этап)	106

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИЯ

Оганнисян А. Л. Национальные праздники в селе Ахурян	114
Меликян Н. З. Струнный Квартет Константина Агапароновича Орбеляна	118
Даниелян М. Д. "«Рыжеволосая женщина». преступление и наказание"	123
Иерей Хетум Тарвердян Христос и Его Церковь в богословии прот. Думитру Станилоз	128
Восканян Р. Г. Принципы проектирования территории памятников г. Аштарак	133

ЭКОНОМИКА

Григорян Г. В. Анализ состава и структуры затрат СЗАО «Росгосстрах Армения»	140
Арутюнян Г. С. Интернет банкинг в коммерческих банках, их сравнительный анализ, препятствия при развитии	147
Петросян С. М. Совместное бюджетирование в системе местного самоуправления. Политика или эффективное управление?	154
Тарпошян А. В. Проблема экспорта услуг в Армении	157
Симонян А. С. Современные особенности и закономерности конкурентоспособности в банковской сфере	161
Микаелян Т. В. Роль и значение институтов	168
Гишян К., Мартиросян Д. Социально-экономические факторы, формирующие предпочтения о занятости в Армении: многомерный логистический регрессионный анализ	176

РЕЦЕНЗИИ

Григорян Э. Р. Петросян Ара , Немного о многом. –Ер.: Авт. изд., 2020. – 180 с.	183
---	-----

Շաքարյանց Ս. Է.	
Կորոնավիրուս – Երրորդ համաշխարհային պատերազմի փոխարինում, թե՞ դրա նախաբան	5
Հովհաննիսյան Ա. Յու.	
Չինական սփյուռքի ձևավորման և զարգացման պատմությունը	26
Ռուժանսկի Վ. Գ.	
Իսրայելցի վերլուծաբանները Քասեմ Սուլեյմանի մասին	31
Նաղդալյան Մ. Կ.	
Քաղաքական մանիպուլացիայի հոգեբանական ասպեկտները	36

ԻՐԱՎՈՒՆ

Ղազարյան Ա. Ա.	
«Մասնավոր դելիկտի» տեսությունը, և դրա արտահայտությունները մասնավոր մեղադրանքի գործերի կազմակերպման նախագծային կարգավորումների վրա	39
Բեգլարյան Ք. Ս.	
Ցեղասպանություն. հասկացության վերաիմաստավորում	47

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Պողոսյան (Խաղբակյան) Գ. Հ.	
Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Լիբանանում	52
Խաչատրյան Ա. Գ.	
Ահաբեկչական դրսևորումները Սին-Շիանգ Ույդուրական ինքնավար մարզում (20-րդ դարի վերջ - 21-րդ դարի սկիզբ).....	100
Սարգսյան Ս. Թ.	
Մ. Տամատյանի կյանքն ու գործունեությունը (նախակուսակցական փուլ)	106

ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԵՎ ԿՐՈՆ

Հովհաննիսյան Ա. Լ.	
Ժողովրդական տոները Ախուրյան գյուղում	114
Մելիքյան Ն. Չ.	
Կոնստանտին Աղապարոնի Օրբելյանի լարային քառյակը	118
Դանիելյան Մ. Դ.	
««Կարմրահեր կինը». ոճի և պատիժ».....	123
Տ. Հեթում քահանա Թարվերդյան	
Քրիստոսը և իր Եկեղեցին ըստ Դումիտրու Քահանա Ստանիլոսի աստվածաբանության	128
Ոսկանյան Ռ. Գ.	
Աշտարակի հուշարձանների տարածքի դիզայներական կազմակերպման սկզբունքները	133

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գրիգորյան Գ. Վ.	
«Ռուսագոստրախ Արմենիա» ԱՓԲԸ ծախսերի կազմի և կառուցվածքի վերլուծությունը	140
Հարությունյան Գ. Ս. .	
Ինտերնետ բանկինգը ՀՀ առևտրային բանկերում, դրանց համեմատական վերլուծությունը, զարգացման խոչընդոտները	147
Պետրոսյան Ս. Ս.	
Մասնակցային բյուջետավարումը տեղական ինքնակառավարման համակարգում: Քաղաքականություն թե՞ արդյունավետ կառավարում	154
Թարփոշյան Հ. Վ.	
Ծառայությունների արտահանման հիմնախնդիրը Հայաստանում	157
Սիմոնյան Ա.Ս.	
Բանկային համակարգում մրցունակության ժամանակակից առանձնահատկություններն ու Օրինաչափությունները.....	161
Միքայելյան Թ. Վ.	
Ինստիտուտների դերն ու նշանակությունը	168
Գիշյան Կ. , Մարտիրոսյան Դ.	
Զբաղվածության վերաբերյալ նախընտրությունները ձեվավորող սոցիալ-տնտեսական գործոնները Հայաստանում. բազմաչափ լոգիստիկ մեգրեսիոն վերլուծություն	176

ԳՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գրիգորյան Է. Ռ.	
Պետրոսյան Արա Քիչ շատի մասին: - Եր. 2020. – 180 էջ. ISBN 978-9939-0-3318-1	183

Content

POLICY

Shakaryants S. E. Coronavirus - substitution of the Third World War or a prelude to it?	5
Hovhannisyan A. Yu. The history of the formation and development of the Chinese diaspora	26
Ruzhansky V. G. Israeli analysts about Qassem Suleimani	31
Nagdalyan M. K. Psychological aspects of political manipulation	36

LAW

Ghazaryan A. A. The theory of "private delict" and its expression on the project provisions of the organization of private prosecution cases	39
Beglaryan K. S. Redefinition of the genocide	47

HISTORY

Poghosyan (Khaghbakyan) G. H. The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Lebanon	52
Khachatryan A. G. Terrorist manifestations in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (late 20th - early 21st centuries)	100
Sargsyan S. T. M. Tamatyan's life and activities (pre-party stage).....	106

CULTURE AND RELIGION

Hohvannisyan A. L. Traditional holidays in village Akhuryan	114
Melikyan N. Z. String Quartet of Konstantin Agaparon Orbelian	118
Danielyan M. D. ""The Red-haired Woman". Crime and punishment"	123
Fr. Hethoum Tarverdyan Christ and His church in theology of Dumitriu Staniloae	128
Voskanyan R. G. Principles of designing the territory of the monuments of Ashtarak	133

ECONOMY

Grigoryan G. V. Analysis of the composition and structure of costs of Rosgosstrakh Armenia ICJSC	140
Harutyunyan G. S. The internet banking in Armenian commercial banks, its comparative analysis, barriers for development	147
Petrosyan S. M. Participatory budgeting in the local self-government system: Policy or efficient governance?	154
Tarposhyan H. V. The problem of exporting services in Armenia	157
Simonyan A. S. Modern features and patterns of competitiveness in the banking sector	161
Mikayelyan T. V. The role and importance of institutions	168
Gishyan K., Martirosyan D. Social and Economic Factors Influencing Occupational Choices in Armenia: Multiclass Logistic Regression Analyses	176

BOOK REVIEW

Grigoryan E. R. Petrosyan Ara A bit a bout everything. – Erevan. 2020. – 180 p. ISBN 978-9939-0-3318-1	183
---	-----

Научно-аналитический журнал

РЕГИОН И МИР

2020, том XI, № 3

(Регистрационный номер 211.200.00757)

Учредитель: «Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона» ОО
Регистрационное удостоверение 03 Ц 090670
от 16.02.2011 г.

Адрес редакции: Ереван, 3-ий пр. Тиграна Меца, д. 9
Website: geopolitika.am; E-mail: blacksea-caspian@mail.ru
Тел: (+37410) 23-71-95, 093944440, 093868797

Ответственный за номер: *Г. Погосян /Хахбакян/*
Редактор: *Л. Андриасян*
Компьютерная верстка и оформление: *А. Меликсетян*

Подписано к печати 10.06.2020
Бумага офсетная, формат А4
Усл.п.листов 11,75
Шрифты: Times New Roman, Sylfaen
Тираж 200 экз.
Издательство: Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона
Отпечатано в типографии “Time to print”